

BIJDRAGE
TOT DE
KRITIEK OP DE
POLITIEKE
ECONOMIE

KARL MARX

KARL MARX

BIJDRAGE TOT
DE KRITIEK
OP DE
POLITIEKE
ECONOMIE

Eerste aflevering

Uitgeverij Pegasus Amsterdam 1979

Oorspronkelijke titel: 'Zur Kritik der Politischen Ökonomie'.
Vertaling naar de gelijknamige uitgave, 9de druk, bij Dietz Verlag,
Berlijn 1974.
Boekverzorging en omslag: Robert Metz.

Voorwoord

Ik behandel het systeem van de burgerlijke economie in deze volgorde: *kapitaal, grondbezit, loonarbeid; staat, buitenlandse handel, wereldmarkt*. Bij de eerste drie punten onderzoek ik de economische levensvoorwaarden van de drie grote klassen, waarin de moderne burgerlijke maatschappij uiteenvalt; de samenhang van de drie andere punten ligt voor de hand. Afdeling 1 van het eerste boek, waarin het kapitaal wordt behandeld, bestaat uit de volgende hoofdstukken: 1. de waar; 2. het geld ofwel de eenvoudige circulatie; 3. het kapitaal in het algemeen. De twee eerste hoofdstukken vormen de inhoud van dit boekje. Al het materiaal ligt voor mij in de vorm van monografieën, die ik in ver uiteenliggende perioden op papier heb gezet om mezelf klaarheid te verschaffen en niet met het oog op publikatie; een samenhangende uitwerking daarvan volgens bovenstaand schema zal afhangen van externe omstandigheden.⁽¹⁾

Een algemene inleiding, die al in ontwerp gereed was, laat ik hier achterwege, omdat mij bij nader inzien ieder vooruitlopen op nog te bewijzen resultaten storend lijkt; de lezer die mijn betoog werkelijk wil volgen zal bereid moeten zijn om van het afzonderlijke op te stijgen naar het algemene. Een enkel woord over de ontwikkeling van mijn eigen politiek-economische studies lijkt hier echter op zijn plaats.

Mijn vakstudie was rechten, ofschoon ik die, naast filosofie en geschiedenis, slechts als discipline van het tweede plan heb beoefend. In 1842/43 kwam ik als redacteur van de 'Rheinische Zeitung'⁽²⁾ voor het eerst in de moeilijke positie om mee te moeten praten over zogenaamde materiële belangen. De debatten in de Rijnse Landdag over houtdiefstal en versnippering van het grond-

Eerste druk.
© Uitgeverij Pegasus, Amsterdam 1979.
ISBN 906143 1603

bezit, de ambtelijke polemiek, die de heer von Schaper – de toenmalige president van de Rijnprovincie – met de 'Rheinische Zeitung' begon over de toestand van de boeren aan de Moezel, en tenslotte discussies over vrijhandel en protectionisme waren de eerste aanleiding om mij met economische kwesties bezig te houden. Aan de andere kant was in die tijd, toen de goede wil om 'verder te gaan' vaak groter was dan de kennis van zaken, in de 'Rheinische Zeitung' een zwakke, filosofisch getinte echo van het Franse socialisme en communisme hoorbaar geworden. Ik vertroude mij tegen deze dommigheid, maar gaf tegelijk in een controverse met de 'Allgemeine Augsburger Zeitung'⁽³⁾ rondweg toe, dat ik de zaak tot dan toe te weinig bestudeerd had om me aan een oordeel te wagen over de inhoud van de Franse richtingen zelf. De illusie van de leiding van de 'Rheinische Zeitung', die het over de krant gevelde doodvonnis meende te kunnen afwenden door een slappere houding van het blad, werd door mij veeleer begerig aangegrepen om mij uit de openbaarheid terug te trekken in mijn studeerkamer.

Het eerste werk, dat ik ondernam om de twijfels op te lossen die mij bestormden, was een kritische herziening van Hegels rechtsfilosofie; de inleiding daartoe verscheen in de in 1844 in Parijs gepubliceerde 'Deutsch-Französische Jahrbücher'⁽⁴⁾. Mijn onderzoek heeft tot de conclusie geleid, dat rechtsverhoudingen evenals staatsvormen noch uit zichzelf, noch uit de zogenaamde algemene ontwikkeling van de menselijke geest begrepen kunnen worden, doch veeleer geworteld zijn in de materiële levensomstandigheden, die Hegel – naar het voorbeeld van de Engelsen en Fransen uit de 18de eeuw – samenvat onder de naam 'burgerlijke maatschappij', maar dat de anatomie van de burgerlijke maatschappij gezocht moet worden in de politieke economie. Het onderzoek daarnaar, dat ik in Parijs begon, zette ik voort in Brussel, waarheen ik op grond van een uitwijzingsbevel van de heer Guizot was verhuisd. Mijn algemene slotsom die, eenmaal getrokken, als leidraad van mijn studie diende, kan in het kort als

volgt geformuleerd worden: In de maatschappelijke produktie van hun leven gaan de mensen bepaalde, noodzakelijke, van hun wil onafhankelijke verhoudingen aan, produktieverhoudingen, die aan een bepaalde ontwikkelingstrap van hun materiële produktiekrachten beantwoorden. Het geheel van deze produktieverhoudingen vormt de economische structuur van de maatschappij, de reële grondslag waarop een juridische en politieke bovenbouw gevestigd is en waarmee bepaalde maatschappelijke bewustzijnsvormen overeenkomen. De produktiewijze van het materiële leven bepaalt het sociale, politieke en geestelijke levensproces in het algemeen. Het is niet het bewustzijn van de mensen dat hun zijn, doch omgekeerd hun maatschappelijke zijn dat hun bewustzijn bepaalt. Op een bepaalde trap van hun ontwikkeling komen de materiële produktiekrachten van de maatschappij in tegenspraak met de voorhanden produktieverhoudingen of, wat niets anders dan een juridische uitdrukking ervoor is, met de eigendomsverhoudingen, waarbinnen zij zich tot dusverre hadden bewogen. Van vormen van ontwikkeling der produktiekrachten veranderen deze verhoudingen in klusters ervan. Er begint dan een tijdperk van sociale revoluties. Met de verandering van de economische grondslag ondergaat de gehele reusachtige bovenbouw een in mindere of meerdere mate snelle ingrijpende verandering. Wanneer men dergelijke omwentelingen beoordeelt moet men steeds een onderscheid maken tussen de materiële, natuurwetenschappelijk nauwkeurig te constateren omwenteling in de economische produktievoorwaarden en de juridische, politieke, religieuze, artistieke of filosofische, kortom, ideologische vormen, waarin de mensen zich van dit conflict bewust worden en het uitvechten. Zo min als men datgene wat een individu is beoordeelt naar datgene wat hij van zichzelf denkt, kan men een dergelijk tijdperk van omwentelingen beoordelen uit zijn bewustzijn, maar moet men dit bewustzijn veeleer verklaren vanuit de tegenstellingen van het materiële leven, uit het voorhanden conflict tussen maatschappelijke produktiekrachten en

produktieverhoudingen. Een maatschappelijke formatie gaat nooit ten onder voordat alle produktiekrachten, waarvoor zij ver genoeg is, zijn ontwikkeld, en er verschijnen nooit nieuwe, hogere produktieverhoudingen ten tonele, alvorens de materiële bestaansvoorwaarden ervan in de schoot van de oude maatschappij zelf zijn uitgebroed. Vandaar dat de mensheid zich altijd slechts taken stelt die zij kan oplossen, want bij nadere beschouwing zal men steeds ontdekken, dat zo'n taak alleen daar ontstaat waar de materiële voorwaarden voor het oplossen ervan reeds aanwezig zijn of althans bezig zijn te ontstaan. In grote trekken kunnen Aziatische, antieke, feodale en modern burgerlijke produktiewijzen progressieve tijdperken van de economische maatschappelijke formatie genoemd worden. De burgerlijke produktieverhoudingen zijn de laatste antagonistische vorm van het maatschappelijke productieproces, antagonistisch niet in de zin van een individueel antagonisme, maar van een antagonisme dat voortkomt uit de maatschappelijke levensvoorwaarden van de individuen; de produktiekrachten, die zich in de schoot van de burgerlijke maatschappij ontwikkelen, scheppen echter tegelijkertijd de materiële voorwaarden om dit antagonisme op te lossen. Deze maatschappelijke formatie besluit dan ook de voorgeschiedenis van de menselijke samenleving.

Friedrich Engels, met wie ik sinds de verschijning van zijn geniale schets over de kritiek van de economische categorieën (in de 'Deutsch-Französische Jahrbücher') een voortdurende schriftelijke uitwisseling van ideeën heb onderhouden, was langs een andere weg (zie zijn 'Toestand van de arbeidersklasse in Engeland') tot dezelfde conclusie gekomen als ik, en toen hij in de lente van 1845 eveneens in Brussel kwam wonen besloten wij de tegenstelling tussen onze denkwijze en de ideologische denkwijze van de Duitse filosofie gemeenschappelijk uit te werken en in feite af te rekenen met ons vroegere filosofische geweten. Het voornemen werd in de vorm van een kritiek op de na-Hegeliaanse filosofie verwezenlijkt. Het manuscript, twee dikke delen in octavo, bevond zich al lang

in Westfalen, waar het zou worden uitgegeven, toen wij bericht kregen dat veranderde omstandigheden het drukken verhinderden. Wij lieten het manuscript des te gewilliger aan de knagende kritiek van de muizen over, omdat wij ons hoofddoel: een helder inzicht voor ons zelf, hadden bereikt. Van de verspreide geschriften, waarin wij onze inzichten in een of andere richting aan het publiek voorlegden, noem ik slechts het door Engels en mij gezamenlijk geschreven 'Manifest van de Communistische Partij' en een door mij gepubliceerd 'Discours sur le libre échange'. De meest fundamentele punten van onze opvatting zijn voor het eerst wetenschappelijk, al was het slechts polemisch, geschetst in mijn in 1847 gepubliceerde en tegen Proudhon gerichte werk 'Misère de la philosophie etc.'. De publikatie van een in het Duits geschreven verhandeling over 'Loonarbeid', waarin ik de voordrachten verwerkte die ik in de Brusselse Duitse Arbeidersvereniging over dit onderwerp had gehouden, werd ernstig vertraagd door de Februari-revolutie en doordat ik als gevolg daarvan met geweld uit België werd verwijderd.⁽⁵⁾

De uitgave van de 'Neue Rheinische Zeitung'⁽⁶⁾ in 1848 en 1849 en de gebeurtenissen daarna onderbraken mijn economische studies, die ik pas in 1850 in Londen kon hervatten. De ongelooflijke hoeveelheid historisch materiaal op het gebied van de politieke economie, die in het British Museum ligt opgetast, het gunstige punt dat Londen vormt voor het observeren van de burgerlijke maatschappij en tenslotte de nieuwe ontwikkelingsfase, die deze leek te betreden met de ontdekking van het Californische en Australische goud, deden mij besluiten weer helemaal opnieuw te beginnen en het nieuwe materiaal kritisch door te werken. Deze studies voerden mij, ten dele vanzelf, naar schijnbaar afgelegen disciplines, waarmee ik me voor korte of lange tijd moest bezighouden. De tijd die mij ter beschikking stond werd echter vooral beperkt door de gebiedende noodzaak in mijn levensonderhoud te voorzien. Ik ben nu sinds acht jaar medewerker van de belangrijkste Engels-Amerikaanse krant, de 'New-York Tribune'⁽⁷⁾, en

produktieverhoudingen. Een maatschappelijke formatie gaat nooit ten onder voordat alle produktiekrachten, waarvoor zij ver genoeg is, zijn ontwikkeld, en er verschijnen nooit nieuwe, hogere produktieverhoudingen ten tonele, alvorens de materiële bestaansvoorwaarden ervan in de schoot van de oude maatschappij zelf zijn uitgebroed. Vandaar dat de mensheid zich altijd slechts taken stelt die zij kan oplossen, want bij nadere beschouwing zal men steeds ontdekken, dat zo'n taak alleen daar ontstaat waar de materiële voorwaarden voor het oplossen ervan reeds aanwezig zijn of althans bezig zijn te ontstaan. In grote trekken kunnen Aziatische, antieke, feodale en modern burgerlijke produktiewijzen progressieve tijdperken van de economische maatschappelijke formatie genoemd worden. De burgerlijke produktieverhoudingen zijn de laatste antagonistische vorm van het maatschappelijke produktieproces, antagonistisch niet in de zin van een individueel antagonisme, maar van een antagonisme dat voortkomt uit de maatschappelijke levensvoorwaarden van de individuen; de produktiekrachten, die zich in de schoot van de burgerlijke maatschappij ontwikkelen, scheppen echter tegelijkertijd de materiële voorwaarden om dit antagonisme op te lossen. Deze maatschappelijke formatie besluit dan ook de voorgeschiedenis van de menselijke samenleving.

Friedrich Engels, met wie ik sinds de verschijning van zijn geniale schets over de kritiek van de economische categorieën (in de 'Deutsch-Französische Jahrbücher') een voortdurende schriftelijke uitwisseling van ideeën heb onderhouden, was langs een andere weg (zie zijn 'Toestand van de arbeidersklasse in Engeland') tot dezelfde conclusie gekomen als ik, en toen hij in de lente van 1845 eveneens in Brussel kwam wonen besloten wij de tegenstelling tussen onze denkwijze en de ideologische denkwijze van de Duitse filosofie gemeenschappelijk uit te werken en in feite af te rekenen met ons vroegere filosofische geweten. Het voornemen werd in de vorm van een kritiek op de na-Hegeliaanse filosofie verwezenlijkt. Het manuscript, twee dikke delen in octavo, bevond zich al lang

in Westfalen, waar het zou worden uitgegeven, toen wij bericht kregen dat veranderde omstandigheden het drukken verhinderden. Wij lieten het manuscript des te gewilliger aan de knagende kritiek van de muizen over, omdat wij ons hoofddoel: een helder inzicht voor ons zelf, hadden bereikt. Van de verspreide geschriften, waarin wij onze inzichten in een of andere richting aan het publiek voorlegden, noem ik slechts het door Engels en mij gezamenlijk geschreven 'Manifest van de Communistische Partij' en een door mij gepubliceerd 'Discours sur le libre échange'. De meest fundamentele punten van onze opvatting zijn voor het eerst wetenschappelijk, al was het slechts polemisch, geschetst in mijn in 1847 gepubliceerde en tegen Proudhon gerichte werk 'Misère de la philosophie etc.' De publikatie van een in het Duits geschreven verhandeling over 'Loonarbeid', waarin ik de voordrachten verwerkte die ik in de Brusselse Duitse Arbeidersvereniging over dit onderwerp had gehouden, werd ernstig vertraagd door de Februari-revolutie en doordat ik als gevolg daarvan met geweld uit België werd verwijderd.⁽⁵⁾

De uitgave van de 'Neue Rheinische Zeitung'⁽⁶⁾ in 1848 en 1849 en de gebeurtenissen daarna onderbraken mijn economische studies, die ik pas in 1850 in Londen kon hervatten. De ongelooflijke hoeveelheid historisch materiaal op het gebied van de politieke economie, die in het British Museum ligt opgetast, het gunstige punt dat Londen vormt voor het observeren van de burgerlijke maatschappij en tenslotte de nieuwe ontwikkelingsfase, die deze leek te betreden met de ontdekking van het Californische en Australische goud, deden mij besluiten weer helemaal opnieuw te beginnen en het nieuwe materiaal kritisch door te werken. Deze studies voerden mij, ten dele vanzelf, naar schijnbaar afgelegen disciplines, waarmee ik me voor korte of lange tijd moest bezighouden. De tijd die mij ter beschikking stond werd echter vooral beperkt door de gebiedende noodzaak in mijn levensonderhoud te voorzien. Ik ben nu sinds acht jaar medewerker van de belangrijkste Engels-Amerikaanse krant, de 'New-York Tribune'⁽⁷⁾, en

A close-up photograph of a hand holding a yellow sticky note. The hand is positioned on the left side of the frame, with the thumb and index finger gripping the note. The background is dark, making the hand and the note stand out.

dat vereiste een buitengewone versplintering van mijn studies, omdat ik me alleen bij uitzondering wijdt aan de eigenlijke dagbladcorrespondentie. Desondanks vormden artikelen over opvallende economische gebeurtenissen in Engeland en op het continent zo'n belangrijk deel van mijn bijdragen, dat ik mij noodgedwongen vertrouwd moest maken met praktische details, die buiten de eigenlijke wetenschap van de politieke economie vallen.

Met deze schets van het verloop van mijn studies op het gebied van de politieke economie wil ik slechts aantonen, dat mijn opvattingen – hoe men die ook mag beoordelen en hoe weinig ze ook stroken met de partijdige vooroordelen van de heersende klassen – het resultaat zijn van een gewetensvol onderzoek over tal van jaren. Bij de poort naar de wetenschap echter moet men, net als bij de poort naar de hel, de eis stellen:

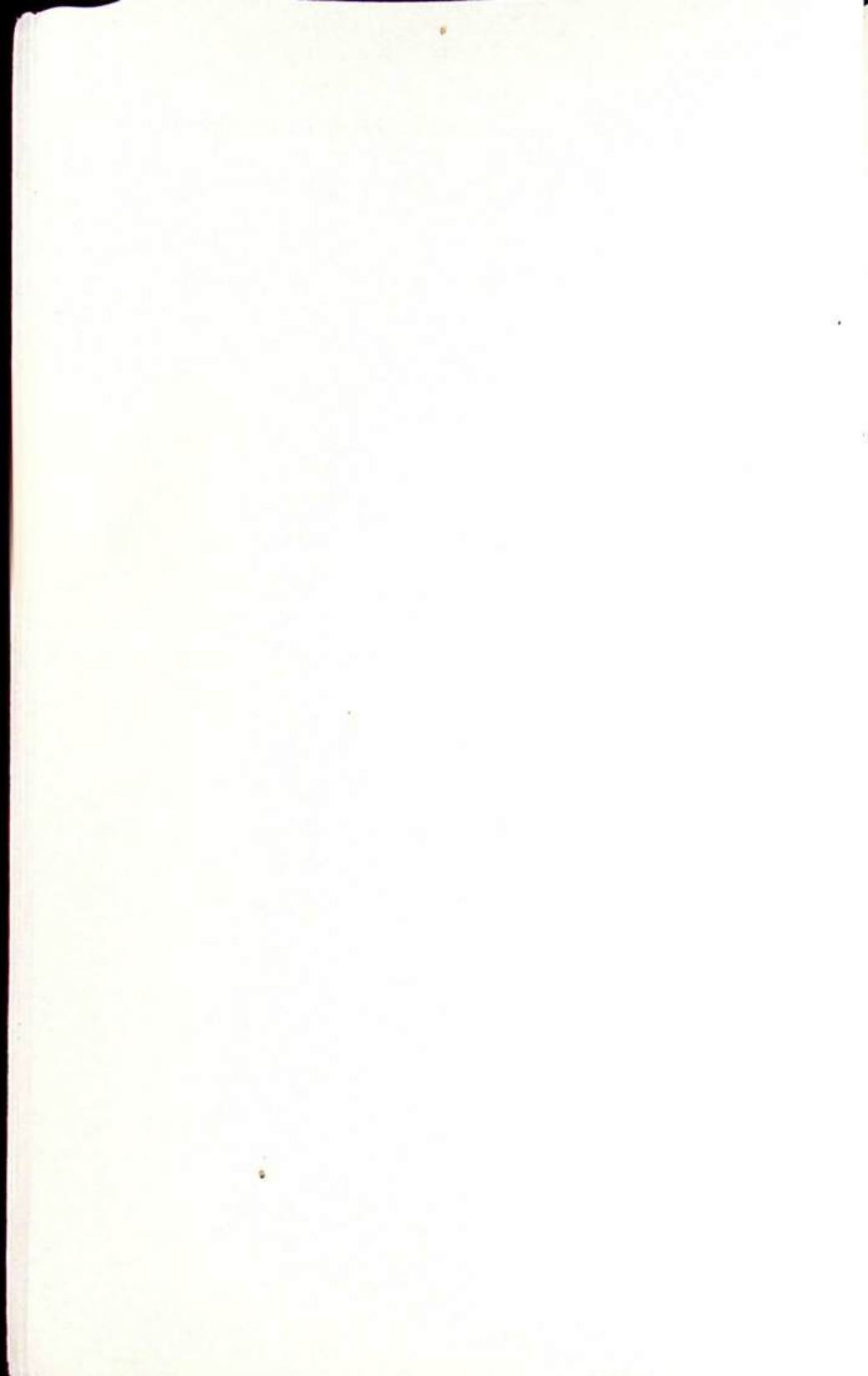
Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui die morta.⁽⁸⁾

Londen, januari 1859

Karl Marx

Eerste boek

OVER HET KAPITAAL

Afdeling 1

Het kapitaal in het algemeen

Eerste hoofdstuk

De waar

Op het eerste gezicht lijkt de burgerlijke rijkdom een reusachtige verzameling waren te zijn en de afzonderlijke waar het elementaire bestaan daarvan. Maar elke waar treedt op onder een tweeledig gezichtspunt: als *gebruikswaarde* en als *ruilwaarde*.*

De waar is in eerste instantie, zoals de Engelse economen het uitdrukken, 'een of ander ding, noodzakelijk, nuttig of aangenaam voor het leven', een object van menselijke behoeften, een levensmiddel in de ruimste zin van het woord. Deze bestaansvorm van de waar als gebruikswaarde valt samen met haar natuurlijke tastbare bestaan. Graan b.v. is een bijzondere gebruikswaarde, die zich onderscheidt van de gebruikswaarden katoen, glas, papier enz. De gebruikswaarde heeft alleen waarde voor het gebruik en wordt alleen gerealiseerd in het consumptieproces. Eenzelfde gebruikswaarde kan op verschillende manieren worden verbruikt, maar de som van al haar nuttige gebruiksmogelijkheden wordt samengevat

* *Aristoteles*, 'De Republica', L.I., C. 9 (edit. I. Bekkeri, Oxonii 1837). 'Want van ieder goed wordt een tweevoudig gebruik gemaakt... Het ene is een eigenschap van het ding, het andere niet, zoals een sandaal die als schoeisel dient en ruilbaar is. Allebei zijn dat gebruikswaarden van de sandaal, want ook wie de sandaal ruilt tegen iets dat hem ontbreekt, b.v. voedsel, gebruikt de sandaal als sandaal. Maar niet in haar natuurlijke gebruiksmogelijkheid. Want zij is er niet vanwege de ruil. Datzelfde geldt ook voor de andere goederen.'

in haar bestaan als een ding met bepaalde eigenschappen. Voorts is zij niet alleen kwalitatief, maar ook kwantitatief bepaald. Op grond van hun natuurlijke typische eigenschappen hebben verschillende gebruikswaarden verschillende maateenheden, b.v. een schepel graan, een boek papier, een el linnen enz.

Wat de maatschappelijke vorm van de rijkdom ook mag zijn, gebruikswaarden zijn altijd de inhoud ervan, een inhoud die in eerste instantie onverschillig staat tegenover deze vorm zelf. Men kan niet aan het graan proeven wie het verbouwd heeft: een Russische lijfeigene, een Franse keuterboer of een Engelse kapitalist. Ofschoon de gebruikswaarde object van maatschappelijke behoeften is en dus een maatschappelijke samenhang heeft, drukt de gebruikswaarde geen maatschappelijke produktieverhouding uit. Als voorbeeld van een waar als gebruikswaarde nemen we een diamant. Aan de diamant is niet te zien dat hij een waar is. Waar hij als gebruikswaarde fungeert, esthetisch of mechanisch, aan de boezem van Lorette of in de handen van een glasslijper, is hij een diamant en geen waar. Gebruikswaarde zijn lijkt een noodzakelijke voorwaarde voor de waar, maar waar zijn is een bepaling die voor de gebruikswaarde niet terzake doet. In deze onverschilligheid tegenover de economische vormbepaling – d.w.z. de gebruikswaarde als gebruikswaarde – valt de gebruikswaarde buiten de gezichtskring van de politieke economie.* Ze valt alleen binnen deze kring voor zover zijzelf vormbepaling is. Zij is de directe stoffelijke basis, waarin een bepaalde economische verhouding tot uiting komt, de *ruilwaarde*.

De ruilwaarde treedt in eerste instantie op als de *kwantitatieve verhouding*, waarin gebruikswaarden onderling ruilbaar zijn. In zo'n verhouding vormen zij dezelfde ruilgrootte. Zo kunnen één band van Propertius en acht ons snuiftabak dezelfde ruilwaarde

* Dat is de reden waarom Duitse compilatoren con amore spreken over de gebruikswaarde, die zij als 'goed' fixieren. Zie b.v. *L. Stein*, 'System der Staatswissenschaft', deel I, het hoofdstuk over de 'goederen'. Iets zinnigs over 'goederen' is alleen te vinden in de 'Anweisungen zur Warenkunde'.

vormen, ook al hebben tabak en elegie heel ongelijksoortige gebruikswaarden. Als ruilwaarde is de ene gebruikswaarde precies even veel waard als de andere, mits in de juiste hoeveelheid aanwezig. De ruilwaarde van een paleis kan worden uitgedrukt in een bepaalde hoeveelheid doosjes schoensmeer. Londense schoensmeerfabrikanten hebben omgekeerd de ruilwaarde van al hun bij elkaar opgetelde doosjes weten uit te drukken in paleizen. Onverschillig als ze dus zijn tegenover hun natuurlijke bestaanswijze en ongeacht de specifieke aard van de behoefte, waarvoor zij gebruikswaarde zijn, zijn waren in bepaalde hoeveelheden aan elkaar gelijk, vervangen zij elkaar bij de ruil, gelden zij als equivalenten en vormen zij dus ondanks hun bonte schijn dezelfde eenheid.

Gebruikswaarden zijn direct levensmiddelen. Maar omgekeerd zijn deze levensmiddelen zelf produkten van het maatschappelijke leven, het resultaat van verbruikte menselijke levenskracht, *geconcretiseerde arbeid*. Als materialisering van de maatschappelijke arbeid zijn alle waren kristallisaties van dezelfde eenheid. Wij zullen nu de specifieke aard van deze eenheid onderzoeken, dat wil zeggen van de arbeid, die in de ruilwaarde tot uiting komt.

Laten we aannemen dat 1 ounce goud, 1 ton ijzer, 1 quarter graan en 20 el zijde even grote ruilwaarden zijn. Als equivalenten, waarin het kwalitatieve verschil van hun gebruikswaarden is uitgewist, drukken zij een even groot volume van dezelfde arbeid uit. De arbeid, die daarin gelijkmatig is geconcretiseerd, moet zelf een gelijkvormige, niet van elkaar verschillende, eenvoudige arbeid zijn, die het niet kan schelen of hij in goud, ijzer, graan of zijde tot uiting komt, evenmin als het de zuurstof iets kan schelen of hij voorkomt in het roest van ijzer, in de atmosfeer, in het sap van druiven of in het bloed van de mens. Maar goud graven, ijzer winnen uit een mijn, graan verbouwen of zijde weven zijn kwalitatief verschillende soorten arbeid. Inderdaad: wat materieel verschijnt als een verschil in gebruikswaarde, verschijnt dyna-

misch als een verschil in de activiteit, die de gebruikswaarden voortbrengt. De ruilwaarde tot stand brengende arbeid staat dus niet alleen onverschillig tegenover de bijzondere stoffelijkheid van de gebruikswaarden, maar ook tegenover de bijzondere vorm van de arbeid zelf. Bovendien zijn de verschillende gebruikswaarden produkten van de activiteit van verschillende individuen, dus het resultaat van individueel verschillende arbeid. Als ruilwaarden drukken zij echter gelijke, niet van elkaar verschillende arbeid uit, d.w.z. arbeid, waarin de individualiteit van de arbeidende mensen is uitgewist. Arbeid die ruilwaarde tot stand brengt is derhalve *abstract algemene* arbeid.

Als 1 ounce goud, 1 ton ijzer, 1 quarter graan en 20 el zijde even grote ruilwaarden of equivalenten zijn, dan zijn 1 ounce goud, $\frac{1}{2}$ ton ijzer, 3 bushel graan en 5 el zijde ruilwaarden van geheel verschillende grootte, en dit kwantitatieve verschil is het enige verschil dat voor hen als ruilwaarden bestaat. Als ruilwaarden van verschillende grootte vormen zij een 'meer' of een 'minder', grotere of kleinere hoeveelheden van de eenvoudige, gelijkvormige, abstract algemene arbeid, die de substantie van de ruilwaarde is. Men kan zich afvragen hoe deze hoeveelheden gemeten kunnen worden, of liever gezegd: wat het kwantitatieve bestaan van deze arbeid zelf is; de kwantitatieve verschillen tussen de waren als ruilwaarden zijn immers alleen kwantitatieve verschillen in de hoeveelheid arbeid die daarin geconcretiseerd is. Zoals het kwantitatieve bestaan van de beweging de tijd is, is het kwantitatieve bestaan van de arbeid de *arbeidstijd*. De verscheidenheid van duur is het enige verschil, waartoe hij in staat is, zijn kwaliteit als gegeven voorondersteld. Als arbeidstijd krijgt hij zijn eigen maatstaf in de natuurlijke maateenheden van de tijd: uur, dag, week enz. Arbeidstijd is het natuurlijke bestaan van de arbeid en staat onverschillig tegenover zijn vorm, inhoud en individualiteit; tegelijk met zijn immanente maatstaf is dat in kwantitatief opzicht zijn levende bestaan. De arbeidstijd, die in de gebruikswaarden van de waren is geconcretiseerd, is zowel de substantie die ze tot

ruilwaarden en dus tot waren maakt, als de maat van hun specifieke waardegrootte. Correlatieve hoeveelheden van verschillende gebruikswaarden, waarin dezelfde arbeidstijd geconcretiseerd is, zijn equivalenten, m.a.w. alle gebruikswaarden zijn equivalenten in de verhouding, waarin zij in verbruikte, geconcretiseerde vorm evenveel arbeidstijd bevatten. Als ruilwaarden zijn alle waren slechts specifieke maateenheden van *gestolde arbeidstijd*.

Om de bepaling van de ruilwaarde door de arbeidstijd te begrijpen, moeten de volgende voorname gezichtspunten in het oog gehouden worden: het reduceren van de arbeid tot eenvoudige, als het ware geen kwaliteit bezittende arbeid; de specifieke manier waarop de arbeid, die ruilwaarde tot stand brengt en dus waren produceert, *maatschappelijke arbeid* is; en tenslotte het verschil tussen de arbeid voor zover die in gebruikswaarden en de arbeid voor zover die in ruilwaarden resulteert.

Om de ruilwaarden van de waren te meten aan de hand van de daarin vervatte arbeidstijd, moeten de verschillende soorten arbeid zelf gereduceerd zijn tot gelijkvormige, eenvoudige arbeid zonder onderscheid, kortom tot arbeid die kwalitatief dezelfde is en alleen kwantitatieve verschillen kent.

Deze reductie lijkt een abstractie, maar het is een abstractie die in het maatschappelijke productieproces dagelijks wordt voltrokken. De ontleding van alle waren in arbeidstijd is geen grotere abstractie en tevens geen minder reële dan die van alle organische lichamen in lucht. De arbeid, die aldus door de tijd wordt gemeten, verschijnt in feite niet als arbeid van verschillende subjecten, maar de verschillende arbeidende individuen treden veeleer op als loutere organen *van de arbeid*. Met andere woorden: de arbeid, zoals die in ruilwaarden tot uiting komt, zou geformuleerd kunnen worden als *algemeen menselijke arbeid*. Deze abstractie van de algemeen menselijke arbeid *bestaat* in de gemiddelde arbeid, die iedere gemiddelde individu van een gegeven maatschappij kan verrichten, een bepaald productief verbruik van menselijke spie-

ren, zenuwen, hersens enz. Het is *eenvoudige* arbeid*, waartoe elke gemiddelde individu kan worden afgericht en die hij in een of andere vorm moet verrichten. De aard van deze gemiddelde arbeid verschilt in de verschillende landen en verschillende culturele tijdperken, maar is in een voorhanden maatschappij gegeven. De eenvoudige arbeid vormt verreweg het grootste deel van alle arbeid in de burgerlijke maatschappij; daarvan kan men zich in iedere statistiek overtuigen. Of A nu 6 uur lang ijzer en 6 uur lang linnen produceert, terwijl B eveneens 6 uur lang ijzer en 6 uur lang linnen produceert, dan wel A 12 uur lang ijzer en B 12 uur lang linnen produceert, is klaarblijkelijk slechts een verschillend gebruik van *dezelfde* arbeidstijd. Maar hoe staat het met de gecompliceerde arbeid, die zich boven het gemiddelde niveau verheft als arbeid met een grotere intensiteit en een groter specifiek gewicht? Deze vorm van arbeid kan herleid worden tot samengestelde eenvoudige arbeid, eenvoudige arbeid van een hogere macht, zodat b.v. één gecompliceerde arbeidsdag gelijk is aan drie eenvoudige arbeidsdagen. De wetten die deze reductie regelen zijn hier nog niet aan de orde. Dat die reductie echter plaatsvindt is duidelijk: want als ruilwaarde is het produkt van de meest gecompliceerde arbeid in een bepaalde verhouding equivalent voor het produkt van de eenvoudige gemiddelde arbeid, dus gelijkgesteld aan een bepaalde hoeveelheid van deze eenvoudige arbeid.

De bepaling van de ruilwaarde door de arbeidstijd veronderstelt voorts, dat in een bepaalde waar, b.v. een ton ijzer, *even veel* arbeid geconcretiseerd is, onverschillig of die arbeid van A dan wel van B afkomstig is of dat verschillende individuen een gelijke hoeveelheid arbeidstijd gebruiken voor de produktie van dezelfde, kwantitatief en kwalitatief bepaalde gebruikswaarde. Anders gezegd gaan we er dus van uit, dat de in een waar vervatte arbeidstijd de *noodzakelijke* arbeidstijd is voor de produktie daarvan, d.w.z. de arbeidstijd die nodig is om onder de gegeven algemene

* De Engelse economen noemen dit 'unskilled labour'.

produktievoorwaarden een nieuw exemplaar van dezelfde waar te produceren.

De voorwaarden voor de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt, zoals die blijken uit de analyse van de ruilwaarde, zijn *maatschappelijke bepalingen* van de arbeid of bepalingen van *maatschappelijke arbeid*, echter niet maatschappelijk zonder meer, maar op een bijzondere manier. Het is een specifieke vorm van maatschappelijkheid. In eerste instantie betekent de eenvoudigheid van de arbeid zonder onderscheid *gelijkheid* van de arbeid van verschillende individuen; hun arbeid verhoudt zich onderling als een gelijke arbeid, en wel door de feitelijke reductie van iedere arbeid tot gelijksoortige arbeid. De arbeid van iedere individu, voor zover die in ruilwaarden tot uiting komt, heeft dit maatschappelijke gelijkheidskarakter en komt slechts in de ruilwaarde tot uiting, voor zover hij zich tot de arbeid van alle andere individuen verhoudt als gelijke arbeid.

Voorts verschijnt de arbeidstijd van de afzonderlijke individu in de ruilwaarde direct als *algemene arbeidstijd* en dit *algemene karakter* van de individuele arbeid als het *maatschappelijke karakter* daarvan. De arbeidstijd die in de ruilwaarde tot uiting komt is de arbeidstijd van de enkeling, maar dan wel van de enkeling die zich niet onderscheidt van andere enkelingen, van alle enkelingen, voor zover ze een gelijke arbeid verrichten; vandaar dat de arbeidstijd, die de één nodig heeft voor de produktie van een bepaalde waar, de *noodzakelijke* arbeidstijd is, die ook ieder ander voor de produktie van diezelfde waar zou gebruiken. Het is de arbeidstijd van de enkeling, *zijn* arbeidstijd, maar slechts als een arbeidstijd die voor allen *gemeenschappelijk* is, waarbij het voor de arbeidstijd dus niet terzake doet *van welke* enkeling hij is. Als algemene arbeidstijd komt hij tot uiting in een algemeen produkt, een *algemeen equivalent*, een bepaalde hoeveelheid geconcretiseerde arbeidstijd, die ongeacht de specifieke vorm van de gebruikswaarde, waarin het direct optreedt als iemands produkt, willekeurig vervangen kan worden door iedere andere vorm van gebruikswaarde,

waarin het als produkt van ieder ander tot uiting komt. Alleen als zo'n *algemene* grootheid is het een *maatschappelijke* grootheid. Om in ruilwaarde te resulteren moet de arbeid van de enkeling resulteren in een *algemeen equivalent*, d.w.z. in de uitdrukking van de individuele arbeidstijd als algemene arbeidstijd ofwel de uitdrukking van de algemene arbeidstijd als die van de enkeling. Het is net alsof de verschillende individuen hun arbeidstijd op een hoop hebben gegooid en verschillende hoeveelheden van de hun gemeenschappelijk ten dienste staande arbeidstijd in verschillende gebruikswaarden tot uiting hebben gebracht. De arbeidstijd van de enkeling is dus in feite de arbeidstijd, die de maatschappij nodig heeft om een bepaalde gebruikswaarde tot stand te brengen, d.w.z. om een specifieke behoefte te bevredigen. Maar het gaat hier alleen om de specifieke vorm, waarin de arbeid een maatschappelijk karakter krijgt. Een bepaalde arbeidstijd van een spinner wordt o.v. geconcretiseerd in 100 pond linnengaren. Honderd el linnen, het produkt van de wever, drukken even veel arbeidstijd uit. Voor zover deze twee produkten even veel algemene arbeidstijd vertegenwoordigen en dus equivalenten zijn voor *iedere* gebruikswaarde die even veel arbeidstijd bevat, zijn zij equivalenten van elkaar. Alleen door het feit dat de arbeidstijd van de spinner en de arbeidstijd van de wever zich voordoen als algemene arbeidstijd en hun produkten dus als algemene equivalenten, wordt de arbeid van de wever hier voor de spinner en die van de spinner voor de wever, wordt de arbeid van de een voor die van de ander, d.w.z. het maatschappelijke bestaan van hun arbeid voor beiden. In de landelijk-patriarchale industrie daarentegen, waar spinners en wevers onder één dak woonden, het vrouwelijke deel van het gezin spon en het mannelijke deel weefde, laten we zeggen voor de eigen behoefte van het gezin, waren garen en linnen *maatschappelijke* produkten, spinnen en weven *maatschappelijke* arbeid binnen de grenzen van het gezin. Het maatschappelijke karakter daarvan lag echter niet in het feit, dat garen als algemeen equivalent werd geruild tegen linnen als algemeen equivalent of beide wederzijds

tegen elkaar als gelijkwaardige en even veel betekenende uitdrukkingen van dezelfde algemene arbeidstijd. Het was veeleer het gezinsverband met zijn natuurlijke arbeidsdeling, dat zijn specifieke maatschappelijke stempel zette op het produkt van de arbeid. Of nemen we b.v. de middeleeuwse diensten en leveranties in natura. Hier wordt de maatschappelijke band gevormd door de specifieke arbeid van de individuen in zijn natuurlijke vorm, door de bijzonderheid, niet door de algemeenheid van de arbeid. Of nemen we tenslotte de gemeenschappelijke arbeid in zijn natuurlijke vorm, zoals wij die bij alle cultuurvolken aantreffen op de drempel van hun geschiedenis*. Hier wordt het maatschappelijke karakter van de arbeid klaarblijkelijk niet bewerkstelligd doordat de arbeid van de enkeling de abstracte vorm van de algemeenheid of zijn produkt de vorm van een algemeen equivalent aanneemt. De gemeenschap, het uitgangspunt van de produktie, verhindert dat de arbeid van de enkeling privé-arbeid en zijn produkt privé-produkt is, en laat de individuele arbeid integendeel direct optreden als functie van een lid van het gemeenschapsorganisme. De arbeid, die in de ruilwaarde tot uiting komt, is voorondersteld als arbeid van de op zichzelf staande enkeling en hij wordt maatschappelijk doordat hij de vorm aanneemt van zijn directe tegendeel, de vorm van de abstracte algemeenheid.

Kenmerkend voor de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt is

* Het is een belachelijk vooroordeel – dat de laatste tijd ingang heeft gevonden – om te denken dat de vorm van de *natuurlijke* gemeenschappelijke eigendom specifiek Slavisch of zelfs exclusief Russisch is. Het is de oervorm die bij Romeinen, Germanen en Kelten aantoonbaar is, maar waarvan ook een hele staalkaart van de meest diverse vormen nog steeds is aan te treffen bij de Indiërs, ofschoon voor een deel alleen de overblijfselen daarvan. Een nauwkeuriger studie van de Aziatische, met name Indische, vormen van gemeenschappelijke eigendom zou aantonen hoe uit de verschillende vormen van de natuurlijke gemeenschappelijke eigendom diverse vormen van zijn ontbinding voortkomen. Zo kunnen b.v. de verschillende oorspronkelijke typen van de Romeinse en Germaanse particuliere eigendom worden afgeleid van verschillende vormen van de Indische gemeenschappelijke eigendom.

tenslotte, dat de onderlinge maatschappelijke verhouding tussen de personen zich als het ware omgekeerd voordoet, namelijk als een maatschappelijke verhouding van dingen. Alleen voor zover de ene gebruikswaarde zich tot de andere als ruilwaarde verhoudt, verhoudt de arbeid van de verschillende personen zich onderling als gelijke en algemene arbeid. Als men dus terecht vaststelt dat de ruilwaarde een verhouding is tussen personen*, moet daaraan wel toegevoegd worden: een verhouding die achter een omhulsel van dingen verborgen is. Zoals een pond ijzer en een pond goud ondanks hun verschillende fysieke en chemische eigenschappen *dezelfde* hoeveelheid zwaarte uitdrukken, drukken twee gebruikswaarden van waren, waarin dezelfde arbeidstijd is vervat, *dezelfde ruilwaarde* uit. De ruilwaarde verschijnt dus als een in maatschappelijk opzicht natuurlijke bepaaldheid van gebruikswaarden, als een bepaaldheid die hun als dingen toekomt en als gevolg waarvan zij elkaar in het ruilproces in bepaalde kwantitatieve verhoudingen vervangen, equivalenten vormen, net zoals eenvoudige chemische stoffen in bepaalde kwantitatieve verhoudingen onderling verbindingen aangaan, chemische equivalenten vormen. Slechts door de gewenning van het dagelijkse leven lijkt het alledaags en vanzelfsprekend, dat een maatschappelijke produktieverhouding de vorm aanneemt van een voorwerp, zodat de verhouding van de persoon in zijn arbeid zich juist voordoet als een verhouding van dingen onderling en tot de personen. In de waar is deze mystifikatie nog heel simpel. Iedereen voelt min of meer aan, dat de verhouding tussen de waren als ruilwaarden in feite een verhouding is van personen tot hun wederzijdse produktieve activiteit. In hoger ontwikkelde produktieverhoudingen verdwijnt deze schijn van eenvoud. Alle illusies van het monetaire systeem komen voort uit het feit, dat men aan het geld niet kan

* 'La ricchezza è una ragione tra due persone.' *Galiani*, 'Della Moneta', blz. 221. In deel III van Custodi's reeks 'Scrittori classici Italiani di Economia Politica. Parte Moderna', Milaan 1803.

zien dat het de uiting is van een maatschappelijke productieverhouding, maar dan in de vorm van een natuurlijk ding met bepaalde eigenschappen. De moderne economen, die minachtend neerzien op de illusies van het monetaire systeem, geven blijk van dezelfde illusie zodra zij hogere economische categorieën behandelen, b.v. het kapitaal. Hun illusie komt aan het licht als zij hun naïeve verbazing bekennen, wanneer nu eens datgene, wat ze zoëven domweg als ding in handen meenden te hebben, zich ineens als een maatschappelijke verhouding voordoet, en dan weer datgene, wat ze zojuist als maatschappelijke verhouding hadden gefixeerd, hen als ding voor de gek houdt.

Terwijl de ruilwaarde van de waren in feite niets anders is dan de verhouding van de arbeid van de individuen onderling als een gelijke en algemene arbeid, niets anders dan de geconcretiseerde uitdrukking van een specifiek maatschappelijke vorm van arbeid, is het een tautologie om te zeggen, dat de arbeid de *enige* bron van ruilwaarde en dus van rijkdom is, voor zover die uit ruilwaarden bestaat. Het is dezelfde tautologie om te zeggen, dat de natuurlijke stof als zodanig geen ruilwaarde*, want geen arbeid bevat en de ruilwaarde als zodanig geen natuurlijke stof. Maar als William Petty 'de arbeid de vader en de aarde de moeder van de rijkdom' noemt of bisschop Berkeley vraagt 'of de vier elementen en 's mensen arbeid daarin niet de ware bron van de rijkdom zijn',** of wanneer de Amerikaan Th. Cooper populair uiteenzet: 'Haal van een brood de daarvoor verrichte arbeid, de arbeid van de bakker, molenaar, pachter enz, weg, wat blijft er dan over? Een

* 'In zijn natuurlijke toestand is de stof altijd van waarde ontbloot.' *MacCulloch*, 'Discours sur l'origine de l'économie politique etc.', traduit par Prévost, Genève 1825, blz. 57. Het is duidelijk hoe hoog zelfs een MacCulloch verheven is boven het fetisjisme van Duitse 'denkers', die de 'stof' en nog een half dozijn andere bijzaken tot elementen van de waarde verklaren. Zie b.v. *L. Stein*, l.c., band I, blz. 170 [195].

** *Berkeley*, 'The Querist', Londen 1750. 'Whether the four elements, and man's labour therein, be not the true source of wealth?'

paar graskorrels, in 't wild groeiend en nutteloos voor ieder menselijk gebruik*', dan gaat het bij al deze opvattingen niet om de abstracte arbeid, zoals die de bron van ruilwaarde is, maar om de concrete arbeid als een bron van materiële rijkdom, kortom om arbeid voor zover die gebruikswaarden voortbrengt. Als we uitgaan van de gebruikswaarde van de waar, gaan we ook uit van het bijzondere nut, de specifieke doelmatigheid van de daarin verbruikte arbeid; maar daarmee is vanuit het standpunt van de waar iedere verdere relatie met de arbeid als nuttige arbeid uitgeput. In het brood als gebruikswaarde interesseren ons de eigenschappen als voedingsmiddel en niet de arbeid van de pachter, molenaar, bakker enz. Als een of andere uitvinding 19/20 van deze arbeid overbodig zou maken, zou het brood dezelfde diensten verrichten als voorheen. Als het kant-en-klaar uit de hemel zou vallen, zou het geen atoom van zijn gebruikswaarde verliezen. Terwijl de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt gerealiseerd wordt in de gelijkheid van alle waren als algemene equivalenten, wordt de arbeid als doelmatige produktieve activiteit gerealiseerd in de oneindige veelvuldigheid van zijn gebruikswaarden. Terwijl de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt *abstract algemene en gelijke* arbeid is, is de arbeid die gebruikswaarde tot stand brengt concrete en bijzondere arbeid, die qua vorm en stof in oneindig verschillende manieren van arbeid uiteenvalt.

Het is onjuist om te zeggen dat de arbeid die gebruikswaarden voortbrengt de *enige* bron van de rijkdom is die hij voortbrengt, met name van de materiële rijkdom. Omdat deze arbeid de activiteit is, waarmee voor het een of andere doel het stoffelijke wordt toegeëigend, heeft hij de stof als voorwaarde nodig. Bij verschillende gebruikswaarden bestaat er een groot verschil in verhouding tussen arbeid en natuurlijke stof, maar de gebruikswaarde bevat altijd een natuurlijk substraat. Als doelmatige

* *Tb. Cooper*, 'Lectures on the Elements of Political Economy', Londen 1831 (Columbia 1826), blz. 99.

activiteit om het natuurlijke in enigerlei vorm ten nutte te maken is de arbeid een natuurlijke voorwaarde voor het menselijke bestaan, een voorwaarde voor de stofwisseling tussen mens en natuur, die onafhankelijk is van welke sociale vorm dan ook. Arbeid die ruilwaarde tot stand brengt is daarentegen een specifiek maatschappelijke vorm van arbeid. In zijn stoffelijke bepaaldheid als bijzondere produktieve bezigheid produceert de arbeid van een kleermaker b.v. een jas, maar niet de ruilwaarde van die jas. Deze laatste produceert hij niet als kleermakersarbeid, maar als abstract algemene arbeid, en deze hoort tot een maatschappelijke samenhang, die de kleermaker niet verzonnen heeft. In de huisindustrie der Oudheid produceerden vrouwen de jas zonder de ruilwaarde van de jas te produceren. De wetgever Mozes kende de arbeid als bron van stoffelijke rijkdom even goed als de douanier Adam Smith.*

Laten we nu enkele nadere bepalingen onderzoeken, die voortvloeien uit het herleiden van de ruilwaarde tot arbeidstijd.

Als gebruikswaarde heeft de waar een oorzakelijke werking. Graan b.v. funktioneert als voedingsmiddel. Een machine vervangt in bepaalde proporties arbeid. Deze werking van de waar, waardoor ze alleen gebruikswaarde, voorwerp van consumptie is, kan haar dienst worden genoemd, de dienst die zij als gebruikswaarde verricht. Maar als ruilwaarde wordt de waar altijd alleen maar beschouwd vanuit het gezichtspunt van het resultaat. Het gaat niet om de dienst die zij verricht, maar om de dienst** die bij de pro-

* F. List, die het verschil tussen de arbeid, voor zover die iets nuttigs – een gebruikswaarde – tot stand helpt brengen, en de arbeid, voor zover die een bepaalde maatschappelijke vorm van rijkdom – de ruilwaarde – scheidt, nooit heeft kunnen begrijpen, en begrijpen in het algemeen lag verre van zijn baatzuchtig praktische verstand, zag dus in de Engelse moderne economen alleen maar plagiatoren van Mozes uit Egypte.

** Men begrijpt welke 'dienst' de categorie 'dienst' (service) het soort van economen als J.-B. Say en F. Bastiat moet verlenen, wier kwasi intelligente verstand

duktie aan haarzelf is verricht. Zo wordt de ruilwaarde van een machine b.v. niet bepaald door de hoeveelheid arbeidstijd die zij vervangt, maar door de hoeveelheid arbeidstijd die in haarzelf is verwerkt en dus nodig is om een nieuwe machine van dezelfde soort te produceren.

Als dus de hoeveelheid arbeid, die voor de produktie van waren is vereist, constant bleef, zou hun ruilwaarde onveranderlijk zijn. Maar het gemak en de moeilijkheid van de produktie veranderen voortdurend. Als de produktiekracht van de arbeid stijgt, wordt dezelfde gebruikswaarde in minder tijd geproduceerd. Daalt de produktiekracht van de arbeid, dan is er meer tijd nodig voor de produktie van dezelfde gebruikswaarde. De omvang van de in de waar vervatte arbeidstijd, haar ruilwaarde dus, is dan ook veranderlijk en stijgt of daalt omgekeerd evenredig aan de stijging of daling van de produktiekracht van de arbeid. De produktiekracht van de arbeid, die in de manufakturindustrie op een vooraf bepaald niveau wordt toegepast, wordt in de landbouw en de extractieve industrie tevens bepaald door oncontroleerbare natuurlijke omstandigheden. Al naar gelang de relatief grotere of minder grote zeldzaamheid van de verschillende metalen in de aardkorst kan met *dezelfde* arbeid een grotere of kleinere opbrengst van deze metalen worden verkregen. *Dezelfde* arbeid kan bij gunstig weer in 2 bushel graan en bij ongunstig weer in misschien maar 1 bushel graan geconcretiseerd worden. Schaarste of overvloed als natuurlijke omstandigheden lijken hier de ruilwaarde van de waren te bepalen, omdat zij bepalend zijn voor de produktiekracht van de bijzondere reële arbeid, die aan natuurlijke omstandigheden gebonden is.

Verschillende gebruikswaarden bevatten in ongelijke hoeveelheden dezelfde arbeidstijd of dezelfde ruilwaarde. Naarmate een bepaalde hoeveelheid arbeidstijd in een kleiner volume van de

altijd abstraheert van de specifieke vormbepaling van de economische verhoudingen, zoals Malthus al terecht heeft opgemerkt.

gebruikswaarde van een waar is vervat — vergeleken met andere gebruikswaarden —, zal haar *specifieke ruilwaarde* groter zijn. Als we constateren dat bepaalde gebruikswaarden in verschillende, ver uiteenliggende cultuurtijdperken een onderlinge reeks van specifieke ruilwaarden vormen, die onderling weliswaar niet exact dezelfde getalsverhouding, maar wel hun algemene verhouding van boven- en onderschikking bewaren, zoals b.v. goud, zilver, koper en ijzer of: tarwe, rogge, gerst en haver, dan volgt daaruit alleen maar dat de voortschrijdende ontwikkeling van de maatschappelijke produktiekrachten gelijkmatig of bij benadering gelijkmatig inwerkt op de arbeidstijd, die voor de produktie van die verschillende waren nodig is.

De ruilwaarde van een waar openbaart zich niet in haar eigen gebruikswaarde. Maar als concretisering van de algemene maatschappelijke arbeidstijd heeft de gebruikswaarde van een waar een bepaalde verhouding tot de gebruikswaarde van andere waren. De ruilwaarde van een waar manifesteert zich dus in de gebruikswaarden van de andere waren. De ruilwaarde van een waar wordt inderdaad equivalent uitgedrukt in de gebruikswaarde van een andere waar. Als ik b.v. zeg dat een el linnen twee pond koffie waard is, wordt de ruilwaarde van het linnen uitgedrukt in de gebruikswaarde koffie, en wel in een bepaalde hoeveelheid van deze gebruikswaarde. Is de verhouding gegeven, dan kan ik de waarde van iedere hoeveelheid linnen uitdrukken in koffie. Het is duidelijk dat de ruilwaarde van een waar, b.v. linnen, niet uitputtend is uitgedrukt in de verhouding, waarin een andere bijzondere waar, b.v. koffie, haar equivalent vormt. De hoeveelheid algemene arbeidstijd, die de el linnen tot uitdrukking brengt, is tegelijkertijd gerealiseerd in oneindig verschillende volumes gebruikswaarden van alle andere waren. In de verhouding, waarin de gebruikswaarde van iedere andere waar even veel arbeidstijd tot uiting brengt, is deze een equivalent voor de el linnen. De ruilwaarde van *deze afzonderlijke waar* wordt dus pas uitputtend uitgedrukt in de oneindig vele vergelijkingen, waarin de gebruiks-

waarden van alle andere waren haar equivalent vormen. Pas in de som van deze vergelijkingen of in de totaliteit van de verschillende verhoudingen, waarin de ene waar tegen elke andere ruilbaar is, wordt zij uitputtend uitgedrukt als *algemeen equivalent*. Zo kan b.v. de reeks vergelijkingen

1 el linnen = 1/2 pond thee

1 el linnen = 2 pond koffie

1 el linnen = 8 pond brood

1 el linnen = 6 el katoen

ook geformuleerd worden als

1 el linnen = 1/8 pond thee + 1/2 pond koffie + 2 pond brood + 1 1/2 el katoen.

Als wij dus alle vergelijkingen voor ons hadden, waarin de waarde van een el linnen uitputtend wordt uitgedrukt, zouden wij de ruilwaarde daarvan kunnen uitbeelden in de vorm van een reeks. In feite is deze reeks oneindig, daar de kring van waren nooit definitief afgesloten is, maar zich voortdurend uitbreidt. Maar terwijl de ene waar haar ruilwaarde op deze wijze meet aan de gebruikswaarden van alle andere waren, worden omgekeerd de ruilwaarden van alle andere waren gemeten aan de gebruikswaarde van deze ene, zich aan hen metende waar.* Als de ruilwaarde 1 el linnen wordt uitgedrukt in 1/2 pond thee of 2 pond koffie of 6 el katoen of 8 pond brood enz., dan volgt daaruit dat koffie, thee, katoen, brood enz. in de verhouding waarin zij gelijk zijn aan een derde – het linnen – ook onderling gelijk zijn, zodat

* 'Het is eveneens een eigenschap van maten, dat zij een zodanige verhouding tot het gemetene hebben, dat het gemetene tot op zekere hoogte de maat van het merende wordt.' *Montanari*, 'Della Moneta', blz. 41, in Custodi's reeks, deel III, Parte Antica.

dus het linnen dient als gemeenschappelijke maatstaf voor hun ruilwaarden. Als geconcretiseerde algemene arbeidstijd, d.w.z. als een bepaalde hoeveelheid algemene arbeidstijd, drukt iedere waar haar ruilwaarde achtereenvolgens uit in bepaalde hoeveelheden gebruikswaarde van alle andere waren, en de ruilwaarden van alle andere waren worden omgekeerd gemeten aan de gebruikswaarde van deze ene exclusieve waar. Als ruilwaarde echter is iedere waar enerzijds de exclusieve waar, die als gemeenschappelijke maatstaf dient voor de ruilwaarden van alle andere waren, maar is anderzijds slechts één van vele waren, binnen de kring waarvan iedere andere waar haar ruilwaarde direct tot uiting brengt.

Voor de *waardegrootte* van een waar maakt het geen verschil of er buiten haar veel of weinig anderssoortige waren bestaan. Maar of de reeks vergelijkingen, waarin haar ruilwaarde gerealiseerd wordt, groter of kleiner is hangt af van de grotere of kleinere menigvuldigheid van de andere waren. De reeks vergelijkingen, waarin b.v. de waarde van koffie tot uiting komt, geeft de sfeer van zijn ruilbaarheid aan, de grenzen waarbinnen hij als ruilwaarde funktioneert. Met de ruilwaarde van een waar als concretisering van de algemeen maatschappelijke arbeidstijd correspondeert de uitdrukking van haar equivalentie in oneindig verschillende gebruikswaarden.

We hebben gezien dat de ruilwaarde van een waar verandert met de hoeveelheid arbeidstijd, die daarin direct is vervat. Haar gerealiseerde, d.w.z. in de gebruikswaarden van andere waren uitgedrukte ruilwaarde moet evenzeer afhangen van de verhouding, waarin de arbeidstijd, die aangewend is voor de produktie van alle andere waren, verandert. Als b.v. de arbeidstijd die nodig is voor de produktie van een schepel graan dezelfde blijft, terwijl de voor de produktie van alle andere waren benodigde arbeidstijd verdubbelt, dan is de ruilwaarde van de schepel graan, uitgedrukt in zijn equivalenten, met de helft gedaald. Het resultaat zou feitelijk hetzelfde zijn als wanneer de voor de vervaardiging van de schepel graan vereiste arbeidstijd met de helft was gedaald, terwijl de voor

de vervaardiging van alle andere waren vereiste arbeidstijd onveranderd was gebleven. De waarde van de waren wordt bepaald door de verhouding, waarin zij in dezelfde arbeidstijd geproduceerd kunnen worden. Om na te gaan welke mogelijke schommelingen deze verhouding kan vertonen, nemen we twee waren, A en B. *Ten eerste:* De voor de produktie van B vereiste arbeidstijd blijft onveranderd. In dit geval stijgt of daalt de ruilwaarde van A, uitgedrukt in B, evenredig aan de stijging of daling van de voor de produktie van A vereiste arbeidstijd. *Ten tweede:* De voor de produktie van A vereiste arbeidstijd blijft onveranderd. De ruilwaarde van A, uitgedrukt in B, daalt of stijgt omgekeerd evenredig; aan de daling of stijging van de voor de produktie van B vereiste arbeidstijd. *Ten derde:* De voor de produktie van A en B vereiste arbeidstijd daalt of stijgt in gelijke mate. De uitdrukking van de equivalentie van A in B blijft dan onveranderd. Als de produktiekracht van iedere arbeid door de een of andere omstandigheid in dezelfde mate daalt, zodat alle waren in dezelfde verhouding meer arbeidstijd voor hun produktie vereisen, dan stijgt de waarde van *alle* waren, terwijl de reële uitdrukking van hun ruilwaarde onveranderd blijft; de werkelijke rijkdom van de maatschappij is dan gedaald, omdat zij meer arbeidstijd nodig heeft gehad om dezelfde massa gebruikswaarden te scheppen. *Ten vierde:* De voor de produktie van A en B vereiste arbeidstijd stijgt of daalt tegelijk, maar in ongelijke mate, of de voor A vereiste arbeidstijd stijgt, terwijl die voor B daalt of omgekeerd. Al deze gevallen zijn gemakkelijk te herleiden tot het geval, dat de voor de produktie van de ene waar vereiste arbeidstijd onveranderd blijft, terwijl die van de andere stijgt of daalt.

De ruilwaarde van iedere waar wordt uitgedrukt in de gebruikswaarde van iedere andere waar, hetzij in hele grootheden, hetzij in frakties van deze gebruikswaarde. Als ruilwaarde is iedere waar even deelbaar als de arbeidstijd zelf die daarin geconcretiseerd is. De equivalentie van de waren hangt niet af van hun fysieke deelbaarheid als gebruikswaarden, zomin als 't de optelling

van de ruilwaarden der waren iets kan schelen welke reële vormverandering de gebruikswaarden van deze waren bij hun ommelting tot één nieuwe waar zou ondergaan.

Tot dusver hebben wij de waar vanuit een tweeledig gezichtspunt onderzocht, als gebruikswaarde en als ruilwaarde, en steeds eenzijdig. Maar als waar is zij de directe *eenheid* van gebruikswaarde en ruilwaarde; tegelijkertijd is zij slechts een waar in relatie tot de andere waren. De *werkelijke* relatie van de waren onderling is hun *ruilproces*. Dit is een maatschappelijk proces, dat de van elkaar onafhankelijke individuen met elkaar aangaan, maar zij doen dit slechts als warenbezitters; hun wederzijdse bestaan ten opzichte van elkaar is het bestaan van hun waren, en zo treden zij in feite slechts op als bewuste dragers van het ruilproces.

De waar *is* gebruikswaarde — graan, linnen, diamant, machine enz. —, maar als waar is zij tegelijkertijd *niet* gebruikswaarde. Als zij voor haar bezitter gebruikswaarde zou zijn, d.w.z. een direct middel ter bevrediging van zijn eigen behoeften, dan was zij geen waar. Voor hem is zij juist een *niet-gebruikswaarde*, namelijk slechts de stoffelijke drager van de ruilwaarde ofwel louter *ruilmiddel*; als actieve drager van de ruilwaarde wordt de gebruikswaarde ruilmiddel. Voor hem is zij alleen gebruikswaarde als ruilwaarde*. Gebruikswaarde moet zij daarom eerst nog *worden*, in eerste instantie voor anderen. Omdat zij geen gebruikswaarde is voor haar eigen bezitter, is zij gebruikswaarde voor bezitters van een andere waar; anders zou zijn arbeid nutteloze arbeid zijn geweest en het resultaat daarvan dus geen waar. Aan de andere kant moet zij gebruikswaarde *voor hem zelf* worden, want buiten haar, in de gebruikswaarden van vreemde waren, bestaan zijn levensmiddelen. Om gebruikswaarde te *worden* moet de waar geconfronteerd worden met de bijzondere behoefte, waarvoor zij object van bevrediging is. De gebruikswaarden van de waren *worden* dus ge-

* In deze zin vat Aristoteles (zie de aan het begin van dit hoofdstuk geciteerde passage) de ruilwaarde op.

bruikswaarden door alzijdig van plaats te veranderen, door van de ene hand, waarin zij ruilmiddel zijn, over te gaan in de andere, waarin zij gebruiksvoorwerpen zijn. Alleen door deze alzijdige *vervreemding* van de waren wordt de daarin vervatte arbeid nuttige arbeid. In deze *dynamische* relatie van de waren onderling als gebruikswaarden krijgen ze geen nieuwe economische vormbepaling. De vormbepaling die hen als waren kenmerkte verdwijnt veeleer. Als b.v. brood de hand van de bakker verlaat en overgaat in die van de consument, verandert zijn bestaan als brood niet. Omgekeerd, pas de consument heeft relatie tot dit brood als gebruikswaarde, als dit specifieke voedingsmiddel, terwijl het in de hand van de bakker de drager van een economische verhouding was, een tastbaar bovenzinnelijk ding. De enige vormverandering, die de waren bij hun wording als gebruikswaarden ondergaan, is dus de opheffing van het formele bestaan, waarin zij niet-gebruikswaarde voor hun bezitter en gebruikswaarde voor hun niet-bezitter waren. De wording van de waren als gebruikswaarden veronderstelt hun alzijdige vervreemding, hun opgaan in het ruilproces, maar hun bestaan voor de ruil is hun bestaan als ruilwaarden. Om zichzelf dus als gebruikswaarden te realiseren moeten zij zich als ruilwaarden realiseren.

Vanuit het gezichtspunt van de gebruikswaarde trad de waar aanvankelijk op als een zelfstandig ding, maar als ruilwaarde werd zij van begin af aan gezien in relatie tot alle andere waren. Dat was echter alleen een theoretische, een gedachte relatie, die pas feitelijk tot stand komt in het ruilproces. Aan de andere kant *is* de waar weliswaar ruilwaarde, voor zover er een bepaalde hoeveelheid arbeidstijd in is verwerkt en voor zover zij dus *geconcretiseerde arbeidstijd* is. Maar zoals zij direct is, is zij slechts geconcretiseerde individuele arbeidstijd met een bijzondere inhoud, geen *algemene* arbeidstijd. Zij is dus *niet* direct ruilwaarde, maar moet eerst een zodanige *worden*. In eerste instantie kan zij alleen concretisering van de algemene arbeidstijd zijn, voor zover zij arbeidstijd tot uiting brengt in een specifiek nuttige toepassing, dus in een ge-

bruikswaarde. Alleen onder die materiële voorwaarde kon de in de waren vervatte arbeidstijd als algemene, maatschappelijke arbeidstijd voorondersteld worden. Als de waar dus alleen gebruikswaarde kan worden door zich als ruilwaarde te realiseren, kan zij anderzijds slechts als ruilwaarde gerealiseerd worden doordat zij bij haar vervreemding een gebruikswaarde blijkt te zijn. Een waar kan als gebruikswaarde alleen worden vervreemd aan degene, voor wie zij gebruikswaarde is, d.w.z. voorwerp van een bijzondere behoefte. Aan de andere kant wordt zij alleen vervreemd tegen een andere waar, ofwel, als wij ons in de plaats stellen van de bezitter van de andere waar, ook die kan zijn waar slechts vervreemden, d.w.z. realiseren, door haar in contact te brengen met de bijzondere behoefte, waarvan zij het voorwerp is. Door de waren alzijdig als *gebruikswaarden* te vervreemden krijgen zij een onderlinge relatie al naar gelang hun materiële verscheidenheid als bijzondere dingen, die door hun specifieke eigenschappen bijzondere behoeften bevredigen. Maar als zulke pure gebruikswaarden staan zij onverschillig tegenover elkaar en hebben zij juist geen relatie. Als gebruikswaarden kunnen zij alleen geruild worden in relatie tot bijzondere behoeften. Ruilbaar zijn ze echter alleen als equivalenten, en equivalenten zijn ze alleen als gelijke hoeveelheden geconcretiseerde arbeidstijd, zodat ieder verband met hun natuurlijke eigenschappen als gebruikswaarden en dus met hun relatie tot bijzondere behoeften is uitgewist. Als ruilwaarde treedt een waar juist op doordat zij als equivalent een zekere hoeveelheid van iedere andere waar vervangt, onverschillig of zij voor de bezitter van die andere waar een gebruikswaarde is of niet. Maar voor de bezitter van die andere waar wordt zij alleen een waar, voor zover zij voor hem gebruikswaarde is, en voor haar eigen bezitter wordt zij slechts ruilwaarde, voor zover zij voor de ander een waar is. Een en dezelfde relatie moet dus niet alleen de relatie van de waren als fundamenteel gelijke en alleen kwantitatief verschillende grootheden zijn – hun gelijkstelling als materialisering van de algemene arbeidstijd –, maar ook hun relatie als

kwalitatief verschillende dingen, als bijzondere gebruikswaarden voor bijzondere behoeften, kortom een relatie waarin werkelijke gebruikswaarden zijn onderscheiden. Maar deze gelijkstelling en ongelijkstelling sluiten elkaar wederzijds uit. Zo ontstaat er niet alleen een vicieuze cirkel van problemen, doordat de oplossing van het ene de oplossing van het andere vooronderstelt, maar ook een geheel van elkaar tegensprekende vereisten, doordat de vervulling van de ene voorwaarde direct afhangt van de vervulling van haar tegendeel.

Het ruilproces van de waren moet zowel de ontplooiing als de oplossing van deze tegenspraken zijn, maar die kunnen daarin niet op deze simpele manier tot uiting komen. We hebben alleen nog maar gezien hoe de waren als gebruikswaarden in een wederzijdse relatie worden gebracht, d.w.z. hoe de waren als gebruikswaarden optreden *binnen* het ruilproces. Maar de ruilwaarde, zoals wij die tot dusver hebben onderzocht, was slechts aanwezig in onze abstractie of – zo men wil – in de abstractie van de afzonderlijke warenbezitter, bij wie de waar als gebruikswaarde op de voorraadzolder ligt en als ruilwaarde op het geweten drukt. De waren zelf moeten echter binnen het ruilproces niet alleen als gebruikswaarden, maar ook als ruilwaarden wederzijds voor elkaar bestaan, en dit bestaan moet hun eigen onderlinge verhouding zijn. Het probleem, waar wij in eerste instantie op gestuit zijn, was dit: om als ruilwaarde, als geconcretiseerde arbeid te kunnen optreden moet de waar eerst als gebruikswaarde zijn vervreemd, aan de man zijn gebracht, terwijl haar vervreemding als gebruikswaarde omgekeerd haar bestaan als ruilwaarde vooronderstelt. Maar laten we aannemen dat dit probleem is opgelost. De waar heeft dan haar bijzondere gebruikswaarde afgelegd en, doordat deze is vervreemd, de materiële voorwaarde vervuld om maatschappelijke arbeid te zijn in plaats van bijzondere arbeid van de enkeling voor zichzelf. Als ruilwaarde moet zij dan in het ruilproces voor de andere waren algemeen equivalent worden, geconcretiseerde algemene arbeidstijd; aldus verliest zij de beperkte eigenschappen van een

bijzondere gebruikswaarde en krijgt zij het vermogen om direct in alle gebruikswaarden als haar equivalenten te worden uitgedrukt. Iedere waar is echter *de* waar, die door vervreemding van haar bijzondere gebruikswaarde moet verschijnen als directe materialisering van de algemene arbeidstijd. Maar aan de andere kant staan in het ruilproces alleen bijzondere waren tegenover elkaar, de in bijzondere gebruikswaarden belichaamde arbeid van particuliere individuen. De algemene arbeidstijd zelf is een abstractie, die voor de waren niet als zodanig bestaat.

Bezien wij de som van vergelijkingen, waarin de ruilwaarde van een waar reëel tot uitdrukking komt, b.v.:

- 1 el linnen = 2 pond koffie
- 1 el linnen = 1/2 pond thee
- 1 el linnen = 8 pond brood, enz.,

dan willen deze vergelijkingen weliswaar alleen maar zeggen dat in 1 el linnen, in 2 pond koffie, in een 1/2 pond thee enz. even veel algemene, maatschappelijke arbeidstijd is geconcretiseerd. In feite echter wordt de individuele arbeid, die in deze bijzondere gebruikswaarden tot uiting komt, pas algemene en in deze vorm maatschappelijke arbeid, wanneer zij werkelijk onderling worden geruild in verhouding tot de duur van de daarin vervatte arbeid. De maatschappelijke arbeidstijd bestaat in deze waren als het ware slechts latent en openbaart zich pas in hun ruilproces. Uitgangspunt is niet de arbeid van individuen als maatschappelijke arbeid, maar omgekeerd de bijzondere arbeid van particuliere individuen, een arbeid die pas in het ruilproces door teloorgaan van zijn oorspronkelijke karakter algemeen maatschappelijke arbeid blijkt te zijn. De algemeen maatschappelijke arbeid is dus geen kant-en-klaar uitgangspunt, maar een resultaat dat eerst tot stand moet komen. En zo stuiten we op een nieuw probleem: enerzijds moeten de waren het ruilproces aangaan als geconcretiseerde algemene arbeidstijd, maar anderzijds is de concretisering van de

individuele arbeidstijd tot algemene arbeidstijd pas een produkt van het ruilproces.

Pas als haar gebruikswaarde wordt vervreemd, haar oorspronkelijke bestaan dus, krijgt de waar haar dienovereenkomstige bestaan als ruilwaarde. In het ruilproces moet de waar dus haar bestaan verdubbelen. Aan de andere kant kan haar tweede bestaan als ruilwaarde alleen een andere waar zijn, want in het ruilproces staan alleen waren tegenover elkaar. Hoe kunnen we een bijzondere waar direct laten optreden als *geconcretiseerde algemene* arbeidstijd of, wat hetzelfde is, hoe kunnen we de individuele arbeidstijd, die in een bijzondere waar is geconcretiseerd, direct het karakter van algemeenheid geven? De reële uitdrukking van de ruilwaarde van een waar, d.w.z. van iedere waar als algemeen equivalent, is een oneindige som van vergelijkingen, zoals:

- 1 el linnen = 2 pond koffie
- 1 el linnen = 1/2 pond thee
- 1 el linnen = 8 pond brood
- 1 el linnen = 6 el katoen
- 1 el linnen = enz.

Deze opsomming was theoretisch, voor zover de waar als een bepaalde hoeveelheid geconcretiseerde algemene arbeidstijd alleen *in gedachten* bestond. Het bestaan van een bijzondere waar als algemeen equivalent verandert echter van een pure abstractie in het *maatschappelijke* resultaat van het ruilproces door een simpele omkering van de bovenstaande reeks vergelijkingen; dus b.v.:

- 2 pond koffie = 1 el linnen
- 1/2 pond thee = 1 el linnen
- 8 pond brood = 1 el linnen
- 6 el katoen = 1 el linnen.

Doordat koffie, thee, brood, katoen, kortom alle waren de in 'henzelf vervatte arbeidstijd uitdrukken in linnen, ontplooit zich omgekeerd de ruilwaarde van het linnen in alle andere waren als zijn equivalenten en wordt de in het linnen geconcretiseerde arbeidstijd direct de algemene arbeidstijd, die in gelijke mate tot uitdrukking komt in verschillende hoeveelheden van alle andere waren. Het linnen wordt hier *algemeen equivalent*, doordat alle andere waren *alzijdig daarop betrokken worden*. Als ruilwaarde werd iedere waar de waardemaatstaf van alle andere waren. Hier is het omgekeerde het geval: doordat de ruilwaarde van alle waren wordt gemeten aan één bijzondere waar, wordt de afgezonderde waar het adequate bestaan van de ruilwaarde, het bestaan daarvan als algemeen equivalent. Daarentegen schrompelt de oneindige reeks of de oneindige hoeveelheid vergelijkingen, waarin de ruilwaarde van iedere waar tot uiting kwam, ineen tot één enkele vergelijking met slechts twee leden. Twee pond koffie = 1 el linnen drukt nu afdoende de ruilwaarde van koffie uit, omdat de koffie in deze uitdrukking direct optreedt als equivalent van een bepaalde hoeveelheid van iedere andere waar. Binnen het ruilproces zijn de waren dus nu voor elkaar aanwezig of zien ze elkaar als ruilwaarden in de vorm van linnen. Dat alle waren zich onderling verhouden als ruilwaarden, als slechts verschillende hoeveelheden geconcretiseerde algemene arbeidstijd, gaat nu betekenen dat zij als ruilwaarden slechts verschillende hoeveelheden van *hetzelfde* voorwerp, linnen, tot uiting brengen. De algemene arbeidstijd wordt dus op zijn beurt uitgedrukt als een bijzonder ding, een waar naast en buiten alle andere waren. Maar tegelijk is de vergelijking, waarin de ene waar tegenover de andere wordt uitgedrukt als ruilwaarde, b.v. 2 pond koffie = 1 el linnen, een gelijkstelling die eerst nog gerealiseerd moet worden. Pas doordat zij als gebruikswaarde wordt vervreemd, wat op zijn beurt afhangt van de vraag of zij in het ruilproces als voorwerp van een behoefte blijkt te voldoen, verandert haar bestaan als koffie reëel in haar bestaan als linnen, krijgt zij op die manier de vorm van algemeen equivalent

en wordt zij werkelijk een ruilwaarde voor alle andere waren. Doordat alle waren in linnen worden veranderd zodra ze als gebruikswaarden worden vervreemd, wordt het linnen omgekeerd het veranderde bestaan van alle andere waren en wordt het, alleen dank zij het feit dat alle waren in linnen zijn veranderd, direct de *concretisering van de algemene arbeidstijd*, d.w.z. produkt van alzijdige vervreemding, opheffing van de individuele arbeid. Als de waren hun bestaan verdubbelen om als ruilwaarden voor elkaar te kunnen optreden, verdubbelt de als algemeen equivalent afgezonderde waar haar gebruikswaarde. Naast haar bijzondere gebruikswaarde als bijzondere waar krijgt zij een algemene gebruikswaarde. Deze gebruikswaarde is zelf een vormbepaling, d.w.z. vloeit voort uit de specifieke rol, die de waar in het ruilproces speelt doordat de andere waren alzijdig op haar betrokken zijn. De gebruikswaarde van iedere waar als voorwerp van een bijzondere behoefte heeft in verschillende handen een verschillende waarde, in de hand van degene die haar vervreemdt b. v. een andere waarde dan in die van degene die zich haar toeëigent. De als algemeen equivalent afgezonderde waar is nu het voorwerp van een uit het ruilproces zelf voortvloeiende algemene behoefte en heeft voor iedereen dezelfde gebruikswaarde, nl. drager van de ruilwaarde, algemeen ruilmiddel te zijn. Zo is de tegenspraak, die in de waar als zodanig besloten ligt, in deze ene waar opgelost, nl. als bijzondere gebruikswaarde tegelijk algemeen equivalent en dus gebruikswaarde voor iedereen, algemene gebruikswaarde te zijn. Laten nu dus alle andere waren hun ruilwaarde in eerste instantie tot uiting komen als een ideële, nog te realiseren vergelijking met de exclusieve waar, dan treedt bij deze exclusieve waar de gebruikswaarde, ofschoon reëel, in het proces zelf op als een puur formeel bestaan, dat pas door verandering in werkelijke gebruikswaarden gerealiseerd moet worden. Oorspronkelijk trad de waar op als waar in het algemeen, als algemene arbeidstijd geconcretiseerd in een bijzondere gebruikswaarde. In het ruilproces verhouden alle waren zich tot de exclusieve waar als waar in het

algemeen, *de* waar, het bestaan van de algemene arbeidstijd in een bijzondere gebruikswaarde. Als *bijzondere* waren staan zij dus in tegenstelling tot één bijzondere waar als *algemene* waar.* Dat dus de warenbezitters zich wederzijds tot hun arbeid als algemeen maatschappelijke arbeid verhouden, komt aldus tot uiting dat zij zich tot hun waren als ruilwaarden verhouden, de wederzijdse verhouding van de waren onderling als ruilwaarden in het ruilproces als hun alzijdige verhouding tot een bijzondere waar als adequate uitdrukking van hun ruilwaarde, wat zich omgekeerd weer voordoet als de specifieke verhouding van deze bijzondere waar tot alle andere waren en daarom als het specifieke, als het ware van nature ontstane maatschappelijke karakter van een ding. De bijzondere waar, die op deze manier het adequate bestaan van de ruilwaarde van alle waren uitdrukt, d. w. z. de ruilwaarde van de waren als een bijzondere, exclusieve waar, is — *geld*. Het is een kristallisatie van de ruilwaarde van de waren, die zij in het ruilproces zelf tot stand brengen. Terwijl dus de waren binnen het ruilproces voor elkaar *gebruikswaarden* worden door iedere vormbepaling af te leggen en zich onderling te verhouden in hun directe materiële gedaante, moeten zij, om tegenover elkaar als *ruilwaarden* te kunnen optreden, een nieuwe vormbepaling aannemen en de stap doen naar de geldvorming. Het geld is geen symbool, evenmin als het bestaan van een gebruikswaarde als waar een symbool is. Dat een maatschappelijke produktieverhouding zich voordoet als een buiten de individuen aanwezig voorwerp en de specifieke betrekkingen, die deze individuen in het produktieproces van hun maatschappelijke leven aangaan, zich voordoen als bijzondere eigenschappen van een ding: deze omkering, deze niet gefantaseerde, maar prozaïsch reële mystifikatie kenmerkt alle maatschappelijke vormen van de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt. In het geld komt die alleen frappanter tot uiting dan in de waar.

* Dezelfde uitdrukking vindt men bij Genovesi. (*Noot in het auteursexemplaar*).

De noodzakelijke fysieke eigenschappen van de bijzondere waar, waarin het geld-zijn van alle waren moet uitkristalliseren, zijn, voor zover ze direct voortvloeien uit de aard van de ruilwaarde: willekeurige deelbaarheid, gelijkvormigheid van de delen en het ontbreken van enig verschil tussen alle exemplaren van deze waar. Als materialisering van de algemene arbeidstijd moet zij een gelijkvormige materialisering zijn en in staat zijn louter kwantitatieve verschillen uit te drukken. De andere noodzakelijke eigenschap is duurzaamheid van haar gebruikswaarde, omdat zij zich binnen het ruilproces moet kunnen handhaven. De edele metalen bezitten deze eigenschappen bij uitstek. Omdat het geld geen produkt is van reflexie of afspraken, maar instinctief in het ruilproces wordt gevormd, hebben zeer verschillende, meer of minder ongeschikte waren afwisselend de functie van geld vervuld. De noodzaak om op een bepaald ontwikkelingsniveau van het ruilproces de bepalingen van ruilwaarde en gebruikswaarde polair over de waren te verdelen, zodanig dat de ene waar b.v. als ruilmiddel figureert, terwijl de andere als gebruikswaarde wordt vervreemd, brengt met zich mee dat overal de waar of meer waren met de meest algemene gebruikswaarde aanvankelijk toevallig de rol van geld gaan spelen. Als ze geen voorwerpen zijn van een direct aanwezige behoefte, zorgt hun bestaan als materieel belangrijkste bestanddeel van de rijkdom ervoor, dat zij een algemener karakter hebben dan de overige gebruikswaarden.

In de directe ruilhandel, de natuurlijke vorm van het ruilproces, veranderen de waren nog niet in geld; er is eerder sprake van een beginnende verandering van gebruikswaarden in waren. De ruilwaarde krijgt geen vrije vorm, maar is nog direct gebonden aan de gebruikswaarde. Dat blijkt op twee manieren. De hele opbouw van de produktie is gericht op de gebruikswaarde, niet op de ruilwaarde, en pas als overschot boven het niveau waarop zij nodig zijn voor de consumptie houden de gebruikswaarden op gebruikswaarden te zijn en worden zij middelen voor de ruil, waar. Aan de andere kant worden zij slechts waren binnen de grenzen van

de directe gebruikswaarde, al zijn die ook polair verdeeld, zodanig dat de door de warenbezitters te ruilen waren voor beiden gebruikswaarden moeten zijn, terwijl iedere waar evenwel gebruikswaarde is voor haar niet-bezitter. In feite ontstaat het ruilproces oorspronkelijk niet in de schoot van de natuurlijke gemeenschappen*, maar daar waar zij ophouden, aan hun grenzen, de weinige punten waar zij in contact komen met andere gemeenschappen. Hier begint de ruilhandel en van hieruit baant deze zich met ontwrichtende gevolgen een weg terug tot in het binnenste van de gemeenschap. De bijzondere gebruikswaarden, die in de ruilhandel tussen verschillende gemeenschappen waren worden, zoals de slaaf, vee en metalen, vormen daarom binnen de gemeenschappen zelf meestal het eerste geld. Wij hebben gezien dat de ruilwaarde van een waar in hogere mate een ruilwaarde wordt, naarmate de reeks van haar equivalenten langer, m.a.w. de ruilsfeer van de waar *groter* is. De geleidelijke uitbreiding van de ruilhandel – het groeiende aantal ruilhandelingen en de verveelvoudiging van de bij de ruilhandel betrokken waren – ontwikkelt daarom de waar als ruilwaarde, zet aan tot geldvorming en heeft daarmee een ontbindende uitwerking op de directe ruilhandel. De economen plegen het geld af te leiden uit de externe problemen, waar de uitgebreide ruilhandel op stuit, maar ze vergeten daarbij dat deze problemen voortvloeien uit de ontwikkeling van de ruilwaarde en dus van de maatschappelijke arbeid als algemene arbeid. Een voorbeeld: Als gebruikswaarden zijn de waren niet willekeurig deelbaar, wat ze als ruilwaarden wél moeten zijn. Of de waar van A kan gebruikswaarde voor B zijn, terwijl de waar van B geen gebruikswaarde voor A is. Of het kan zijn dat de warenbezitters hun ondeelbare waren, die wederzijds geruild moeten worden, in

* Aristoteles merkt hetzelfde op over de particuliere familie als de oorspronkelijke gemeenschap. Maar de oorspronkelijke vorm van de familie is de stamfamilie; pas in de loop van het historische proces wordt daaruit de particuliere familie ontwikkeld. 'Want in de oorspronkelijke gemeenschap (dit is echter de familie) bestond daarvoor (nl. voor de ruil) klaarblijkelijk geen noodzaak.' (l.c.)

ongelijke waardeverhoudingen nodig hebben. Met andere woorden: onder het voorwendsel de eenvoudige ruilhandel te onderzoeken maken de economen bepaalde kanten van de tegenspraak aanschouwelijk, die in het bestaan van de waar als directe eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde besloten is. Anderzijds houden zij consequent vast aan de ruilhandel als adequate vorm van het warenruilproces, waaraan alleen bepaalde technische ongemakken verbonden zijn, waarvoor geld een slim bedacht redmiddel is. Vanuit dit bijzonder oppervlakkige standpunt heeft een niet van geest gespeende Engelse econoom dan ook terecht beweerd, dat geld een zuiver materieel instrument is, net als een schip of een stoommachine, maar geen uitdrukking van een maatschappelijke produktieverhouding en dus geen economische categorie. De behandeling daarvan in de politieke economie, die inderdaad niets gemeen heeft met technologie, zou daarom een kwestie van misbruik zijn.*

De warenwereld veronderstelt een ontwikkelde arbeidsdeling, of liever gezegd, die komt direct tot uiting in de menigvuldigheid van de gebruikswaarden, die als bijzondere waren met elkaar geconfronteerd worden en waarin even menigvuldige wijzen van arbeid schuilgaan. De *arbeidsdeling*, als totaliteit van alle bijzondere wijzen van produktieve activiteit, is het geheel van de maatschappelijke arbeid, bezien naar zijn materiële zijde, als arbeid die gebruikswaarden produceert. Maar vanuit het standpunt van de waren en binnen het ruilproces bestaat zij als zodanig slechts in haar resultaat, in de bijzondere aard van de waren zelf.

De warenruil is het proces, waarin de maatschappelijke stof-

* 'Geld is in werkelijkheid alleen het instrument om koop en verkoop tot stand te brengen' (maar wat verstaat u dan wel onder koop en verkoop?) 'en de beschouwing daarvan maakt evenmin deel uit van de wetenschap der politieke economie als de beschouwing van schepen of stoommachines of van het een of andere instrument, dat gebruikt wordt voor het vergemakkelijken van de produktie en het verdelen van de rijkdom.' (*Tb. Hodgskin, 'Popular Political Economy etc.'*, Londen 1827, blz. 178, 179.)

wisseling, d.w.z. de ruil van bijzondere produkten van particuliere individuen, tegelijk de schepping is van bepaalde maatschappelijke produktieverhoudingen, die de individuen bij deze stofwisseling aangaan. De dynamische verhoudingen van de waren onderling kristalliseren zich uit als verschillende bepalingen van het algemene equivalent, en op deze manier is het ruilproces tegelijk ontstaansproces van het geld. Het geheel van dit proces, dat zich als het verloop van verschillende processen openbaart, is de *circulatie*.

A. DE ANALYSE VAN DE WAAR – HISTORISCH OVERZICHT

De analyse van de waar in verband met een tweeledige vorm van arbeid, van de gebruikswaarde i.v.m. feitelijke arbeid of doelmatig produktieve activiteit, van de ruilwaarde i.v.m. arbeidstijd of een gelijke maatschappelijke arbeid, dat is het kritische eindresultaat van meer dan anderhalve eeuw onderzoek van de klassieke politieke economie, die in Engeland begint met Petty en in Frankrijk met Boisguillebert* en in Engeland eindigt met Ricardo en in Frankrijk met Sismondi.

Petty lost de gebruikswaarde op in arbeid, maar laat zich niet misleiden door het feit dat de scheppende kracht daarvan afhangt van natuurlijke factoren. Van begin af aan vat hij de werkelijke arbeid op in zijn maatschappelijke totaalvorm, als *deling van de arbeid*.** Deze opvatting over de bron van de materiële rijkdom

* Een vergelijkende studie naar het werk en de kenmerken van Petty en Boisguillebert zou – nog afgezien van het zijlicht dat zo iets zou werpen op de sociale tegenstelling tussen Engeland en Frankrijk aan het eind van de 17de en het begin van de 18de eeuw – een beschrijving zijn van de wordingsgeschiedenis van het nationale contrast tussen de Engelse en de Franse politieke economie. Datzelfde contrast herhaalt zich tenslotte bij Ricardo en Sismondi.

** Petty heeft de arbeidsdeling ook ontwikkeld als produktiekracht, en hij pakt dat grootscheepser aan dan Adam Smith. Zie 'An essay concerning the multiplication of mankind etc.', 3rd Edition 1686, blz. 35/36. De voordelen van de

blijft niet, zoals b. v. bij zijn tijdgenoot Hobbes, min of meer onvruchtbaar, maar brengt hem tot de *politieke aritmetica*, de eerste vorm, waarin de politieke economie zich profileert als een zelfstandige wetenschap. De ruilwaarde vat hij echter op zoals zij in het warenruilproces *optreedt*, als geld, en het geld zelf als een bestaande waar, als goud en zilver. Verstrikt in de denkbeelden van het monetaire systeem, verklaart hij de bijzondere vorm van reële arbeid, waardoor goud en zilver wordt gewonnen, tot arbeid die ruilwaarde tot stand brengt. Hij bedoelt in feite, dat de burgerlijke arbeid geen directe gebruikswaarde produceert, maar een

arbeidsdeling voor de produktie bewijst hij niet alleen aan de hand van de vervaardiging van een horloge – zoals Adam Smith later deed aan de hand van de vervaardiging van een naald –, maar betreft daarbij ook de stad en het hele land onder het gezichtspunt van grote fabrieken. De 'Spectator'⁹ van 26 november 1711 verwijst naar deze 'uitleg van de bewonderenswaardige Sir William Petty'. MacCulloch vermoedt dus ten onrechte dat de 'Spectator' Petty verwart met een 40 jaar jongere auteur (zie MacCulloch, 'The Literature of Political Economy, a classified catalogue', Londen 1845, blz. 102). Petty voelt zich de stichter van een nieuwe wetenschap. Zijn methode is 'niet de traditionele', zegt hij, want in plaats van allerlei comparatieve en superlatieve woorden en spekulatieve argumenten aaneen te breien heeft hij het gewaagd te spreken in termen van getallen, gewichten en maten, alleen argumenten te gebruiken die zijn afgeleid uit de zintuiglijke ervaring en alleen zulke oorzaken te onderzoeken die een zichtbare grondslag hebben in de natuur. Hij laat het aan anderen over om oorzaken te onderzoeken die afhangen van de veranderlijke inzichten, meningen, neigingen en hartstochten van afzonderlijke personen ('Political Arithmetic etc.', Londen 1699, Voorwoord). Zijn geniale stoutmoedigheid blijkt b.v. uit zijn voorstel om alle inwoners en roerende goederen uit Ierland en het Schotse hoogland over te brengen naar de rest van Groot-Brittannië. Daarmee zou arbeidstijd worden bespaard, zou de produktiekracht van de arbeid worden vergroot en zouden de 'koning en zijn onderdanen rijker en sterker worden' ('Political Arithmetic', hfst. 4 [blz. 225]). Of in het hoofdstuk van zijn politieke rekenkunde, waarin hij – op een moment dat Holland nog steeds de dominerende handelsnatie was en Frankrijk de heersende handelsmacht scheen te worden – bewees dat Engeland was voorbestemd om de wereldmarkt te veroveren: 'Dat de onderdanen van de koning van Engeland adequaat en voldoende kapitaal hebben om de handel te drijven van de hele commerciële wereld' (l.c., hfst. 10 [blz. 272]). 'Dat de hinderpalen voor Engeland's grootheid alleen toevallige zijn en uit de weg geruimd kunnen worden' (blz. 247

waar, een gebruikswaarde die door haar vervreemding in het ruilproces in staat is de vorm te krijgen van goud en zilver, d.w.z. van geld, d.w.z. van ruilwaarde, d.w.z. van geconcretiseerde algemene arbeid. Zijn voorbeeld bewijst overigens treffend, dat inzicht in de arbeid als bron van de materiële rijkdom geenszins uitsluit, dat men de specifieke maatschappelijke vorm, waarin de arbeid bron van de ruilwaarde is, miskent.

Zonder het zelf te weten lost *Boisguillebert* van zijn kant de

e.v.). Al zijn werken zijn van een originele humor doortrokken. Hij toont b.v. aan dat alles volstrekt natuurlijk is verlopen toen Holland – in die tijd het voorbeeld voor Engelse economen, precies zoals tegenwoordig Engeland dat is voor de economen van het vasteland – de wereldmarkt veroverde 'zonder het hemelse vernuft en verstand, dat sommigen de Hollanders toedichten' (l.c., blz. 175, 176). Hij verdedigt de vrijheid van geweten als voorwaarde voor de handel, 'omdat de armen ijverig zijn en arbeid en industrie als plicht tegenover God beschouwen, zolang men hun maar toestaat te denken dat zij, met minder rijkdom begaafd, meer vernuft en verstand in goddelijke zaken hebben en dat beschouwen als een speciaal eigendom van de armen'. De handel mag daarom 'niet gefixeerd zijn aan de een of andere religie, maar juist altijd aan het heterodoxe geheel' (l.c., blz. 183–186). Hij pleit voor openbare giften aan spitsboeven, omdat het publiek beter zichzelf kan belasten voor het onderhouden van spitsboeven dan dat dezen hen belasten (l.c., blz. 199). Maar hij is tegen belastingen die de rijkdom uit handen van de industrie overhevelen in handen van mensen 'die niets anders doen dan eten, drinken, zingen, spelen, dansen en *metafysika bedrijven*' [l.c., blz. 198]. Petty's werken zijn in de boekhandel nagenoeg rariteiten geworden en alleen nog verspreid aanwezig in oude, slechte uitgaven, wat des te verwonderlijker is omdat William Petty niet alleen de vader van de Engelse economie is, maar tevens de voorvader van Henry Petty alias de markies van Lansdowne, de nestor van de Engelse Whigs⁽¹⁰⁾. De familie Lansdowne zou nauwelijks de verzamelde werken van Petty kunnen uitgeven zonder een inleidende levensgeschiedenis, en hier geldt hetzelfde als voor het merendeel van de oorsprong van de grote Whig-families: hoe minder erover gezegd wordt, des te beter. De stoutmoedige denkende, maar door en door frivole legerchirurgijn, die er evenmin afkerig van was om onder Cromwells beschermheerschappij Ierland te plunderen als om door kruiperij de daarvoor benodigde baronet-titel van Karel II los te peuteren, is als voorvaderlijk beeld nauwelijks geschikt om in het openbaar tentoongesteld te worden. Bovendien probeert Petty in de meeste geschriften, die tijdens zijn leven zijn uitgegeven, te bewijzen dat de bloeitijd van Engeland onder Karel II valt – een heterodoxe opvatting voor erfelijke exploitanten van de 'glorious revolution'⁽¹¹⁾.

ruilwaarde van de waar feitelijk op in arbeidstijd, doordat hij de 'werkelijke waarde' (la juste valeur) afleidt uit de juiste verhouding, waarin de arbeidstijd van de individuen wordt verdeeld over de afzonderlijke industrietakken, en doordat hij de vrije concurrentie beschrijft als het maatschappelijke proces dat deze juiste verhouding tot stand brengt. Maar tegelijkertijd en in strijd met Petty verzet hij zich fanatiek tegen het geld, dat door zijn tussenkomst het natuurlijke evenwicht of de harmonie van de warenruil zou verstoren en als een fantastische moloch alle natuurlijke rijkdom als offergave zou verlangen. Aan de ene kant hangt deze polemiek tegen het geld samen met specifieke historische omstandigheden, want Boisguillebert bestrijdt de blindelings vernietigende goudzucht van het hof van een Lodewijk XIV, van zijn belastingpachters en zijn adel*, terwijl Petty in de goudzucht de energieke drijfveer roemt, die een volk prikkelt tot industriële ontwikkeling en verovering van de wereldmarkt; maar aan de andere kant komt hier tegelijk ook de diepere principiële tegenstelling aan het licht, die zich herhaalt als het permanente verschil tussen typisch Engelse en typisch Franse** economie. Boisguillebert let in feite alleen op de materiële inhoud van de rijkdom, op de gebruikswaarde, het genot,*** en beschouwt de burgerlijke

* Zich afzettend tegen de toenmalige 'zwarte financierskunst' zegt Boisguillebert: 'De financierskunst is slechts de verdiepte kennis van de agrarische en commerciële belangen.' ('La détail de la France', 1697. Uitgave van Eugène Daire van 'Economistes financiers du XVIII. siècle', Parijs 1843, deel I, blz. 241.)

** Niet de Romaanse economie, want de beide Italiaanse scholen – die van Napels en Milaan – weerspiegelen de tegenstelling tussen de Engelse en de Franse economie, terwijl de vroege Spanjaarden ofwel louter merkantilisten en gewijzigde merkantilisten zijn als Ustáriz, ofwel met Adam Smith het 'juiste midden' houden, zoals Jovellanos (zie zijn 'Obras', Barcelona 1839/40).

*** 'De ware rijkdom... is het volkomen genot niet alleen van de eerste levensbehoefte, maar ook van de overvloed en van al datgene wat de zinnen kan verblijden.' (Boisguillebert, 'Dissertation sur la nature de la richesse etc.', l.c., blz. 403). Maar terwijl Petty een frivole, rooflustige en karakterloze avonturier was, zette Boisguillebert – ofschoon één van de intendanten van Lodewijk XIV – zich met evenveel vernuft als stoutmoedigheid in voor de onderdrukte klassen.

vorm van de arbeid, de produktie van gebruikswaarden als waren en het ruilproces van de waren als de natuurlijke maatschappelijke vorm, waarin de individuele arbeid dit doel bereikt. Zodra hij dus geconfronteerd wordt met het specifieke karakter van de burgerlijke rijkdom, zoals in de vorm van geld, meent hij interventie van vreemde, usurperende elementen te zien en gaat hij tegen de ene vorm van de burgerlijke arbeid tekeer, terwijl hij tegelijk de andere vorm utopisch verheerlijkt.* Boisguillebert levert ons het bewijs, dat men de arbeidstijd als maatstaf van de waardegr^otte van de waren kan beschouwen, alhoewel de in de ruilwaarde van de waren geconcretiseerde en aan de tijd gemeten arbeid verward wordt met de directe, natuurlijke activiteit van de individuen.

De eerste bewuste, bijna platvloers heldere analyse van de ruilwaarde als arbeidstijd is te vinden bij een man uit de Nieuwe Wereld, waar de burgerlijke produktieverhoudingen samen met hun dragers zijn geïmporteerd en snel zijn opgeschoten in een bodem, waarin het gebrek aan historische traditie werd goedgemaakt door een overvloed aan humus. Deze man is *Benjamin Franklin*, die in zijn jeugdwerk — in 1729 geschreven en in 1731 gepubliceerd — de grondwet van de moderne politieke economie formuleert.** Volgens hem is het nodig dat er een andere waardemaatstaf dan de edele metalen wordt gezocht. Die is volgens hem de arbeid.

'Met arbeid kan men de waarde van zilver evengoed meten als die van andere dingen. Stel b. v. dat een man bezig is om graan te produceren, terwijl een andere zilver wint en raffineert. Aan het einde van het jaar of na een andere bepaalde tijdruimte zijn het volledige produkt van graan en dat van zilver elkaars natuurlijke prijzen, en als het ene 20 bushel bedraagt en het andere 20 ounce, is 1 ounce zilver de waarde van de arbeid die verricht is voor de produktie van 1 bushel graan. Maar als iemand nu door de

* Het Franse socialisme à la Proudhon lijdt aan dezelfde nationale erfkwaal.

** *Franklin, B.*, 'The Works of etc.', edit. by J. Sparks, deel II, Boston 1836: 'A modest inquiry into the nature necessity of a paper currency'.

ontdekking van dichterbij gelegen, makkelijker toegankelijke, rijkere mijnen 40 ounce zilver kan produceren, net zo gemakkelijk als voorheen 20, terwijl dezelfde arbeid als vroeger nodig blijft voor de produktie van 20 bushel graan, zullen 2 ounce zilver niet méér waard zijn dan dezelfde arbeid die verricht is voor de produktie van 1 bushel graan, en de bushel die vroeger 1 ounce waard was, zal nu 2 ounce waard zijn, caeteris paribus. De rijkdom van een land moet dan ook beoordeeld worden naar de *hoeveelheid arbeid*, die de inwoners in staat zijn te kopen.*

Bij Franklin wordt de arbeidstijd dadelijk economisch eenzijdig opgevat als waardemaatstaf. Dat de werkelijke produkten in ruilwaarden veranderen spreekt vanzelf, en het gaat er dus alleen maar om een maatstaf voor hun waardegrootte te vinden.

'Omdat', zegt hij, 'de hele handel niets anders is dan de ruil van arbeid tegen arbeid, wordt de waarde van alle dingen het beste geschat in arbeid.'**

Vervangt men hier het woord arbeid door werkelijke arbeid, dan blijkt onmiddellijk dat hij de ene vorm van arbeid verwacht met de andere. Omdat de handel b. v. bestaat uit de ruil van schoenmakersarbeid, mijnarbeid, spinarbeid, schildersarbeid enz., wordt daarom de waarde van laarzen het best geschat in schildersarbeid? Franklin meende omgekeerd, dat de waarde van laarzen, mijn- en spinprodukten, schilderijen enz. bepaald wordt door abstracte arbeid, die geen bijzondere kwaliteit bezit en daarom meetbaar is in loutere kwantiteit.*** Maar omdat hij de in de ruilwaarde vervatte arbeid niet ontwikkelt als de abstract algemene maatschappelijke arbeid, die voortkomt uit het alzijdig vervreemden van individuele arbeid, miskent hij noodgedwongen het geld

* l.c., blz. 265. 'Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase.'

** 'Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour' (l.c., blz. 267).

*** l.c., 'Remarks and facts relative to the American paper money', 1764.

als directe bestaansvorm van deze vervreemde arbeid. Geld en ruilwaarde tot stand brengende arbeid hebben daarom bij hem geen innerlijke samenhang; geld is veeleer een instrument, dat vanwege het technische gemak van buitenaf in het ruilproces is ingebracht.* Franklins analyse is zonder directe invloed op de algemene gang van de wetenschap gebleven, omdat hij alleen bij bepaalde praktische aanleidingen geïsoleerde problemen van de politieke economie behandelde.

De tegenstelling tussen werkelijk nuttige arbeid en ruilwaarde tot stand brengende arbeid hield het 18de-eeuwse Europa bezig in de vorm van dit probleem: welke bijzondere vorm van werkelijke arbeid is de bron van de burgerlijke rijkdom? Men ging er van uit, dat niet iedere arbeid, die in gebruikswaarden resulteert of produkten levert, daarom ook direct rijkdom voortbrengt. Maar zowel voor de fysiocraten als voor hun tegenstanders is de brandende strijdvraag niet welke arbeid de *waarde*, maar welke de *meerwaarde* schept. Zij behandelden het probleem dus in een gecompliceerde vorm, voordat zij het in zijn elementaire vorm hadden opgelost, zoals ook de historische gang van alle wetenschappen pas langs allerlei kronkelpaden tot hun werkelijke uitgangspunten leidt. Anders dan andere bouwmeesters ontwerpt de wetenschap niet alleen luchtkastelen, maar trekt zij ook afzonderlijke, bewoonbare verdiepingen op voordat het fundament is gelegd. Wij houden ons hier niet langer met de fysiocraten bezig en stappen over een hele reeks Italiaanse economen heen, die in min of meer treffende gedachtenflitsen de juiste analyse van de waar zeer dicht benaderen**, maar wenden ons direct tot de eerste Brit die het gehele systeem van de burgerlijke economie heeft onderzocht, Sir

* Zie 'Papers on American Politics'; 'Remarks and facts enz.', 1764 (l.c.).

** Zie b.v. *Galiani*, 'Della Moneta', deel III, in de 'Scrittori classici Italiani di Economia Politica' (uitgegeven door Custodi). Parte Moderna, Milaan 1803. 'De inspanning' (*fatica*), zegt hij, 'is het enige dat een ding waarde geeft', blz. 74. De arbeid aanduiden als *fatica* is kenmerkend voor de zuiderling.

James Steuart.* De abstracte categorieën van de politieke economie zijn bij hem nog bezig zich los te maken van hun stoffelijke inhoud en maken daardoor een vage en weifelende indruk, en dat geldt ook voor de categorie van de ruilwaarde. De ene keer bepaalt hij de *werkelijke waarde* aan de hand van de arbeidstijd (wat een arbeider in één dag kan vervaardigen), maar daarnaast figureren op een verwarrende manier ook salaris en grondstoffen**. Elders blijkt zijn worsteling met de stoffelijke inhoud nog veel duidelijker. Het natuurlijke materiaal dat een waar bevat, b.v. zilver in zilverfiligraan, noemt hij de *innerlijke waarde* (intrinsic worth) ervan, terwijl hij de daarin vervatte arbeidstijd de *gebruikswaarde* (useful value) noemt.

'De eerste', zegt hij, 'is iets reëls in zichzelf . . . , maar de gebruikswaarde moet geschat worden aan de hand van de arbeid, die het heeft gekost om haar te produceren. De arbeid die voor de modificatie van de stof is verricht, vertegenwoordigt een deel van de tijd van een man enz.'***

Wat Steuart onderscheidt van zijn voorgangers en navolgers is het feit, dat hij nauwkeurig verschil maakt tussen de specifieke maatschappelijke arbeid, die in ruilwaarde tot uiting komt, en de reële arbeid, die in gebruikswaarden resulteert.

'De arbeid', zegt hij, 'die door zijn vervreemding (alienation) een algemeen equivalent (universal equivalent) schept, noem ik *industrie*'.

Voor hem verschilt de arbeid als industrie niet alleen van de reële arbeid, maar ook van andere maatschappelijke vormen van arbeid. Voor hem is dat de burgerlijke vorm van de arbeid, in tegenstelling tot zijn antieke en middeleeuwse vormen. Hij is vooral geïnte-

* Steuarts werk 'An Inquiry into the principles of political economy, being an essay on the science of domestic policy in free nations' verscheen voor het eerst in 1767 in twee kwarto delen in Londen, tien jaar vóór 'Wealth of Nations' van Adam Smith. Ik citeer naar de Dublinse uitgave van 1770.

** Steuart, l.c., dl. I, blz. 181-183.

*** Steuart, l.c. dl. I, blz. 361/362: 'represents a portion of a man's time'.

resseerd in de tegenstelling tussen burgerlijke en feodale arbeid; deze laatste heeft hij in de fase van ondergang in Schotland zelf, maar ook bij zijn uitvoerige reizen op het continent geobserveerd. Steuart wist natuurlijk heel goed, dat het produkt ook in voorburgerlijke tijdperken de ware vorm krijgt en de waar de geldvorm, maar hij bewijst uitvoerig, dat de waar als elementaire grondvorm van de rijkdom en de vervreemding als heersende toeëigeningsvorm alleen in het burgerlijke produktietijdperk voorkomen, dat dus de aard van de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt specifiek burgerlijk is.*

Nadat de bijzondere vormen van de reële arbeid, zoals landbouw, manufaktuur, scheepvaart, handel enz., achtereenvolgens als de ware bronnen van de rijkdom waren beschouwd, proklaamde *Adam Smith* de arbeid als zodanig, en wel in zijn totale maatschappelijke vorm, *als arbeidsdeling*, tot de enige bron van de materiële rijkdom of van de gebruikswaarden. Het natuurlijke element ziet hij volledig over het hoofd, al achtervolgt het hem wel tot in de sfeer van de exclusief maatschappelijke rijkdom, de ruilwaarde. *Adam Smith* bepaalt de waarde van de waar weliswaar aan de hand van de daarin vervatte arbeidstijd, maar verlegt de realiteit van deze waardebepaling vervolgens naar de proadamtische tijd. Met andere woorden: wat hij vanuit het standpunt van de eenvoudige waar als juist beschouwt, wordt hem onduidelijk zodra hogere en meer gecompliceerde vormen als kapitaal, loonarbeid, grondrente enz. de plaats daarvan gaan innemen. Dat formuleert hij aldus, dat de waarde van de waren gemeten werd aan de daarin vervatte arbeidstijd in het verloren

* De patriarchale landbouw, direct gericht op de vervaardiging van gebruikswaarden voor de bezitter van de grond, noemt hij daarom een vorm van 'misbruik', niet in Sparta of Rome of zelfs in Athene, maar wel in de industriële landen van de 18de eeuw. Deze 'abusive agriculture' (misbruikte landbouw) zou geen 'bedrijf' zijn, maar 'louter middel van bestaan'. Zoals de burgerlijke landbouw het land zuivert van overbodige monden, zuivert de burgerlijke manufaktuur de fabriek van overbodige handen.

paradijs van de burgerij, toen de mensen nog niet als kapitalisten, loonarbeiders, grondeigenaars, pachters, woekeraars enz. tegenover elkaar stonden, maar alleen als eenvoudige warenproducenten en warenruilers. Hij verwacht het bepalen van de waarde van de waren door de daarin vervatte arbeidstijd voortdurend met het bepalen van hun waarde door de waarde van de arbeid, hij is inconsequent overal waar hij in details treedt en hecht de gelijkstelling, waaraan het maatschappelijke proces de ongelijke arbeidshandelingen gewelddadig onderwerpt, ten onrechte voor de subjectieve gelijkwaardigheid van de individuele arbeidshandelingen.* De overgang van de werkelijke arbeid naar de ruilwaarde tot stand brengende arbeid, d.w.z. de grondvorm van de burgerlijke arbeid, probeert hij door de *arbeidsdeling* te bewerkstelligen. Hoe juist het ook is dat particuliere ruil arbeidsdeling veronderstelt, even onjuist is het dat arbeidsdeling particuliere ruil vooronderstelt. Bij de Peruanen b.v. heerste er een buitengewone arbeidsdeling, ofschoon er geen particuliere ruil, geen ruil van produkten als waren plaatsvond.

In tegenstelling tot Adam Smith wist *David Ricardo* de bepaling van de waarde van de waar door de arbeidstijd zuiver uit te werken; hij toont aan dat deze wet ook de burgerlijke produktieverhoudingen beheerst, ofschoon die daarmee schijnbaar in tegenspraak zijn. Ricardo's onderzoek beperkt zich uitsluitend tot de *waardegrootte*, en wat dat betreft heeft hij althans het vermoeden dat de realisering van deze wet afhangt van bepaalde historische

* Adam Smith zegt b.v.: 'Gelijke hoeveelheden arbeid moeten altijd en overal evenveel waarde hebben voor degene die werkt. Bij zijn normale niveau van gezondheid, kracht en activiteit en op het gemiddelde peil van zijn voorhanden kundigheid moet hij altijd dezelfde portie rust, vrijheid en geluk afstaan. Wat ook de hoeveelheid waren moge zijn die hij als beloning voor zijn arbeid ontvangt, de prijs die hij betaalt is altijd dezelfde. Deze prijs kan weliswaar de ene keer een kleinere en de andere keer een grotere hoeveelheid van deze waren kopen, maar alleen omdat hun waarde verandert, en niet de waarde van de arbeid die ze koopt. De arbeid zelf verandert dus nooit zijn eigen waarde en is dus de werkelijke prijs van de waren etc.' ('Wealth of Nations', b. I, hfdst. 5).

voorwaarden. Hij zegt namelijk dat de bepaling van de waardegrootte door de arbeidstijd alleen geldt voor waren,

'die door de industrie naar believen vermeerderd kunnen worden en waarvan de produktie wordt beheerst door een onbeperkte concurrentie'.*

Dit wil in feite alleen maar zeggen, dat de waardewet zich pas volledig kan ontwikkelen in een maatschappij met een grote industriële produktie en een vrije concurrentie, d.w.z. in de moderne burgerlijke maatschappij. Voor de rest beschouwt Ricardo de burgerlijke vorm van de arbeid als de eeuwige natuurvorm van de maatschappelijke arbeid. De vissers en jagers uit de oertijd laat hij onmiddellijk als warenbezitters vis en wild ruilen, overeenkomstig de in deze ruilwaarden geconcretiseerde arbeidstijd. Bij deze gelegenheid laat hij zich verleiden tot het anachronisme, dat vissers en jagers uit de oertijd voor het berekenen van hun arbeidsinstrumenten te rade gaan bij de annuïteitentabellen, die in 1817 op de beurs van Londen gangbaar waren. De 'parallellogrammen van de heer Owen'⁽¹²⁾ lijken de enige maatschappijvorm die hij, afgezien van de burgerlijke, kende. Ofschoon gevangen in deze burgerlijke horizon, analyseert Ricardo de burgerlijke economie, die er in de diepte heel anders uitziet dan aan de oppervlakte, met zoveel theoretische scherpste, dat Lord Brougham over hem kon zeggen:⁽¹³⁾

'De heer Ricardo leek van een andere planeet te zijn gevallen.'

In een directe polemiek met Ricardo benadrukte *Sismondi* het specifiek maatschappelijke karakter van de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt** en noemde het tegelijk 'een karaktertrek van onze economische vooruitgang' om de waardegrootte te reduceren tot de *noodzakelijke* arbeidstijd, tot

* *Ricardo, David*, 'On the principles of political economy and taxation', 3de druk, Londen 1821, blz. 3.

** *Sismondi*, 'Etudes sur l'économie politique', deel II, Brussel 1838. 'De handel heeft de hele kwestie teruggebracht tot de tegenstelling tussen ruilwaarde en gebruikswaarde', blz. 162.

'de verhouding tussen de behoefte van de hele maatschappij en de hoeveelheid arbeid die voldoende is om deze behoefte te bevredigen'.*

Sismondi is niet meer gevangen in de opvatting van Boisguillebert, dat de ruilwaarde tot stand brengende arbeid door het geld wordt vervalst, maar net zoals Boisguillebert zich verzet tegen het geld, verzet Sismondi zich tegen het grote industriekapitaal. Als Ricardo de politieke economie onverbiddeijk tot in haar laatste consequenties ontwikkelt en aldus afsluit, vult Sismondi deze afsluiting aan door haar twijfel aan zichzelf tot uitdrukking te brengen.

Omdat Ricardo als voltooiër van de klassieke politieke economie de bepaling van de ruilwaarde door de arbeidstijd het zuiverst geformuleerd en ontwikkeld heeft, concentreert zich op hem vanzelfsprekend de polemiek die van economische zijde op gang is gebracht. Ontdaan van de voor een groot deel onbenullige vorm,** kan deze polemiek als volgt worden samengevat:

Ten eerste: De arbeid zelf heeft ruilwaarde, en verschillende stukken arbeid hebben een verschillende ruilwaarde. Het is een vicieuze cirkel om ruilwaarde tot maatstaf van ruilwaarde te maken, omdat de metende ruilwaarde ook zelf weer een maatstaf nodig heeft. Deze tegenwerping lost op in het probleem: hoe kan – uitgaande van de arbeidstijd als immanente maatstaf van de ruilwaarde – op deze basis het arbeidsloon ontwikkeld worden? De leer van de loonarbeid geeft daar het antwoord op.

Ten tweede: Als de ruilwaarde van een produkt gelijk is aan de daarin vervatte arbeidstijd, is de ruilwaarde van een arbeidsdag gelijk aan zijn produkt. Anders gezegd: het arbeidsloon moet gelijk zijn aan het produkt van de arbeid***. Het tegendeel is echter het

* *Sismondi, l.c.*, blz. 163–166 e.v.

** Het onbenulligst waarschijnlijk in de aantekeningen van J.B. Say bij de Franse Ricardo-vertaling van Constancio, en het meest pedant-aanmatigend in het recent verschenen boek 'Theory of Exchanges',⁽¹⁴⁾ Londen 1858, van de heer Macleod.

*** Dit van burgerlijk-economische zijde tegen Ricardo ingebrachte bezwaar is

geval. Ergo. Deze tegenwerping lost op in het probleem: op welke manier leidt de produktie op basis van alleen door de arbeidstijd bepaalde ruilwaarde tot het resultaat, dat de ruilwaarde van de arbeid kleiner is dan de ruilwaarde van het produkt daarvan? Dit probleem lossen wij op bij het onderzoek naar het kapitaal.

Ten derde: De marktprijs van de waren stijgt of daalt tot boven of onder hun ruilwaarde, al naar gelang de wisselende verhouding van vraag en aanbod. De ruilwaarde van de waren wordt *dus* bepaald door de verhouding van vraag en aanbod en niet door de daarin vervatte arbeidstijd. Feitelijk wordt in deze merkwaardige conclusie alleen de vraag gesteld hoe op basis van de ruilwaarde een daarvan verschillende marktprijs wordt ontwikkeld of, juister gezegd, hoe de wet van de ruilwaarde alleen gerealiseerd wordt in haar tegendeel. Dit probleem wordt opgelost in de leer van de concurrentie.

Ten vierde: De laatste en schijnbaar treffendste tegenspraak – als die tenminste niet, zoals gewoonlijk, in de vorm van wonderlijke voorbeelden naar voren wordt gebracht: als de ruilwaarde niets anders is dan de in een waar vervatte arbeidstijd, hoe kunnen dan waren, die geen arbeid bevatten, toch een ruilwaarde bezitten; met andere woorden: waar komt de ruilwaarde van zuivere natuurkrachten vandaan? Dit probleem wordt opgelost in de leer van de grondrente.

later overgenomen door socialisten. Als we aannemen dat de theoretische formule juist is, dan werd hier de praktijk ervan beschuldigd in tegenspraak te zijn met de theorie, en werd van de burgerlijke maatschappij geëist dat zij in de praktijk de vermeende consequentie van haar theoretische principe moest trekken. Op deze manier althans richtten sommige Engelse socialisten Ricardo's formule van de ruilwaarde tegen de politieke economie. De heer Proudhon bleef het voorbehouden om niet alleen het grondprincipe van de oude maatschappij tot principe van een nieuwe te proklameren, maar tegelijk ook zichzelf te presenteren als de uitvinder van de formule, waarin Ricardo het uiteindelijke resultaat van de klassieke Engelse economie heeft samengevat. Het is bewezen, dat zelfs de utopistische interpretatie van Ricardo's formule in Engeland al volledig vergeten was, toen de heer Proudhon deze aan gene zijde van Het Kanaal 'ontdekte'. (Vergelijk mijn boek 'Misère de la philosophie etc.', Parijs 1847, de paragraaf over la valeur constituée.) (15)

Het geld of de eenvoudige circulatie

Tijdens een parlementair debat over Sir Robert Peels bankwetten van 1844 en 1845⁽¹⁶⁾ merkte Gladstone op, dat zelfs de liefde niet zoveel mensen in dwazen had veranderd als het gepieker over het wezen van het geld. Hij sprak tegen Britten over Britten. De Hollanders daarentegen – mensen die, ondanks Petty's twijfel, van oudsher een 'hemels vernuft' bezaten voor geldspekulatie – hebben nooit hun verstand verloren door te spekuleren over het geld.

Het belangrijkste probleem bij de analyse van het geld is overwonnen, zodra zijn oorsprong uit de waar zelf is begrepen. Daarvan uitgaande is het alleen nog maar zaak zijn specifieke vormbepalingen zuiver te vatten, wat enigszins bemoeilijkt wordt doordat alle burgerlijke verhoudingen verguld of verzilverd lijken, als geldverhoudingen optreden, en de geldvorm daardoor een oneindig menigvuldige inhoud lijkt te bezitten, die hem in feite vreemd is.

Bij het nu volgende onderzoek dient men wel te bedenken, dat het alleen gaat om de geldvormen die direct voortvloeien uit de warenruil; het gaat dus niet om zijn vormen die tot een hogere trap van het produktieproces behoren, zoals b.v. het kredietgeld. Gemakshalve gaan we er steeds van uit, dat goud de geldwaar is.

1. Waardemaatstaf

Het eerste proces van de circulatie is als het ware het theoretische proces, dat de werkelijke circulatie voorbereidt. De waren, die als gebruikswaarde aanwezig zijn, scheppen allereerst de vorm, waarin zij wederzijds ideëel als ruilwaarde *optreden*, als bepaalde

hoeveelheden geconcretiseerde *algemene* arbeidstijd. De eerste noodzakelijke handeling van dit proces is, zoals wij hebben gezien, dat de waren een specifieke waar, zeg *goud*, afzonderen als directe materialisering van de algemene arbeidstijd of als algemeen equivalent. Laten wij nog even teruggaan naar de vorm, waarin de waren goud in geld veranderen.

1 ton ijzer	= 2	ounce goud
1 quarter graan	= 1	ounce goud
1 centenaar mokka-koffie	= 1/4	ounce goud
1 centenaar potas	= 1/2	ounce goud
1 ton Braziliaans hout	= 1 1/2	ounce goud
Y waar	= X	ounce goud.

In deze reeks vergelijkingen treden ijzer, graan, koffie, potas enz. wederzijds op als materialisering van gelijkvormige arbeid, namelijk als in goud gematerialiseerde arbeid, waarin alle bijzondere eigenschappen van de werkelijke arbeidshandelingen, die in hun verschillende gebruikswaarden tot uiting komen, volledig zijn uitgewist. Als waarden zijn zij identiek, materialisering van *dezelfde* arbeid ofwel *dezelfde* materialisering van de arbeid, goud. Als gelijkvormige materialisering van dezelfde arbeid kennen zij maar één verschil, een verschil in kwantiteit, of zij treden op als verschillende waardegrootten, omdat in hun gebruikswaarden een *ongelijke* arbeidstijd is vervat. Als afzonderlijke waren verhouden zij zich tegelijk tot elkaar als concretisering van de algemene arbeidstijd, doordat zij zich verhouden tot de algemene arbeidstijd in de vorm van een afzonderlijke waar, goud. Dezelfde dynamische verhouding, die de waren onderling als ruilwaarden confronteert, brengt de in het goud vervatte arbeidstijd tot uiting als de algemene arbeidstijd, waarvan een gegeven hoeveelheid wordt uitgedrukt in verschillende hoeveelheden ijzer, graan, koffie enz., kortom in de gebruikswaarden van alle waren, ofwel zich direct ontplooit in een oneindige reeks warenequivalenten. Doordat de

waren hun ruilwaarde alzijdig in goud uitdrukken, drukt het goud zijn ruilwaarde direct in alle waren uit. Doordat de waren zichzelf in hun onderlinge verhouding de vorm van ruilwaarde geven, geven zij het goud de vorm van algemeen equivalent of van geld.

Omdat *alle* waren hun ruilwaarde meten in goud, al naar gelang een bepaalde hoeveelheid goud en een bepaalde hoeveelheid waar evenveel arbeidstijd bevatten, wordt het goud een *waardemaatstaf*, en in eerste instantie wordt het pas algemeen equivalent of geld dank zij deze bepaling als waardemaatstaf, waarbij zijn eigen waarde direct aan het volledige scala van warenequivalenten wordt afgemeten. Aan de andere kant wordt nu de ruilwaarde van alle waren in goud uitgedrukt. In deze uitdrukking moeten twee momenten worden onderscheiden, een kwalitatief en een kwantitatief. De ruilwaarde van de waar is voorhanden als materialisering van dezelfde gelijkvormige arbeidstijd; de waardegroote van de waar is voldoende uiteengezet, want in de verhouding, waarin de waren gelijk zijn gesteld aan het goud, zijn zij ook gelijkgesteld aan elkaar. Hun gouden equivalent drukt enerzijds het *algemene* karakter van de daarin vervatte arbeidstijd uit en anderzijds de hoeveelheid daarvan. De ruilwaarde van de waar — op deze manier uitgedrukt als algemene equivalentie en tegelijk als graad van deze equivalentie in een specifieke waar, met andere woorden in één enkele vergelijking van de waren met een specifieke waar — is de *prijs*. De prijs is de veranderde vorm, waarin de ruilwaarde van de waren binnen het circulatieproces *optreedt*.

Door middel van het proces, waardoor de waren hun waarden als goudprijzen tot uitdrukking brengen, brengen zij dus tegelijk het goud tot uitdrukking als waardemaatstaf en dus als geld. Als zij hun waarden alzijdig in zilver, graan of koper zouden meten en ze dus als zilver-, graan- of koperprijzen zouden uitdrukken, zouden zilver, graan en koper waardemaatstaf en daarmee algemeen equivalent zijn. Dat de waren in de circulatie als prijzen optreden, veronderstelt dat zij daarin ruilwaarden zijn. Het goud wordt slechts waardemaatstaf doordat alle waren hun ruilwaarde

daarin schatten. De alzijdigheid van deze dynamische verhouding, waaruit zijn karakter als maatstaf voortvloeit, veronderstelt echter, dat iedere afzonderlijke waar zich meet aan goud naar rato van de in beide vervatte arbeidstijd, dat dus de werkelijke maatstaf tusschen waar en goud de arbeid zelf is, met andere woorden, dat waar en goud door de directe ruilhandel onderling als ruilwaarden gelijk worden gesteld. Hoe deze gelijkstelling in de praktijk plaatsheeft, kan niet worden behandeld in de sfeer van de eenvoudige circulatie. Toch is het duidelijk, dat in goud – en zilver-producerende landen een bepaalde arbeidstijd direct wordt ingelijfd in een bepaalde hoeveelheid goud en zilver, terwijl in landen die geen goud en zilver produceren hetzelfde resultaat langs een omweg wordt bereikt, nl. door directe of indirecte ruil van de waren van het land, d.w.z. van een bepaalde hoeveelheid nationale gemiddelde arbeid tegen een bepaalde hoeveelheid van de in goud en zilver gematerialiseerde arbeidstijd van de mijnen-bezittende landen. Om als waardemaatstaf te kunnen dienen moet goud potentieel een *veranderlijke* waarde zijn, omdat het alleen als materialisering van de arbeidstijd een equivalent van andere waren kan worden, terwijl dezelfde arbeidstijd met de verandering van de produktiekrachten van de reële arbeid gerealiseerd wordt in ongelijke hoeveelheden van dezelfde gebruikswaarde. Net als bij het weergeven van de ruilwaarde van iedere waar in de gebruikswaarde van een andere waar, wordt bij de schatting van alle waren in goud slechts voorondersteld, dat het goud op een gegeven moment een gegeven hoeveelheid arbeidstijd weergeeft. Met betrekking tot de verandering van zijn waarde geldt de eerder behandelde wet van de ruilwaarden. Als de ruilwaarde van de waren onveranderd blijft, is een algemene stijging van hun goudprijzen alleen mogelijk als de ruilwaarde van het goud daalt. Als de ruilwaarde van het goud onveranderd blijft, is een algemene stijging van de goudprijzen alleen mogelijk als de ruilwaarden van alle waren stijgen. Het omgekeerde is het geval bij een algemene daling van de warenprijzen. Stijgt of daalt de waarde van een ounce goud

doordat de voor zijn produktie vereiste arbeidstijd verandert, dan stijgt of daalt zij voor alle waren *in gelijke mate*, en drukt dus net als tevoren tegenover alle waren een *gegeven* hoeveelheid arbeidstijd uit. Dezelfde ruilwaarden worden nu geschat in grotere of kleinere hoeveelheden goud dan voorheen, maar zij worden geschat in verhouding tot hun waardegrootte en bewaren dus hun onderlinge waardeverhouding. De verhouding 2:4:8 verschilt niet van 1:2:4 of 4:8:16. De veranderde hoeveelheid goud, waarin de ruilwaarden al naar gelang de veranderingen van de goudwaarde worden geschat, doet niets af aan de functie van het goud als waardemaatstaf, evenmin als de 15maal kleinere waarde van zilver vergeleken met goud kan verhinderen dat het zilver de functie van het goud overneemt. Omdat de arbeidstijd de maatstaf tussen goud en waar is en het goud slechts waardemaatstaf wordt voor zover alle waren daarin gemeten worden, wekt het circulatieproces alleen maar de schijn dat het geld de waren commensurabel maakt*. Veeleer doordat de waren als geconcretiseerde arbeidstijd commensurabel zijn, wordt het goud tot geld gemaakt.

* Aristoteles beseft weliswaar, dat de ruilwaarde van de waren een voorwaarde is voor de warenprijzen: 'dat... de ruil bestond voordat het geld bestond, is duidelijk; want het maakt geen verschil of vijf matrassen worden gegeven voor een huis of voor zoveel geld als vijf matrassen waard zijn'. Maar anderzijds: omdat de waren pas in hun prijs onderling de vorm van de ruilwaarde krijgen, laat hij ze commensurabel worden door het geld. 'Alles moet een prijs hebben; want op die manier zal er altijd ruil zijn en dus een maatschappij. In feite maakt het geld, net als een maatstok, de dingen commensurabel (*σύμμετρο*), om ze vervolgens aan elkaar gelijk te stellen. Want er is geen maatschappij zonder ruil, de ruil kan niet bestaan zonder gelijkheid, maar gelijkheid niet zonder het commensurabel-zijn.' Hij beseft volkomen, dat deze door het geld gemeten verschillende dingen volstrekt incommensurabele grootheden zijn. Wat hij zoekt, is de eenheid van de waar als ruilwaarden, die hij als Griek uit de Oudheid niet kon vinden. Hij redt zich uit dat probleem door datgene, wat op zichzelf incommensurabel is, via het geld commensurabel te laten worden, voor zover de praktische behoefte dat nodig maakt. 'Weliswaar is het feitelijk onmogelijk dat zulke verschillende dingen commensurabel zijn, maar voor de praktische behoefte zijn ze dat toch.' (*Aristoteles*, 'Ethica Nicomachea', L. V, C. 8, edit. Bekkeri, Oxonii 1837.)

De reële gedaante, waarin de waren het ruilproces betreden, is die van hun gebruikswaarden. Een werkelijk algemeen equivalent kunnen zij pas worden zodra ze worden vervreemd. De bepaling van hun prijs betekent slechts hun ideële verandering in het algemene equivalent, een gelijkstelling aan het goud, die nog wacht op realisering. Maar omdat de waren in hun prijs alleen ideëel in goud zijn veranderd, ofwel alleen in gedacht goud, en hun geld-zijn nog niet werkelijk is gescheiden van hun reële zijn, is het goud alleen nog maar veranderd in ideëel geld, is het alleen nog maar waardemaatstaf, en funktioneren bepaalde hoeveelheden goud in feite alleen nog maar als namen voor bepaalde hoeveelheden arbeidstijd. Van de specifieke manier, waarop de waren onderling hun eigen ruilwaarde tot uitdrukking brengen, hangt steeds af in welke vormbepaling het goud zich als geld kristalliseert.

De waren treden elkaar nu tegemoet in een tweeledig bestaan, werkelijk als gebruikswaarden, ideëel als ruilwaarden. De dubbele vorm van de arbeid, die in hen is vervat, brengen zij nu onderling zodanig tot uitdrukking, dat de bijzondere reële arbeid werkelijk aanwezig is als gebruikswaarde, terwijl de algemene abstracte arbeidstijd in hun prijs een gedacht bestaan krijgt, waarin zij de gelijkmatige en slechts kwantitatief verschillende materialisering van dezelfde waardesubstantie zijn.

Het verschil tussen ruilwaarde en prijs lijkt enerzijds alleen maar nominaal; volgens Adam Smith is de arbeid de reële prijs en het geld de nominale prijs van de waren. In plaats van 1 quarter graan te schatten in 30 arbeidsdagen, wordt die nu geschat in 1 ounce goud, als 1 ounce goud het produkt van 30 arbeidsdagen is. Anderzijds is dit verschil zoveel meer dan alleen een verschil in naamgeving, dat juist daarin alle calamiteiten zijn geconcentreerd, die de waar in het werkelijke circulatieproces bedreigen. Dertig arbeidsdagen zijn vervat in 1 quarter graan, die daarom niet opnieuw in arbeidstijd uitgedrukt hoeft te worden. Maar goud is een waar die verschilt van graan, en alleen in de circulatie kan blijken of de quarter graan werkelijk veranderd kan worden in het

ounce goud, waarop zijn prijs anticipeerde. Dat hangt af van de vraag of hij al dan niet een gebruikswaarde blijkt te zijn, of de daarin vervatte hoeveelheid arbeidstijd al dan niet de hoeveelheid arbeidstijd blijkt te zijn, die door de maatschappij voor de produktie van een quarter graan noodzakelijk wordt geacht. De waar als zodanig *is* ruilwaarde en *heeft* een prijs. In dit verschil tussen ruilwaarde en prijs blijkt, dat de in de waar vervatte bijzondere individuele arbeid pas door het proces van de vervreemding als zijn tegendeel moet worden weergegeven, als individualiteitsloze, abstract algemene en alleen in deze vorm maatschappelijke arbeid, d.w.z. als geld. Het blijkt toeval of zij daartoe al dan niet in staat is. Ofschoon de ruilwaarde van de waar in haar prijs een slechts ideëel van haar verschillend bestaan krijgt en het tweeledige bestaan van de daarin vervatte arbeid nog slechts bestaat als een verschillende manier van uitdrukken, terwijl daardoor anderzijds de materialisering van de algemene arbeidstijd, het goud, nog slechts als gedachte waardemaatstaf wordt geconfronteerd met de werkelijke waar, ligt in het bestaan van de ruilwaarde als prijs of van het goud als waardemaatstaf latent besloten, dat de waar moet worden vervreemd tegen klinkend goud, alsook de mogelijkheid van haar niet-vervreemding, kortom de hele tegenspraak die voortvloeit uit het feit dat het produkt een waar is, ofwel dat de bijzondere arbeid van de particuliere individu zich moet voordoen als zijn directe tegendeel, als abstract algemene arbeid, om maatschappelijk werkzaam te kunnen zijn. De utopisten, die de waar willen maar niet het geld, de op particuliere ruil berustende produktie zonder de noodzakelijke voorwaarden voor deze produktie, zijn dus consequent wanneer zij het geld niet pas in zijn grijpbare vorm, maar al in zijn vluchtige en hersenschimmige vorm als waardemaatstaf 'vernietigen'. In de onzichtbare waardemaatstaf loert het harde geld.

Uitgaande van het proces, waarin het goud tot waardemaatstaf en de ruilwaarde tot prijs is geworden, zijn alle waren in hun prijzen slechts gedachte hoeveelheden goud van verschillende omvang.

Als verschillende hoeveelheden van een en hetzelfde ding, goud, lijken zij op elkaar, vergelijken en meten zij elkaar, en zo ontstaat de technische noodzaak ze te betrekken op een bepaalde hoeveelheid goud als *maateenheid*, een maateenheid die verder wordt ontwikkeld tot maatstaf door haar in aliquote delen en deze op hun beurt in aliquote delen te verdelen.* Maar bepaalde hoeveelheden goud worden als zodanig gemeten aan hun gewicht. De maatstaf is dus kant-en-klaar aanwezig in de algemene gewichtsmaten van de metalen, en deze fungeren dan ook in elke metaal-circulatie oorspronkelijk als prijsmaatstaf. Doordat de waren zich onderling niet meer verhouden als door de arbeidstijd gemeten ruilwaarden, maar als in goud gemeten gelijknamige grootheden, verandert het goud van *waardemaatstaf* in *prijsmaatstaf*. De vergelijking van de warenprijzen onderling als verschillende hoeveelheden goud kristalliseert zich dus uit in de tekens, die op een gedachte hoeveelheid goud worden aangebracht en deze aanduiden als maatstaf van aliquote delen. Als waardemaatstaf heeft het goud een heel andere vormbepaling dan als prijsmaatstaf, en de verwarring van beide heeft tot de onzinnigste theorieën geleid. Waardemaatstaf is het goud als geconcretiseerde arbeidstijd; prijsmaatstaf is het als een bepaald metaalgewicht. Waardemaatstaf wordt het goud, doordat het als ruilwaarde betrokken wordt op de waren als ruilwaarden; in de prijsmaatstaf dient een bepaalde hoeveelheid goud als eenheid voor andere hoeveelheden goud. Waardemaatstaf is het goud omdat zijn waarde veranderlijk is, en prijsmaatstaf omdat het als onveranderlijke gewichtseenheid gefixeerd wordt. Net als bij alle andere maatbepalingen van ge-

* Het merkwaardige feit, dat het ounce goud in Engeland als maateenheid van het geld niet in aliquote delen is verdeeld, is als volgt te verklaren: 'Ons muntwezen was oorspronkelijk slechts aangepast aan het gebruik van zilver – vandaar dat een ounce zilver altijd in een bepaald aliquoot aantal geldstukken verdeeld kan worden; maar omdat goud pas later werd ingevoerd in een muntwezen, dat uitsluitend was aangepast aan het zilver, kan een ounce goud niet uitgedrukt worden in een aliquoot aantal muntstukken.' (*Maclaren*, 'History of the currency', blz. 16, Londen 1858.)

lijknamige grootheden is ook hier van beslissend belang, dat de maatverhoudingen vastliggen en gefixeerd zijn. De noodzaak om een bepaalde hoeveelheid goud als maateenheid en aliquote delen als onderverdelingen daarvan vast te leggen, heeft tot het denkbeeld geleid dat een bepaalde hoeveelheid goud – met uiteraard een veranderlijke waarde – in een vaste waardeverhouding tot de ruilwaarden van de waren zou zijn gesteld; daarbij werd slechts over het hoofd gezien, dat de ruilwaarden van de waren al in prijzen, in hoeveelheden goud zijn veranderd, voordat het goud zich als prijsmaatstaf ontwikkelt. Hoezeer de goudwaarde ook mag veranderen, verschillende hoeveelheden goud drukken onderling altijd dezelfde waardeverhouding uit. Als de goudwaarde met 1 000 % zou dalen, zou 12 ounce goud nog steeds een twaalf maal grotere waarde hebben dan één ounce goud, en in de prijzen gaat het uitsluitend om de verhouding van verschillende hoeveelheden goud tegenover elkaar. Omdat anderzijds het gewicht van een ounce goud niet verandert bij een daling of stijging van zijn waarde, verandert dat van zijn aliquote delen evenmin, en op die manier doet het goud als vaste prijsmaatstaf steeds dezelfde dienst, hoe zijn waarde ook moge veranderen.*

Een historisch proces, dat we later zullen verklaren vanuit de aard van de metaalcirculatie, bracht met zich mee dat dezelfde gewichtsaanduiding gehandhaafd bleef voor een steeds veranderend en dalend gewicht van de edele metalen in hun functie als

* 'Geld kan voortdurend schommelen in waarde en toch evengoed waardemaatstaf zijn als wanneer het volledig onveranderd zou blijven. Nemen we b.v. aan dat het in waarde is gedaald... Vóór die daling zou een guinea drie bushel tarwe of de arbeid van 6 dagen kunnen kopen; later maar twee bushel tarwe of de arbeid van 4 dagen. De verhoudingen van tarwe en arbeid tot geld gegeven zijnde, kan in beide gevallen hun wederzijdse verhouding worden afgeleid; met andere woorden, wij kunnen vaststellen dat een bushel tarwe twee arbeidsdagen waard is. De meting van de waarde houdt niets meer in dan dat en verloopt na de daling even gladjes als tevoren. Als een ding wordt aangewezen als waardemaatstaf, is dat volstrekt onafhankelijk van de veranderlijkheid van zijn eigen waarde.' (Blz. 9, 10, *Bailey*, 'Money and its vicissitudes', Londen 1837.)

prijismaatstaf. Zo duidt het Engelse pond minder aan dan een derde deel van zijn oorspronkelijke gewicht, het Schotse pond van voor de Unie⁽¹⁷⁾ nog maar 1/36ste, de Franse livre 1/74ste, de Spaanse maravedi minder dan 1/1000ste en de Portugese rei een nog veel kleinere verhouding. Op deze manier maakten de geldnamen van de metaalgewichten zich historisch gezien los van hun algemene gewichtsaanduidingen.* Omdat de bepaling van de maateenheid, van haar aliquote delen en hun aanduidingen, enerzijds geheel op conventie berust, maar anderzijds binnen de circulatie het karakter van algemeenheid en noodzakelijkheid moet bezitten, moest zij een *wettelijke* bepaling worden. Deze zuiver formele operatie werd dus de taak van de regeringen.** Het

* 'Munten, die tegenwoordig alleen nog maar een ideële naam hebben, zijn bij alle volkeren de oudste; maar allemaal waren ze een tijdlang reëel,' (in deze veralgemening is dat onjuist) 'en juist omdat ze reëel waren, zijn ze gebruikt als rekenmiddel.' (*Galvani*, 'Della Moneta', l.c., blz. 153.)

** De romantische A. H. Müller zegt: 'In onze voorstelling heeft iedere onafhankelijke soeverein het recht om metaalgeld te benoemen en het een maatschappelijke nominale waarde, rang, stand en titel te verlenen.' (Blz. 288, deel II, A. H. Müller, 'Die Elemente der Staatskunst', Berlijn 1809.) Wat de titel betreft heeft mijnheer de hofraad gelijk; hij vergeet alleen het *gebalte*. Hoe verward zijn 'voorstelling' was, blijkt o.a. uit de volgende passage: 'Iedereen beseft hoe belangrijk een juiste bepaling van de muntprijs is, vooral in een land als Engeland, waar de regering met *grandioze liberaliteit* gratis munten slaat' (de heer Müller lijkt te geloven, dat de leden van de Engelse regering de aanmuntingskosten uit eigen zak betalen), 'waar zij geen muntloon vraagt enz., en waar dus, als zij de muntprijs van het goud aanzienlijk boven de marktprijs zou stellen, als zij 1 ounce goud niet zou betalen met 3 P.St. 17 sh. 10 1/2 d., maar de muntprijs van het ounce goud 3 P.St. 19 sh. zou laten bedragen, al het geld naar de munt zou stromen, en het daar verkregen zilver op de markt zou worden omgezet in het hier goedkopere goud, dat vervolgens opnieuw naar de munt zou worden gebracht, waardoor het muntwezen in wanorde zou raken.' (Blz. 280, 281 l.c.) Om in de Engelse munt de orde te handhaven, brengt Müller zichzelf in de war. Terwijl shilling en pence alleen maar namen zijn, door zilveren en koperen merktekens vertegenwoordigde namen voor bepaalde delen van een ounce goud, loopt hij met het idee rond dat het ounce goud geschat wordt in goud, zilver en koper, en verblijdt aldus de Engelsen met een drievoudige *geldstandaard*. Weliswaar werd het zilver als geldmaatstaf naast het

metaal, dat als geldmateriaal diende, was maatschappelijk gegeven. De wettelijke prijsmaatstaf verschilt natuurlijk in de verschillende landen. In Engeland b. v. wordt het ounce als metaalgewicht verdeeld in pennyweights, grains en carats troy, maar het ounce goud als maateenheid van het geld in $3\frac{7}{8}$ sovereign, de sovereign in 20 shilling en de shilling in 12 pence, zodat 100 pond 20-karaats goud (1200 ounce) gelijk is aan 4672 sovereign en 10 shilling. Maar op de wereldmarkt, waar de landsgrenzen verdwijnen, verdwijnen ook deze nationale karakters van de geldmaten en wijken zij voor de algemene gewichtsmaten van de metalen.

De prijs van een waar of de hoeveelheid goud, waarin de waar ideëel is veranderd, wordt nu dus uitgedrukt in de geldaanduiding van de goudmaatstaf. In plaats van te zeggen dat de quarter graan gelijk is aan een ounce goud, zou men in Engeland zeggen, dat deze gelijk is aan 3P.St. 17sh $10\frac{1}{2}$ d. Alle prijzen worden dus gelijknamig uitgedrukt. De typische vorm, die de waren aan hun ruilwaarde geven, is veranderd in *geldnamen*, waarin zij elkaar duidelijk maken hoeveel zij waard zijn. Het geld op zijn beurt wordt *rekengeld*.*

In het hoofd, op papier, in de taal wordt de waar altijd in rekengeld veranderd, zodra een of andere vorm van rijkdom vanuit het gezichtspunt van de ruilwaarde gefixeerd wordt.** Voor deze

goud pas officieel afgeschaft in 1816 door 56 George III c. 68⁽¹⁸⁾, maar wettelijk was dat al het geval in 1734 door 14 George II c. 42, en in de praktijk al veel eerder. Twee omstandigheden stelden *A. Muller* in staat tot zijn zogenaamd *hogere* opvatting van de politieke economie. Ten eerste zijn brede onbekendheid met economische feiten, ten tweede zijn puur dilettanterige dweperige verhouding tot de filosofie.

* 'Toen men Anacharsis vroeg waar de Hellenen het geld voor nodig hadden, antwoordde hij: *om te rekenen*.' *Atbenaeus*, 'Deipnosophistai', L. IV, 49, v. II (blz. 120), ed. Schweighäuser 1802.)

** *G. Garnier*, een van de oudere Franse Adam Smith-vertalers, kreeg de eigenaardige inval om een verhouding vast te stellen tussen het gebruik van rekengeld en het gebruik van werkelijk geld. Die verhouding is 10:1. (*Garnier, G.*, 'Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquité etc.', deel I, blz. 78.)

verandering is goudmateriaal nodig, maar alleen in gedachte vorm. Om de waarde van 1000 balen katoen in een bepaald aantal ounces goud te schatten en dit aantal ounces zelf weer uit te drukken in de rekennamen van het ounce, in Pond St., sh. en d., is geen atoom werkelijk goud nodig. Er was b.v. in Schotland vóór de bankwet van Sir Robert Peel van 1845 geen ounce goud in omloop, ofschoon het ounce goud, uitgedrukt als Engelse rekenmaatstaf in 3P.St. 17sh. 10 1/2 d., als wettelijke prijsmaatstaf fungeerde. Zilver dient b.v. als prijsmaatstaf bij de warenruil tussen Siberië en China, ofschoon deze handel in feite pure ruilhandel is. Voor het goud als rekengeld maakt het daarom ook niets uit of het al dan niet – in zijn maateenheid zelf of in zijn onderverdelingen – werkelijk is gemunt. Ten tijde van Willem de Veroveraar bestonden in Engeland het pond sterling (in die tijd 1 pond zuiver zilver) en de shilling (1/20ste van een pond) uitsluitend als rekengeld, terwijl de penny, 1/240ste pond zilver, de grootste bestaande zilveren munt was. Omgekeerd bestaan er in het huidige Engeland geen shilling en pence, ofschoon ze wettelijke rekennamen zijn voor bepaalde delen van een ounce goud. Als rekengeld kan het geld zelfs uitsluitend ideëel bestaan, terwijl het werkelijk bestaande geld is gemunt naar een heel andere maatstaf. Zo bestond het in omloop zijnde geld in vele Engelse kolonies in Noord-Amerika tot diep in de 18de eeuw uit Spaanse en Portugese munten, terwijl het rekengeld overal hetzelfde was als in Engeland.*

Omdat het goud als prijsmaatstaf onder dezelfde rekennaam optreedt als de warenprijzen, zodat dus b.v. zowel een ounce goud als een ton ijzer wordt uitgedrukt in 3P.St. 17sh. 10 1/2 d., heeft men de rekennaam van het goud zijn *muntprijs* genoemd. Vandaar

* De wet van Maryland uit 1723, waarbij tabak een legale munt werd, maar de waarde daarvan werd herleid tot Engels goudgeld, nl. een penny per pond tabak, herinnert aan de *leges barbarorum* (¹⁹), waarin omgekeerd bepaalde sommen geld gelijkgesteld worden aan ossen, koeien enz. In dit geval waren niet goud of zilver, maar de os en de koe het werkelijke materiaal van het rekengeld.

het wonderlijke denkbeeld, dat het goud in zijn eigen materiaal wordt geschat en, anders dan alle andere waren, van staatswege een *vaste* prijs krijgt. Men beschouwde de fixering van rekennamen voor bepaalde goudgewichten ten onrechte als de fixering van de waarde van deze gewichten.*

Waar het goud als element van de prijsbepaling en dus als rekengeld dient, heeft het niet alleen geen *vaste*, maar zelfs helemaal geen prijs. Om een prijs te hebben, d.w.z. om zichzelf in een *specifieke* waar als *algemeen* equivalent uit te drukken, zou deze andere waar dezelfde exclusieve rol in het circulatieproces moeten spelen als het goud. Twee waren, die alle andere waren uitsluiten, sluiten echter elkaar uit. Waar dus zilver en goud wettelijk als geld, d.w.z. als waardemaatstaf naast elkaar bestaan, heeft men altijd tevergeefs geprobeerd ze te behandelen als *een en dezelfde materie*. Gaat men er van uit, dat dezelfde arbeidstijd onveranderlijk in dezelfde hoeveelheden zilver en goud geconcretiseerd wordt, dan gaat men er inderdaad van uit dat zilver en goud dezelfde materie zijn en dat zilver, het minder waardevolle metaal, een onveranderlijke fractie goud is. Vanaf de regering van Edward III tot aan de tijd van George II vertoont de geschiedenis van het Engelse geldwezen een voortdurende reeks stoornissen, die voortvloeien uit het feit dat de wettelijke vaststelling van de waardeverhouding tussen goud en zilver in botsing komt met hun werkelijke waardeschommelingen. De ene keer werd het goud, de andere keer het zilver te hoog geschat. Het te laag geschatte metaal werd aan de circulatie onttrokken, omgesmolten en geëxporteerd. De waardeverhouding tussen beide metalen werd dan opnieuw wettelijk

* Zo lezen we b.v. in de 'Familiar words' van de heer *David Urquhart*: 'De waarde van het goud moet door zichzelf gemeten worden; hoe kan een stof de maatstaf van zijn eigen waarde in andere dingen zijn? De waarde van het goud moet worden vastgesteld aan de hand van zijn eigen gewicht, onder een valse benaming van dat gewicht - en een ounce goud moet zo-en-zoveel pond en fracties van een pond waard zijn. Dat is vervalsing van een maat en geen vaststelling van een maatstaf.' (Blz. 104/105.)

veranderd, maar de nieuwe nominale waarde kwam al gauw met de werkelijke waardeverhouding in hetzelfde conflict terecht. In onze eigen tijd heeft de zeer zwakke en tijdelijke daling van de goudwaarde vergeleken met zilver, als gevolg van de Indisch-Chinese vraag naar zilver, in Frankrijk op de grootste schaal tot hetzelfde verschijnsel geleid: de uitvoer van zilver en de verdrijving ervan uit de circulatie door goud. Tijdens de jaren 1855, 1856 en 1857 bedroeg het overschot van de goudimport in Frankrijk boven de goudexport uit Frankrijk £ 41.580.000, terwijl het overschot van de zilverexport boven de zilverimport £ 34.704.000 bedroeg. In landen als Frankrijk, waar beide metalen wettelijk waardemaatstaf zijn en beide in betaling aangenomen moeten worden, terwijl iedereen naar believen in een van beide kan betalen, heeft het in waarde stijgende metaal in feite een agio en meet het zijn prijs net als iedere andere waar in het te hoog geschatte metaal, terwijl alleen dit laatste als waardemaatstaf fungeert. De historische ervaring op dit gebied leert maar één ding: als twee waren wettelijk de functie van waardemaatstaf vervullen, zal in de praktijk altijd maar een van beide zich als zodanig handhaven.*

B. THEORIEEN OVER DE MAATEENHEID VAN HET GELD

Het feit dat de waren als prijzen slechts ideëel in goud zijn veranderd en het goud dus slechts ideëel in geld, leidde tot de theorie van de *ideale maateenheid van het geld*. Omdat bij de prijsbepaling alleen gedacht goud en zilver en beide slechts als rekengeld functioneren, werd beweerd dat de aanduidingen pond, shilling, pence, daalder, frank enz. geen gewichtsdelen van goud of zilver of hoe

* 'Geld als maat van de handel moet, net als iedere andere maat, zo stabiel mogelijk worden gehouden. Dat is onmogelijk als uw geld uit twee metalen bestaat met een voortdurend veranderende waardeverhouding.' (John Locke, 'Some Considerations on the Lowering of Interest etc.', 1691; blz. 65 in zijn 'Works', 7de druk, Londen 1768, deel II.)

dan ook geconcretiseerde arbeid aanduiden, maar ideale waarde-atomen. Als dus b.v. de waarde van een ounce zilver zou stijgen, zou dat ounce meer van dergelijke atomen bevatten en dus in meer shillings berekend en gemunt moeten worden. Deze doctrine, die tijdens de laatste handelscrisis in Engeland opnieuw opgeld deed en zelfs parlementair vertegenwoordigd was in twee speciale rapporten, die als aanhangsel zijn opgenomen in het rapport van de in 1858 zittende bankcommissie, dateert van het einde van de 17de eeuw. Bij de troonsbestijging van Willem III bedroeg de Engelse muntprijs van een ounce zilver 5sh. 2d., ofwel 1/62ste ounce zilver werd penny en 12 van deze pence werden shilling genoemd. Op grond van deze maatstaf werd een zilvergewicht van b.v. 6 ounce zilver gemunt in 31 stukken met de naam shilling. De *marktprijs* van een ounce zilver steeg echter boven zijn *muntprijs*, van 5sh. 2d. tot 6sh. 3d.; dus om een ounce ruw zilver te kunnen kopen was 6sh. 3d. nodig. Hoe zou de marktprijs van een ounce zilver boven zijn muntprijs kunnen stijgen, als de muntprijs alleen maar een rekenaanduiding was voor aliquote delen van een ounce zilver? De oplossing van dit raadsel was eenvoudig. Van de 5.600.000 P.St. zilvergeld, dat toentertijd in omloop was, was vier miljoen versleten, versneden en gesnoeid. Bij een proef bleek, dat 57.200 P.St. in zilver, die 220.000 ounce had moeten wegen, nog maar 141.000 ounce woog. De Munt sloeg de munten altijd naar dezelfde maatstaf, maar de werkelijk circulerende lichte shillings vormden kleinere aliquote delen van een ounce dan hun muntaanduiding suggereerde. Vandaar dat op de markt een grotere hoeveelheid van deze kleiner geworden shillings betaald moest worden voor een ounce ruw zilver. Toen als gevolg van de aldus ontstane stoornis werd besloten tot een algemene hermunting, beweerde *Lowndes*, de secretary to the treasury, dat de waarde van een ounce zilver gestegen was, en dat daarom 1 ounce niet meer (zoals tot dan toe) in 5sh. 2d. gemunt moest worden, maar in 6sh. 3d. Hij beweerde dus in feite: omdat de waarde van de ounce is gestegen, is de waarde van zijn aliquote delen gedaald. Zijn

onjuiste theorie diende echter alleen om een juist en praktisch beleidsdoel te verbloemen. De staatsschulden waren aangegaan in lichte shillings; zouden die in zware terugbetaald moeten worden? In plaats van te zeggen: betaal 4 ounce zilver terug waar jullie nominaal 5 en in werkelijkheid maar 4 ounce hebt ontvangen, zei hij omgekeerd: betaal nominaal 5 ounce terug, maar verminder het metaalgehalte ervan tot 4 ounce en noem shilling wat jullie tot dusver $\frac{4}{5}$ shilling hebt genoemd. In feite hield Lowndes dus vast aan het metaalgehalte, terwijl hij in theorie vasthield aan de rekenaanduiding. Zijn tegenstanders, die alleen aan de rekenaanduiding vasthielden en dus een shilling die 25 tot 50 % te licht was, identiek verklaarden aan een volwichtige shilling, beweerden omgekeerd dat ze slechts vasthielden aan het metaalgehalte. Ook *John Locke*, die de nieuwe bourgeoisie in al haar vormen vertegenwoordigde – de industriëlen tegen de arbeidersklassen en de paupers, de handelsbourgeoisie tegen de ouderwetse woekeraars, de geldaristocraten tegen de staatsschuldenaars – en die in een van zijn eigen werken zelfs bewees dat het burgerlijke verstand het normale menselijke verstand is, nam de handschoen tegen Lowndes op. *John Locke* won, en het geld dat geleend was in 10 of 14 shilling per guinea, werd terugbetaald in guineas van 20 shilling.* *Sir James Steuart* vatte de hele transactie als volgt samen:

* *Locke* zegt o.a.: 'Noem een kroon wat vroeger een halve kroon heette. De waarde blijft bepaald door het metaalgehalte. Als u $\frac{1}{20}$ ste zilvergewicht van een munt kunt afslaan zonder haar waarde te verminderen, kunt u er evengoed $\frac{19}{20}$ ste zilvergewicht van afslaan. Volgens deze theorie zou u met een farthing, zodra die kroon wordt genoemd, evenveel specerijen, zijde of andere waren kunnen kopen als met een kroon die 60 keer zoveel zilver bevat. Het enige wat u kunt doen, is aan een kleinere hoeveelheid zilver het stempel en de naam van een grotere hoeveelheid geven. Maar alleen met zilver, niet met namen, kunnen schulden betaald en waren gekocht worden. Als uw verhoging van de geldwaarde niets anders betekent dan dat aliquote delen van een zilverstuk willekeurige namen krijgen, b.v. het achtste deel van een ounce zilver penny noemen, dan kunt u het geld inderdaad zo hoog vaststellen als u maar wilt.' In antwoord op Lowndes stelt

'De regering won aanzienlijk op de belastingen, de schuldeisers op kapitaal en renten, en de natie – het enige slachtoffer – was in de wolken omdat haar *standaard*' (de maatstaf van haar eigen waarde) 'niet verlaagd was.'*

Steuart dacht dat de natie bij een verdere commerciële ontwikkeling wijzer zou blijken te zijn. Hij vergiste zich. Ongeveer 120 jaar later werd hetzelfde misverstand herhaald.

Het lag in de lijn, dat bisschop *Berkeley*, de vertegenwoordiger van een mystiek idealisme in de Engelse filosofie, de leer van de ideale maateenheid van het geld een theoretische draai zou geven, wat de praktische 'secretary to the treasury' achterwege had gelaten. Berkeley vraagt zich af:

'Moeten de namen livre, pond sterling, kroon enz. niet worden beschouwd als louter *aanduidingen van een verhouding?*' (nl. de verhouding van de abstracte waarde als zodanig). 'Zijn goud, zilver of papier meer dan alleen biljetten of merktekens voor het berekenen, protokolleren en overmaken daarvan?' (van de waardeverhouding). 'Is de *macht* om de bedrijvigheid van anderen' (maatschappelijke arbeid) 'te commanderen, niet rijkdom? En is

Locke tevens, dat de stijging van de marktprijs boven de muntprijs geen gevolg was van de 'stijging van de zilverwaarde, maar van het lichter-worden van de zilveren munt'. 77 Geknipte en gesneden shillings wegen geen duit meer dan 62 volwichtige, aldus Locke. Tenslotte wees hij er terecht op dat – afgezien van het zilververlies van de circulerende munt – de marktprijs van het ruwe zilver in Engeland iets boven de muntprijs zou kunnen stijgen, omdat de uitvoer van ruw zilver was toegestaan, maar de uitvoer van zilveren munten verboden. (Zie l.c., blz. 54–116 passim.) Locke was veel te voorzichtig om de brandende kwestie van de staatsschulden aan te roeren en vermeed even zorgvuldig in te gaan op het delicate economische probleem. Dat laatste hield in: zowel de wisselkoers als de verhouding tussen ruw en gemunt zilver bewees, dat het in omloop zijnde geld bij lange na niet gedeprecieerd was in verhouding tot zijn werkelijke zilververlies. In algemene zin komen wij op deze kwestie terug in het hoofdstuk over het circulatiemiddel. *Nicholas Barbon* probeerde in 'A discourse concerning coining the new money lighter, in answer to Mr. Lock's considerations etc.', Londen 1696, vergeefs om Locke op gevaarlijk terrein te lokken.

* *Steuart*, l.c., d. II, blz. 156.

geld feitelijk iets anders dan de aanduiding of het merkteken van het overdragen of registreren van een dergelijke macht, en is het van erg veel belang waaruit het materiaal van deze merktekens bestaat?*

Hij verwacht hier enerzijds waardemaatstaf en prijsmaatstaf en anderzijds goud of zilver als maatstaf en als circulatiemiddel. Omdat de edele metalen in de circulatiehandeling door merktekens vervangen kunnen worden, concludeert Berkeley dat deze merktekens op hun beurt *niets* – n.l. het abstracte waardebegrip – voorstellen.

Bij Sir *James Stewart* is de leer van de ideale maateenheid van het geld zo volledig ontwikkeld, dat zijn navolgers – onbewuste navolgers, doordat ze hem niet kennen – geen nieuwe zinswendingen en zelfs geen nieuwe voorbeelden kunnen vinden.

'Rekengeld', zegt hij, 'is niets anders dan een willekeurige maatstaf van gelijke delen, die is uitgevonden om de relatieve waarde van verkoopbare dingen te meten. Rekengeld verschilt volledig van muntgeld (money coin), dat de prijs is,** en zou zelfs kunnen bestaan als er geen enkele substantie ter wereld bestond die een proportioneel equivalent voor alle waren was. Voor de waarde van dingen doet rekengeld dezelfde dienst als graden, minuten, seconden enz. voor hoeken of als schaal aanduidingen bij aardrijkskundige kaarten enz. Bij al deze uitvindingen wordt altijd eenzelfde benaming als eenheid aanvaard. Net als bij al dergelijke uitvindingen is ook het nut van de geldeenheid strikt beperkt tot de *aanduiding van proporties*. Zij kan dus geen onveranderlijke, specifieke verhouding hebben tot enig deel van de waarde, d.w.z. ze kan niet gefixeerd zijn aan enige bepaalde

* 'The Querist', l.c. Het hoofdstuk 'Queries on Money' is overigens scherpzinnig. Berkeley merkt o.a. terecht op, dat juist de ontwikkeling van de Noordamerikaanse kolonies 'zonneklaar bewijst, dat goud en zilver niet zo noodzakelijk zijn voor de rijkdom van een natie als het grote publiek denkt'.

** *Prijs* betekent hier reëel equivalent, zoals bij de Engelse economische auteurs uit de 17de eeuw.

hoeveelheid goud, zilver of welke andere waar dan ook. Is de eenheid eenmaal gegeven, dan kan men door vermenigvuldiging zelfs de grootste waarde aangeven. Omdat de waarde van de waren afhangt van een algemene combinatie van daarop inwerkende omstandigheden en van de grillen van de mensen, moet hun waarde beschouwd worden als iets dat alleen verandert binnen hun onderlinge verhouding. Iedere algemene, vaste en onveranderlijke maatstaf, die storend en verwarrend inwerkt op de vaststelling van deze proportiewijziging, moet wel schadelijke gevolgen hebben voor de handel. Geld is alleen een *ideale maatstaf* van gelijke delen. Als iemand vraagt wat de maateenheid van de waarde van een deel moet zijn, antwoord ik met de wedervraag: wat is de normale grootte van een graad, een minuut, een seconde? Die hebben ze niet, maar zodra één deel bepaald is, moet, in overeenstemming met de aard van een maatstaf, de hele rest naar verhouding volgen. Voorbeelden van dit ideale geld zijn het bankgeld van Amsterdam en het Angola-geld van de Afrikaanse kust.*

Steuart houdt simpelweg vast aan de manier, waarop het geld in de circulatie *verschijnt* als *maatstaf van de prijzen* en als *rekengeld*. Als verschillende waren respectievelijk voor 15sh., 20sh. en 36sh. in de prijscourant genoteerd staan, ben ik voor een vergelijking van hun waardegrootte inderdaad niet geïnteresseerd in het zilvergehalte van de shilling, noch in zijn naam. De getalsverhoudingen 15, 20 en 36 zijn welsprekend genoeg en het cijfer 1 is de enige maateenheid geworden. Een zuiver abstracte uitdrukking van een verhouding kan alleen de abstracte getalsverhouding zelf zijn. Om consequent te zijn had Steuart dus niet alleen afstand moeten doen van goud en zilver, maar ook van hun wettelijke doopnamen. Omdat hij de verandering van waardemaatstaf in prijsmaatstaf niet begrijpt, meent hij vanzelfsprekend dat de bepaalde hoeveelheid goud, die als maateenheid dient, niet als maatstaf is betrokken op andere hoeveelheden goud, maar op waarden als zodanig.

* Steuart, l.c., d.II, blz. 102-107.

Omdat de waren als gelijknamige grootheden optreden, doordat hun ruilwaarden in prijzen zijn veranderd, loochent hij de kwaliteit van de maatstaf die ze gelijknamig maakt; en omdat de grootte van de als maateenheid fungerende hoeveelheid goud in deze vergelijking van verschillende hoeveelheden goud op conventie berust, loochent hij dat ze ook maar vastgesteld moet worden. In plaats van een 360ste deel van een cirkel een graad te noemen, kan hij een 180ste deel een graad noemen; de rechte hoek zou dan bij meting 45 in plaats van 90 graden tellen, de scherpe en stompe hoeken dienovereenkomstig. Desondanks zou de maatstaf van de hoek – net als voorheen – op de eerste plaats een kwalitatief bepaalde wiskundige figuur zijn – de cirkel – en op de tweede plaats een kwantitatief bepaald deel van de cirkel. Wat Steuarts economische voorbeelden betreft: hij struikelt over het ene en bewijst niets met het andere. Het Amsterdamse bankgeld was in feite slechts de rekenaanduiding voor Spaanse dubloenen, die hun volwichtige vet in stand hielden door traag luieren in de bankkelders, terwijl de bezige standpenning was vermagerd door hevige wrijving met de buitenwereld. Wat echter de Afrikaanse idealisten betreft: we moeten hen aan hun lot overlaten totdat kritische reisbeschrijvers nadere mededelingen kunnen doen.* Men zou het Franse assignaat⁽²⁰⁾ het bij benadering ideale geld in de zin van Stuart kunnen noemen: *'Nationaal bezit. Assignaat van 100 franc.'* Weliswaar was hier de gebruikswaarde, die het assignaat moest voorstellen, gespecificeerd, nl. de in beslag genomen grond, maar een kwantitatieve bepaling van de maateenheid was vergeten, en 'franc' was dus een zinledig woord. Hoe veel of hoe weinig land een assignaten-franc vertegenwoordigde, hing na-

* Tijdens de laatste handels crisis waren van bepaalde zijde in Engeland nadrukkelijke lofliederen op het Afrikaanse ideale geld te horen, dat overigens niet meer gelokaliseerd werd aan de kust, maar verhuisd was naar het hart van Barbarië. Dat de Berbers geen handels- en industriecrisis kenden, verklaarde men uit de ideale maateenheid van hun bars. Was het niet eenvoudiger te zeggen, dat handel en industrie de conditio sine qua non voor handels- en industriecrisis zijn?

melijk af van het resultaat van de openbare veiling. In de praktijk circuleerde de assignaten-franc echter als waardeteken voor zilvergeld, en aan deze zilvermaatstaf werd zijn waardevermindering dus gemeten.

De periode, waarin de Bank van Engeland de contante betalingen opschortte, was op het gebied van oorlogsbulletins even onvruchtbaar als op dat van geldtheorieën. De waardevermindering van de bankbiljetten en de stijging van de marktprijs boven de muntprijs van het goud brachten bij enkele verdedigers van de bank opnieuw de doctrine van de ideale geldmaatstaf tot leven. Op klassiek verwarde wijze formuleerde Lord *Castlereagh*⁽²¹⁾ deze verwarde opvatting, toen hij de maateenheid van het geld aanduidde als 'een waardebegrip met betrekking tot circulatiemiddelen vergeleken met waren'. Toen de omstandigheden enkele jaren na de Vrede van Parijs⁽²²⁾ opnieuw contante betalingen mogelijk maakten, deed zich in vrijwel dezelfde vorm de vraag voor die Lowndes onder Willem III aan de orde had gesteld. Een enorme staatsschuld en een meer dan 20 jaar lang opgehoopte massa privé-schulden, vaste obligaties enz. waren aangegaan in bankbiljetten, die in waarde verminderd waren. Moesten die worden terugbetaald in bankbiljetten, waarvan 4672P.St. 10sh. niet nominaal, maar werkelijk 100 pond 22-karaats goud vertegenwoordigden? *Thomas Attwood*, een bankier uit Birmingham, trad op als de herleefde Lowndes. Nominaal moesten de schuldeisers zoveel shilling terugkrijgen als nominaal was aangegaan, maar als b.v. volgens de oude muntvoet 1/78ste ounce goud een shilling heette, dan zou nu – laten we zeggen – 1/90ste ounce tot shilling worden omgedoopt. Attwoods aanhangers staan bekend als de Birminghamse school van 'little Shillingmen'. De ruzie over de ideale geldmaatstaf, die in 1819 begon, was in 1845 nog steeds aan de gang tussen Sir Robert Peel en Attwood, wiens wijsheid, voor zover die betrekking heeft op de functie van het geld als maatstaf, in het volgende citaat afdoende wordt samengevat:

'In zijn polemieken met de Birminghamse Kamer van Koophandel

vraagt Sir Robert Peel: Wat zal uw pond-biljet vertegenwoordigen? Wat is een pond?... Wat moet dan omgekeerd worden verstaan onder de huidige maateenheid van de waarde?... Betekenen 3P.St. 17sh. 101/2d. een *ounce goud* of alleen de *waarde* daarvan? Als het *ounce* zelf wordt aangeduid, waarom noemen we de dingen dan niet bij hun naam en waarom zeggen we niet ounce, pennyweight en grain in plaats van P.St., sh. en d.? Dan keren we terug tot het systeem van de directe ruilhandel... Of duiden zij de *waarde* aan? Als een ounce = 3P.St. 17sh. 101/2d., waarom was die dan op verschillende tijdstippen de ene keer 5P.St. 4sh. waard en de andere keer 3P.St. 17sh. 9d.?... De uitdrukking pond (£) heeft betrekking op de waarde, maar niet op de waarde die gefixeerd is in een onveranderlijk gewichtsdeel goud. Het pond is een *ideale eenheid*... *Arbeid* is de substantie, waarin de produktiekosten zich oplossen, en geeft het goud of het ijzer zijn relatieve waarde. *Welke bijzondere rekenaanduiding dus ook wordt gebruikt om iemands werk van een dag of een week aan te duiden, zo'n aanduiding drukt de waarde van de geproduceerde waar uit.*'*

In deze laatste woorden vervliegt de nevelige voorstelling van de ideale geldmaatstaf en breekt de eigenlijke inhoud van deze opvatting door. De rekenaanduidingen pond sterling, shilling enz. moeten aanduidingen voor bepaalde hoeveelheden arbeidstijd zijn. Omdat de arbeidstijd de substantie en immanente maatstaf van de waarden is, zouden die aanduidingen dus in feite waardeverhoudingen vertegenwoordigen. Met andere woorden: hier wordt beweerd dat de arbeidstijd de ware maatstaf van het geld is. Daarmee verlaten we de Birminghamse school; alleen merken we nog terloops op, dat de doctrine van de ideale geldmaatstaf nieuw gewicht kreeg in de discussie over de convertibiliteit of inconvertibiliteit van de bankbiljetten. Als de benaming van het papier is afgeleid van goud of zilver, blijft de convertibiliteit van

* 'The Currency Question, the Gemini Letters', Londen 1844, blz. 266-272 passim.

het bankbiljet, d.w.z. zijn inwisselbaarheid in goud of zilver, een economische wet, hoe de juridische wet ook moge luiden. Zo zou een Pruisische papieren daalder, ofschoon wettelijk inconvertibel, onmiddellijk in waarde dalen als hij in het gewone verkeer minder waard zou zijn dan een zilveren daalder en dus niet praktisch inwisselbaar was. De consequente verdedigers van het niet-inwisselbare papiergeld namen dus hun toevlucht tot de ideale geldmaatstaf. Als de rekenaanduidingen van het geld, pond sterling, shilling enz., aanduidingen zijn voor een bepaalde som, voor waardeatomen, waarvan een waar bij ruil met andere waren nu eens meer, dan weer minder opzuigt of afstaat, dan is een Engels biljet van 5P.St. b.v. even onafhankelijk van zijn verhouding tot goud als van die tot ijzer en katoen. Omdat ze door hun benaming niet langer theoretisch gelijk zijn gesteld aan een bepaalde hoeveelheid goud of een andere waar, zou de eis dat ze inwisselbaar moeten zijn, d.w.z. praktisch gelijk zijn gesteld aan een bepaalde hoeveelheid van een gespecificeerd ding, per definitie onmogelijk zijn.

De leer van de arbeidstijd als directe maateenheid van het geld is voor het eerst systematisch ontwikkeld door *John Gray*.* Hij laat een nationale centrale bank met behulp van filialen vaststellen hoeveel arbeidstijd er bij de produktie van de verschillende waren wordt verbruikt. Als de waar geruild wordt, krijgt de producent een officieel certificaat van de waarde, d.w.z. een ontvangstbewijs voor zoveel arbeidstijd als zijn waar bevat,** en deze bankbiljetten

* *John Gray*, 'The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange', Edinburgh 1831. Vgl. van dezelfde auteur: 'Lectures on the nature and use of money', Edinburgh 1848. Na de Februari-revolutie stuurde Gray een memorandum naar de Franse voorlopige regering, waarin hij haar aandacht er op vestigt, dat Frankrijk geen 'organisatie van de arbeid' nodig heeft, maar een 'organisatie van de ruil'; het plan daarvan was al kant-en-klaar uitgewerkt in het door hem verzonden geldsysteem. De brave John kon niet vermoeden, dat de vindingrijke Proudhon zestien jaar na 't verschijnen van het 'Social System' patent zou weten te krijgen op diezelfde ontdekking.

** *Gray*, 'The Social System etc.', blz. 63. 'Geld zou uitsluitend een bewijs van ontvangst moeten zijn, een bewijs voor het feit dat zijn bezitter ofwel een bepaalde

van 1 arbeidsweek, 1 arbeidsdag, 1 arbeidsuur enz. dienen tegelijk als orderbriefje voor een equivalent in alle andere waren die in de bankmagazijnen zijn opgeslagen.* Dat is het grondbeginsel, zorgvuldig en gedetailleerd uitgewerkt en overal nauw aansluitend bij al bestaande Engelse instituties. Bij dit systeem, zegt Gray,

'zou men te allen tijde met evenveel gemak voor geld kunnen verkopen als men thans met geld kan kopen; de produktie zou de gelijkvormige en nooit opdrogende bron van de vraag zijn.'**

De edele metalen zouden hun privilege boven de andere waren verliezen en

'de hun toekomende plaats op de markt innemen naast boter en eieren en laken en calico, en hun waarde zou ons niet meer interesseren dan die van diamanten'.***

'Moeten wij onze zelfbedachte waardemaatstaf, goud, handhaven en op die manier de produktiekrachten van ons land aan banden leggen, of moeten wij te rade gaan bij de natuurlijke waardemaatstaf, de arbeid, en de produktiekrachten van het land vrijmaken?'****

Omdat de arbeidstijd de immanente waardemaatstaf is, waarom hebben wij daarnaast dan nog een andere, externe maatstaf nodig? Waarom ontwikkelt de ruilwaarde zich tot prijs? Waarom wordt de waarde van alle waren geschat in een exclusieve waar, die daarmee wordt veranderd in het adequate bestaan van

waarde heeft bijgedragen aan de aanwezige nationale rijkdom, ofwel dat hij voor de genoemde waarde een recht heeft verworven van iemand, die deze bijdrage geleverd heeft.'

* 'Men late een produkt eerst een geschatte waarde geven, vervolgens op een bank deponeren en daaruit weer opnemen zodra men het nodig heeft, waarbij alleen per algemeen contract wordt vastgesteld dat degene, die enige vorm van eigendom onderbrengt in de voorgestelde nationale bank, daaruit een even grote waarde – wat die ook mag inhouden – mag opnemen, in plaats van gedwongen te zijn precies hetzelfde ding op te nemen dat hij heeft ingelegd.' l.c., blz. 67/68.

** l.c., blz. 16.

*** Gray, 'Lectures on money etc.', blz. 182.

**** l.c., blz. 169.

de ruilwaarde, in geld? Dat was het probleem, waar Gray voor stond. In plaats van het op te lossen, zette hij zich in het hoofd, dat de waren een directe onderlinge relatie kunnen aangaan als produkten van de maatschappelijke arbeid. Maar zij kunnen alleen een onderlinge relatie aangaan als datgene wat zij zijn. De waren zijn direct produkten van individuele, onafhankelijke, particuliere arbeid, die zich door zijn vervreemding in het proces van de particuliere ruil als algemeen maatschappelijke arbeid moet bevestigen, met andere woorden, de arbeid op basis van de warenproductie wordt pas maatschappelijke arbeid doordat de individuele arbeid alzijdig wordt vervreemd. Als Gray er echter van uitgaat dat de in de waren vervatte arbeidstijd *direct maatschappelijk* is, dan beschouwt hij deze arbeid als gemeenschappelijke arbeidstijd of als arbeidstijd van direct geassocieerde individuen. In dat geval hoeft inderdaad niet een specifieke waar, zoals goud en zilver, de andere waren tegemoet te treden als incarnatie van de algemene arbeid, de ruilwaarde zou zich niet tot prijs ontwikkelen, maar de gebruikswaarde zou ook geen ruilwaarde worden, het produkt zou geen waar worden, en daarmee zou de grondslag van de burgerlijke produktie zelf zijn weggenomen. Maar dat is geenszins de mening van Gray. *De produkten moeten als waren geproduceerd, maar niet als waren geruild worden.* De uitvoering van deze vrome wens draagt Gray op aan een nationale bank. Aan de ene kant maakt de maatschappij in de vorm van de bank de individuen onafhankelijk van de voorwaarden van de particuliere ruil, en anderzijds laat zij deze individuen verder produceren op basis van de particuliere ruil. Intussen dwingt de innerlijke consequentie Gray om de ene burgerlijke produktiewaarde na de andere weg te loochenen, ofschoon hij alleen maar het uit de warenruil voortvloeiende geld wil 'hervormen'. Zo verandert hij kapitaal in nationaal kapitaal,* het grondbezit in

* 'In ieder land zou het zaken-doen moeten geschieden op grondslag van een nationaal kapitaal.' (*John Gray, 'The Social System etc.'*, blz. 171.)

nationaal bezit,* en op de keper beschouwd blijkt de bank niet alleen met de ene hand waren te ontvangen en met de andere certificaten voor geleverde arbeid uit te geven, maar ook de produktie zelf te reguleren. In zijn laatste geschrift, 'Lectures on money', waarin Gray zijn arbeidsgeld angstvallig als een puur burgerlijke hervorming probeert te presenteren, raakt hij verstrikt in nog veel schreeuwerder onzin.

Elke waar is direct geld. Dat was Gray's theorie, afgeleid uit zijn onvolledige en dus onjuiste analyse van de waar. De 'organische' constructie van 'arbeidsgeld' en 'nationale bank' en 'warenmagazijnen' is slechts een droombeeld, waarin het dogma ons wordt voorgetoverd als een wereldbeheersende wet. Het dogma, dat de waar direct geld of de daarin vervatte bijzondere arbeid van de particuliere individu direct maatschappelijke arbeid is, wordt natuurlijk nog geen waarheid doordat een bank eraan gelooft en dienovereenkomstig optreedt. In een dergelijk geval zou het bankroet de rol van de praktische kritiek gaan spelen. Wat bij Gray verhuuld en met name voor hemzelf verborgen blijft, namelijk dat het arbeidsgeld een economisch klinkende frase is voor de vrome wens om het geld en met het geld de ruilwaarde, met de ruilwaarde de waar en met de waar de burgerlijke produktievorm kwijt te raken, wordt rechtstreeks uitgesproken door enkele Engelse socialisten, die deels voor, deels na Gray hebben geschreven.** Maar het bleef voor de heer *Proudhon* en zijn school weggelegd om de degradatie van het *geld* en de hemelvaart van de *waar* in alle ernst als kernpunt van het socialisme te prediken en daarmee het socialisme op te lossen in een elementair misverstand over de noodzakelijke samenhang tussen waar en geld.***

* 'De grond moet veranderd worden in nationaal eigendom' (l.c., blz. 298).

** Zie b.v. *W. Thompson*, 'An Inquiry into the distribution of wealth etc.', Londen 1824. *Bray*, 'Labour's wrongs and labour's remedy', Leeds 1839.

*** Als compendium van deze melodramatische geldtheorie kan men beschouwen: *Alfred Darimon*, 'De la réforme des banques', Parijs 1856.

Nadat de waar in het proces van de prijsgeving de vorm heeft gekregen om te kunnen circuleren en het goud zijn geldkarakter heeft gekregen, zal de circulatie de tegenspraken, die in het ruilproces van de waren besloten lagen, zowel opwerpen als oplossen. De werkelijke warenruil, d.w.z. de maatschappelijke stofwisseling, speelt zich af in een vormverandering, waarin het dubbele karakter van de waar als gebruikswaarde en ruilwaarde zich ontplooit, terwijl haar eigen vormverandering zich tegelijkertijd uitkristalliseert in bepaalde vormen van het geld. De beschrijving van deze vormverandering is de beschrijving van de circulatie. We hebben gezien, dat een waar zich alleen als ruilwaarde ontwikkelt op voorwaarde dat er een warenwereld en dus een feitelijk ontwikkelde arbeidsdeling bestaat; op dezelfde manier veronderstelt de circulatie alzijdige ruilhandelingen en een voortdurende hernieuwing daarvan. De tweede voorwaarde is, dat de waren het ruilproces betreden als *prijsbepaalde* waren of in dat ruilproces onderling *optreden* in hun tweeledige bestaan, reëel als gebruikswaarden, ideëel – in hun prijs – als ruilwaarden.

De drukste straten van Londen vertonen winkels de ene naast de andere, en achter hun holle glazen ogen prijken alle rijkdommen van de wereld, Indische sjaals, Amerikaanse revolvers, Chinees porselein, Parijse corsetten, Russisch bont en tropische specerijen, maar al deze mondaine dingen dragen op hun voorhoofd fatale, witachtige papieren merktekens, waarin Arabische cijfers zijn gegraveerd, voorzien van de lakonieke karakters £, sh. en d. Dat is het beeld van de waar in de circulatie.

a) De gedaanteverwisseling van de waar

Bij nadere beschouwing kent het circulatieproces twee verschillende vormen van kringlopen. Als wij de waar W noemen en het geld G , kunnen we deze twee vormen als volgt weergeven:

W-G-W
G-W-G

Hier houden we ons uitsluitend bezig met de eerste vorm, ofwel met de directe vorm van de warencirculatie.

De kringloop W-G-W wordt verdeeld in de beweging W-G, ruilen van waar tegen geld ofwel *verkopen*, en in de tegengestelde beweging G-W, ruilen van geld tegen waar ofwel *kopen*, alsmede in de eenheid van beide bewegingen, W-G-W, ruilen van waar tegen geld om geld tegen waar te ruilen, ofwel *verkopen* om te *kopen*. Maar het resultaat, waarop het proces uitloopt, levert W-W op, ruil van waar tegen waar, de werkelijke stofwisseling.

Wanneer men uitgaat van het uiterste van de eerste waar betekent W-G-W de verandering daarvan in goud en de herverandering uit goud in waar, ofwel een beweging, waarin de waar aanvankelijk bestaat als bijzondere gebruikswaarde, vervolgens dit bestaan aflegt, een bestaan als ruilwaarde of algemeen equivalent verkrijgt dat geen enkele samenhang meer heeft met haar natuurlijke bestaan, ook dit bestaan weer laat varen en tenslotte achterblijft als werkelijke gebruikswaarde voor afzonderlijke behoeften. In deze laatste vorm verdwijnt zij uit de circulatie in de consumptie. Het geheel van de circulatie W-G-W is dus in eerste instantie de totale reeks van gedaanteverwisselingen, die iedere afzonderlijke waar doorloopt om direct gebruikswaarde voor haar bezitter te worden. De eerste gedaanteverwisseling wordt voltrokken in de eerste helft van de circulatie, W-G, de tweede in de andere helft, G-W, en de hele circulatie vormt de curriculum vitae (levensloop - *de red.*) van de waar. Maar de circulatie W-G-W is slechts de totale gedaanteverwisseling van een enkele waar, doordat zij tegelijk de som is van bepaalde eenzijdige gedaanteverwisselingen van andere waren, want iedere gedaanteverwisseling van de eerste waar betekent verandering in een andere waar, dus verandering van die andere waar in de eerste, dus een dubbele verandering, die in hetzelfde stadium van de circulatie voltrokken wordt. We moeten nu eerst elk der beide

ruilprocessen, waarin de circulatie W-G-W uiteenvalt, geïsoleerd onderzoeken.

W-G ofwel *verkoop*: W, de waar, betreft het circulatieproces niet alleen als een bijzondere gebruikswaarde, b.v. een ton ijzer, maar ook als een gebruikswaarde met een bepaalde prijs, zeg 3P.St. 17sh., 101/2d., ofwel een ounce goud. Aan de ene kant is deze prijs de exponent van de in het ijzer vervatte hoeveelheid arbeidstijd, d.w.z. van zijn waardegrootte, maar drukt tegelijk de vrome wens van het ijzer uit om goud te worden, d.w.z. om de in zich zelf vervatte arbeidstijd de gedaante te geven van algemeen maatschappelijke arbeidstijd. Als deze transsubstantiatie niet slaagt, houdt de ton ijzer niet alleen op waar, maar ook produkt te zijn, want hij is alleen waar omdat hij niet-gebruikswaarde voor zijn bezitter is, ofwel diens arbeid is alleen werkelijke arbeid als nuttige arbeid voor anderen en alleen nuttig voor hem als abstract algemene arbeid. Het is dus de taak van het ijzer of van zijn bezitter om het punt in de warenwereld te ontdekken, waar ijzer goud aantrekt. Dit probleem, de salto mortale van de waar, is echter overwonnen, als de verkoop – die hier bij de analyse van de eenvoudige circulatie ondersteld wordt – werkelijk plaatsvindt. Doordat de ton ijzer wordt vervreemd, d.w.z. uit de hand, waarin hij niet-gebruikswaarde is, overgaat in de hand, waarin hij gebruikswaarde is, als gebruikswaarde gerealiseerd wordt, wordt tegelijk zijn prijs gerealiseerd en gedacht goud in werkelijk goud veranderd. In plaats van de naam ounce goud of 3P.St. 17sh. 101/2d. is nu een ounce werkelijk goud gekomen, maar de ton ijzer heeft zijn plaats opgegeven. De verkoop W-G verandert niet alleen de waar, die in haar prijs ideëel in goud was veranderd, werkelijk in goud, maar ditzelfde proces verandert ook het goud, dat als waardemaatstaf slechts ideëel goud was en in feite alleen als geldaanduiding van de waren zelf figureerde, in werkelijk goud.* Zoals het goud in ideële zin algemeen equivalent werd,

* 'Het geld is van tweeërlei aard, ideaal en reëel; en het wordt op twee verschillende

omdat de waarde van alle waren daarin werd gemeten, verandert het nu als produkt van het proces van alzijdige vervreemding van de waren tegen goud – en de verkoop $W-G$ is het proces van deze algemene vervreemding – in de waar die absoluut vervreemdbaar is, nl. in reëel geld. Goud wordt echter alleen in de verkoop reëel geld, omdat de ruilwaarden van de waren in hun prijzen al ideëel goud waren.

Net als bij de koop $G-W$ staan bij de verkoop $W-G$ twee waren tegenover elkaar, eenheden van ruilwaarde en gebruikswaarde, maar de ruilwaarde van de waar bestaat alleen ideëel als prijs, terwijl de gebruikswaarde van het goud, hoewel dat zelf een werkelijke gebruikswaarde is, alleen bestaat als drager van de ruilwaarde en dus alleen als een formele gebruikswaarde, die geen relatie heeft met een werkelijke individuele behoefte. De tegenstelling tussen gebruikswaarde en ruilwaarde wordt dus polair verdeeld over de beide extremen van $W-G$, zodanig dat de waar tegenover het goud een gebruikswaarde is, die haar ideële ruilwaarde, de prijs, eerst in goud moet realiseren, terwijl het goud tegenover de waar een ruilwaarde is, die haar formele gebruikswaarde pas in de waar materialiseert. Alleen door deze verdubbeling van de waar in waar en goud, en door de op zijn beurt dubbele en tegengestelde verhouding, waarin ieder extreem ideëel is wat zijn tegendeel reëel is, en reëel wat zijn tegendeel ideëel is, dus alleen door het optreden van de waren als tweezijdig polaire tegenstellingen, worden de in het ruilproces besloten tegenspraken opgelost.

We hebben tot dusver $W-G$ als verkoop onderzocht, als verandering van waar in geld. Bezien wij de zaak echter vanuit het andere uiterste, dan doet hetzelfde proces zich voor als $G-W$, als

manieren gebruikt: om de dingen te schatten en om ze te kopen. Om te schatten is het ideale geld even geschikt als het reële en misschien zelfs geschikter. De andere gebruiksvorm van het geld bestaat in de aankoop van de dingen die het schat... De prijzen en contracten worden in ideaal geld geschat en in reëel geld verwezenlijkt.' (*Galiani*, l.c., blz. 112 e.v.)

koop, als verandering van geld in waar. Verkoop is noodzakelijk tegelijk zijn tegendeel koop, het één als men het proces vanuit de ene kant bekijkt, het ander vanuit de andere kant. Met andere woorden, in de werkelijkheid verschilt dit proces alleen, doordat het initiatief bij $W-G$ uitgaat van het uiterste van de waar ofwel van de verkoper, en bij $G-W$ van het uiterste van het geld ofwel van de koper. Terwijl wij dus de eerste gedaanteverwisseling van de waar, de verandering daarvan in geld, beschrijven als het resultaat van het doorlopen van het eerste circulatiestadium $W-G$, veronderstellen we tegelijk dat een andere waar al in geld is veranderd en zich dus al in het tweede circulatiestadium $G-W$ bevindt. Op deze manier raken we in een vicieuze cirkel van vooronderstellingen. De circulatie zelf is deze vicieuze cirkel. Als we G in $W-G$ niet reeds als gedaanteverwisseling van een andere waar beschouwen, lichten we de ruilhandeling uit het circulatieproces. Buiten dit proces verdwijnt echter de vorm $W-G$, en dan staan er nog maar twee verschillende W tegenover elkaar, zeg ijzer en goud; de ruil daarvan is geen bijzondere circulatiehandeling, maar hoort tot de directe ruilhandel. Goud is aan de bron van zijn produktie een waar als iedere andere waar. Zijn relatieve waarde en die van het ijzer, of van iedere andere waar, wordt hier uitgedrukt in de hoeveelheden, waarin zij wederzijds tegen elkaar worden geruild. Maar in het circulatieproces is deze operatie al voorondersteld, zijn eigen waarde is al gegeven in de warenprijzen. Niets is dan ook onjuister dan het denkbild, dat het goud en de waar zich *binnen het circulatieproces* gaan verhouden als in de directe ruilhandel, en dat dus hun relatieve waarde wordt vastgesteld door hun ruil als eenvoudige waren. In het circulatieproces lijkt het alsof goud louter als waar tegen andere waren wordt geruild; die schijn vloeit voort uit het feit, dat in de prijzen een bepaalde hoeveelheid waar al gelijk is gesteld aan een bepaalde hoeveelheid goud, d.w.z. al in relatie is gebracht tot het goud als geld, als algemeen equivalent, en *daarom* direct daartegen ruilbaar is. Voor zover de prijs van een waar in goud *gerealiseerd* wordt, wordt zij daartegen als

waar geruild, als bijzondere materialisering van de arbeidstijd, maar voor zover het haar *prijs* is die daarin gerealiseerd wordt, wordt zij daartegen als geld geruild en niet als waar, d.w.z. als algemene materialisering van de arbeidstijd. Maar in beide verhoudingen wordt de hoeveelheid goud, waartegen de waar binnen het circulatieproces wordt geruild, niet bepaald door de ruil, maar wordt de ruil bepaald door de prijs van de waar, d.w.z. door haar in goud geschatte ruilwaarde.*

In het circulatieproces is het goud overal het resultaat van de verkoop $W-G$. Maar $W-G$, de verkoop, is tegelijk $G-W$, de koop. Terwijl W , de waar die het uitgangspunt is van het proces, haar eerste gedaanteverwisseling voltrekt, blijkt de andere waar, die als uiterste tegenover G staat, haar tweede gedaanteverwisseling te voltrekken en dus de tweede helft van de circulatie te doorlopen, terwijl de eerste waar zich nog in de eerste helft van haar omloop bevindt.

Als resultaat van het eerste circulatieproces, de verkoop, komt het uitgangspunt van het tweede tot stand, het geld. Het gouden equivalent is in de plaats gekomen van de waar in haar eerste vorm. Dit resultaat kan in eerste instantie een rustpunt zijn, omdat de waar in deze tweede vorm een eigen duurzaam bestaan heeft. De waar, geen gebruikswaarde in de hand van haar bezitter, is nu in een steeds bruikbare, want steeds ruilbare, vorm voorhanden, en de omstandigheden bepalen wanneer en op welk punt aan de oppervlakte van de warenwereld zij weer de circulatie betreedt. Haar verpopping tot goud is een zelfstandig tijdvak in haar leven, dat korter of langer kan duren. In de ruilhandel is de ruil van een bijzondere gebruikswaarde direct gebonden aan de ruil van een andere bijzondere gebruikswaarde, maar het algemene karakter van de arbeid die ruilwaarde tot stand brengt blijkt in de scheiding

* Dat neemt natuurlijk niet weg, dat de marktprijs van de waren boven of beneden hun waarde kan staan. Maar deze overweging valt buiten de eenvoudige circulatie en hoort tot een heel andere sfeer, die wij later zullen behandelen, wanneer wij de verhouding tussen waarde en marktprijs onderzoeken.

tussen en het onverschillige uiteenvallen van koop- en verkoophandeling.

$G-W$, de *koop*, is de omgekeerde beweging van $W-G$ en tegelijk de tweede of slotgedaanteverwisseling van de waar. Als goud of in haar bestaan als algemeen equivalent kan de waar direct worden uitgedrukt in de gebruikswaarden van alle andere waren, die in hun prijzen allemaal streven naar het goud als hun hiernaams, maar daarbij tegelijk de toonhoogte aangeven, waarin het klinken moet, opdat hun lichaam, de gebruikswaarde, de kant van het geld uit kan rollen, maar hun ziel, de ruilwaarde, naar die van het goud. Het algemene produkt, dat resulteert uit de vervreemding van de waren, is de waar die absoluut kan worden vervreemd. Er bestaat geen kwalitatieve, alleen nog een kwantitatieve hinderpaal voor de verandering van goud in waar: de hinderpaal van zijn eigen kwantiteit of waardegrootte. 'Voor contant geld is alles te koop.' Doordat de waar in de beweging $W-G$ door vervreemding als gebruikswaarde haar eigen prijs en de gebruikswaarde van het vreemde geld realiseert, realiseert zij in de beweging $G-W$ door haar vervreemding als ruilwaarde zowel haar eigen gebruikswaarde als de prijs van de andere waar. Door haar prijs te realiseren verandert de waar tegelijkertijd het goud in werkelijk geld, maar ook verandert zij door haar herverandering het goud in haar eigen, slechts tijdelijke geldbestaan. Omdat de warencirculatie een ontwikkelde arbeidsdeling veronderstelt – dus veelzijdigheid van de behoeften van de enkeling, omgekeerd evenredig aan de eenzijdigheid van zijn produkt – zal de koop $G-W$ de ene keer de gelijkstelling zijn met een waar als equivalent, maar de andere keer uiteenvallen in een reeks van warenequivalenten, bepaald door het totaal van de behoeften van de koper en de omvang van zijn geldsom. Zoals de verkoop tegelijkertijd koop is, is de koop tegelijk verkoop, $G-W$ tegelijk $W-G$, maar het initiatief ligt hier bij het goud ofwel bij de koper.

Terugkerend tot de hele circulatie $W-G-W$, blijkt de waar daarin haar volledige reeks gedaanteverwisselingen te doorlopen.

Maar terwijl zij de eerste helft van de circulatie begint en de eerste gedaanteverwisseling voltrekt, betreedt tegelijk een tweede waar de tweede helft van de circulatie, voltrekt haar tweede gedaanteverwisseling en verdwijnt uit de circulatie, en omgekeerd betreedt de eerste waar de tweede helft van de circulatie, voltrekt haar tweede gedaanteverwisseling en verdwijnt uit de circulatie, terwijl een derde waar de circulatie betreedt, de eerste helft van haar omloop aflegt en de eerste gedaanteverwisseling voltrekt. De volledige circulatie $W-G-W$ als totale gedaanteverwisseling van een waar is dus altijd tegelijk het einde van de totale gedaanteverwisseling van een tweede waar en het begin van de totale gedaanteverwisseling van een derde, dus een reeks zonder begin of einde. Om dat te verduidelijken en de waren te kunnen onderscheiden, zullen we de beide uitersten W verschillend aanduiden, b.v. als $W'-G-W''$. Het eerste lid $W'-G$ veronderstelt feitelijk G als resultaat van een andere $W-G$ en is dus zelf slechts het laatste lid van $W-G-W'$, terwijl het tweede lid $G-W''$ zijn resultaat $W''-G$ is, dus optreedt als eerste lid van $W''-G-W'''$, enz. Voorts blijkt, dat het laatste lid $G-W$, ofschoon G het resultaat is van slechts één verkoop, kan optreden als $G-W'+G-W''+G-W''' + \text{enz.}$, dus in een groot aantal koophandelingen kan uiteenvallen, d.w.z. een groot aantal verkoophandelingen, d.w.z. een groot aantal eerste leden van nieuwe totale gedaanteverwisselingen van waren. De totale gedaanteverwisseling van een afzonderlijke waar is dus niet alleen een schakel in een keten van gedaanteverwisselingen zonder begin of einde, maar ook een schakel in een groot aantal van zulke ketens; daar echter iedere afzonderlijke waar de circulatie $W-G-W$ doorloopt, blijkt het circulatieproces van de warenwereld een wirwar van oneindig verstrengelde ketens van deze beweging te zijn, die steeds op oneindig verschillende punten eindigt en steeds weer opnieuw begint. Iedere afzonderlijke verkoop of koop bestaat echter tegelijkertijd als een evenwaardige en op zich zelf staande handeling, waarvan de aanvullende handeling in tijd en ruimte daarvan

gescheiden kan zijn en er dus niet direct als voortzetting op hoeft te volgen. Doordat ieder afzonderlijk circulatieproces $W-G$ of $G-W$ als verandering van een waar in gebruikswaarde en van de andere waar in geld – het eerste en tweede stadium van de circulatie –, in twee opzichten een zelfstandig rustpunt vormt, terwijl anderzijds alle waren in de hun gemeenschappelijke gedaante van algemeen equivalent, goud, hun tweede gedaanteverwisseling beginnen en het uitgangspunt vormen van de tweede circulatiehelft, sluit in de werkelijke circulatie een willekeurig $G-W$ aan op een willekeurig $W-G$, het tweede hoofdstuk in de levensloop van de ene waar op het eerste hoofdstuk in de levensloop van de andere. A verkoopt b.v. voor 2P.St. ijzer, voltrekt dus $W-G$ of de eerste gedaanteverwisseling van de waar ijzer, maar stelt de koophandeling uit tot een later tijdstip. Tegelijkertijd koopt B, die 14 dagen tevoren voor 6P.St. twee quarter graan heeft verkocht, met diezelfde 6P.St. een jas en een broek van Mozes & Zoon, voltrekt dus $G-W$ of de tweede gedaanteverwisseling van de waar graan. Dat deze beide handelingen $G-W$ en $W-G$ hier optreden als schakels van een keten, komt omdat in G , in het goud, de ene waar er precies zo uitziet als de andere en aan het goud niet meer te zien is of het van gedaante veranderd ijzer dan wel van gedaante veranderd graan is. In het werkelijke circulatieproces doet $W-G-W$ zich dus voor als een oneindig toevallig naast- en na-elkaar van bontgeruite schakels van verschillende totale gedaanteverwisselingen. Het werkelijke circulatieproces *verschijnt* dus niet als totale gedaanteverwisseling van de waar, niet als haar beweging door tegengestelde fasen, maar slechts als aggregaat van vele, toevallig naast of na elkaar verlopende koop- en verkoophandelingen. De vormbepaling van het proces is dus uitgewist, en des te vollediger omdat iedere afzonderlijke circulatiehandeling, b.v. de verkoop, tegelijk haar tegendeel, de koop, is en omgekeerd. Anderzijds *is* het circulatieproces de beweging van de gedaanteverwisselingen van de warenwereld en moet die dus ook in zijn totale beweging weerspiegelen. Hoe dat laatste

gebeurt, zullen wij in de volgende afdeling onderzoeken. Hier merken wij alleen nog op, dat de beide uitersten W in $W-G-W$ zich niet in dezelfde vorm verhouden tot G . Als bijzondere waar verhoudt de eerste W zich tot het geld als de algemene waar, terwijl geld zich als de algemene waar verhoudt tot de tweede W als afzonderlijke waar. $W-G-W$ kan dus abstract logisch worden herleid tot de sluitrede $B-AI-Af$, waarin het Bijzondere het eerste uiterste vormt, het Algemene het aaneensluitende midden, en het Afzonderlijke het laatste uiterste.

De warenbezitters betraden het circulatieproces eenvoudig als beheerders van waren. Daarbinnen treden zij elkaar tegemoet in de tegengestelde vorm van koper en verkoper, de één als het gepersonifieerde suikerbrood, de ander als gepersonifieerd goud. Zoals nu het suikerbrood goud wordt, wordt de verkoper koper. Deze specifieke maatschappelijke rollen vloeien dus geenszins voort uit de menselijke individualiteit in het algemeen, maar uit de ruilverhoudingen tussen mensen, die hun produkten in de specifieke warenvorm produceren. De verhoudingen, die in de relatie tussen koper en verkoper tot uitdrukking komen, zijn zo weinig zuiver individueel, dat zij deze relatie alleen aangaan voor zover hun individuele arbeid wordt ontkend, n.l. als arbeid van *geen* individu geld wordt. Het is dus dwaas om deze economisch-burgerlijke rollen van koper en verkoper op te vatten als eeuwige maatschappelijke vormen van menselijke individualiteit, maar het is even onjuist om ze te bejammeren als opheffing van de individualiteit.* Op een bepaald niveau van het maatschappelijke

* Hoe diep zelfs het nogal oppervlakkige antagonisme, dat tot uiting komt tussen koop en verkoop, tedere zielen kwetst, blijkt uit de volgende passage uit *Isaac Péreires* 'Leçons sur l'industrie et les finances', Parijs 1832. Dat deze Isaac dezelfde is als de als uitvinder en diktator van de *Crédit mobilier*²³ berucht geworden Parijse beurswolf, bewijst tegelijk wat zijn sentimentele economiecritiek precies te betekenen heeft. De heer Péreire, toentertijd een apostel van Saint-Simon, zegt: 'Omdat de individuen geïsoleerd zijn, de één gescheiden van de ander, hetzij in hun arbeid, hetzij in de consumptie, bestaat er onder hen een ruil van de produkten van

produktieproces zijn zij de noodzakelijke uitdrukking van de individualiteit. In de tegenstelling tussen koper en verkoper komt de antagonistische aard van de burgerlijke productie bovendien nog zo oppervlakkig en formeel tot uiting, dat deze tegenstelling ook optreedt in de voorburgerlijke maatschappijvormen, omdat daarbij alleen vereist is dat de individuen een onderlinge relatie aangaan als bezitters van waren.

Het resultaat van $W-G-W$ beziende, blijkt dat te verdwijnen in de stofwisseling $W-W$. Waar is geruild tegen waar, gebruikswaarde tegen gebruikswaarde, en de geldwording van de waar, ofwel de waar als geld, dient alleen om deze stofwisseling te bemiddelen. Het geld treedt dus op als louter *ruilmiddel* van waren, echter niet als ruilmiddel zonder meer, maar als door het circulatieproces gekenmerkt ruilmiddel, d.w.z. *circulatiemiddel*.*

Uit het feit, dat het circulatieproces oplost in $W-W$ en dus slechts een door geld bemiddelde ruilhandel lijkt te zijn, ofwel dat $W-G-W$ als zodanig niet alleen in twee geïsoleerde processen uiteenvalt, maar tegelijk de dynamische eenheid daarvan vormt – uit dit feit te concluderen dat er tussen koop en verkoop alleen eenheid en geen scheiding bestaat, is een denkwijze, waarvan de kritische benadering thuishoort in de logika en niet in de economie.

hun respectieve ambacht. Uit de noodzaak van de ruil vloeit de noodzaak voort om de relatieve waarde van de voorwerpen te bepalen. De begrippen waarde en ruil hangen dus nauw samen en allebei drukken ze in hun werkelijke vorm het individualisme en het antagonisme uit... Men kan de waarde van de produkten alleen vaststellen omdat er verkoop en koop bestaat, met andere woorden, antagonisme tussen de verschillende leden van de maatschappij. Men kon zich alleen daar bezighouden met prijs, met waarde, waar er koop en verkoop bestond, d.w.z. waar iedere individu gedwongen was te *vechten* om zich de voorwerpen te verschaffen, die nodig zijn voor de instandhouding van het bestaan.' (l.c., blz. 2, 3 *passim*.)

* 'Het geld is alleen het middel en de bewegende kracht, terwijl de waren, die nuttig zijn voor het leven, het doel en motief zijn.' *Boisguillebert*, 'Le détail de la France', 1697, in Eugène Daires 'Economistes financiers du XVIII. siècle', deel I, Parijs 1843, blz. 210.

De scheiding van koop en verkoop in het ruilproces ruimt niet alleen plaatselijk-traditionele, vroom-ouderwetse en gemoedelijk-dwaze beperkingen van de maatschappelijke stofwisseling uit de weg, maar is tegelijkertijd de algemene vorm, waarin de samenhangende momenten van deze stofwisseling uiteen worden gerukt en tegenover elkaar gefixeerd worden, kortom de algemene mogelijkheid van de handelscrises, maar alleen omdat de tegenstelling tussen waar en geld de abstracte en algemene vorm is van alle in de burgerlijke arbeid besloten tegenstellingen. Geldcirculatie kan dan ook plaatsvinden zonder crises, maar crises kunnen niet optreden zonder geldcirculatie. Dat betekent echter slechts dat een op particuliere ruil berustende arbeid, die zich nog niet eens tot de geldvorming heeft ontwikkeld, uiteraard nauwelijks in staat is om verschijnselen voort te brengen, die de volledige ontwikkeling van het burgerlijke productieproces vooronderstellen. Men kan dan ook nagaan hoe diepgaand de kritiek is, die door afschaffing van het 'privilege' van de edele metalen en door een zogenaamd 'rationeel geldsysteem' de 'misstanden' van de burgerlijke productie wil opruimen. Als proeve van economische apologetiek volstaat anderzijds een uitlating, die ons als buitengewoon scherpzinnig wordt aangeprezen. *James Mill*, de vader van de bekende Engelse econoom John Stuart Mill, zegt:

'Er kan nooit een gebrek aan kopers zijn voor alle waren. Wie een waar ten verkoop aanbiedt, wenst daarvoor een andere waar in ruil te krijgen en is dus koper door louter het feit dat hij verkoper is. Tezamen genomen moeten kopers en verkopers van alle waren elkaar dus door een metafysische noodzaak in evenwicht houden. Als er dus van de ene waar meer verkopers dan kopers zijn, moeten er van een andere waar meer kopers dan verkopers zijn.'*

* In november 1807 verscheen in Engeland een geschrift van William Spence onder de titel: 'Britain independent of commerce'; in de nog drastischer vorm van 'Perish commerce' werkte William Cobbett de belangrijkste stelling daarvan verder uit in zijn 'Political Register'. Daartegen publiceerde James Mill in 1808 zijn 'Defence of commerce', waarin het argument uit zijn 'Elements of political economy', dat

Mill brengt het evenwicht tot stand door het circulatieproces te veranderen in directe ruilhandel en in de ruilhandel vervolgens weer de figuren van kopers en verkopers binnen te smokkelen, die ontleend zijn aan het circulatieproces. Om in zijn verwarde taalgebruik te blijven: op momenten dat alle waren onverkoopbaar zijn, zoals b.v. in Londen en Hamburg op bepaalde momenten tijdens de handelscrisis van 1857/58, zijn er inderdaad meer kopers dan verkopers van één waar, nl. het *geld*, en meer verkopers dan kopers van *al het andere geld*, nl. de waren. Het metafysische evenwicht van koop- en verkoophandelingen beperkt zich tot het feit, dat iedere koop een verkoop is en iedere verkoop een koop — een schrale troost voor de warenbeheerders, voor wie de verkoop dus ook de koop onbereikbaar zijn.*

De scheiding tussen koop en verkoop maakt met de eigenlijke

hierboven geciteerd wordt, al te vinden is. In zijn polemieken met Sismondi en Malthus over de handelscrises eigende J. B. Say zich deze slimme vondst toe, en omdat het onmogelijk is te zeggen met welke nieuwe idee deze belachelijke 'vorst der wetenschap' de politieke economie zou hebben verrijkt — zijn verdienste ligt juist hierin dat hij zijn tijdgenoten Malthus, Sismondi en Ricardo met grote onpartijdigheid precies even verkeerdt begreep —, hebben zijn continentale bewonderaars hem uitgeroepen tot de ontdekker van die schat over het metafysische evenwicht van koop en verkoop.

* Hoe de economen de verschillende vormbepalingen van de waar beschrijven, blijkt uit de volgende voorbeelden:

'Als wij geld bezitten, hoeven wij maar één ruil te volbrengen om het voorwerp van ons verlangen in bezit te krijgen, terwijl wij er met andere surplusprodukten twee moeten verrichten, waarvan de eerste (het bemachtigen van geld) oneindig veel moeilijker is dan de tweede.' *Opdyke, G.*, 'A treatise on political economy', New York, blz. 287–288.

'De grotere verkoopbaarheid van geld is juist het gevolg of de natuurlijke consequentie van de geringere verkoopbaarheid van waren.' (*Corbet, Tb.*, 'An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals etc.', Londen 1841, blz. 117.) 'Geld heeft de eigenschap altijd ruilbaar te zijn tegen datgene, wat het meet.' *Bosanquet*, 'Metallic, Paper and Credit Currency etc.', Londen 1842, blz. 100.

'Geld kan altijd andere waren kopen, terwijl andere waren niet altijd geld kunnen kopen.' *Tooke Tb.*, 'An Inquiry into the Currency Principle', 2de druk, Londen 1844, blz. 10.

handel een hele massa schijntransacties mogelijk voordat de definitieve ruil tussen warenproducenten en warenconsumenten plaatsvindt. Op die manier is een menigte parasieten in staat het produktieproces binnen te dringen en deze scheiding uit te buiten. Maar ook dat betekent slechts, dat met het geld als de algemene vorm van de burgerlijke arbeid tevens de ontwikkeling van de tegenspraken daarvan *mogelijk* is geworden.

b) De omloop van het geld

De feitelijke circulatie doet zich in eerste instantie voor als een groot aantal naast elkaar verlopende koop- en verkoophandelingen. Zowel bij de koop als bij de verkoop staan waar en geld steeds in dezelfde verhouding tegenover elkaar, de verkoper aan de zijde van de waar, de koper aan de zijde van het geld. Geld als circulatiemiddel doet zich dus steeds voor als *koopmiddel*, en zijn verschillende bepalingen in de tegengestelde stadia van de warenmetamorfose zijn daarmee onherkenbaar geworden.

Het geld gaat met dezelfde handeling, waarmee de waar overgaat in handen van de koper, over in de hand van de verkoper. Waar en geld gaan dus in tegengestelde richting, en deze plaatsverwisseling, waarbij de waar naar de ene en het geld naar de andere zijde gaat, wordt op mateloos vele punten aan de hele oppervlakte van de burgerlijke maatschappij gelijktijdig voltrokken. Maar de eerste stap, die de waar in de circulatie zet, is tegelijk haar laatste.* Of zij nu van plaats verandert omdat zij goud aantrekt (W-G), dan wel door goud wordt aangetrokken (G-W) – door die ene zet, die ene plaatsverwisseling, verdwijnt zij uit de circulatie in de consumptie. De circulatie is een voortdurende beweging van waren, maar telkens van steeds andere waren, en

* Dezelfde waar kan meermaals gekocht en verkocht worden. Zij circuleert dan niet puur als een waar, maar in een bepaling, die vanuit het gezichtspunt van de eenvoudige circulatie, van de eenvoudige tegenstelling van waar en geld, niet bestaat.

iedere waar beweegt zich maar één keer. Elke waar begint de tweede helft van haar circulatie niet als dezelfde waar, maar als een andere, als goud. De beweging van de waar die van gedaante is veranderd, is dus de beweging van het goud. Hetzelfde stuk geld of de identieke gouden individu, dat in de handeling $W-G$ al een keer van plaats heeft gewisseld met een waar, blijkt dus omgekeerd weer het uitgangspunt van $G-W$ te zijn en wisselt dus ten tweeden male van plaats met een andere waar. Net zoals het uit de hand van koper B is overgegaan in de hand van verkoper A, gaat het nu uit de hand van de koper geworden A over in die van C. De vormbeweging van een waar, haar verandering in geld en herverandering uit geld, ofwel de beweging van de gehele gedaanteverwisseling van de waar, komt dus tot uiting als de uiterlijke beweging van hetzelfde geldstuk, dat tweemaal van plaats verwisselt met twee verschillende waren. Hoe versplinterd en toevallig de koop- en verkoophandelingen ook naast elkaar verlopen, in de feitelijke circulatie staat altijd een koper tegenover een verkoper, en het geld, dat in de plaats van de verkochte waar komt, moet, vóór het de koper in handen kwam, al een keer van plaats gewisseld hebben met een andere waar. Anderzijds komt het uit de hand van de koper geworden verkoper vroeger of later weer terecht in die van een nieuwe verkoper, en in deze frequente herhaling van zijn plaatsverandering drukt het de aaneenschakeling uit van de gedaanteverwisselingen van de waren. Dezelfde geldstukken gaan dus – het ene vaker, het andere minder vaak, maar altijd tegengesteld aan de richting van de in beweging gezette waren – van de ene plaats in de circulatie naar de andere, en beschrijven dus een langere of kortere circulatieboog. Deze verschillende bewegingen van hetzelfde geldstuk kunnen qua tijd slechts na elkaar plaatsvinden, zoals omgekeerd de veelheid en de versplintering van koop- en verkoophandelingen tot uiting komen in de gelijktijdige, ruimtelijk naast elkaar verlopende eenmalige plaatsverwisseling van waren en geld.

In haar eenvoudige vorm wordt de warencirculatie $W-G-W$

voltrokken met de overgang van het geld uit de hand van de koper in die van de verkoper en uit de hand van de koper geworden verkoper in die van een nieuwe verkoper. Daarmee is de metamorfose van de waar ten einde en dus ook de beweging van het geld, voor zover deze daarvan de uitdrukking is. Maar omdat er steeds nieuwe gebruikswaarden als waren geproduceerd en dus steeds opnieuw in de circulatie gebracht moeten worden, wordt $W-G-W$ door toedoen van dezelfde warenbezitters herhaald en hernieuwd. Het geld, dat zij als kopers uitgeven, keert naar hen terug zodra ze opnieuw als verkopers van waren gaan optreden. De voortdurende hernieuwing van de warencirculatie wordt dus weerspiegeld in het feit, dat het geld niet alleen van de ene hand in de andere en over het hele oppervlak van de burgerlijke maatschappij rouleert, maar tegelijk een som van verschillende kringloopjes beschrijft, die uitgaan van oneindig verschillende punten en tot diezelfde punten terugkeren om opnieuw dezelfde beweging te herhalen.

De vormverandering van de waren schijnt een pure plaatsverandering van het geld te zijn en de continuïteit van de circulatiebeweging gaat volledig uit van het geld, doordat de waar altijd maar één stap zet, tegengesteld aan de richting van het geld, terwijl het geld om wille van de waar steeds de tweede stap doet en B zegt waar de waar A heeft gezegd; op die manier *lijkt* het alsof de hele beweging uitgaat van het geld, ofschoon de waar bij de verkoop het geld uit zijn positie rukt, dus evenzeer het geld doet circuleren als zijzelf bij de koop door het geld in de circulatie wordt getrokken. Omdat het geld vervolgens de waar steeds in dezelfde relatie als *koopmiddel* tegemoet treedt, maar als zodanig de waren slechts in beweging zet door het realiseren van hun prijs, doet de hele beweging van de circulatie zich zodanig voor, dat het geld van plaats verwisselt met de waren door hun prijzen te realiseren, hetzij in gelijktijdig naast elkaar verlopende, bijzondere circulatiehandelingen, hetzij achtereenvolgens, doordat 't zelfde geldstuk beurtelings verscheidene warenprijzen realiseert. Onderzoeken we b.v.

W-G-W'-G-W''-G-W''' enz., zonder rekening te houden met de kwalitatieve momenten die in het werkelijke circulatieproces onherkenbaar worden, dan zien we slechts dezelfde monotone operatie. Nadat G de prijs van W gerealiseerd heeft, realiseert het om beurten de prijzen van W'-W'' enz., en de waren W'-W''-W''' enz. nemen dus steeds de plaats in die het geld verlaat. Het geld lijkt dus de waren te doen circuleren doordat het hun prijzen realiseert. In deze functie van het realiseren van de prijzen is het zelf voortdurend in circulatie; het verwisselt de ene keer maar één keer van plaats, doorloopt de andere keer een circulatieboog of beschrijft een kleine kringloop, waarvan het uitgangspunt en punt van terugkeer samenvallen. Als circulatiemiddel heeft het een eigen circulatie. De vormbeweging van de in dit proces verwikkelde waren doet zich dan ook voor als zijn eigen beweging, die de ruil van de op zichzelf bewegingloze waren bemiddelt. De beweging van het circulatieproces van de waren komt dus tot uiting in de beweging van het geld als circulatiemiddel — in de *geldomloop*.

De warenbezitters lieten de produkten van hun particuliere arbeid optreden als produkten van maatschappelijke arbeid, doordat zij een ding, goud, veranderden in het directe bestaan van de algemene arbeidstijd en dus in geld; hun eigen alzijdige beweging, waarmee zij de stofwisseling van hun arbeid bemiddelen, treedt hun nu tegemoet als de specifieke beweging van een ding, als omloop van het goud. De maatschappelijke beweging zelf is voor de warenbezitters enerzijds een uiterlijke noodzaak, anderzijds een zuiver formeel bemiddelend proces, dat iedere individu in staat stelt voor de gebruikswaarde, die hij in de circulatie brengt, een andere gebruikswaarde met dezelfde waarde grootte daaraan te onttrekken. De gebruikswaarde van een waar begint zodra zij de circulatie verlaat, terwijl de gebruikswaarde van het geld als circulatiemiddel in zijn circuleren zelf ligt. De beweging van de waar in de circulatie is slechts een tijdelijk moment, maar het is de functie van het geld daarin rusteloos rond te dwalen. Deze

specifieke functie binnen het circulatieproces geeft het geld als circuliatiemiddel een nieuwe vormbepaling, die wij nu nader uiteen zullen zetten.

Het is allereerst duidelijk, dat de geldomloop een oneindig versplinterde beweging is, omdat de oneindige versplintering van het circulatieproces in koop- en verkoophandelingen en evenzeer het uiteenvallen van de elkaar aanvullende fasen van de gedaanteverwisseling der waren daarin weerspiegeld worden. De kleine kringlopen van het geld, waarin uitgangspunt en punt van terugkeer samenvallen, vertonen weliswaar een ombuigende beweging, een werkelijke cirkelbeweging, maar ten eerste zijn er even veel uitgangspunten als waren, en alleen al door hun onbepaalde veelheid onttrekken deze kringlopen zich aan iedere controle, meting en berekening. De tijd tussen het zich verwijderen van en het terugkeren naar het uitgangspunt is evenmin bepaald. Het is ook onbelangrijk of een dergelijke kringloop in een gegeven geval nu doorlopen wordt of niet. Geen enkel economisch feit is bekender dan dat men met de ene hand geld kan uitgeven zonder het met de andere weer te ontvangen. Geld vertrekt van oneindig verschillende punten en keert naar oneindig verschillende punten terug, maar het samenvallen van uitgangspunt en punt van terugkeer is toevallig, omdat de beweging $W-G-W$ niet noodzakelijk de herverandering van koper in verkoper omvat. Nog minder is de geldomloop een beweging, die vanuit een centrum uitstraalt naar alle punten van de periferie en van alle punten van de periferie terugkeert naar hetzelfde centrum. De zogenaamde cirkelgang van het geld, zoals die ons als beeld voor ogen staat, is slechts beperkt tot het feit dat men op alle punten zijn verschijnen en verdwijnen, zijn rusteloze plaatsverandering waarneemt. Bij een hogere bemiddelde vorm van geldcirculatie, b.v. bij de bankbiljettencirculatie, zullen we zien dat de voorwaarden voor de uitgifte van het geld ook de voorwaarden voor zijn terugvloeiën omvatten. Dat dezelfde koper ook weer verkoper wordt, is bij de eenvoudige geldcirculatie echter een kwestie van toeval. Als daarin voort-

•
durende werkelijke cirkelbewegingen blijken voor te komen, zijn die alleen de weerspiegeling van diepere produktieprocessen. De fabrikant haalt b.v. op vrijdag geld bij zijn bankier, betaalt het op zaterdag aan zijn arbeiders uit, deze zijn het meteen voor het grootste deel kwijt aan winkeliers enz., en die brengen het op maandag naar de bankier terug.

Wij hebben gezien dat het geld in de ruimtelijk bont naast elkaar vallende koop- en verkoophandelingen een gegeven hoeveelheid prijzen gelijktijdig realiseert en slechts één keer van plaats verwisselt met de waren. Maar voor zover in zijn beweging de beweging van de totale gedaanteverwisselingen van de waren en de aaneenschakeling van deze gedaanteverwisselingen te voorschijn komt, realiseert hetzelfde geldstuk de prijzen van verschillende waren en beschrijft aldus een groter of kleiner aantal omlopen. Als we dus het circulatieproces van een land gedurende een bepaalde periode, b.v. een dag, nemen, zal een tweeledig moment bepalen welke goudmassa nodig is voor de realisering van de prijzen en dus voor de warencirculatie: enerzijds de totale som van deze prijzen, anderzijds het gemiddelde aantal omlopen van dezelfde goudstukken. Dit aantal omlopen of de snelheid van de geldomloop is op zijn beurt weer bepaald of drukt slechts de gemiddelde snelheid uit, waarmee de waren de verschillende fasen van hun gedaanteverwisseling doorlopen, waarmee deze gedaanteverwisselingen zich als een keten voortzetten en waarmee de waren, die hun gedaanteverwisseling doorlopen hebben, in het circulatieproces door nieuwe waren worden vervangen. Terwijl dus de ruilwaarde van alle waren een prijs kreeg en ideëel veranderd werd in een hoeveelheid goud van dezelfde waarde grootte, en terwijl dezelfde waardesom in beide geïsoleerde circulatiehandelingen $G-W$ en $W-G$ dubbel voorhanden was – enerzijds als waar, anderzijds als geld – wordt het bestaan van het goud als circulatiemiddel niet bepaald door zijn geïsoleerde verhouding tot de afzonderlijke bewegingloze waren, maar door zijn drukke bestaan in de dynamische warenwereld, door zijn functie om in zijn plaatsverande-

ring de vormverandering van de waren, dus door de snelheid van zijn plaatsverandering de snelheid van hun vormverandering tot uiting te brengen. Zijn werkelijke aanwezigheid in het circulatieproces, d.w.z. de werkelijke hoeveelheid circulerend goud, wordt nu dus bepaald door zijn funktionerende bestaan in het totale proces zelf.

Geldcirculatie veronderstelt circulatie van waren, en wel in die zin, dat het geld waren doet circuleren die een prijs hebben, d.w.z. ideëel al gelijk zijn gesteld aan bepaalde hoeveelheden goud. In de prijsbepaling van de waren zelf is de waardegrootte van het als maateenheid dienende quantum goud, m.a.w. de goudwaarde, als gegeven voorondersteld. Daarvan uitgaande is de voor de circulatie vereiste hoeveelheid goud dus in eerste instantie bepaald door de totale som van de warenprijzen die gerealiseerd moeten worden. Maar deze som zelf wordt bepaald door 1. het prijsniveau, de relatieve hoogte of laagte van de in goud geschatte ruilwaarde van de waren, en 2. de massa van tegen bepaalde prijzen circulerende waren, dus door de massa koop- en verkoophandelingen tegen gegeven prijzen.* Als 1 quarter graan 60 sh. kost, is er om die te laten circuleren, m.a.w. zijn prijs te realiseren, tweemaal zoveel geld nodig als wanneer hij maar 30 sh. zou kosten. Voor de circulatie van 500 quarter à 60 sh. is tweemaal zoveel geld nodig als voor die van 250 quarter voor dezelfde prijs. Tenslotte is voor de circulatie van 10 quarter à 100 sh. maar half zoveel geld nodig als voor de circulatie van 40 quarter à 50 sh. Daaruit volgt, dat de voor de warencirculatie vereiste hoeveelheid goud kan dalen

* De hoeveelheid geld doet niet ter zake, 'mits er voldoende aanwezig is om de door de waren gegeven prijzen in stand te houden'. *Boisguilleben*, 'Le détail de la France', l.c., blz. 209. 'Als de circulatie van waren ten bedrage van 400 miljoen P.St. een hoeveelheid goud van 40 miljoen vereist en als deze verhouding van 1:10 het adequate niveau was, zou - wanneer natuurlijke oorzaken de waarde van de circulerende waren tot 450 miljoen doen stijgen - de hoeveelheid goud tot 45 miljoen moeten toenemen om op peil te blijven.' *W. Blake*, 'Observations on the effect produced by the expenditure of Government etc.', Londen 1823, blz. 80, 81.

ondanks stijging van de prijzen, als de hoeveelheid circulerende waren naar verhouding sterker daalt dan de totale prijs som stijgt, en dat omgekeerd de massa circulatiemiddelen kan stijgen, als de hoeveelheid circulerende waren daalt, terwijl hun prijs som naar verhouding sterker stijgt. Engelse detailonderzoeken hebben b.v. fraai aangetoond, dat in Engeland tijdens de eerste stadia van een graanprijsstijging de hoeveelheid circulerend geld toeneemt, omdat de prijs som van de verminderde hoeveelheid graan groter is dan de prijs som van de grotere hoeveelheid graan is geweest, terwijl de rest van de waren massa enige tijd lang ongestoord verder circuleert tegen zijn oude prijzen. In een later stadium van de graanprijsstijging daalt de massa circulerend geld daarentegen, ofwel omdat er naast het graan minder waren tegen hun oude prijzen worden verkocht, ofwel evenveel waren tegen lagere prijzen.

Zoals wij hebben gezien wordt de hoeveelheid circulerend geld echter niet alleen bepaald door de totale som van de te realiseren warenprijzen, maar tegelijk ook door de snelheid, waarmee het geld omloopt of in een gegeven tijdspanne deze realiseringstaak volbrengt. Als dezelfde sovereign op één dag tien koophandelingen voltrekt, elke keer bij een waar van een sovereign, dus tien keer van eigenaar verandert, volbrengt hij precies dezelfde transactie als tien sovereigns, waarvan elk in één dag tijds maar één keer circuleert.* Snelheid in de omloop van het goud kan dus zijn kwantiteit vervangen, m.a.w. de aanwezigheid van het goud in het circulatieproces wordt niet alleen bepaald door zijn aanwezigheid als equivalent naast de waar, maar ook door zijn aanwezigheid binnen de beweging van de gedaanteverwisseling van de waren. De snelheid van de geldomloop kan de hoeveelheid daarvan echter maar tot een bepaald niveau vervangen, omdat op ieder gegeven tijdstip oneindig versplinterde koop- en verkoophandelingen ruimtelijk naast elkaar verlopen.

* 'Het is de snelheid van de geldomloop en niet de hoeveelheid metaal, die ervoor zorgt dat er veel of weinig geld voorhanden lijkt te zijn.' (*Galiani*, l.c., blz. 99.)

Als de totaalprijs van de circulerende waren stijgt, maar naar verhouding minder dan de snelheid, waarmee de geldomloop stijgt, zal de hoeveelheid circulatiemiddelen dalen. Als omgekeerd de circulatiesnelheid naar verhouding sterker daalt dan de totaalprijs van de circulerende warenmassa, zal de massa circulatiemiddelen stijgen. Een stijgende hoeveelheid circulatiemiddelen bij algemeen dalende prijzen en een dalende hoeveelheid circulatiemiddelen bij algemeen stijgende prijzen – dat is een van de best geconstateerde verschijnselen in de geschiedenis van de warenprijzen. Maar de oorzaken van een stijgend prijsniveau en van een tegelijkertijd nog sterker stijgend niveau van de omloopsnelheid van het geld – evenals de tegengestelde beweging – vallen buiten het onderzoek naar de eenvoudige circulatie. Er kan bijvoorbeeld op gewezen worden, dat de snelheid van de geldomloop, o.a. in tijden waarin krediet een voorname rol speelt, sneller toeneemt dan de warenprijzen, terwijl de warenprijzen bij afnemend krediet langzamer dalen dan de circulatiesnelheid. Het oppervlakkige en formele karakter van de eenvoudige geldcirculatie blijkt immers juist uit het feit, dat alle momenten die de hoeveelheid circulatiemiddelen bepalen – zoals de hoeveelheid circulerende waren, de prijzen, stijging of daling van de prijzen, het aantal gelijktijdige koop- en verkoophandelingen en de snelheid van de geldomloop – afhangen van het proces van de gedaanteverwisseling van de warenwereld, dat op zijn beurt afhangt van het totale karakter van de produktiewijze, omvang van de bevolking, verhouding tussen stad en platteland, ontwikkeling van de transportmiddelen, grotere of kleinere arbeidsdeling, krediet enz., kortom van omstandigheden, die allemaal *buiten* de eenvoudige circulatie liggen en zich daarin alleen weerspiegelen.

Bij een gegeven circulatiesnelheid wordt de hoeveelheid circulatiemiddelen dus eenvoudig bepaald door de warenprijzen. Prijzen zijn dus niet hoog of laag omdat er meer of minder geld in omloop is, maar er is meer of minder geld in omloop omdat de prijzen hoog of laag zijn. Dit is een van de belangrijkste econo-

mische wetten, die de Engelse economie sinds Ricardo op grond van de geschiedenis van de warenprijzen in detail heeft aangetoond – wellicht haar enige verdienste. Als nu uit de ervaring blijkt, dat het niveau van de metaalcirculatie of de hoeveelheid circulerend goud of zilver in een bepaald land weliswaar blootstaat aan tijdelijke en soms zeer heftige eb- en vloedbewegingen,* maar over het geheel genomen gedurende vrij lange perioden gelijk blijft, terwijl de afwijkingen van het gemiddelde niveau slechts tot zwakke schommelingen leiden, dan is dit verschijnsel eenvoudig te verklaren uit de tegenstrijdige aard van de omstandigheden, die de hoeveelheid circulerend geld bepalen. Hun gelijktijdige modificatie verlamt hun werking en laat alles bij het oude.

De wet, volgens welke bij een gegeven omloopsnelheid van het geld en een gegeven prijs som van de waren de hoeveelheid van het circulerende medium bepaald is, kan men ook zo formuleren, dat de hoeveelheid circulerend goud bij gegeven ruilwaarden van de waren en een gegeven gemiddelde snelheid van hun gedaanteverwisselingen afhangt van zijn eigen waarde. Als dus de waarde van 't goud, d.w.z. de voor zijn produktie vereiste arbeidstijd, toe- of afneemt, dalen of stijgen de warenprijzen omgekeerd evenredig, en met deze algemene prijsstijging of -daling correspondeert, bij een gelijkblijvende omloopsnelheid, een grotere of kleinere hoeveelheid goud, die voor de circulatie van dezelfde warenmassa

* Een voorbeeld van een buitengewone daling van de metaalcirculatie tot beneden het gemiddelde niveau gaf Engeland in 1858, zoals het volgende citaat uit de 'London Economist'⁽²⁴⁾ laat zien: 'Uit de aard van de zaak' (nl. het versplinterde karakter van de eenvoudige circulatie) 'zijn geen nauwkeurige gegevens te krijgen over de hoeveelheid contant geld, die op de markt en in de handen van klassen, die geen banktransacties plegen, fluctueert. Maar misschien is de activiteit of inactiviteit van de muntinstellingen van de grote handelsnaties een van de beste indicaties voor de veranderingen van die hoeveelheid. Er zal veel worden aangemaakt als er veel nodig is, en weinig als er weinig nodig is... In de Engelse Munt bedroeg de aanmunting in 1855: 9.245.000 P.St., in 1856: 6.476.000, in 1857: 5.293.858. In 1858 had de Munt nauwelijks iets te doen.' 'Economist', 10 juli 1858. Maar tegelijkertijd lag in de kelders van de banken ca. 18 miljoen Pond Sterling aan goud.

nodig is. Dezelfde verandering vindt plaats als de oude waardemaat wordt verdrongen door een waardevoller of minder waardevol metaal. Toen Holland het goudgeld door zilvergeld verving uit tedere consideratie met de staatsschuldeisers en uit angst voor de gevolgen van de Australische en Californische ontdekkingen, had het 14 tot 15 keer meer zilver dan goud nodig om dezelfde warenmassa te laten circuleren.

Uit het feit, dat de circulerende hoeveelheid goud afhangt van de wisselende som van de warenprijzen en van de wisselende circulatiesnelheid, volgt dat de massa metalen circulatiemiddelen beperkt en uitgebreid moet kunnen worden, kortom, dat het goud de ene keer het proces als circulatiemiddel moet kunnen betreden om er de andere keer weer uit te stappen, al naar gelang de behoefte van het circulatieproces. Hoe het circulatieproces zelf deze voorwaarde realiseert, zullen wij later zien.

c) *De munt. Het waardeteken*

In zijn functie van circulatiemiddel krijgt het goud een eigen gezicht, het wordt *munt*. Om zijn omloop niet door technische moeilijkheden te belemmeren wordt het overeenkomstig de maatstaf van het rekgeld gemunt. Goudstukken met een stempel en een afbeelding, die aangeven dat zij de in de rekenaanduiding van het geld (P.St., sh. enz.) aangeduide gewichtsdelen goud bevatten, zijn munten. Net als de bepaling van de muntprijs is ook de technische kant van de aanmunting een taak van de staat. Net als het rekgeld krijgt ook het geld als munt een *lokaal en politiek karakter*, spreekt het verschillende landstalen en draagt het een verschillend nationaal uniform. De sfeer, waarin het geld als munt in omloop is, wordt dus als een *interne*, door de grenzen van de gemeenschap omschreven warencirculatie gescheiden van de *algemene* circulatie van de warenwereld.

Niettemin bestaat er tussen goud in de vorm van staven en goud als munt niet meer verschil dan tussen de muntnaam en de ge-

wichts aanduiding. Wat in het laatste geval een verschil in naam is, is nu slechts een verschil in gedaante. De gouden munt kan in de smeltkroes worden gegooid en daarmee weer in goud zonder meer veranderd worden, zoals omgekeerd de staaf goud alleen maar naar de Munt gestuurd hoeft te worden om de muntvorm te krijgen. De verandering en herverandering van de ene gedaante in de andere is een puur technische operatie.

Voor 100 pond of 1 200 troy ounce 22-karaats goud krijgt men van de Engelse Munt 4 672 1/2 Pond Sterling of gouden sovereigns, en als men deze sovereigns aan de ene kant van de weegschaal legt en 100 pond staven goud aan de andere kant, wegen ze even zwaar; daarmee is bewezen dat de sovereign niets anders is dan het onder deze naam in de Engelse muntprijs aangeduide gewichtsdeel goud, met een eigen gedaante en een eigen stempel. De 4 672 1/2 gouden sovereigns worden vanuit verschillende punten in de circulatie gebracht; eenmaal daarin opgenomen, voltrekken zij op één dag een bepaald aantal omlopen, de ene sovereign meer, de andere minder. Als elk ounce gemiddeld tien omlopen per dag voltrekt, zullen de 1 200 ounce goud een totaal aan warenprijzen realiseren ten bedrage van 12 000 ounce of 46 725 sovereigns. Hoe men een ounce goud ook wendt of keert, het zal nooit tien ounce goud wegen. Toch weegt een ounce hier in het circulatieproces feitelijk tien ounce. Het bestaan van de munt binnen het circulatieproces is gelijk aan de hoeveelheid goud die zij bevat, vermenigvuldigd met haar aantal omlopen. Behalve haar werkelijke bestaan als afzonderlijk goudstuk met een bepaald gewicht krijgt de munt dus ook een ideëel bestaan, dat voortvloeit uit haar functie. Niettemin: de sovereign kan een of tien keer omlopen, maar bij iedere afzonderlijke koop en verkoop funktioneert hij slechts als één enkele sovereign. Het is net als met een generaal, die op de dag van de veldslag door zijn tijdige aanwezigheid op tien verschillende punten tien generaals vervangt en toch op ieder punt dezelfde identieke generaal is. De idealisering van het circulatiemiddel, die in de geldomloop voortvloeit uit het feit dat kwantiteit door

snelheid wordt vervangen, betreft alleen het functionele bestaan van de munt binnen het circulatieproces, maar raakt niet het bestaan van het afzonderlijke geldstuk.

Maar de geldomloop is een externe beweging, en ofschoon de sovereign non olet (niet stinkt – *red.*), verkeert hij in gemengd gezelschap. Door de wrijving met alle soorten handen, buidels, zakken, beurzen, geldriemen, knippen, kisten en laden slijt de munt zichzelf kapot, laat hier het ene, daar het andere goudatoom achter en raakt op die manier in de loop van de tijd door slijtage steeds meer van haar eigen gehalte kwijt. Door het gebruik wordt ze verbruikt. Laten we een sovereign vasthouden op een moment, dat zijn van nature degelijke karakter nog maar weinig aangetast lijkt.

'Een bakker, die vandaag een splinternieuwe sovereign rechtstreeks van de bank ontvangt en hem morgen aan de molenaar betaalt, betaalt niet dezelfde werkelijke (veritable) sovereign; die is nu lichter dan toen hij hem ontving.*

'Het is duidelijk dat de munt uit de aard der zaak altijd stukje bij beetje aan waardevermindering ten prooi moet vallen, zuiver door de werking van de normale en onvermijdelijke slijtage. Het is fysiek onmogelijk om op enig tijdstip alle lichte munten geheel uit de circulatie uit te sluiten, al was het maar voor één dag.**

Van de 380 miljoen P.St., die er in 1809 in Europa bestonden, waren er – volgens schattingen van Jacob – in 1829, dus in een tijdsbestek van 20 jaar, 19 miljoen P.St. volledig verdwenen door slijtage.*** Terwijl dus de waar bij de eerste stap die zij in de

* *Dodd*, 'Curiosities of industry etc.', Londen 1854 (blz. 16).

** 'The currency theory reviewed etc. by a banker etc.', Edinburgh 1845, blz. 69 enz. 'Als de waarde van een iets versleten daalder lager zou worden geacht dan die van een splinternieuwe, zou de circulatie voortdurend gestagneerd blijken en zou geen enkele betaling zonder conflicten kunnen plaatsvinden.' (*Garnier*, G., 'Histoire de la monnaie etc.', deel I, blz. 24.)

*** *Jacob*, W., 'An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals', Londen 1831, deel II, hfst. XXVI (blz. 322).

circulatie zet, daaruit alweer verdwijnt, duidt de munt na enkele stappen in de circulatie een groter metaalgehalte aan dan zij bezit. Hoe langer de munt bij een gelijkblijvende circulatiesnelheid omloopt, of hoe sneller haar circulatie in hetzelfde tijdsbestek verloopt, des te meer verwijderd zich haar bestaan als munt van haar gouden of zilveren bestaan. Wat overblijft is *magni nominis umbra*.⁽²⁵⁾ Het muntlichaam is nog slechts een schaduw. Terwijl het proces de munt oorspronkelijk zwaarder maakte, maakt het haar nu lichter, maar bij iedere afzonderlijke koop en verkoop blijft zij gelden als de oorspronkelijke hoeveelheid goud. De sovereign blijft als *schijnsovereign*, als schijngoud, de functie van het legitieme geldstuk voltrekken. Terwijl andere wezens door wrijving met de buitenwereld aan idealisme inboeten, wordt de munt door de praktijk geïdealiseerd en verandert haar goud- of zilverlichaam in een puur schijnbestaan. Deze tweede, door het circulatieproces zelf in het leven geroepen idealisering van het metaalgeld, d.w.z. de scheiding tussen zijn nominale en zijn feitelijke gehalte, wordt zowel door regeringen als door particuliere avonturiers aangegrepen voor de meest uiteenlopende muntvervalsingen. De hele geschiedenis van het muntwezen vanaf het begin van de middeleeuwen tot diep in de 18de eeuw komt neer op de geschiedenis van deze tweezijdige en antagonistische vervalsingen, en Custodi's reeks werken met teksten van Italiaanse economen draait voor een groot deel om dit punt.

Het schijnbestaan van het goud binnen zijn eigen functie komt echter in conflict met zijn werkelijke bestaan. Tijdens de omloop verliest de ene gouden munt meer, de andere minder van zijn metaalgehalte, en de ene sovereign is dus in feite meer waard dan de andere. Maar omdat ze in hun functionele bestaan als munt even veel waard worden geacht – een sovereign die een 1/4 ounce is, even veel als een sovereign die een 1/4 ounce lijkt –, wordt een deel van de volwaardige sovereigns in de handen van gewetenloze bezitters aan chirurgische operaties onderworpen, zodat er met hen kunstmatig gebeurt wat de omloop zelf langs natuurlijke weg aan

hun lichtere broeders heeft voltrokken. Ze worden geknipt en gesnoeid, en hun overtollige goudvet verdwijnt in de smeltpot. Als 4672 1/2 gouden sovereigns op een weegschaal gemiddeld nog maar 800 ounce wegen in plaats van 1200, zullen ze, als ze op de goudmarkt worden gebracht, nog maar 800 ounce goud kopen, met andere woorden, de marktprijs van het goud zou boven de muntprijs stijgen. Ieder geldstuk, ook een volwichtig, zou in zijn muntvorm minder waard zijn dan in staafvorm. De volwichtige sovereigns zouden worden herveranderd in de staafvorm, want in die vorm heeft meer goud meer waarde dan minder goud. Zelfs deze daling tot beneden het metaalgehalte genoeg vervreemden getroffen zou hebben om een voortdurende stijging van de marktprijs van het goud boven de muntprijs te bewerkstelligen, zodat de rekenamen van de munt dezelfde blijven, maar in het vervolg een kleinere hoeveelheid goud aanduiden. Met andere woorden, de maatstaf van het geld zou veranderen en het goud zou voortaan op grond van deze nieuwe maatstaf worden gemunt. Bij wijze van reactie zou het goud door zijn idealisering als circulatiemiddel de wettelijk vastgelegde verhoudingen, waarin het de maatstaf van de prijzen was, veranderd hebben. Dezelfde revolutie zou zich na verloop van tijd herhalen, en op die manier zou het geld niet alleen in zijn functie van prijsmaatstaf, maar ook als circulatiemiddel aan een voortdurende verandering onderhevig zijn, zodat veranderingen in de ene vorm tot veranderingen in de andere leiden en omgekeerd. Dit verklaart het al genoemde verschijnsel, dat in de geschiedenis van alle moderne volkeren dezelfde geldnaam voor een steeds lager metaalgehalte bleef bestaan. De tegenspraak tussen het goud als munt en het goud als prijsmaatstaf wordt tevens de tegenspraak tussen het goud als munt en het goud als algemeen equivalent, in welke hoedanigheid het niet alleen binnen de landsgrenzen, maar ook op de wereldmarkt circuleert. Als waardemaatstaf was het goud altijd volwichtig, omdat het slechts als ideëel goud fungeerde. Als equivalent in de geïsoleerde handeling W-G verdwijnt het onmiddellijk uit zijn dynamische

bestaan en valt terug in zijn rustende bestaan, maar als munt komt zijn natuurlijke substantie voortdurend in conflict met zijn functie. De verandering van de gouden sovereign in schijn-goud is niet volledig te vermijden, maar de wetgeving probeert te verhinderen dat dit schijn-goud zich vastzet als munt door de sovereign bij een zekere graad van substantiegebrek uit de roulatie te nemen. Volgens de Engelse wet b.v. is een sovereign, die meer dan 0,747 grein gewicht heeft verloren, geen wettige sovereign meer. De Bank van Engeland, die tussen 1844 en 1848 alleen al 48 miljoen gouden sovereigns heeft gewogen, bezit in de goudweegschaal van de heer Cotton een apparaat, dat niet alleen tot op 1/100ste grein nauwkeurig het verschil tussen twee sovereigns aanvoelt, maar ook – als een met verstand begaafd wezen – de te lichte exemplaren afvoert naar een plateau, waar een andere machine ze met oosterse wreedheid in stukken zaagt.

Nochtans zou de gouden munt onder deze voorwaarden in het geheel niet kunnen circuleren, als haar omloop niet beperkt was tot bepaalde sectoren van de circulatie, waarbinnen zij minder snel verbruikt wordt. Voor zover een gouden munt in de circulatie voor een kwart ounce doorgaat, terwijl zij maar een vijfde ounce weegt, is zij voor 1/20ste ounce goud nog slechts een teken of symbool geworden, en zo verandert het circulatieproces alle gouden munten min of meer in slechts een teken of symbool van hun substantie. Maar geen enkel ding kan zijn eigen symbool zijn. Geschilderde druiven zijn geen symbool van echte druiven, maar schijndruiven. Nog minder kan een lichte sovereign het symbool van een volwichtige zijn, zomin als een vermagerd paard het symbool van een vet paard kan zijn. Omdat goud dus een symbool van zichzelf wordt, maar niet als symbool van zichzelf kan fungeren, krijgt het in die sectoren van de circulatie, waar de slijtage het grootst is, d.w.z. in de sectoren waar koop- en verkoop-handelingen in de kleinste proporties voortdurend worden hernieuwd, een van zijn goudbestaan gescheiden symbolisch, zilveren of koperen bestaan. Een bepaalde proportie van het totale goudgeld – ofschoon niet

steeds dezelfde goudstukken — son in deze verhouding de 11
rondzwerven. In die proportie wordt het goud de 11/10 goud
zilveren of koperen merktekens. Terwijl in een bepaald verhouding
maar één specifieke waar als waardenmaatstaf en de 11/10 goud
kan functioneren, kunnen naast goud verschillende andere
munt dienen. Deze plaatsvervangende circulerende munt
zilveren of koperen merktekens, vertegenwoordigen goud in
circulatie bepaalde fracties van de gouden munt. Het ver-
ver-of kopergehalte wordt daarom niet bepaald door de
deverhouding tussen zilver of koper en goud, maar wordt strik-
keurig vastgesteld door de wet. De uitgifte daarvan mag plaats
plaatsvinden in de hoeveelheden, waarin de door de wet
woordigde kleine fracties van de gouden munt — hoewel ze
wisselen tegen hogere goudmunten, hetzij voor de realisatie van
overeenkomstig kleine warenprijzen — voortdurend in omloop
zouden zijn. Binnen de detailcirculatie van de waren zullen zilveren
en koperen merktekens op hun beurt tot verschillende verhoudingen
horen. Uit de aard van de zaak staat hun omgekeerde verhouding tot
omgekeerde verhouding tot de prijs, die zij bij iedere afzonderlijke
koop en verkoop realiseren, ofwel tot de grootte van de fractie van
de gouden munt die zij voorstellen. Als men bedenkt van welk een
ontzaglijke omvang het kleine dagelijkse verkeer in een land als
Engeland is, ziet men aan de relatief onbeduidende verhouding van
de totale hoeveelheid circulerende plaatsvervangende muntten met
snel en constant hun omloop is. Een kort geleden gepubliceerd
parlementair rapport⁽²⁶⁾ laat b.v. zien, dat de Engelse Munt in 1857
goud aanmuntte ten bedrage van 4.859.000 P.St. en zilver voor een
nominale waarde van 373.000 P.St. met een metaalwaarde van
363.000 P.St. In de tien jaar die eindigden op 31 december 1857
werd voor een totaal bedrag van 55.239.000 P.St. aan goud gemunt
en slechts voor 2.434.000 P.St. aan zilver. De koperen munt had
in 1857 een nominale waarde van maar 6.720 P.St. met een koper-
waarde van 3.492 P.St., waarvan 3.136 P.St. in pence, 2.400 in
halfpence en 1.120 in farthings. De totale waarde van de in de

... de aard de
... symbolisch g
... cinde zijn.
... dwingt de
... karakter va
... maken van
... de aard de
... boliseren,
... zijn, niet
... waarde h
... Relati
... symbole
... metalen
... doorda
... geld c
... oudro

... de aard de
... symbolisch g
... cinde zijn.
... dwingt de
... karakter va
... maken van
... de aard de
... boliseren,
... zijn, niet
... waarde h
... Relati
... symbole
... metalen
... doorda
... geld c
... oudro

... de aard de
... symbolisch g
... cinde zijn.
... dwingt de
... karakter va
... maken van
... de aard de
... boliseren,
... zijn, niet
... waarde h
... Relati
... symbole
... metalen
... doorda
... geld c
... oudro

... de aard de
... symbolisch g
... cinde zijn.
... dwingt de
... karakter va
... maken van
... de aard de
... boliseren,
... zijn, niet
... waarde h
... Relati
... symbole
... metalen
... doorda
... geld c
... oudro

symbolisch g
cinde zijn.
dwingt de
karakter va
maken van
de aard de
boliseren,
zijn, niet
waarde h
Relati
symbole
metalen
doorda
geld c
oudro

... waart op de kopetmark brengen.
... zilveren en koperen merktekens, die in bepaald
... binnenlandse circulatie de gouden munten vervangen
... wettelijk bepaald zilver- en kopergehalte, maar
... in de circulatie slijten ze net als de gouden
... door de snelheid en constantheid van hun
... voor pure schaduwlichamen geïdealiseerd. Als men
... bij een bepaald metaalverlies hun muntkarakter zou
... in bepaalde sectoren
... ander symbolisch
... en deze

door ander symbolisch geld zou een proces zonder
alle landen met een ontwikkelde geldcirculatie
rechten van de geldomloop dan ook om het munt-
e. zilveren en koperen merktekens onafhankelijk te
lere graad van metaalverlies. Hier blijkt, wat al in
ingen besloten ligt, nl. dat zij gouden munten sym-
t. omdat zij van koper en zilver gemaakte symbolen
dat ze een waarde hebben, maar voor zover ze geen
bren.

waardeloze dingen als papier kunnen dus als goudgeld-
frunktioneren. Dat de plaatsvervangende munt uit
merktekens bestaat, zilver, koper enz., komt grotendeels
e minder waardevolle metalen in de meeste landen als
uleerden - b.v. zilver in Engeland, koper in de
ijnse republiek, in Zweden, Schotland enz. - voordat het
asmunt had gedegradieerd en door edeler
overigens in de aard der dingen,
met voortvloeiende geldsymbool
metaal is. Net zoals de hoeveel-
munt zou moeten circuleren,
ingen, kan ook de hoeveel-
andse circulatie als munt
omloop moet zijn, door
Het niveau, waar
dalen, is in ieder
auwelijks waar-
en het metaal-
kkelen tot een
ld maakt zich
deloze stuk-
h door hun
lgeld in de
vorm van
vervan-

laatste tien jaar aangemaakte koperen munten was nominaal 141.477 P.St. met een metaalwaarde van 73.503 P.St. Zoals men de gouden munt verhindert zich in haar muntfunctie vast te zetten door een wettelijke bepaling van het metaalverlies, dat haar munt-af doet zijn, zo wordt omgekeerd voorkomen dat de zilveren en koperen merktekens hun eigen circulatiesfeer verruilen voor die van de gouden munt en zich vastzetten als geld, doordat wordt vastgelegd welk prijsniveau zij wettelijk realiseren. Zo hoeft koper b.v. in Engeland slechts tot een bedrag van 6 pence en zilver slechts tot een bedrag van 40 shilling in betaling te worden aangenomen. Als men zilveren en koperen merktekens in grotere hoeveelheden zou uitgeven dan de behoeften van hun circulatiesfeer vereisen, zouden daardoor niet de warenprijzen stijgen, maar zou er een accumulatie van deze merktekens bij de detailhandelaars plaatsvinden, die tenslotte gedwongen zouden zijn ze als metaal te verkopen. In 1798 waren b.v. door particulieren uitgegeven Engelse koperen munten bij winkeliers opgehoopt tot bedragen van 20, 30 en 50 P.St.; de winkeliers probeerden ze tevergeefs weer in omloop te brengen en moesten ze uiteindelijk als waar op de kopermarkt brengen.*

De zilveren en koperen merktekens, die in bepaalde sferen van de binnenlandse circulatie de gouden munten vervangen, hebben een wettelijk bepaald zilver- en kopergehalte, maar eenmaal meegesleurd in de circulatie slijten ze net als de gouden munten en worden ze door de snelheid en constantheid van hun omloop nog sneller tot pure schaduwlichamen geïdealiseerd. Als men nu opnieuw een grens zou trekken, waarbij aan de zilveren en koperen merktekens bij een bepaald metaalverlies hun muntkarakter zou worden ontnomen, zouden ze in bepaalde sectoren van hun eigen circulatiesfeer op hun beurt door ander symbolisch geld vervangen moeten worden, b.v. door ijzer of lood, en deze representatie van

* *David Buchanan*, 'Observations on the subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry on the wealth of nations etc.', Edinburgh 1814, blz. 31.

symbolisch geld door ander symbolisch geld met een geringe waarde
einde zijn. In alle landen met een ontwikkelde geldcirculatie
dwingt de behoefte van de geldomloop dan ook een het meest
karakter van de zilveren en koperen merktekens om te worden
maken van iedere graad van metaalverlies. Hier blijkt, wat al in
de aard der dingen besloten ligt, nl. dat zij goeder moeten sym-
boliseren, niet omdat zij van koper en zilver gemaakt zijn, maar
zijn, niet omdat ze een waarde hebben, maar voortdurend in goeder
waarde hebben.

Relatief waardeloze dingen als papier kunnen dus als goeder-
symbolen fungeren. Dat de plaatsvervangende munt van
metalen merktekens bestaat, zilver, koper enz., kwam voortdurend
doordat de minder waardevolle metalen in de meeste landen als
geld circuleerden - b.v. zilver in Engeland, koper in de
oudromeinse republiek, in Zweden, Schotland enz. - voordat het
circulatieproces hen tot pasmunt had gedegradeerd en door een
metaal had vervangen. Het ligt overigens in de aard der dingen
dat het uit de metaalcirculatie direct voortvloeiende geldmateriaal
in eerste instantie zelf opnieuw een metaal is. Net zoals de innerlijk-
heid goud, die voortdurend als pasmunt zou moeten circuleren
door metalen merktekens wordt vervangen, kan ook de innerlijk-
heid goud, die door de sfeer van de binnenlandse circulatie als munt
geabsorbeerd wordt en dus voortdurend in omloop moet zijn, door
waardeloze merktekens vervangen worden. Het niveau van
beneden de massa omlopende munten nooit zal dalen, al in een
land bij ervaring gegeven. Het oorspronkelijk natuurlijke ver-
neembare verschil tussen het nominale gehalte en het werkelijk-
gehalte van de metalen munt kan zich dus ontwikkelen tot een
absolute scheiding. De muntaanduiding van het geld maakt het
los van zijn substantie en bestaat daarbuiten in waarde van
ken papier. Zoals de ruilwaarde van de waren die een
ruilproces uitkristalliseert in goudgeld, wordt het goudgeld in de
omloop gesublimeerd tot zijn eigen symbool, eerst in de vorm van
versleten gouden munten, daarna in de vorm van papier.

gende metalen munten en tenslotte in de vorm van het waardeloze merkteken, van het papier, van het pure *waardeteken*.

Overigens heeft de gouden munt haar eerst metalen en vervolgens papieren plaatsvervangers slechts voortgebracht, omdat zij ondanks haar metaalverlies als munt bleef functioneren. Zij circuleerde niet, omdat zij versleet, maar versleet tot symbool, omdat zij bleef circuleren. Alleen voor zover het goudgeld zelf binnen het proces een puur symbool van zijn eigen waarde wordt, kan het door pure waardetekens worden vervangen.

Voor zover de beweging $W-G-W$ de dynamische eenheid van twee direct in elkaar omslaande momenten $W-G$ en $G-W$ is, of voor zover de waar het proces van haar totale gedaanteverwisseling doormaakt, ontwikkelt zij haar ruilwaarde in de prijs en het geld, om deze vorm onmiddellijk weer op te heffen, opnieuw een waar te worden of veeleer gebruikswaarde. Zij komt dus *tot een slechts schijnbare verzelfstandiging* van haar ruilwaarde. Aan de andere kant hebben wij gezien dat het goud, voor zover het alleen als munt funktioneert of voortdurend in omloop is, in feite slechts de aaneenschakeling van de gedaanteverwisselingen van de waren en het *slechts tijdelijke geldbestaan van de waren* vormt, de prijs van de ene waar slechts realiseert om die van de andere te realiseren, maar nergens optreedt als het bewegingloze bestaan van de ruilwaarde of als zelf bewegingloze waar. De realiteit, die de ruilwaarde van de waren in dit proces krijgt en die het goud in zijn omloop tot uiting brengt, is slechts die van een elektrische vonk. Ofschoon het werkelijk goud is, funktioneert het slechts als schijn-goud en kan daarom in deze functie door tekens van zichzelf worden vervangen.

Het waardeteken dat als munt funktioneert, zeg papier, is teken van de in zijn muntaanduiding uitgedrukte hoeveelheid goud, dus *goudteken*. Evenmin als een bepaalde hoeveelheid goud op zichzelf een waardeverhouding uitdrukt, doet dat het teken, dat voor die hoeveelheid goud in de plaats komt. Voor zover een bepaalde hoeveelheid goud als geconcretiseerde arbeidstijd een bepaalde

waardegrootte heeft, drukt het goudteken waarde uit. De daarin aangeduide waardegrootte hangt echter telkens af van de waarde van het quantum goud, dat in het teken is uitgedrukt. Tegenover de waren drukt het waardeteken de *werkelijkheid van hun prijs* uit, is het slechts signum pretii (teken van de prijs – *red.*) en teken van hun waarde, omdat hun waarde is uitgedrukt in hun prijs. Voor zover het proces $W-G-W$ slechts de dynamische eenheid of het direct in-elkaar-omslaan van de beide gedaanteverwisselingen is – en zo treedt het op in de circulatiesfeer, waarin het waardeteken funktioneert – krijgt de ruilwaarde van de waren in de prijs slechts een ideëel en in het geld slechts een voorgesteld, symbolisch bestaan. De ruilwaarde verschijnt dus *alleen* in gedachte of materieel voorgestelde vorm, maar bezit geen *werkelijkheid*, behalve in de waren zelf, voor zover daarin een bepaalde hoeveelheid arbeidstijd geconcretiseerd is. Het *lijkt* daarom alsof het waardeteken de waarde van de waren *direct* vertegenwoordigt, omdat het niet optreedt als teken van goud, maar als teken van de ruilwaarde, die in de prijs slechts wordt uitgedrukt en alleen in de waar zelf aanwezig is. Maar deze schijn bedriegt. Het waardeteken is direct alleen *prijsteken*, dus *goudteken*, en alleen langs een omweg ook teken van de waarde van de waar. Het goud heeft niet, zoals Peter Schlemihl⁽²⁷⁾, zijn schaduw verkocht, maar het koopt met zijn schaduw. Het waardeteken funktioneert daarom alleen voor zover het binnen het proces de prijs van de ene waar tegenover de andere ofwel tegenover iedere warenbezitter *goud voorstelt*. Een bepaald relatief waardeloos ding, een stuk leer, papier enz., wordt in eerste instantie uit gewoonte een teken van geldmateriaal, maar kan zich als zodanig slechts handhaven doordat de algemene wil van de warenbezitters zijn bestaan als symbool garandeert, d.w.z. doordat het een wettelijk en algemeen aanvaard bestaan en dus een gedwongen koers krijgt. Door de staat uitgegeven papieren geld met een wettelijk vastgestelde koers is de volmaakte vorm van het *waardeteken* en de enige vorm van papiergeld, die direct voortkomt uit de metaalcirculatie of de eenvoudige warencirculatie. *Krediet-*

geld hoort tot een hogere sfeer van het maatschappelijke productieproces en wordt door heel andere wetten geregeld. Symbolisch papiergeld verschilt feitelijk in niets van de plaatsvervangende metalen munt, doch heeft alleen een groter circulatiebereik. De puur technische ontwikkeling van de prijsmaatstaf of de muntprijs en voorts de uiterlijke verandering van ruw goud in gouden munt leidden al tot inmenging van de staat en daarmee tot een zichtbare scheiding tussen de binnenlandse circulatie en de algemene warencirculatie; deze scheiding wordt voltooid door de ontwikkeling van de munt tot waardeteken. Als zuiver circulatiemiddel kan het geld zich alleen binnen de sfeer van de binnenlandse circulatie verzelfstandigen.

Uit onze uiteenzetting is gebleken, dat het muntbestaan van het goud, als waardeteken dat los staat van de goudsubstantie, voortspuit uit het circulatieproces zelf en niet uit een of andere overeenkomst of uit inmenging van de staat. Rusland levert een frappant voorbeeld voor het natuurlijke ontstaan van het waardeteken. Toen daar nog huiden en pelterijen als geld fungeerden, ontstond uit de tegenspraak tussen dit vergankelijke en onbeholpen materiaal en zijn functie als circulatiemiddel de gewoonte om het door kleine stukken gestempeld leer te vervangen, die op deze wijze assignaties werden, betaalbaar in vellen en pelterijen. Later werden ze onder de naam kopeke zuivere tekens voor fracties van de zilveren roebel en hier en daar wisten ze zich in die functie te handhaven tot 1700, toen Peter de Grote beval om ze tegen kleine, door de staat uitgegeven koperen munten in te wisselen.* Schrijvers uit de Oudheid, die alleen de verschijnselen van de metaal-circulatie konden waarnemen, vatten de gouden munt al op als

* *Henry Storch*, 'Cours d'économie politique etc.', avec des notes par J.B. Say, Parijs 1823, deel IV, blz. 79. Storch publiceerde zijn boek in het Frans in Petersburg. J.B. Say regelde onmiddellijk een herdruk in Parijs, aangevuld met zgn. 'noten', die in feite alleen maar gemeenplaatsen bevatten. Storch (zie zijn 'Considérations sur la nature du revenu national', Parijs 1824) was allerminst te spreken over deze annexatie van zijn werk door de 'prince de la science'.

symbool of waardeteken, b.v. Plato en Aristoteles.* In landen zonder enige kredietontwikkeling, zoals China, is papiergeld met een wettelijk vastgestelde koers al vroeg te vinden.** Oudere verdedigers van het papiergeld, zoals Benjamin Franklin en bis-

* Plato, 'De Republica', Boek II. 'De munt is een *symbool* van de ruil' (Opera omnia etc. ed. G. Stallbaumius, Londen 1850, blz. 304). Plato ontwikkelt het geld alleen in zijn bepalingen als waardemaatstaf en waardeteken, maar verlangt, naast het in de binnenlandse circulatie fungerende waardeteken, nog een ander voor Griekenlands verkeer met het buitenland. (Vgl. ook het 5de boek van zijn 'Wetten'.)

Aristoteles, 'Ethica Nicomachea', Boek 5, hfst. 8, l.c. (blz. 98). 'Op grond van een overeenkomst werd het geld het uitsluitende ruilmiddel van de wederzijdse behoefte. En daarom draagt het de naam, *nomisma*, omdat het niet van nature, maar bij de wet, *nomoo*, bestaat en het dus aan ons is om die te veranderen en nutteloos te maken.' Aristoteles vat het geld dus onvergelijkelijk veel dieper en veelzijdiger op dan Plato. In de volgende passage zet hij fraai uiteen hoe uit de ruilhandel tussen verschillende gemeenschappen de noodzaak ontstaat om aan een specifieke waar – dus zelf waardevolle substantie – het karakter van geld te geven. 'Want toen de wederzijdse hulpverlening door invoer van het ontbrekende en uitvoer van het overschot zich over grotere afstanden ging uitstrekken, ontstond uit noodzaak het gebruik van geld... Men kwam overeen om bij de wederzijdse ruil alleen iets te geven en te nemen wat *zelf iets waardevols* was en het voordeel had van handzaam gebruik... zoals ijzer en zilver of iets anders van dien aard.' (Aristoteles, 'De Republica', Boek I, hfst. 9, l.c. (blz. 14). Michel Chevalier, die Aristoteles ofwel niet gelezen ofwel niet begrepen heeft, citeert deze passage om te bewijzen dat het circuliatiemiddel volgens Aristoteles een op zichzelf waardevolle substantie moet zijn. Aristoteles zegt juist uitdrukkelijk, dat het geld als zuiver circuliatiemiddel alleen maar een conventioneel of wettig bestaan lijkt te hebben, zoals blijkt uit zijn naam, *nomisma*, en zoals zijn gebruikswaarde als munt in feite alleen voortvloeit uit zijn functie zelf, niet uit een aan hemzelf inherente gebruikswaarde. 'Nietig lijkt het geld en volledig van wetswege te bestaan, *maar geenszins van nature, zodat het – buiten de circulatie geplaatst – geen enkele waarde heeft en onbruikbaar is voor iets noodzakelijks.*' (l.c., blz. 15.)

** Mandeville (Sir John), 'Voyages and Travels', Londen, ed. 1705, blz. 105: 'Deze keizer (van Cattay of China) kan zo veel uitgeven als hem belieft, onbeperkt. Want hij is niet afhankelijk en maakt het geld slechts van bedrukt leer of papier. En als dit geld zo lang gecirculeerd heeft dat het begint uiteen te vallen, wordt het naar de keizerlijke schatkist gebracht en neemt men nieuw geld in plaats van het oude. En dit geld circuleert in het hele land en in al zijn provincies... het geld wordt noch uit goud, noch uit zilver gemaakt', en, meent Mandeville, 'daarom kan hij steeds opnieuw en overmatig veel uitgeven.'

schop Berkeley*, wijzen ook met nadruk op de in het circulatieproces zelf ontstaande verandering van de metalen munt in waardeteken.

Hoeveel riem papier kunnen, in stukjes geknipt, als geld circuleren? Zo gesteld zou dat een flauwe vraag zijn. De waardeloze merktekens zijn waardeteken slechts voor zover ze binnen het circulatieproces goud vertegenwoordigen, en dat doen ze alleen voor zover het goud als munt het circulatieproces zou betreden, een hoeveelheid, die bepaald wordt door zijn eigen waarde, wanneer de ruilwaarden van de waren en de snelheid van hun gedaanteverwisselingen gegeven zijn. Er kunnen maar vijf keer zo weinig briefjes met de naam 5 P.St. circuleren als briefjes met de naam 1 P.St., en als alle betalingen in shillingbriefjes werden verricht, zouden er 20 keer zo veel briefjes van een shilling als briefjes van een Pond Sterling moeten circuleren. Als de gouden munt vertegenwoordigd is door briefjes met verschillende namen, b.v. briefjes van 5 P.St., 1 P.St. en 10 sh., wordt de hoeveelheid van deze verschillende soorten waardeteken bepaald door de hoeveelheid goud, die nodig is niet alleen voor de totale circulatie, maar ook voor de circulatiesector van elke soort apart. Als 14 miljoen P.St. (de schatting van de Engelse bankwetgeving, overigens niet voor de munt, maar voor het kredietgeld) het niveau

* *Benjamin Franklin*, 'Remarks and facts relative to the American paper money', 1764, blz. 348 l.c.: 'Op dit moment is zelfs een deel van de waarde van het Engelse zilvergeld, onder dwang van de omstandigheden, wettig betaalmiddel geworden; dat deel is het verschil tussen zijn werkelijke gewicht en zijn nominale waarde. Een groot deel van de nu circulerende shilling- en sixpencemunten is door slijtage 5, 10, 20 en sommige sixpencemunten zelfs 50 % te licht geworden. Voor dit verschil tussen de *reële* en de *nominale* waarde krijgt men geen intrinsieke waarde in de plaats; men krijgt niet eens papier, men krijgt niets. Maar juist omdat het een wettig betaalmiddel is, en in het besef dat men het gemakkelijk kan doorgeven, kan een zilverstuk ter waarde van 3 pence doorgaan voor een zespencemunt.'

Berkeley, l.c. (blz. 3). 'Als de waardevermindering van de munt gehandhaafd blijft nadat haar metaal de weg van het vlees is gegaan, zou dan niet desondanks de circulatie van de handel in stand blijven?'

is, waar beneden de circulatie van een land nooit daalt, dan kunnen er 14 miljoen stukjes papier, allemaal waardetekens voor 1 P.St., circuleren. Stijgt of daalt de waarde van het goud, omdat de voor zijn produktie benodigde arbeidstijd is gestegen of gedaald, dan daalt of stijgt het aantal in omloop zijnde Ponsbiljetten – bij gelijk blijvende ruilwaarde van dezelfde hoeveelheid waren – in omgekeerde verhouding tot de waardevermindering van het goud. Wordt het goud als waardemaatstaf vervangen door zilver, bedraagt de waardeverhouding tussen zilver en goud 1:15 en vertegenwoordigt ieder biljet voortaan dezelfde hoeveelheid zilver die het vroeger aan goud vertegenwoordigde, dan moeten er geen 14 maar 210 miljoen Ponsbiljetten circuleren. De hoeveelheid biljetten wordt dus bepaald door de hoeveelheid goudgeld, die zij in de circulatie vertegenwoordigen, en omdat zij alleen waardetekens zijn voor zover ze dat vertegenwoordigen, wordt hun waarde eenvoudig bepaald door hun *hoeveelheid*. Terwijl de hoeveelheid circulerend goud dus afhangt van de warenprijzen, hangt omgekeerd de waarde van de circulerende bankbiljetten uitsluitend af van hun eigen hoeveelheid.

De inmenging van de staat, die het papiergeld tegen een gedwongen koers uitgeeft – en we hebben het hier alleen over dit soort papiergeld – lijkt de economische wet op te heffen. De staat, die in de muntprijs een bepaald goudgewicht slechts een doopnaam gaf en bij de aanmuntning alleen zijn stempel op het goud zette, lijkt nu door de magie van zijn stempel papier in goud te veranderen. Omdat de biljetten een gedwongen koers hebben, kan niemand de staat beletten een willekeurig groot aantal daarvan in de circulatie te dwingen en er willekeurige muntnamen, zoals 1, 5 of 20 P.St., op te laten zetten. De biljetten, die eenmaal in de circulatie zijn, kunnen daar onmogelijk uit verwijderd worden, omdat de grenspalen van het land hun loop remmen en omdat ze *buiten* de circulatie iedere waarde, ruilwaarde zowel als gebruikswaarde, verliezen. Gescheiden van hun funktionele bestaan veranderen ze in nietswaardige vodjes papier. Nochtans is deze macht van de staat

maar schijn. Hij kan wel een willekeurige hoeveelheid biljetten met willekeurige muntaanduidingen in de circulatie slingeren, maar met deze mechanische handeling houdt zijn controle op. Eenmaal in de circulatie opgeslokt, wordt het waardeteken of papiergeld onderworpen aan haar immanente wetten.

Als er voor de warencirculatie een bedrag van 14 miljoen P.St. aan goud nodig is en de staat brengt 210 miljoen biljetten elk met de naam 1 P.St. in de circulatie, dan veranderen deze 210 miljoen in vertegenwoordigers van goud ten bedrage van 14 miljoen P.St. Dat is hetzelfde als wanneer de staat van de Pondsbiljetten vertegenwoordigers maakt van een 15 maal minder waardevol metaal of van een 15 maal kleiner gewichtsdeel goud dan tevoren. Er is niets veranderd behalve de naamgeving van de prijsmaatstaf, welke naamgeving natuurlijk op conventie berust, ongeacht of die nu direct tot stand komt door verandering van de muntvoet, dan wel indirect door vermeerdering van de biljetten tot een hoeveelheid, die nodig is voor een nieuwe, lagere maatstaf. Omdat de naam Pond Sterling nu een 15 maal kleinere hoeveelheid goud aanduidt, stijgen alle warenprijzen tot het 15-voudige, en nu zijn de 210 miljoen Pondsbiljetten inderdaad even noodzakelijk als de 14 miljoen biljetten van voorheen. Naarmate het totaalbedrag aan waardetekens toeneemt, daalt de hoeveelheid goud die door elk afzonderlijk teken vertegenwoordigd wordt. De prijsstijging is slechts de reactie van het circulatieproces, dat de waardetekens met geweld gelijkstelt aan de hoeveelheid goud, welks plaats zij in de circulatie zeggen in te nemen.

In de geschiedenis van de Engelse en Franse geldvervalsingen van regeringswege stuit men herhaaldelijk op het verschijnsel, dat de prijzen niet in dezelfde verhouding stegen als de zilvermunt werd vervalst. Dat kwam eenvoudig doordat de mate, waarin het aantal munten werd vergroot, niet overeenkwam met de mate, waarin zij vervalst werden, d.w.z. doordat er van deze munten met een lagere samenstelling niet genoeg werden uitgegeven om daarin voortaan als waardemaatstaf de ruilwaarden van de waren te

kunnen schatten en ze te realiseren met munten, die met deze lagere maateenheid correspondeerden. Dit is de oplossing voor het onopgeloste probleem in het duel tussen Locke en Lowndes. De mate, waarin het waardeteken – hetzij papier, hetzij vervalst goud of zilver – de goud- en zilvergewichten vertegenwoordigt, berekend op grond van hun muntprijs, hangt niet af van zijn eigen materiaal, maar van zijn in omloop zijnde hoeveelheid. Dat deze verhouding niet makkelijk te begrijpen is, komt omdat het geld in zijn beide functies van waardemaatstaf en van circulatiemiddel onderworpen is aan wetten, die niet alleen omgekeerd, maar ook schijnbaar in tegenspraak zijn met de tegenstelling tussen beide functies. Voor zijn functie als waardemaatstaf, waarbij het geld alleen als rekengeld fungeert en het goud alleen als ideëel goud, komt alles aan op het natuurlijke materiaal. In zilver geschat of als zilverbijzaten zien de ruilwaarden er natuurlijk heel anders uit dan in goud geschat of als goudbijzaten. Maar in zijn functie van circulatiemiddel, waarin het geld niet alleen in gedachte vorm, maar ook als werkelijk ding aanwezig moet zijn naast de andere waren, doet zijn materiaal niet meer terzake en hangt alles af van zijn hoeveelheid. Voor de maateenheid is het van beslissend belang of het om een pond goud, zilver of koper gaat, terwijl bij de munt alleen het pure aantal telt om elk van deze maateenheden adequaat te realiseren, ongeacht haar eigen materiaal. Dat echter bij het slechts gedachte geld alles afhangt van zijn materiële substantie en bij de tastbaar aanwezige munt alles van de ideale getalsverhouding, druist in tegen het gewone mensen verstand.

De stijging of daling van de warenrijzen als gevolg van een stijging of daling van de hoeveelheid biljetten – dit laatste als alleen papieren biljetten circulatiemiddel zijn – betekent dus slechts, dat het circulatieproces met geweld uitvoering afdwingt van een wet, die van buitenaf mechanisch is geschonden en die inhoudt, dat de hoeveelheid circulerend goud door de warenrijzen bepaald wordt en de hoeveelheid circulerende waardetekens door

de hoeveelheid gouden munten, die zij in de circulatie vertegenwoordigen. Aan de andere kant wordt dan ook iedere willekeurige massa papieren biljetten door het circulatieproces geabsorbeerd en als het ware verteerd, omdat het waardeteken — met welke goudtitel het de circulatie ook mag betreden — binnen diezelfde circulatie wordt samengeperst tot het teken van het goudquantum, dat in zijn plaats had kunnen circuleren.

In de circulatie van de waardetekens lijken alle wetten van de werkelijke geldcirculatie omgekeerd en op hun kop gezet. Terwijl het goud circuleert omdat het waarde heeft, heeft het papier waarde omdat het circuleert. Terwijl de hoeveelheid circulerend goud bij een gegeven ruilwaarde van de waren afhangt van zijn eigen waarde, hangt de waarde van het papier af van zijn circulerende hoeveelheid. Terwijl de hoeveelheid circulerend goud stijgt of daalt met de stijging of daling van de warenprijzen, lijken de warenprijzen te stijgen of te dalen met de wisselende hoeveelheid circulerend papier. Terwijl de warencirculatie slechts een bepaalde hoeveelheid gouden munt kan absorberen, zodat een afwisselende contractie en expansie van het circulerende geld een noodzakelijke wet is, lijkt de circulatie iedere willekeurige hoeveelheid papiergeld te kunnen opnemen. Terwijl de staat de gouden en zilveren munt vervalst en dus haar functie als circulatiemiddel verstoort, al geeft hij de munt ook maar 1/100ste grein beneden haar nominale gewicht uit, verricht hij met de uitgifte van waardeloze stukken papier, die van het metaal alleen de muntnaam hebben, een geheel correcte operatie. Terwijl de gouden munt klaarblijkelijk slechts de waarde van de waren vertegenwoordigt, voor zover die zelf in goud geschat of als prijs uitgedrukt wordt, lijkt het waardeteken de waarde van de waar direct te vertegenwoordigen. Het is dus duidelijk waarom onderzoekers, die de verschijnselen van de geldcirculatie eenzijdig bestudeerden aan de hand van de circulatie van papiergeld met gedwongen koers, alle immanente wetten van de geldcirculatie moesten miskennen. In feite lijken deze wetten in de circulatie van de waardetekens niet

alleen omgekeerd, maar ook buiten werking gesteld te zijn, omdat het papiergeld – mits in de juiste hoeveelheid uitgegeven – bewegingen voltrekt, die het als waardeteken niet eigen zijn, terwijl zijn eigen karakteristieke beweging niet voortvloeit uit de gedaanteverwisseling van de waren, maar uit een schending van zijn correcte verhouding tot het goud.

3. Geld

Terwijl de munt resulteert uit het circulatieproces in de vorm $W-G-W$, is *geld* het uitgangspunt van het circulatieproces in de vorm $G-W-G$, d.w.z. geld ruilen tegen een waar om de waar te ruilen tegen geld. In de vorm $W-G-W$ is de waar het begin- en eindpunt van de beweging, in de vorm $G-W-G$ is dat het geld. In de eerste vorm bemiddelt het geld de warenruil, in de tweede bemiddelt de waar de wording van geld tot geld. Het geld, in de eerste vorm slechts middel, treedt in de tweede op als einddoel van de circulatie, terwijl de waar, in de eerste vorm einddoel, in de tweede alleen maar middel is. Omdat het geld zelf al resulteert uit de circulatie $W-G-W$, verschijnt het resultaat van de circulatie $G-W-G$ tevens als het uitgangspunt daarvan. Terwijl de werkelijke inhoud van $W-G-W$ de stofwisseling is, is de werkelijke inhoud van het tweede proces $G-W-G$ het formele bestaan van de waar zelf, dat uit het eerste proces resulteert.

In de vorm $W-G-W$ zijn beide uitersten waren met dezelfde waarde-grootte, maar tegelijk kwalitatief verschillende gebruikswaarden. Hun ruil $W-W$ is een werkelijke stofwisseling. In de vorm $G-W-G$ zijn beide uitersten echter goud, en wel goud met dezelfde waarde-grootte. De ruil van goud tegen waar om waar tegen goud te ruilen of, uitgaande van het resultaat $G-G$, goud tegen goud te ruilen lijkt zinloos. Maar vertalen we $G-W-G$ in de formule: *kopen* om te *verkopen*, wat niets anders is dan dat via een bemiddelende beweging goud tegen goud wordt geruild, dan

herkent men direct de heersende vorm van de burgerlijke produktie. In de praktijk wordt echter niet gekocht om te verkopen, maar goedkoop gekocht om duurder te verkopen. Geld wordt tegen waar geruild om diezelfde waar weer te ruilen tegen meer geld, zodat de uitersten G en G weliswaar niet kwalitatief, maar wel kwantitatief verschillen. Een dergelijk kwantitatief verschil veronderstelt de *ruil van niet-equivalenten*, terwijl waar en geld als zodanig slechts tegengestelde vormen van de waar zelf zijn, dus verschillende bestaanswijzen van dezelfde waardegrootte. De kringloop $G-W-G$ verbergt dus onder de vormen geld en waar hoger ontwikkelde produktieverhoudingen en is binnen de eenvoudige circulatie slechts de afspiegeling van een hogere beweging. We moeten het geld, onderscheiden van het circulatiemiddel, dus onderzoeken vanuit de directe vorm van de warencirculatie $W-G-W$.

Goud, d.w.z. de specifieke waar die als waardemaatstaf en als circulatiemiddel dient, wordt zonder verder toedoen van de samenleving *geld*. In Engeland, waar het zilver noch waardemaatstaf, noch het heersende circulatiemiddel is, wordt het niet geld, net zoals het goud in Holland, zodra het als waardemaatstaf werd onttroond, ophield geld te zijn. Een waar wordt dus in eerste instantie geld als eenheid van waardemaatstaf en circulatiemiddel, met andere woorden, de eenheid van waardemaatstaf en circulatiemiddel is geld. Als een dergelijke eenheid heeft het goud echter weer een zelfstandig bestaan, dat verschilt van zijn bestaan in zijn beide functies. Als waardemaatstaf is het slechts ideëel geld en ideëel goud; als zuiver circulatiemiddel is het symbolisch geld en symbolisch goud; maar in zijn simpele metalen tastbaarheid is goud geld, m.a.w. is geld werkelijk goud.

Laten we een ogenblik stilstaan bij de bewegingloze waar goud, die geld is, in haar verhouding tot de andere waren. Alle waren stellen in hun prijzen een bepaalde som goud voor, zijn dus slechts voorgesteld goud of voorgesteld geld, *vertegenwoordigers van het goud*, zoals omgekeerd het geld in het waardeteken slechts optrad

als vertegenwoordiger van de warenprijzen.* Omdat alle waren op die manier slechts voorgesteld geld zijn, is het geld de enig werkelijke waar. In tegenstelling tot de waren, die het zelfstandige bestaan van de ruilwaarde – de algemeen maatschappelijke arbeid, de abstracte rijkdom – slechts voorstellen, is goud *het materiële bestaan van de abstracte rijkdom*. In de richting van de gebruikswaarde drukt iedere waar slechts een moment van de stoffelijke rijkdom uit dank zij haar relatie tot een bijzondere behoefte, een geïsoleerd aspect van de rijkdom. Maar het geld bevredigt alle behoeften, voor zover het direct kan worden omgezet in het object van iedere behoefte. Zijn eigen gebruikswaarde is gerealiseerd in de eindeloze reeks gebruikswaarden, die zijn equivalenten zijn. In zijn degelijke metalen bestaan bergt het alle braak liggende stoffelijke rijkdom, die in de warenwereld ligt uitgestald. Als dus de waren in hun prijzen het algemene equivalent of de abstracte rijkdom – goud – vertegenwoordigen, vertegenwoordigt het goud in zijn gebruikswaarde de gebruikswaarden van alle waren. Goud is *derhalve de materiële vertegenwoordiger van de stoffelijke rijkdom*. Het is de ‘samenvatting van alle dingen’ (*Boisguillebert*), het compendium van de maatschappelijke rijkdom. Naar zijn vorm is het de directe incarnatie van de algemene arbeid en tegelijk naar zijn inhoud de samenvatting van alle werkelijke arbeid. Het is de algemene rijkdom als individu.** In zijn gedaante als bemiddelaar van de circulatie heeft het allerlei krenkingen ondergaan; het is besneden en zelfs vervlakt tot een puur symbolisch vodge papier. Als geld ontvangt het zijn gouden heerlijkheid terug. De knecht staat op en wordt heer.*** In plaats van duvelstoejager wordt het de god der waren.****

* ‘Niet alleen de edele metalen zijn tekens van dingen...; maar de dingen zijn ook afwisselend... tekens voor goud en zilver.’ (*A. Genovesi, 'Lezioni di Economia Civile' (1765), blz. 281 in Custodi, Parte Moderna, d. VIII.*)

** *Petty*: goud en zilver zijn ‘universal wealth’. ‘*Political Arithmetic*’, l.c., blz. 242.

*** *E. Misselden, 'Free Trade or the Means to make Trade flourish etc.'* Londen 1622.

In eerste instantie maakte het goud zich als geld los van het circulatiemiddel, doordat de waar het proces van haar gedaanteverwisseling onderbrak en in haar gouden verpopping bleef steken. Dat gebeurt steeds als de verkoop niet omslaat in koop. De zelfstandiging van het goud als geld drukt dus in de eerste plaats tastbaar uit, dat het circulatieproces of de gedaanteverwisseling van de waren uiteenvalt in twee gescheiden, onverschilling naast elkaar bestaande handelingen. De munt zelf wordt geld zodra haar loop wordt onderbroken. In de hand van de verkoper, die haar inruilt voor een waar, is zij geld, niet munt; zodra ze zijn hand verlaat, wordt ze weer munt. Iedereen is de verkoper van de eenzijdige waar, die hij produceert, maar koper van alle andere waren, die hij voor zijn maatschappelijke bestaan nodig heeft. Terwijl zijn optreden als verkoper afhangt van de arbeidstijd, die voor de produktie van zijn waar nodig is, wordt zijn optreden als koper bepaald door de voortdurende vernieuwing van zijn levensbehoeften. Om te kunnen kopen zonder te verkopen moet hij

'De natuurlijke materie van de handel is de koopmanswaar, die handelaren uit zakelijke overwegingen gebruikswaaren hebben genoemd. De kunstmatige materie van de handel is geld, dat men de titel heeft verleend van de zenuw van de oorlog en van de staat. Ofschoon het geld van nature en qua tijd na de koopmanswaar komt, is het toch, voor zover het nu in gebruik is, de hoofdzaak geworden.' (Blz. 7). Hij vergelijkt waar en geld met 'de beide zonen van de oude Jacob, die zijn rechterhand op de jongste en de linker op de oudste legde' (l.c.).

Boisguillebert, 'Dissertation sur la nature des richesses etc.', l.c. 'Hier is dus de slaaf van de handel diens meester geworden... Alle ellende van de volkeren is slechts te wijten aan het feit, dat men heer of zelfs tiran heeft gemaakt van degene, die vroeger slaaf was.' (Blz. 395, 399.)

**** *Boisguillebert*, l.c. 'Men heeft van deze metalen (goud en zilver) idolen gemaakt; het doel en oogmerk, waartoe ze tot de handel waren geroepen – nl. om als onderpand te dienen bij de ruil en wederzijdse overdracht – heeft men opgegeven, en zo zijn ze nagenoeg van deze dienst bevrijd en *godbeden* geworden, waaraan meer goederen en belangrijke behoeften en zelfs mensen zijn en worden geofferd dan ooit de blinde Oudheid aan haar valse goden heeft geofferd, enz.' (l.c., blz. 395.)

verkocht hebben zonder te kopen. In feite is de circulatie W-G-W alleen de dynamische eenheid van koop en verkoop, voor zover zij tegelijkertijd het voortdurende proces van hun scheiding is. Opdat het geld voortdurend als munt stroomt, moet de munt voortdurend tot geld stollen. De voortdurende omloop van de munt wordt bepaald door haar voortdurende stagnatie in grotere of kleinere hoeveelheden, in een muntreservefonds, dat niet alleen overal binnen de circulatie zelf ontspringt, maar ook de voorwaarde voor de circulatie is; de vorming, verdeling, ontbinding en nieuwvorming van dit fonds wisselen elkaar voortdurend af; het verdwijnt voortdurend en zijn verdwijning is voortdurend aanwezig. Adam Smith heeft deze onophoudelijke verandering van munt in geld en van geld in munt zo uitgedrukt, dat iedere warenbezitter naast de bijzondere waar, die hij verkoopt, een bepaalde som van de algemene waar, waarmee hij koopt, steeds in voorraad moet hebben. We hebben gezien, dat het tweede lid G-W van de circulatie W-G-W uiteenvalt in een reeks koop-handelingen, die niet gelijktijdig, maar achtereenvolgens worden voltrokken, en wel zodanig, dat een deel van G als munt rouleert, terwijl het andere deel zich als geld in ruste bevindt. Het geld is hier in feite slechts *opgeschorte munt*, en de afzonderlijke bestanddelen van de roulerende hoeveelheid munt hebben voortdurend nu eens de ene, dan weer de andere vorm. Deze eerste verandering van het circulatiemiddel in geld is dus slechts een technisch moment in de geldomloop zelf.*

De eerste natuurlijke vorm van de rijkdom is die van de overvloed of het overschot, dat deel van de produkten, dat niet

* *Boisguillebert* bespeurt in de eerste immobilisering van het perpetuum mobile - d.w.z. in de ontkenning van zijn funktionele bestaan als circulatiemiddel - direct de verzelfstandiging ervan tegenover de waren. Het geld, zegt hij, moet 'voortdurend in beweging zijn; dat kan alleen zolang het beweeglijk is, maar zodra het onbeweeglijk wordt is alles verloren'. ('Le détail de la France', blz. 213.) Hij ziet over het hoofd, dat deze stilstand een voorwaarde voor zijn beweging is. Hij wil in feite, dat de ruilwaarde van de waren alleen optreedt als een louter voorbijgaande vorm van hun stofwisseling en zich nooit fixeert als doel in zichzelf.

direct als gebruikswaarde noodzakelijk is, of ook wel het bezit van produkten met een gebruikswaarde, die buiten de sfeer van de zuivere behoefte valt. Toen wij de overgang van waar naar geld onderzochten, hebben wij gezien, dat deze overvloed van of dit overschot aan produkten bij een weinig ontwikkeld produktieniveau de eigenlijke sfeer van de warenruil vormt. Overbodige produkten worden ruilbare produkten of waren. De adequate bestaansvorm van deze overvloed is goud en zilver, de eerste vorm, waarin de rijkdom als abstract maatschappelijke rijkdom wordt vastgehouden. De waren kunnen niet alleen bewaard worden in de vorm van goud of zilver, d.w.z. in het geldmateriaal, maar goud en zilver zijn ook rijkdom in bewaarde vorm. Iedere gebruikswaarde fungeert als zodanig door geconsumeerd, d.w.z. vernietigd te worden. Maar de gebruikswaarde van het goud als geld bestaat hierin, dat het de drager van de ruilwaarde is, als vormloze grondstof de materialisering van de algemene arbeidstijd. Als vormloos metaal heeft de ruilwaarde een onvergankelijke vorm. Goud of zilver, op deze manier als geld immobiel gemaakt, vormen een *schat*. Bij volkeren, waarbij alleen metaalgeld circuleert, zoals in de Oudheid, is de schatvorming een alzijdig proces vanaf de enkeling tot en met de staat, die zijn staatsschat bewaakt. In vroegere tijden, in Azië en Egypte, fungeren deze schatten onder de hoede van koningen en priesters meer als bewijs van hun macht. In Griekenland en Rome wordt de vorming van een staatsschat – de altijd zekere en altijd slagvaardige vorm van overvloed – een politieke kwestie. Het snel overbrengen van zulke schatten van het ene land naar het andere door veroveraars, waarna een deel daarvan plotseling de circulatie binnenstroomt, is een typerende eigenschap van de economie van de Oudheid.

Als *geconcretiseerde arbeidstijd* staat het goud garant voor zijn eigen waardegrootte, en omdat het de materialisering van de *algemene* arbeidstijd is, garandeert het circulatieproces, dat het steeds kan fungeren als ruilwaarde. Door het pure feit, dat de warenbezitter de waar in de vorm van ruilwaarde of de ruilwaarde

zelf als waar kan vasthouden, wordt de ruil van waren om die in een andere vorm terug te krijgen, namelijk in goud, een specifiek circulatiemotief. De gedaanteverwisseling van de waar W-G vindt plaats om wille van de gedaanteverwisseling zelf, om de waar als bijzondere natuurlijke rijkdom te veranderen in algemeen maatschappelijke rijkdom. In plaats van de stofwisseling wordt de vormwisseling doel op zichzelf. In plaats van pure vorm wordt de ruilwaarde de inhoud van de beweging. Als rijkdom, als waar, blijft de waar slechts in stand voor zover zij binnen de circulatiesfeer in stand blijft, en zij kan alleen in deze vloeïende toestand blijven voor zover zij zich tot goud en zilver verhardt. Zij blijft stromen als kristal van het circulatieproces. Niettemin worden goud en zilver slechts als geld gefixeerd voor zover ze geen circulatiemiddelen zijn. *Als niet-circulatiemiddelen worden ze geld.* De waar aan de circulatie onttrekken in de vorm van goud is dus het enige middel om haar voortdurend in de circulatie te houden.

De warenbezitter kan uit de circulatie slechts datgene als geld terugontvangen, wat hij haar als waar afstaat. Voortdurend verkopen, voortdurend waren in de circulatie brengen is dan ook vanuit het standpunt van de warencirculatie de eerste voorwaarde voor de schatvorming. Aan de andere kant verdwijnt het geld voortdurend als circulatiemiddel in het circulatieproces, doordat het voortdurend in gebruikswaarden gerealiseerd wordt en opgaat in vergankelijke genietingen. Het moet dus aan de opterende stroom van de circulatie worden ontrukkt, met andere woorden, de waar moet in haar eerste gedaanteverwisseling worden vastgehouden, doordat wordt verhinderd, dat het geld zijn functie als koopmiddel vervult. De warenbezitter, die nu schatvormer is geworden, moet zo veel mogelijk verkopen en zo weinig mogelijk kopen, zoals de oude Cato al leerde: *patrem familias vendacem, non edacem esse* (een huisvader moet graag verkopen, niet graag kopen - *red.*). Zoals vlijt de positieve voorwaarde voor de schatvorming is, is spaarzaamheid de negatieve. Hoe minder het equivalent van de waar in de vorm van bijzondere waren of ge-

bruikswaarden aan de circulatie wordt onttrokken, des te meer wordt het daaraan onttrokken in de vorm van geld of ruilwaarde.* Het zich eigen maken van rijkdom in zijn algemene vorm vereist dus het afzien van rijkdom in zijn stoffelijke realiteit. De levendige drijfveer tot de schatvorming is dus de *begeerte*, waarbij niet de waar als gebruikswaarde, maar de ruilwaarde als waar een behoefte is. Om zich meester te maken van de overvloed in zijn algemene vorm moeten de bijzondere behoeften als luxe en overvloed worden behandeld. Zo richtten de Cortes zich in 1593 tot Philips II met een verzoekschrift, waarin o.a. te lezen stond:

'De Cortes van Valladolid van het jaar 1586 verzochten Uwe Majesteit, niet langer de invoer in het koninkrijk toe te staan van kaarsen, glaswerk, bijouterieën, messen en dergelijke dingen, die uit het buitenland komen, om deze voor het menselijke leven zo nutteloze dingen te ruilen tegen goud, alsof de Spanjaarden *Indianen* waren.'⁽²⁸⁾

De schatvormer veracht de mondaine, tijdelijke en vergankelijke genoegens en jaagt de eeuwige schat na, die noch door motten, noch door roest wordt verteerd en die volledig hemels en volledig aards is.

'De algemene diepe oorzaak van ons gebrek aan goud', zegt Misselden in zijn geciteerde werk, 'is het buitensporige verbruik in dit koninkrijk van waren uit vreemde landen, die voor ons geen benodigde waren (commodities), maar onnodige waren (discommodities) blijken te zijn, doordat wij er door worden afgesneden van een even grote schat, die anders in plaats van dit speelgoed (toys) geïmporteerd zou worden. Bij ons consumeert men een veel te grote overvloed aan wijnen uit Spanje, Frankrijk, het Rijnland, de Levant; de rozijnen uit Spanje, de krenten uit de Levant, de lawns (soort fijn linnen) en cambrics (batist) uit Henegouwen, de zijden goederen uit Italië, suiker en tabak uit West-Indië, de specerijen uit Oost-Indië – dit alles is voor ons geen

* 'Hoe meer de voorraad waren toeneemt, des te meer neemt de als schat (in treasure) aanwezige voorraad af.' *E. Misselden, l.c., blz. 23.*

absolute noodzaak, en toch worden deze dingen met hard goud gekocht.*

Als goud en zilver is de rijkdom onvergankelijk, niet alleen omdat de ruilwaarde bestaat in onverwoestbaar metaal, maar vooral ook omdat het goud en zilver wordt verhinderd zich als circulatiemiddel te veranderen in de slechts tijdelijke geldvorm van de waar. De vergankelijke inhoud wordt dus opgeofferd aan de onvergankelijke vorm.

'Als de belasting geld afneemt van iemand, die het opeet en opdrinkt, en het aan iemand geeft, die het gebruikt voor de verbetering van het land, de visvangst, de mijnen, de manufakturen of zelfs voor kleding, dan is dat altijd een voordeel voor de gemeenschap, want zelfs kleren zijn niet zo vergankelijk als maaltijden en dranken. Wordt het voor meubels gebruikt, dan is het voordeel des te groter, voor de bouw van huizen nog groter, enz., het allergrootst vooral als goud en zilver het land worden binnengebracht, omdat alleen deze dingen niet vergankelijk zijn, maar overal en altijd als rijkdom worden beschouwd; al het andere is slechts rijkdom pro hic et nunc (voor hier en nu - *red.*).***

Hoe het geld aan de circulatiestroom ontrukkt en tegen de maatschappelijke stofwisseling beschermd wordt, blijkt ook tastbaar als 't wordt *begraven*, zodat de maatschappelijke rijkdom als een onderaardse onvergankelijke schat in een zeer heimelijke privé-verhouding tot de warenbezitter komt te staan. Dr. Bernier, die een tijdlang in Delhi aan het hof van Aurangzeb verbleef, vertelt hoe de kooplieden hun geld heimelijk en diep begraven, vooral de niet-mohammedaanse heidenen, die bijna de hele handel en al het geld in handen hebben,

'gelovend, dat het goud en zilver, dat zij tijdens hun leven verbergen, hen na hun dood in de andere wereld zal dienen'.***

* I.c., blz. 11-13 passim.

** Petty, 'Political Arithmetic', I.c., blz. 196.

*** François Bernier, 'Voyages contenant la description des états du Grand Mogol', Parijse editie 1830, d. 1, vgl. blz. 312-314.

In religieus opzicht is de schatvormer, voor zover zijn ascetisme gepaard gaat met doortastende vlijt, overigens in wezen protestant of eerder nog puritein.

'Men kan niet ontkennen, dat kopen en verkopen noodzakelijke dingen zijn, die men niet kan ontberen en zeer wel christelijk gebruiken kan, vooral bij dingen die dienstig zijn bij gebrek en zaken van eer, want zo hebben ook de patriarchen gekocht en verkocht, vee, wol, graan, boter, melk en andere goederen. Het zijn gaven Gods, die Hij uit de aarde geeft en onder de mensen verdeelt. Maar de buitenlandse koophandel, die uit Kalikat (Calcutta – *red.*) en Indië e.d. waren hierheen brengt, zoals daar zijn kostelijke zijde en gouden voorwerpen en specerijen, die alleen de pralerij dienen en geen nut hebben en het geld uit het land en de mensen zuigen, zou niet toegelaten mogen worden als wij een regime en vorsten hadden. Maar hierover wil ik nu niet schrijven, want ik meen dat wij die handel, als wij geen geld meer hebben, vanzelf moeten laten, evenals opschik en vraatzucht; schrijven en onderwijzen zullen hier toch niet helpen, niet eerder voordat de nood en de armoede ons dwingen.'

* *Doctor Martin Luther, 'Bücher vom Kaufhandel und Wucher', 1524.* In dezelfde passage schrijft Luther: 'God heeft ons Duitsers zo ver gebracht dat wij ons goud en zilver naar vreemde landen moeten brengen, de hele wereld rijk maken en zelf bedelaars blijven. Engeland zou zeker minder goud hebben, als Duitsland het zijn laken liet houden, en ook de koning van Portugal zou minder hebben, als wij hem zijn specerijen lieten houden. Reken zelf maar uit hoeveel geld bij één jaarmarkt in Frankfort de Duitse landen wordt uitgebracht, zonder reden of noodzaak: dan zul je je afvragen hoe het komt, dat er nog één cent in Duitse landen te vinden is. Frankfort is het zilver- en goudgat, waarlangs alles wegstroomt uit het Duitse land wat ook maar groeit en bloeit, gemunt of geslagen wordt bij ons: als dat gat was dichtgestopt, zou men nu niet horen klagen hoe overal alleen maar schuld en geen geld is en alle landen en steden leeggewoekerd zijn. Maar laat het maar begaan, zo is toch de loop der dingen: wij Duitsers moeten Duitsers blijven! wij laten niet af, tenzij we werkelijk moeten.' (Blz. 4/5.)

Misselden wil, in zijn eerder geciteerde werk, het goud en zilver in ieder geval binnen de kring van de Christenheid houden: 'Het geld vermindert door de handel

In tijden, waarin de maatschappelijke stofwisseling uit haar voegen is geraakt, komt zelfs in de ontwikkelde burgerlijke maatschappij het begraven van geld als schat voor. De maatschappelijke samenhang in haar compacte vorm — voor de warenbezitter bestaat deze samenhang in de waar en in het daarmee corresponderende bestaan van de waar als geld — wordt beschermd tegen de maatschappelijke beweging. De maatschappelijke nervus rerum (de zenuw van alles — *red.*) wordt begraven naast het lichaam, waarvan hij de zenuw is.

De schat zou slechts nutteloos metaal zijn, zijn geldziel zou uit hem gevloeden zijn en hij zou als de uitgebrande as van de circulatie, als haar caput mortuum (chemisch overblijfsel — *red.*) achterblijven, als er geen voortdurende spanning bestond tussen hem en de circulatie. Geld of verzelfstandigde ruilwaarde is kwalitatief gezien het bestaan van de abstracte rijkdom, maar aan de andere kant heeft iedere gegeven som geld een kwantitatief beperkte waardegrootte. De kwantitatieve grens van de ruilwaarde staat in tegenspraak tot zijn kwalitatieve algemeenheid, en de schatvormer ervaart die grens als een beperking, die in feite tegelijk omslaat in kwalitatieve barrières, ofwel de schat tot een slechts beperkte vertegenwoordiger van de stoffelijke rijkdom maakt. De aard van het geld als algemeen equivalent blijkt, zoals we gezien hebben, direct in een vergelijking, waarin het geld zelf het ene lid vormt en een oneindige reeks waren het andere. De omvang van

buiten de Christenheid met Turkije, Perzië en Oost-Indë. Deze takken van handel vinden grotendeels plaats met contant geld, maar heel anders dan de handel binnen de Christenheid zelf. Want ofschoon de handel binnen de Christenheid met contant geld geschiedt, blijft het geld toch voortdurend binnen de grenzen ervan. Er is inderdaad sprake van stroom en tegenstroom, van eb en vloed van het geld in de binnen de Christenheid gevoerde handel, want soms is het overvloediger op de ene plaats en onvoldoende op de andere, al naar gelang het ene land gebrek heeft en het andere overvloed: het komt en gaat en draait rond in de kring van de Christenheid, maar overschrijdt de grenzen ervan niet. Maar het geld, dat buiten de Christenheid in de handel naar bovengenoemde landen verdwijnt, wordt voortdurend alleen maar uitgegeven en keert nooit terug.' (Blz. 19, 20.)

de ruilwaarde bepaalt in hoeverre het de realisering van zo'n oneindige reeks benadert, d.w.z. optreedt overeenkomstig zijn begrip als ruilwaarde. De beweging van de ruilwaarde als ruilwaarde, als automaat, kan nooit iets anders zijn dan overschrijding van haar kwantitatieve grens. Maar terwijl de ene kwantitatieve grens van de schat wordt overschreden, wordt tegelijk een nieuwe beperking geschapen, die op haar beurt opgeheven moet worden. Niet één bepaalde grens van de schat verschijnt als beperking, maar iedere grens ervan. De schatvorming heeft dus geen immanente grens, geen maat in zichzelf, maar is een eindeloos proces, dat in ieder afzonderlijk resultaat het motief voor een nieuw begin heeft. Als de schat alleen vergroot kan worden door hem te conserveren, kan men hem tevens ook alleen conserveren door hem te vergroten.

Het geld is niet louter *een* voorwerp van de zucht naar rijkdom, het is *het* voorwerp ervan. Deze zucht is in wezen *suri sacra fames* (vervloekte goudzucht, *Virgilius*, 'Aeneis' – *red.*). Anders dan de zucht naar een bijzondere natuurlijke rijkdom of naar gebruikswaarden, zoals kleding, sieraden, kudden enz., is de zucht tot verrijking pas mogelijk, zodra de algemene rijkdom als zodanig geïndividualiseerd is in een bijzonder ding en dus als afzonderlijke waar kan worden vastgehouden. Het geld blijkt dus niet alleen het voorwerp, maar ook de bron van de zucht tot verrijking te zijn.* Wat daaraan in feite ten grondslag ligt, is dat de ruilwaarde als zodanig – dus ook de vergroting ervan – een doel wordt. De begeerte houdt de schat vast door het geld te beletten circulatiemiddel te worden, maar de goudzucht houdt zijn geldziel, zijn voortdurende spanningsverhouding tot de circulatie, in stand.

Nu is de handeling, waarmee de schat gevormd wordt, enerzijds onttrekking van het geld aan de circulatie door een voortdurend

* 'In het geld ligt de oorsprong van de begeerte... hier ontbrandt langzamerhand een soort razernij, die al geen begeerte meer is, maar goudzucht.' (*Plinius*, 'Historia naturalis', L. XXXIII, C.III, sect. 14.)

herhaalde verkoop en anderzijds eenvoudig oppotten, *accumulatie*. In feite vindt alleen in de sfeer van de eenvoudige circulatie, en wel als schatvorming, accumulatie van rijkdom als zodanig plaats; wij zullen later zien, dat de andere zogenoemde vormen van accumulatie ten onrechte – en slechts vanuit de herinnering aan de eenvoudige geldaccumulatie – als accumulatie worden beschouwd. Ofwel alle andere waren worden opgepot als gebruikswaarden, en dan wordt de aard van het oppotten bepaald door de eigenschappen van hun gebruikswaarde. Het oppotten van graan vereist b.v. bijzondere maatregelen. Het oppotten van schapen maakt mij tot herder, het oppotten van slaven en land vereist verhoudingen van overheersing en onderdrukking, enz. De voorraadvorming van bijzondere rijkdom vereist bijzondere processen, die verschillen van de eenvoudige handeling van het oppotten zelf, en ontwikkelt bijzondere kanten van de individualiteit. Ofwel de rijkdom in de vorm van waren wordt opgepot als ruilwaarde, en dan is het oppotten een commerciële of specifiek economische operatie. Het subject ervan wordt graanhandelaar, veehandelaar enz. Goud en zilver zijn geld niet door een bepaalde activiteit van de individu die ze oppot, maar als kristallen van het zonder diens toedoen plaatsvindende circulatieproces. Hij hoeft niets anders te doen dan ze daaraan te onttrekken en gewicht op gewicht te stapelen – een volstrekt inhoudloze bezigheid, die alle andere waren, als daarmee hetzelfde zou gebeuren, waardeloos zou maken.*

* Horatius begrijpt dus niets van de filosofie van de schatvorming, als hij schrijft ('Satiren', boek II, satire III): 'Als iemand luiten koopt en die op elkaar stapelt, terwijl hij zich noch aan de luit, noch aan enige andere muze wijdt; elzen en leest, wie geen schoenmaker is, en zeilen voor de scheepvaart, wie geen handel ter zee wil bedrijven: dwaas en dom zou iedereen hem noemen, en terecht. In welk opzicht verschilt van zo iemand degene, die zijn goud en zilver oppot, het niet weet te gebruiken en wat hij verzameld heeft niet durft aan te raken, alsof het iets heiligs was?'

Mence. *Senior* begrijpt de zaak beter: 'Het geld lijkt het enige ding dat iedereen verlangt, en wel omdat het geld een *abstracte* rijkdom is en omdat de mensen, die

Onze schatvormer verschijnt als de martelaar van de ruilwaarde, als een heilige asceet op de top van zijn metalen zuil. Het gaat hem slechts om de rijkdom in zijn maatschappelijke vorm en daarom begraaft hij hem voor de maatschappij. Hij verlangt de waar in haar altijd circuleerbare vorm en daarom onttrekt hij haar aan de circulatie. Hij zweert bij de ruilwaarde en daarom ruilt hij niets. De vloeibare vorm van de rijkdom en zijn petrefact (versteende vorm – *red.*), levenselixier en steen der wijzen, draaien dol dooreen en een alchemistische rondedans. In zijn gewaande onbeperkte genotzucht ontzegt hij zich ieder genot. Omdat hij alle maatschappelijke behoeften wil bevredigen, bevredigt hij nauwelijks wat van nature noodzakelijk is. Door de rijkdom in zijn metalen lijfelijkheid vast te houden, laat hij hem vervluchtigen tot niet meer dan een hersenspinsel. Maar in feite is het oppotten van geld om wille van het geld de barbaarse vorm van de produktie om wille van de produktie, d.w.z. de ontwikkeling van de produktiekrachten van de maatschappelijke arbeid tot buiten de grenzen van de traditionele behoeften. Hoe minder ontwikkeld de warenproduktie is, des te belangrijker is deze eerste verzelfstandiging van de ruilwaarde als geld, de schatvorming, die dan ook een belangrijke rol speelt bij de volken van de Oudheid, in Azië nog tot op de dag van vandaag, en bij de moderne boerenvolken, waar de ruilwaarde nog niet alle produktieverhoudingen beheerst. De specifiek economische funktie van de schatvorming binnen de metaalcirculatie zullen wij dadelijk onderzoeken, maar eerst wijzen wij nog op een andere soort schatvorming.

Geheel afgezien van hun esthetische eigenschappen zijn zilveren en gouden voorwerpen, voor zover het materiaal, waaruit ze

het bezitten, al hun behoeften kunnen bevredigen, hoe die ook geaard mogen zijn.' ('Principes fondamentaux de l'économie politique, traduit par le Comte Jean Arrivabene', Parijs 1836, blz. 221.) Of *Storcb*: 'Omdat het geld alle andere rijkdommen vertegenwoordigt, hoeft men het alleen maar op te potten om zich alle soorten rijkdom, die er in de wereld bestaan, te verschaffen.' (l.c., d.II, blz. 135.)

bestaan, geldmateriaal is, veranderbaar in geld, zoals zij zelf gemaakt kunnen worden uit goudgeld of staven goud. Omdat goud en zilver het materiaal van de abstracte rijkdom zijn, bestaat de grootste demonstratie van rijkdom in hun gebruik als concrete gebruikswaarden, en als de warenbezitter op bepaalde trappen van de produktie zijn schat verbergt, dan heeft hij toch overal, waar dat veilig gebeuren kan, de neiging om tegenover de andere warenbezitters als rijke man op te treden. Hij verguldt zichzelf en zijn huis.* In Azië, vooral in Indië, waar de schatvorming niet, zoals in de burgerlijke economie, een ondergeschikte funktie van het mechanisme van de totale produktie is, maar waar de rijkdom in deze vorm als einddoel wordt vastgehouden, zijn gouden en zilveren voorwerpen eigenlijk slechts de esthetische vorm van schatten. In het Engeland van de middeleeuwen werden gouden en zilveren voorwerpen wettelijk als pure schatvorm beschouwd, omdat hun waarde maar weinig werd vergroot door de daaraan toegevoegde grove arbeid. Ze waren bedoeld om weer in de circulatie te worden gebracht en hun gehalte was daarom op dezelfde manier voorgeschreven als dat van de munt zelf. Bij een groeiende rijkdom lag een toenemend gebruik van goud en zilver als luxe voorwerpen zo zeer voor de hand, dat daarover in de Oudheid geen enkele onduidelijkheid bestond,** terwijl de moderne economen de onjuiste stelling hebben geponereerd, dat het gebruik van gouden en zilveren voorwerpen niet stijgt in verhouding tot de stijging van de rijkdom, maar slechts in verhouding tot de waardedaling van de edele metalen. Hun overigens nauwkeurige inlichtingen inzake de toepassing van het Californische en Australische goud vertonen daarom altijd een zwakke plek, omdat de gestegen consumptie van

* Hoezeer de innerlijke mens van de warenindividu dezelfde blijft, ook als die individu beschaafd en kapitalist is geworden, bewijst b.v. de Londense vertegenwoordiger van een kosmopolitisch bankiershuis, die als passend familiewapen een bankbiljet van 100.000 P.St. achter glas in een lijst heeft hangen. De pointe daarvan is, dat het bankbiljet spottend voornaam neerkijkt op de circulatie.

** Zie de later aangehaalde passage uit Xenophon.

goud als grondstof in hun ogen niet gerechtvaardigd wordt door een overeenkomstige daling van de goudwaarde. De strijd van de Amerikaanse kolonies tegen Spanje⁽²⁹⁾ en de onderbreking van de mijnarbeid als gevolg van revoluties deden de jaarlijkse gemiddelde produktie van edele metalen tussen 1810 en 1830 met meer dan de helft dalen. In 1829 bedroeg de daling van de in Europa circulerende munt bijna 1/6 vergeleken met 1809. Ofschoon dus de kwantiteit van de produktie was gedaald en de produktiekosten waren gestegen (als ze al veranderd waren), steeg desondanks het verbruik van edele metalen als luxe voorwerpen buitengewoon, in Engeland al tijdens de oorlog, op het vasteland sinds de Vrede van Parijs. Het steeg met de groei van de algemene rijkdom.* We kunnen als algemene wet vaststellen, dat goud- en zilvergeld in vreedestijd in luxe voorwerpen wordt veranderd en alleen in stormachtige perioden weer wordt terugveranderd in staven of munt.** Hoe aanzienlijk de verhouding is tussen de in luxe goederen bestaande goud- en zilverschat en het als geld fungerende edele metaal moge blijken uit het feit, dat deze verhouding volgens Jacob in het Engeland van 1829 2:1 bedroeg, terwijl in heel Europa en Amerika een kwart meer edel metaal in luxe voorwerpen dan in geld bestond.

We hebben gezien, dat de geldomloop slechts de verschijningsvorm van de gedaanteverwisseling van de waren is, d.w.z. van de vormverandering, waarin de maatschappelijke stofwisseling zich voltrekt. Met de wisselende prijs som van de circulerende waren of de omvang van hun gelijktijdige gedaanteverwisselingen enerzijds en de respectieve snelheid van hun vormverandering anderzijds moest de totale hoeveelheid goud voortdurend toenemen of verminderen, wat alleen mogelijk is onder de voorwaarde,

* *Jacob*, l.c., d.II, hst.25 en 26.

** 'In tijden van grote opwinding en onzekerheid, vooral tijdens binnenlandse opstanden of invasies, worden gouden en zilveren voorwerpen snel in geld veranderd; in perioden van rust en welvaart daarentegen wordt geld veranderd in zilveren serviezen en siervoorwerpen' (l.c., d.II, blz. 357).

dat de totale hoeveelheid geld, die zich in een land bevindt, een voortdurend veranderende verhouding heeft tot de hoeveelheid geld, die zich in de circulatie bevindt. De schatvorming vervult deze voorwaarde. Dalen de prijzen of stijgt de circulatiesnelheid, dan absorberen de schatreservoirs het van de circulatie afgezonderde deel van het geld; stijgen de prijzen of daalt de circulatiesnelheid, dan gaan de schatkamers open en stroomt een deel van het geld terug in de circulatie. De bevrozing van het circulerende geld als schat en het terugstromen van de schatten in de circulatie zijn een voortdurend wisselende, oscillerende beweging, waarin de overhand van de ene of de andere richting uitsluitend wordt bepaald door de schommelingen van de waren-circulatie. De schatten blijken dus toe- en afvoerkanalen van het circulerende geld te zijn, zodanig dat altijd slechts die hoeveelheid geld als munt circuleert, die door de directe behoeften van de circulatie zelf wordt bepaald. Dijt de omvang van de geldcirculatie plotseling uit en heeft een vloeiende eenheid van koop en verkoop de overhand, zodanig dat de som van de te realiseren prijzen nog sneller stijgt dan de snelheid van de geldomloop, dan worden de schatten zienderogen leger; zodra de totale beweging ongewoon stagneert of de scheiding van koop en verkoop zich verhardt, dan bevrozen opvallend grote delen van het circulatiemiddel tot geld en worden de schatreservoirs tot ver boven hun gemiddelde niveau gevuld. In landen met alleen een metaalcirculatie of een weinig ontwikkeld produktieniveau zijn de schatten oneindig versplinterd en verstrooid over de hele oppervlakte van het land, terwijl ze in burgerlijk ontwikkelde landen geconcentreerd worden in bankreservoirs. Men mag de schat niet verwarren met de muntreserve, die zelf een bestanddeel is van de totale in de circulatie aanwezige hoeveelheid geld, terwijl de actieve verhouding tussen schat en circulatiemiddel het dalen of stijgen van die totale hoeveelheid vooronderstelt. Gouden en zilveren voorwerpen vormen, zoals we gezien hebben, eveneens zowel een afvoerkanaal voor de edele metalen, als een latente bron van toevoer. Voor de economie van

de metaalcirculatie is in normale omstandigheden alleen de eerste functie van belang.*

b) *Betaalmiddel*

De twee vormen, waarin het geld zich tot dusver van het circulatiemiddel onderscheidde, waren die van de *opgeschorte munt* en die van de *schat*. In de tijdelijke verandering van munt tot geld drukte de eerste vorm uit, dat het tweede lid van $W-G-W$, de koop $G-W$, zich binnen een bepaalde circulatiesfeer moet opsplitsen in een reeks achtereenvolgende koophandelingen. Daarentegen berustte de schatvorming simpelweg op isolering van de handeling $W-G$, die niet werd voortgezet in $G-W$, of was slechts de zelfstandige ontwikkeling van de eerste gedaanteverwisseling van de waar, het geld, ontwikkeld als het vervreemde bestaan van alle waren in tegenstelling tot het circulatiemiddel als het bestaan van de waar in een zich steeds vervreemdende vorm. Muntreserve en schat waren slechts geld als niet-circulatiemid-

* In de volgende passage behandelt Xenophon het geld in zijn specifieke vormbepalingen als geld en als schat: 'Dit is de enige vorm van nijverheid, die ik ken, waar niemand de afgunst wekt van de anderen die daarin werkzaam zijn... Want hoe rijker de zilvermijnen blijken te zijn en hoe meer zilver er gedolven wordt, des te meer mensen trekken zij aan om er in te werken. Wie voldoende huisraad voor het huishouden heeft kunnen aanschaffen, zal daarna niet veel meer kopen; maar niemand bezit zo veel zilver, dat hij niet nog meer zou willen hebben, en als iemand het in overvloed bezit, begraaft hij het overschot en verheugt zich daarover niet minder dan wanneer hij het zou gebruiken. Als namelijk de steden bloeien, hebben de mensen het zilver erg nodig. Want de mannen willen behalve mooie wapens ook goede paarden, prachtige huizen en huisraad kopen, terwijl de vrouwen allerlei gewaden en gouden sieraden verlangen. Maar als de steden in nood zijn door misoogst of oorlog, heeft men geld nodig om levensmiddelen te kopen vanwege de onvruchtbaarheid van de grond of om hulptroepen aan te werven.' (*Xenophon*, 'De Vectigalibus', C.IV.) Met de termen 'economie' en 'chrematistiek' stelt *Aristoteles* (in C.9, L. I van zijn 'Republiek') de beide circulatiebewegingen $W-G-W$ en $G-W-G$ tegenover elkaar. Bij de Griekse tragedieschrijvers, m.n. bij Euripides, gebeurt dat met de termen *diche* (gewoonte, recht) en *cherdos* (eigenbaat).

delen, maar ze waren alleen maar niet-circulatiemiddelen omdat ze niet circuleerden. In de bepaling, waarin wij het geld nu gaan onderzoeken, circuleert het of wordt het in de circulatie gebracht, maar niet in de functie van circulatiemiddel. Als circulatiemiddel was het geld altijd koopmiddel, maar nu fungeert het als niet-koopmiddel.

Zodra het geld door de schatvorming is ontwikkeld als het bestaan van de abstracte maatschappelijke rijkdom en als materiële vertegenwoordiger van de stoffelijke rijkdom, krijgt het in deze bepaling als geld specifieke functies in het circulatieproces. Circuleert het geld als louter circulatiemiddel en dus als koopmiddel, dan wordt verondersteld, dat waar en geld gelijktijdig tegenover elkaar staan, zodat dezelfde waarde-grootte dubbel aanwezig is, op de ene pool als waar in handen van de verkoper, op de andere pool als geld in handen van de koper. Dit gelijktijdige bestaan van beide equivalenten op tegenovergestelde polen en hun gelijktijdige plaatsverwisseling of hun wederkerige vervreemding veronderstellen op hun beurt, dat koper en verkoper slechts als bezitters van voorhanden equivalenten tot elkaar in relatie staan. Ondertussen verandert het gedaanteverwisselingsproces van de waren, dat de verschillende vormbepalingen van het geld tot stand brengt, tegelijk ook de warenbezitters, met andere woorden, verandert hun wederzijdse maatschappelijke rol. In het gedaanteverwisselingsproces van de waar wisselt de warenbezitter even vaak van hand als de waar verandert of het geld nieuwe vormen aanneemt. Zo stonden de warenbezitters oorspronkelijk slechts als warenbezitters tegenover elkaar, vervolgens werd de een koper, de ander verkoper, daarna werden ze schatvormers en tenslotte rijkelui. De warenbezitters verlaten het circulatieproces dus niet zoals ze het betreden hebben. In feite zijn de verschillende vormbepalingen, die het geld in het circulatieproces krijgt, slechts de gekristalliseerde vormverandering van de waren zelf, en deze laatste is op haar beurt slechts de concrete uitdrukking van de veranderende maatschappelijke relatie, waarin de warenbezitters

hun stofwisseling voltrekken. In het circulatieproces ontstaan nieuwe onderlinge betrekkingen, en als dragers van deze gewijzigde betrekkingen krijgen de warenbezitters nieuwe economische rollen. Zoals het geld in de binnenlandse circulatie geïdealiseerd wordt en gewoon papier als vertegenwoordiger van het goud de geldfunctie uitoefent, verleent ditzelfde proces de koper of verkoper, die de circulatie slechts betreedt als vertegenwoordiger van goud of waren – d.w.z. toekomstig geld of toekomstige waren vertegenwoordigt –, de effectiviteit van een werkelijke koper of verkoper.

Alle vormbepalingen, waartoe het goud zich als geld ontwikkelt, zijn slechts de ontplooiing van bepalingen, die in de gedaanteverwisseling van de waren besloten lagen, maar die in de eenvoudige geldomloop, in het optreden van het geld als munt of in de beweging $W-G-W$ als dynamische eenheid, niet zelfstandig naar voren kwamen of – zoals b.v. het afbreken van de gedaanteverwisseling van de waar – niet meer dan mogelijkheden waren. Zoals we gezien hebben verhoudt de waar zich in het proces $W-G$ als werkelijke gebruikswaarde en als ideële ruilwaarde tot het geld als werkelijke ruilwaarde en als slechts ideële gebruikswaarde. Doordat de verkoper de waar als gebruikswaarde van de hand deed, realiseerde hij zowel haar eigen ruilwaarde, als de gebruikswaarde van het geld. Doordat omgekeerd de koper het geld als ruilwaarde van de hand deed, realiseerde hij zijn gebruikswaarde en de prijs van de waar. Waar en geld verwisselden dus dienovereenkomstig van plaats. Het levende proces van deze tweezijdige, polaire tegenstelling wordt nu in zijn verwezenlijking opnieuw gesplitst. De verkoper doet de waar werkelijk van de hand en realiseert haar prijs aanvankelijk zelf alleen maar ideël. Hij heeft haar tegen haar prijs verkocht, die echter pas op een later tijdstip gerealiseerd wordt. De koper koopt als vertegenwoordiger van toekomstig geld, terwijl de verkoper verkoopt als bezitter van een voorhanden waar. Aan de kant van de verkoper wordt de waar als gebruikswaarde werkelijk vervreemd, zonder dat zij werkelijk

als prijs gerealiseerd wordt; aan de kant van de koper wordt het geld werkelijk in de gebruikswaarde van de waar gerealiseerd, zonder dat het als ruilwaarde werkelijk wordt vervreemd. Niet, zoals voorheen, het waardeteken, maar de koper zelf wordt de symbolische vertegenwoordiger van het geld. Maar zoals voorheen de algemene symboliek van het waardeteken de staatsgarantie en een gedwongen koers tot gevolg had, leidt nu de persoonlijke symboliek van de koper tot juridisch afdwingbare privé-contracten tussen de warenbezitters.

Omgekeerd kan het geld in het proces $G-W$ als werkelijk koopmiddel vervreemd en kan aldus de warenprijs gerealiseerd worden, voordat de gebruikswaarde van het geld gerealiseerd of de waar vervreemd wordt. Dat gebeurt b.v. in de dagelijks voorkomende vorm van de vooruitbetaling. Of in de vorm, waarin de Engelse regering in Indië het opium van de ryots (pachtboeren - *red.*) koopt of de in Rusland gevestigde buitenlandse kooplieden een groot deel van de Russische produkten kopen. Maar op deze manier fungeert het geld slechts in de al bekende vorm van koopmiddel en krijgt het dus geen nieuwe vormbepaling.* We laten dit geval dus verder rusten, maar over de veranderde gedaante, waarin de beide processen $G-W$ en $W-G$ hier optreden, merken we op, dat het slechts gedachte verschil tussen koop en verkoop, zoals dat in de circulatie direct tot uiting komt, nu een werkelijk verschil wordt, doordat in de ene vorm alleen de waar en in de andere alleen het geld aanwezig is, en in beide vormen alleen het uiterste, waarvan het initiatief uitgaat. Bovendien hebben beide vormen gemeen, dat in beide het ene equivalent slechts aanwezig is in de gemeenschappelijke wil van koper en verkoper, een wil die beiden bindt en bepaalde juridische vormen krijgt.

Verkoper en koper worden schuldeiser en schuldenaar. Terwijl

* Kapitaal wordt natuurlijk ook voorgesloten in de vorm van geld, en het voorgesloten geld kan voorgesloten kapitaal zijn, maar dit gezichtspunt valt buiten de horizon van de eenvoudige circulatie.

de warenbezitter als schatbewaarder eerder een komische figuur was, wordt hij nu schrikwekkend, omdat hij niet zichzelf, maar zijn naaste als het bestaan van een bepaalde geldsom opvat, en niet zichzelf, maar zijn naaste tot martelaar van de ruilwaarde maakt. De gelovige wordt schuldeiser⁽³⁰⁾ en verlaat de religie voor de jurisprudentie.

'I stay here on my bond!'⁽³¹⁾

In de gewijzigde vorm W-G, waarin de waar aanwezig en het geld alleen vertegenwoordigd is, funktioneert het geld dus in eerste instantie als waardemaatstaf. De ruilwaarde van de waar wordt in geld als maatstaf geschat, maar als contractueel gemeten ruilwaarde bestaat de prijs niet alleen in het hoofd van de verkoper, maar tevens ook als maatstaf van de verplichting van de koper. Ten tweede funktioneert het geld hier als koopmiddel, ofschoon het alleen nog maar de schaduw van zijn toekomstige bestaan vooruitwerpt. Het trekt de waar namelijk van haar plaats, uit de hand van de verkoper in die van de koper. Als de termijn voor de vervulling van het contract vervalt, komt het geld in de circulatie, want het verwisselt van plaats en verlaat de hand van de vroegere koper voor die van de vroegere verkoper. Maar het komt niet in de circulatie als circulatie- of koopmiddel. Als zodanig funktioneerde het voor het aanwezig was en het betreft het toneel pas als het niet langer als zodanig funktioneert. Het komt in de circulatie als het enige adequate warenequivalent, als het absolute bestaan van de ruilwaarde, als het laatste woord van het ruilproces, kortom als geld, en wel als geld in de specifieke functie van *algemeen betaalmiddel*. In deze functie van betaalmiddel treedt het geld op als de absolute waar, maar binnen de circulatie zelf, niet als schat daarbuiten. Het verschil tussen koopmiddel en betaalmiddel wordt allerpijnlijkst merkbaar in tijden van handelscrises.

Oorspronkelijk is de verandering van het produkt in geld, die plaatsvindt in de circulatie, slechts een individuele noodzaak voor

de warenbezitter, voor zover zijn produkt geen gebruikswaarde voor hemzelf is, maar dat pas kan worden door het van de hand te doen. Maar om op de contractueel vastgestelde datum te kunnen betalen, moet hij eerst waren verkocht hebben. Geheel onafhankelijk van zijn individuele behoeften heeft de beweging van het circulatieproces dus de verkoop voor hem veranderd in een maatschappelijke noodzaak. Als vroegere koper van een waar wordt hij noodzakelijk verkoper van een andere waar, niet om geld als koopmiddel, maar om het als betaalmiddel te krijgen, als de absolute vorm van de ruilwaarde. De verandering van waar in geld als afsluitende handeling – ofwel de eerste gedaanteverwisseling van de waar als doel in zichzelf, die bij de schatvorming een gril van de warenbezitter leek – is nu een economische functie geworden. Het motief en de inhoud van de verkoop – te kunnen betalen – is de inhoud van het circulatieproces, die voortvloeit uit de vorm van dit proces zelf.

In deze vorm van verkoop voltrekt de waar haar plaatsverwisseling, circuleert, terwijl zij haar eerste gedaanteverwisseling, haar verandering in geld, uitstelt. Maar aan de kant van de koper wordt de tweede gedaanteverwisseling voltrokken, d.w.z. geld herveranderd in waar, nog voor de eerste gedaanteverwisseling is voltrokken, d.w.z. waar in geld is veranderd. De eerste gedaanteverwisseling komt hier dus in de tijd na de tweede. En daarmee krijgt het geld – de gedaante van de waar in haar eerste gedaanteverwisseling – een nieuwe vormbepaling. Geld ofwel de zelfstandige ontwikkeling van de ruilwaarde is niet meer de bemiddelende vorm van de warencirculatie, maar het afsluitende resultaat ervan.

Dat dergelijke *termijnverkoop*, waarin beide polen van de verkoophandeling gescheiden in de tijd bestaan, op natuurlijke wijze uit de eenvoudige warencirculatie voortvloeien, behoeft geen uitvoerig betoog. In eerste instantie brengt de ontwikkeling van de circulatie met zich mee, dat het wederkerige optreden van dezelfde warenbezitters ten opzichte van elkaar als kopers en verkopers

herhaald wordt. Die herhaling blijft niet louter toevallig, want er worden b.v. waren besteld, die op een later tijdstip geleverd en betaald moeten worden. In dat geval is de verkoop ideëel, d.w.z. juridisch voltrokken zonder dat waren en geld een tastbare rol spelen. De twee vormen van het geld als circulatie- en betaalmiddel vallen hier nog samen, omdat enerzijds waren en geld tegelijk van plaats verwisselen en anderzijds het geld niet de waar koopt, maar de prijs van de eerder verkochte waren realiseert. Vervolgens ligt het in de aard van een reeks gebruikswaarden, dat zij niet werkelijk worden vervreemd door een feitelijke overhandiging van de waar, maar slechts door het beschikbaar houden ervan gedurende een bepaalde tijd. Als b.v. het gebruik van een huis voor een maand wordt verkocht, is de gebruikswaarde van dat huis pas na afloop van die maand geleverd, ofschoon het al aan het begin van die maand van bezitter verandert. Omdat de feitelijke beschikbaarstelling van de gebruikswaarde en de werkelijke vervreemding ervan hier in de tijd uiteenliggen, wordt ook haar prijs pas later gerealiseerd dan haar plaatsverandering. Tenslotte brengt het verschil in tijdsduur en tijdsruimte, waarin de verschillende waren worden geproduceerd, met zich mee dat de een als verkoper optreedt, terwijl de ander nog niet als koper kan optreden, en bij een regelmatige herhaling van koop en verkoop tussen dezelfde warenbezitters vallen beide momenten van de verkoop dus uiteen, al naar gelang de produktievoorwaarden van hun waren. Zo ontstaat tussen de warenbezitters een verhouding van schuldeisers en schuldenaars, die weliswaar de natuurlijke basis voor het kredietsysteem vormt, maar al volledig ontwikkeld kan zijn voordat dit laatste bestaat. Het is niettemin duidelijk, dat met de ontwikkeling van het kredietwezen, dus van de hele burgerlijke produktie, de funktie van het geld als betaalmiddel zich zal uitbreiden ten koste van zijn funktie als koopmiddel en nog sterker van zijn funktie als element van schatvorming. In Engeland b.v. is het geld als munt vrijwel uitsluitend beperkt tot de sfeer van de klein- en detailhandel tussen producenten en consumenten,

terwijl het als betaalmiddel de sfeer van de grote handelstransacties beheerst.*

Als algemeen betaalmiddel wordt het geld de *algemene waar* van de contracten – in eerste instantie alleen in de sfeer van de wrencirculatie.** Maar met zijn ontwikkeling in deze functie lossen alle andere vormen van betaling zich langzamerhand op in betaling met geld. De mate, waarin geld als uitsluitend betaalmiddel is ontwikkeld, geeft aan in welke mate de ruilwaarde zich in diepte en breedte heeft meester gemaakt van de produktie.***

In eerste instantie wordt de massa van het als betaalmiddel

* Ondanks zijn doctrinaire definitiepedanterie begrijpt Macleod zo weinig van de meest elementaire economische verhoudingen, dat hij het geld volledig laat ontstaan uit zijn hoogst ontwikkelde vorm, nl. uit die van het betaalmiddel. Hij zegt o.a.: omdat de mensen hun wederzijdse diensten niet altijd gelijktijdig nodig hebben en ook niet in dezelfde waardeomvang, 'zou een bepaald verschil of bedrag van de dienst overblijven, door de eerste aan de tweede te betalen – schuld'. De bezitter van deze schuld heeft de diensten nodig van een ander, die de zijne niet direct nodig heeft, en 'draagt aan deze derde de schuld over, die de eerste aan hem heeft. Het schuldbewijs gaat van de ene hand over in de andere – circulatiemiddel... Als iemand een schuldbekentenis ontvangt, die in metaalgeld is uitgedrukt, kan hij niet alleen beschikken over de diensten van de oorspronkelijke schuldenaar, maar ook over die van de hele werkende samenleving.' *Macleod*, 'Theory and Practice of Banking etc.', Londen 1855, d.I, hst. 1, blz. 23 e.v., 29.

** *Bailey*, l.c. blz. 3: 'Geld is de algemene waar van de contracten ofwel de waar, waarin het grootste deel van de eigendomsverdragen, die op een later tijdstip moeten worden nagekomen, worden afgesloten.'

*** *Senior*, l.c., blz. 221, zegt: 'Daar de waarde van alle dingen na verloop van tijd verandert, neemt men als betaalmiddel datgene, wat het minst in waarde verandert, het langst een gegeven gemiddeld vermogen bewaart om dingen te kopen. Zo wordt het geld de uitdrukking of vertegenwoordiger van de waarden.' Omgekeerd. Omdat goud, zilver enz. geld, d.w.z. het bestaan van de verzelfstandigde ruilwaarde zijn geworden, worden ze algemeen betaalmiddel. Daar, waar Seniors verwijzing naar de duurzaamheid van de waardegrootte van het geld praktische betekenis krijgt, d.w.z. in tijden dat het geld zich door de macht der omstandigheden doorzet als algemeen betaalmiddel, worden tegelijk ook de schommelingen in de waardegrootte van het geld ontdekt. Zo'n periode was in Engeland de tijd van Elizabeth, en het was in die tijd dat Lord Burleigh en Sir Thomas Smith, met het oog op de zichtbare ontwaarding van de edele metalen, een wet door het

circulerende geld bepaald door de omvang van de betalingen, d.w.z. door de prijs som van de vervreemde waren, niet van de waren die nog vervreemd moeten worden, zoals in de eenvoudige geldcirculatie. De op deze manier vastgestelde som ondergaat echter twee wijzigingen, op de eerste plaats door de snelheid, waarmee hetzelfde geldstuk dezelfde functie herhaalt ofwel waarmee de massa van de betalingen zich als een dynamische keten van betalingen voordoet. A betaalt aan B, B vervolgens aan C en zo verder. De snelheid, waarmee hetzelfde geldstuk zijn functie als betaalmiddel herhaalt, hangt enerzijds af van de verflechting van de verhoudingen van schuldeiser en schuldenaar onder de warenbezitters, in die zin, dat dezelfde warenbezitter schuldeiser is tegenover de een en schuldenaar tegenover de ander enz., en anderzijds van de tijdsduur, die de verschillende betalingstermijnen van elkaar scheidt. Deze keten van betalingen of uitgestelde eerste gedaanteverwisselingen van de waren verschilt kwalitatief van de keten van gedaanteverwisselingen, die zich in de omloop van het geld als circuliatiemiddel voordoet. Deze laatste verschijnt niet alleen in een chronologische opeenvolging, maar *ontstaat* pas daarin. De waar wordt geld, vervolgens weer waar, en stelt aldus de andere waren in staat geld te worden enz., ofwel de verkoper wordt koper, waardoor een andere warenbezitter verkoper wordt. Deze samenhang ontstaat toevallig in het proces van de warenruil zelf. Dat echter geld, waarmee A aan B heeft betaald, door B aan C, door C aan D enz. wordt doorbetaald, en wel op snel opeenvolgende tijdstippen – in deze uiterlijke samenhang komt slechts een reeds volledig voorhanden maatschappelijke samenhang tot uiting. Hetzelfde geld gaat niet door verschillende handen omdat het als betaalmiddel optreedt, maar het circuleert als betaalmiddel omdat men de verschillende handen al incen heeft geslagen. Uit de snelheid, waarmee het geld als betaalmiddel omloopt, blijkt dus

parlement loodsten, waarbij de universiteiten van Oxford en Cambridge verplicht werden een derde van hun grondrenten te laten betalen in tarwe en mout.

een veel verdergaande betrokkenheid van de individuen bij het circulatieproces dan uit de snelheid, waarmee het geld als munt of als koopmiddel circuleert.

De prijs som van gelijktijdige en dus ruimtelijk naast elkaar verlopende koop- en verkoop handelingen vormt de grens, die aangeeft waar de munt massa vervangen wordt door omloop snelheid. Die beperking geldt niet voor het als betaalmiddel functionerende geld. Als gelijktijdig te verrichten betalingen op één plaats geconcentreerd zijn – en dat gebeurt natuurlijk in eerste instantie alleen op de grote brandpunten van de warencirculatie –, heffen de betalingen als negatieve en positieve grootheden elkaar op, doordat A aan B moet betalen, tegelijkertijd van C betaling moet ontvangen, enz. De als betaalmiddel vereiste som geld zal dus niet bepaald worden door de prijs som van de gelijktijdig te realiseren betalingen, maar door de grotere of kleinere concentratie ervan en door de omvang van het saldo, dat overblijft als de positieve en negatieve grootheden tegen elkaar zijn weggewallen. Er ontstaan speciale instellingen voor dit soort vereffeningen, zonder dat er ook maar van enige ontwikkeling van het kredietwezen sprake is, zoals b.v. in het oude Rome. Maar de behandeling daarvan hoort hier evenmin thuis als die van de algemene betalingstermijnen, die zich in bepaalde sectoren van de maatschappij overal uitkristalliseren. Wij merken hier alleen nog op, dat de specifieke invloed van deze termijnen op de periodieke schommelingen van de hoeveelheid circulerend geld pas de laatste tijd wetenschappelijk is onderzocht.

Voor zover de betalingen tegen elkaar wegvallen als positieve en negatieve grootheden, vindt er geen enkele tussenkomst van werkelijk geld plaats. Dat ontwikkelt zich hier alleen in zijn vorm van waardemaatstaf, enerzijds in de waren prijs, anderzijds in de omvang van de wederzijdse verplichtingen. Buiten zijn ideële bestaan krijgt de ruil waarde hier dus geen zelfstandig bestaan, zelfs geen bestaan als waardeteken, met andere woorden, het geld wordt slechts ideëel rekengeld. De functie van het geld als be-

taalmiddel houdt dus de tegenspraak in, dat het van zijn kant – voor zover de betalingen tegen elkaar wegvallen – alleen ideëel als maatstaf fungeert, maar anderzijds – voor zover de betaling werkelijk verricht moet worden – de circulatie niet betreedt als tijdelijk circulatiemiddel, maar als het bewegingloze bestaan van het algemene equivalent, als de absolute waar, kortom als geld. Daar, waar een keten van betalingen en een kunstmatig systeem voor hun vereffening tot ontwikkeling zijn gekomen, werpt het geld – als zware schokken de betalingsstroom gewelddadig onderbreken en het vereffeningsmechanisme verstoren – plotseling zijn vluchtige hersenschimmige gedaante als waardemaatstaf van zich af en slaat om in hard geld of betaalmiddel. Dus in een hoog ontwikkelde burgerlijke produktie, waarin de warenbezitter allang kapitalist is geworden, zijn Adam Smith kent en beschaafd glimlacht om het bijgeloof, dat alleen goud en zilver geld zijn en dat geld als absolute waar verschilt van de andere waren, verschijnt plotseling het geld weer, niet als bemiddelaar van de circulatie, maar als de enige adequate vorm van de ruilwaarde, als de enige rijkdom, precies zoals de schatvormer het opvat. Anders dan b.v. in het monetaire stelsel blijkt dit exclusieve bestaan van de rijkdom niet in het slechts gedachte, maar in het werkelijke waardeverlies en de werkelijke waardeloosheid van alle materiële rijkdom. Dit is het bijzondere moment van de wereldmarktcrisis, dat geldcrisis heet. Het hoogste goed, de enige rijkdom, waar men in dergelijke ogenblikken naar snakt, is geld, contant geld, en vergeleken daarmee lijken alle andere waren, juist omdat het gebruikswaarden zijn, nutteloos, prullaria, speelgoed of – zoals onze doctor Martin Luther zegt – gewoon opschik en vraatzucht. Als het kredietsysteem aldus plotseling omslaat in het monetaire stelsel, vergroot de theoretische angst de praktische paniek, en de circulatieagenten huiveren voor het geheim van hun eigen verhoudingen.*

* Boisguillebert, die graag zou willen verhinderen, dat de burgerlijke produktieverhoudingen in opstand komen tegen de burgers zelf, spreekt bij voorkeur alleen

Op hun beurt maken de betalingen een reservefonds nodig, een accumulatie van geld als betaalmiddel. De vormig van deze reservefondsen is nu niet langer – zoals bij de schatvorming – een bezigheid buiten de circulatie zelf, noch – zoals bij de muntreserve – een puur technische stagnatie van de munt, maar er moet langzamerhand geld bijeengebracht worden om aanwezig te zijn op het moment dat toekomstige betalingstermijnen vervallen. Terwijl dus de schatvorming in de abstracte vorm, waarin ze als verrijking geldt, afneemt naarmate de burgerlijke produktie zich ontwikkelt, neemt de door het ruilproces direct vereiste schatvorming toe of, liever gezegd: de schatten, voor zover ze in de sfeer van de waren-circulatie worden gevormd, worden voor een deel geabsorbeerd in een reservefonds van betaalmiddelen. Hoe verder de burgerlijke produktie is ontwikkeld, des te meer worden deze reservefondsen tot het noodzakelijke minimum beperkt. In zijn geschrift over de daling van de rentevoet brengt Locke interessante gegevens over de omvang van deze reservefondsen in zijn tijd.* Daaruit blijkt welk aanzienlijk deel van het totale circulerende geld in Engeland door reservoirs voor betaalmiddelen werd geabsorbeerd, juist in een tijd, dat het bankwezen zich begon te ontwikkelen.

De wet over de hoeveelheid circulerend geld, die uit het onderzoek van de eenvoudige geldomloop is gebleken, wordt door de omloop van het betaalmiddel fundamenteel gewijzigd. Bij een gegeven omloopsnelheid van het geld – hetzij als circulatie-, hetzij als betaalmiddel – zal de som van het in een gegeven periode circulerende geld bepaald worden door de som van de te realiseren warenprijzen plus de som van de in diezelfde periode te verrichten

over die vormen van het geld, waarin het slechts ideëel of als iets tijdelijks optreedt. Zoals vroeger het circulatiemiddel. Zoals het betaalmiddel. Wat hij weer over het hoofd ziet is het onverwachte omslaan van het geld uit zijn ideële vorm in zijn uiterlijke werkelijkheid, het feit, dat het harde geld al latent aanwezig is in de slechts gedachte waardemaatstaf. Dat, zegt hij, het geld slechts de vorm van de waren zelf is, blijkt in de groothandel, waar geruild wordt zonder tussenkomst van het geld, nadat 'de waren zijn geschat'. 'Le détail de la France', l.c., blz. 120.

* *Locke*, l.c., blz. 17,18.

betalingen min de door vereffening tegen elkaar wegvallende betalingen. De algemene wet, dat de massa circulerend geld afhangt van de warenprijzen, wordt daardoor allerminst aangetast, want de omvang van de betalingen zelf wordt bepaald door contractueel vastgestelde prijzen. Maar overduidelijk blijkt, dat zelfs bij een gelijkblijvende omloopsnelheid en efficiëntie van de betalingen de prijs som van de in een bepaalde periode, b.v. een dag, circulerende warenmassa's en de massa van het op diezelfde dag circulerende geld elkaar geenszins dekken, want er circuleert een massa waren, waarvan de prijs pas in de toekomst in geld gerealiseerd wordt, en er circuleert een massa geld, waarvoor de overeenkomstige waren allang uit de circulatie zijn verdwenen. Hoe groot deze laatste massa is, zal afhangen van de vraag hoe groot de waardesom is van de betalingen, die op dezelfde dag vervallen, ofschoon ze voor heel verschillende perioden zijn gecontracteerd.

We hebben gezien, dat de wisselende waarde van goud en zilver hun functie als waardemaatstaf of rekgeld niet aantast. Maar deze schommeling wordt van beslissend belang voor het geld als schat, want met het stijgen of dalen van de goud- en zilverwaarde stijgt of daalt de waarde van de goud- of zilverschat. Dat geldt nog sterker voor het geld als betaalmiddel. De betaling vindt later plaats dan de verkoop van de waar, met andere woorden, het geld is in twee verschillende perioden in twee verschillende functies werkzaam, eerst als waardemaatstaf en daarna als betaalmiddel, dat met deze meting correspondeert. Als de waarde van de edele metalen ofwel de voor hun produktie vereiste arbeidstijd in de tussentijd verandert, zal de gelijke hoeveelheid goud of zilver, die als betaalmiddel optreedt, meer of minder waard zijn dan toen ze als waardemaatstaf diende of toen het contract werd afgesloten. De functie van een bijzondere waar als goud en zilver, die als geld of verzelfstandigde ruilwaarde dienst doet, botst hier met haar karakter van bijzondere waar, waarvan de waarde afhangt van haar produktiekosten. De grote sociale revolutie in Europa als

gevolg van de waardedaling van de edele metalen is een even bekend feit als de omgekeerde revolutie in een vroege periode van de oudromeinse republiek als gevolg van een waardestijging van het koper, waarin de schulden van de plebejers gecontracteerd waren. Zonder verder in te gaan op de invloed, die de waardeschommelingen van de edele metalen hebben op het systeem van de burgerlijke economie, kunnen we hier toch al vaststellen, dat een waardedaling van de edele metalen de schuldenaars bevoordeelt ten koste van de schuldeisers, en een waardestijging omgekeerd de schuldeisers ten koste van de schuldenaars.

c) Wereldgeld

Goud wordt geld – als onderscheiden van munt – doordat het zich eerst als schat uit de circulatie terugtrekt, haar vervolgens betreedt als niet-circulatiemiddel, maar tenslotte de kluisters van de binnenlandse circulatie verbreekt om als algemeen equivalent in de warenwereld te functioneren. Zo wordt het *wereldgeld*.

Zoals de algemene gewichtsmaten van de edele metalen oorspronkelijk als waardemaatstaf dienden, worden de rekenaanduidingen van het geld op de wereldmarkt weer veranderd in de overeenkomstige gewichtsaanduidingen. Zoals het vormloze ruwe metaal (aes rude) de oorspronkelijke vorm van het circulatiemiddel was en de muntvorm oorspronkelijk slechts het officiële teken van het in de stukken metaal vervatte gewicht, stroopt het edele metaal als wereldmunt zijn huid en stempel weer af en valt terug in de onverschillige baarvorm; ook doet – als nationale munten in het buitenland circuleren, zoals Russische imperialen, Mexicaanse daalders en Engelse sovereigns – hun titel niet meer terzake en geldt alleen hun gehalte. De edele metalen vervullen tenslotte als internationaal geld weer hun oorspronkelijke functie als ruilmiddel, die, net als de warenruil zelf, niet ontstond binnen de natuurlijke gemeenschappen, maar op de raakpunten tussen de verschillende gemeenschappen. Als wereld-

betalingen min de door vereffening tegen elkaar wegvallende betalingen. De algemene wet, dat de massa circulerend geld afhangt van de warenprijzen, wordt daardoor allerminst aangetast, want de omvang van de betalingen zelf wordt bepaald door contractueel vastgestelde prijzen. Maar overduidelijk blijkt, dat zelfs bij een gelijkblijvende omloopsnelheid en efficiëntie van de betalingen de prijs som van de in een bepaalde periode, b.v. een dag, circulerende warenmassa's en de massa van het op diezelfde dag circulerende geld elkaar geenszins dekken, want er circuleert een massa waren, waarvan de prijs pas in de toekomst in geld gerealiseerd wordt, en er circuleert een massa geld, waarvoor de overeenkomstige waren allang uit de circulatie zijn verdwenen. Hoe groot deze laatste massa is, zal afhangen van de vraag hoe groot de waardesom is van de betalingen, die op dezelfde dag vervallen, ofschoon ze voor heel verschillende perioden zijn gecontracteerd.

We hebben gezien, dat de wisselende waarde van goud en zilver hun functie als waardemaatstaf of rekengeld niet aantast. Maar deze schommeling wordt van beslissend belang voor het geld als schat, want met het stijgen of dalen van de goud- en zilverwaarde stijgt of daalt de waarde van de goud- of zilverschat. Dat geldt nog sterker voor het geld als betaalmiddel. De betaling vindt later plaats dan de verkoop van de waar, met andere woorden, het geld is in twee verschillende perioden in twee verschillende functies werkzaam, eerst als waardemaatstaf en daarna als betaalmiddel, dat met deze meting correspondeert. Als de waarde van de edele metalen ofwel de voor hun produktie vereiste arbeidstijd in de russtijd verandert, zal de gelijke hoeveelheid goud of zilver, die als betaalmiddel optreedt, meer of minder waard zijn dan toen ze als waardemaatstaf diende of toen het contract werd afgesloten. De functie van een bijzondere waar als goud en zilver, die als geld of verzelfstandigde ruilwaarde dienst doet, botst hier met haar karakter van bijzondere waar, waarvan de waarde afhangt van haar produktiekosten. De grote sociale revolutie in Europa als

gevolg van de waardedaling van de edele metalen is een even bekend feit als de omgekeerde revolutie in een vroege periode van de oudromeinse republiek als gevolg van een waardestijging van het koper, waarin de schulden van de plebejers gecontracteerd waren. Zonder verder in te gaan op de invloed, die de waardeschommelingen van de edele metalen hebben op het systeem van de burgerlijke economie, kunnen we hier toch al vaststellen, dat een waardedaling van de edele metalen de schuldenaars bevoordeelt ten koste van de schuldeisers, en een waardestijging omgekeerd de schuldeisers ten koste van de schuldenaars.

c) Wereldgeld

Goud wordt geld – als onderscheiden van munt – doordat het zich eerst als schat uit de circulatie terugtrekt, haar vervolgens betreedt als niet-circulatiemiddel, maar tenslotte de kluisters van de binnenlandse circulatie verbreekt om als algemeen equivalent in de warenwereld te functioneren. Zo wordt het *wereldgeld*.

Zoals de algemene gewichtsmaten van de edele metalen oorspronkelijk als waardemaatstaf dienden, worden de rekenaanduidingen van het geld op de wereldmarkt weer veranderd in de overeenkomstige gewichtsaanduidingen. Zoals het vormloze ruwe metaal (*aes rude*) de oorspronkelijke vorm van het circulatiemiddel was en de muntvorm oorspronkelijk slechts het officiële teken van het in de stukken metaal vervatte gewicht, stroopt het edele metaal als wereldmunt zijn huid en stempel weer af en valt terug in de onverschillige baarvorm; ook doet – als nationale munten in het buitenland circuleren, zoals Russische imperialen, Mexicaanse daalders en Engelse sovereigns – hun titel niet meer terzake en geldt alleen hun gehalte. De edele metalen vervullen tenslotte als internationaal geld weer hun oorspronkelijke functie als ruilmiddel, die, net als de warenruil zelf, niet ontstond binnen de natuurlijke gemeenschappen, maar op de raakpunten tussen de verschillende gemeenschappen. Als wereld-

geld krijgt het geld dus zijn natuurlijke eerste vorm terug. Door de binnenlandse circulatie te verlaten stroopt het al die bijzondere vormen weer af, die uit de ontwikkeling van het ruilproces binnen de diverse sferen daarvan zijn ontstaan, zijn lokale vormen als prijsmaatstaf, munt, pasmunt en waardeteken.

We hebben gezien, dat in de binnenlandse circulatie van een land maar één waar als waardemaatstaf fungeert. Maar omdat in het ene land goud en in het andere land zilver deze functie vervult, geldt op de wereldmarkt een dubbele waardemaatstaf en verdubbelt het geld zijn bestaan ook in alle andere functies. De vertaling van de warenwaarde uit goud- in zilverprijzen en omgekeerd wordt steeds bepaald door de relatieve waarde van beide metalen, die voortdurend verandert en dus in een permanent proces moet worden vastgesteld. In elke binnenlandse circulatiesfeer moeten de warenbezitters afwisselend goud en zilver gebruiken voor de buitenlandse circulatie en dus het metaal, dat in eigen land als geld wordt beschouwd, ruilen voor het metaal, dat ze telkenmale in het buitenland als geld nodig hebben. Iedere natie hanteert dus beide metalen, goud en zilver, als wereldgeld.

In de internationale warencirculatie treden goud en zilver niet op als circulationsmiddelen, maar als *algemene ruilmiddelen*. Maar het algemene ruilmiddel funktioneert slechts in zijn twee ontwikkelde vormen van *koopmiddel* en *betaalmiddel*, die zich op de wereldmarkt echter omgekeerd verhouden. In de sfeer van de binnenlandse circulatie fungeerde het geld – voor zover het munt was en de bemiddelaar van de dynamische eenheid $W-G-W$, ofwel de slechts tijdelijke vorm van de ruilwaarde in de voortdurende plaatsverandering van de waren voorstelde – uitsluitend als koopmiddel. Op de wereldmarkt is dat omgekeerd. Goud en zilver zijn hier koopmiddel, wanneer de stofwisseling slechts eenzijdig is en koop en verkoop dus niet samenvallen. De grenshandel in Kiachta⁽³²⁾ bij voorbeeld is feitelijk en bij verdrag ruilhandel, waarbij zilver alleen waardemaatstaf is. De oorlog van 1857—1858⁽³³⁾ dwong de Chinezen om te verkopen zonder te

kopen. Nu trad zilver plotseling als koopmiddel op. Met inachtneming van de tekst van het verdrag verwerkten de Russen Franse vijf-francstukken tot ruwe zilveren voorwerpen, die als ruilmiddel dienden. Zilver fungeert voortdurend als koopmiddel tussen Europa en Amerika enerzijds en Azië anderzijds, waar het als schat bezinkt. Voorts funktioneren de edele metalen als internationaal koopmiddel, zodra het traditionele evenwicht van de stofwisseling tussen twee landen plotseling wordt verbroken, b.v. door een misoogst, die een van beide landen op buitengewone schaal tot kopen dwingt. Tenslotte zijn de edele metalen internationaal koopmiddel in de hand van goud- en zilverproducerende landen, waar ze rechtstreeks produkt en waar zijn, geen veranderde vorm van de waar. Naarmate de warenruil tussen verschillende nationale circulatiesferen zich ontwikkelt, ontwikkelt zich ook de funktie van het wereldgeld als *betaalmiddel* voor de vereffening van de internationale saldi.

Net zoals de binnenlandse circulatie vereist ook de internationale circulatie een steeds wisselende hoeveelheid goud en zilver. Een deel van de opgepotte schatten dient dan ook bij ieder volk als reservefonds van het wereldgeld, dat de ene keer voller, de andere keer leger is, al naar gelang de oscillaties van de warenruil.* Het wereldgeld pendelt tussen de nationale circulatiesferen heen en weer, maar afgezien van deze bijzondere bewegingen heeft het ook een algemene beweging, die uitgaat van de produktiebronnen, vanwaar goud- en zilverstromen zich in verschillende richtingen over de wereldmarkt bewegen. Goud en zilver betreden de wereldcirculatie hier als waren, en voordat ze opgaan in de binnenlandse circulatiesferen zijn ze als equivalenten geruild tegen waren-equivalenten, al naar gelang de arbeidstijd, die ze bevatten. Ze treden nu dus op met een gegeven waardegrootte. Iedere daling

* 'Het opgepotte geld vergroot de som, die — om werkelijk te circuleren en de handelsmogelijkheden te benutten — zich verwijderd en *de circulatiesfeer zelf verlaat*.' (G.R. Carli, noot bij Verri, 'Meditazioni sulla Economia Politica', blz. 192, d.XV bij Custodi, l.c.)

of stijging van hun wisselende produktiekosten heeft dus op de wereldmarkt overeenkomstige gevolgen voor hun relatieve waarde, ofschoon die volledig onafhankelijk is van de mate, waarin de verschillende nationale circulatiesferen goud of zilver opslokken. Het deel van de metaalstroom, dat door iedere afzonderlijke sfeer van de warenwereld wordt afgetakt, betreedt voor een deel direct de binnenlandse geldomloop ter vervanging van versleten metalen munten, wordt voor een ander deel afgescheiden in de diverse reservoirs van munten, betaalmiddelen en wereldgeld, verandert voor een deel in luxe goederen en wordt voor de rest eenvoudig schat. Als de burgerlijke produktie al een hoog ontwikkelingsniveau heeft bereikt, wordt de schatvorming beperkt tot het minimum, dat de verschillende circulatieprocessen voor het vrije spel van hun mechanisme nodig hebben. Schat als zodanig wordt hier slechts braakliggende rijkdom – voor zover het tenminste niet gaat om de voorbijgaande vorm van een overschot op de betalingsbalans, resultaat van een onderbroken stofwisseling en dus verstarring van de waar in haar eerste metamorfose.

Zoals goud en zilver als geld begripsmatig de algemene waar zijn, krijgen zij in het wereldgeld de dienovereenkomstige bestaansvorm van de universele waar. In de mate, waarin alle produkten tegen hen worden vervreemd, worden zij de veranderde gedaante van alle waren en dus de waar, die alzijdig vervreemd kan worden. Als materialisering van de algemene arbeidstijd worden zij verwezenlijkt in de mate, waarin de stofwisseling van de werkelijke arbeidshandelingen de aardbol omspant. Zij worden algemeen equivalent in de mate, waarin de reeks bijzondere equivalenten, die hun ruilsfeer vormen, zich ontwikkelt. Omdat de waren in de wereldcirculatie hun eigen ruilwaarde universeel ontplooiën, treedt hun in goud en zilver veranderde gedaante als wereldgeld op. Terwijl dus de naties van warenbezitters door hun alzijdige industrie en algemene verkeer het goud in adequaat geld veranderen, zijn industrie en verkeer voor hen slechts middelen om het geld in de vorm van goud en zilver aan de wereldmarkt te

onttrekken. Goud en zilver als wereldgeld zijn dan ook evenzeer produkt van de algemene warencirculatie als een middel om haar bereik te verruimen. Zoals achter de rug van de alchemisten, die goud wilden maken, de chemie ontstond, beginnen de bronnen van de wereldindustrie en wereldhandel te ontspringen achter de rug van de warenbezitters om, die de waar najagen in haar betoverde gedaante. Goud en zilver helpen de wereldmarkt scheppen, doordat zij het bestaan ervan in hun geldbegrip anticiperen. Dat deze toverij geenszins beperkt is tot de kinderjaren van de burgerlijke maatschappij, maar noodzakelijk voortvloeit uit het omgekeerde perspectief, waarin de dragers van de warenwereld hun eigen maatschappelijke arbeid waarnemen, bewijst de buitengewone invloed, die de ontdekking van nieuwe goudlanden in het midden van de 19de eeuw op het wereldverkeer heeft.

Zoals het geld zich tot wereldgeld ontwikkelt, ontwikkelt de warenbezitter zich tot kosmopoliet. De kosmopolitische verhouding van de mensen tot elkaar is oorspronkelijk slechts hun verhouding als warenbezitters. De waar als zodanig is verheven boven iedere religieuze, politieke, nationale en taalkundige beperking. Haar algemene taal is de prijs en haar gemeenschap het geld. Maar met de ontwikkeling van het wereldgeld als tegenstelling tot de nationale munt ontwikkelt het kosmopolitisme van de warenbezitter zich als geloof in het praktische verstand, in tegenstelling tot de traditionele religieuze, nationale en andere vooroordelen, die de stofwisseling van de mensheid remmen. Het goud, dat in de vorm van Amerikaanse eagles in Engeland terecht komt en in sovereigns verandert, circuleert drie dagen later in Parijs als napoleon, duikt na enkele weken in Venetië op als dukaat, maar heeft steeds dezelfde waarde; dit doet de warenbezitter beseffen, dat de nationaliteit 'slechts de stempel van de guinea is'. De verheven idee, waarin de hele wereld voor hem opdoemt, is die van een markt – de *wereldmarkt*.*

* *Montanari*, 'Della Moneta' (1683), l.c., blz. 40: 'De verbinding tussen de volkeren

Het burgerlijke produktieproces maakt zich in eerste instantie meester van de metaalcirculatie als kant-en-klaar overgeleverd orgaan, dat weliswaar langzaam wordt omgevormd, maar toch steeds zijn basisconstructie behoudt. De vraag, waarom goud en zilver in plaats van andere waren als geldmateriaal dienen, valt buiten de grenzen van het burgerlijke systeem. Wij vatten de belangrijkste gezichtspunten hier dus slechts globaal samen.

Daar de algemene arbeidstijd zelf alleen kwantitatieve verschillen toelaat, moet het voorwerp, dat als zijn specifieke incarnatie moet gelden, in staat zijn zuiver kwantitatieve verschillen uit te drukken, waarbij voorop staat, dat de kwaliteit dezelfde en gelijkvormig blijft. Dat is de eerste voorwaarde, waaronder een waar als waardemaatstaf kan functioneren. Als ik b.v. alle waren zou schatten in ossen, huiden, graan enz., zou ik ze in feite moeten meten aan een ideale gemiddelde os, gemiddelde huid enz., omdat de ene os verschilt van de andere, het ene graan van het andere, de ene huid van de andere. Maar goud en zilver zijn als eenvoudige lichamen steeds aan zichzelf gelijk en gelijke hoeveelheden ervan vertegenwoordigen dus even grote waarden.* De andere voorwaarde, die direct voortspuit uit haar functie om zuiver kwantitatieve verschillen uit te drukken, is dat de waar, die als algemeen equivalent moet dienen, de mogelijkheid bezit dat ze in willekeurige delen verdeeld en daaruit weer opnieuw samengesteld

is dusdanig uitgebreid over de hele aardbol, dat men bijna kan zeggen, dat de hele wereld een enkele stad is geworden, waarin een permanente jaarmarkt van alle waren wordt gehouden en waar iedereen, zonder zijn huis te verlaten, dank zij zijn geld alles kan krijgen en genieten, wat de aarde, de dieren en de menselijke vlijt elders hebben voortgebracht. Een prachtige uitvinding.'

* 'De metalen hebben als bijzondere eigenschap, dat alleen in hen alle verhoudingen zijn teruggebracht tot een enkele, en wel hun kwantiteit, dat zij van nature geen verschil in kwaliteit hebben gekregen, noch in hun interne structuur, noch in hun uiterlijke vorm en bewerking.' (*Galiani, l.c., blz. 126/127.*)

wordt, zodat het rekengeld ook een tastbare vorm kan krijgen. Goud en zilver hebben deze eigenschappen bij uitstek.

Als circulatiemiddel hebben goud en zilver het voordeel boven andere waren, dat hun grote specifieke gewicht – ze zijn relatief zwaar ten opzichte van de kleine ruimte die ze innemen – samengaat met hun specifiek economische gewicht, nl. dat zij in een kleine omvang relatief veel arbeidstijd, d.w.z. een grote ruilwaarde, bevatten. Daardoor is een gemakkelijk transport, een gemakkelijke overdracht uit de ene hand in de andere en uit het ene land naar het andere, het vermogen om even snel te verschijnen als te verdwijnen – kortom de materiële mobiliteit verzekerd, het sine qua non van de waar, die als perpetuum mobile van het circulatieproces moet dienen.

De hoge specifieke waarde van de edele metalen, hun duurzaamheid, hun relatieve onverwoestbaarheid, het feit dat ze, blootgesteld aan lucht, niet oxyderen, wat het goud betreft nog speciaal zijn onoplosbaarheid in zuren (behalve in koningswater) – al deze natuurlijke eigenschappen maken de edele metalen tot het natuurlijke materiaal van de schatvorming. Peter Martyr, die blijkbaar een groot liefhebber van chocola was, zegt daarom over de zakken cacao, die een van de Mexicaanse geldsoorten vormden:

'O gelukkig geld, dat het mensengeslacht een zoete en voedzame drank biedt en zijn onschuldige bezitters bewaart voor de helse plaag van de hebzucht, omdat het noch begraven, noch lang bewaard kan worden.' ('De orbe novo'.)(³⁴)

Het grote belang van metalen in het algemeen binnen het directe productieproces hangt samen met hun functie als productie-instrumenten. Maar nog afgezien van hun zeldzaamheid zijn goud en zilver door hun grote zachtheid – vergeleken met ijzer en zelfs met koper (in de geharde vorm, waarin de mensen uit de Oudheid het gebruikten) – niet geschikt voor deze toepassing; dat berooft hen grotendeels van de eigenschap, die de gebruikswaarde van de metalen in het algemeen uitmaakt. Even nutteloos als ze binnen het directe productieproces zijn, kunnen ze ontbeerd worden als

levensmiddelen, als voorwerpen van consumptie. Elke willekeurige hoeveelheid ervan kan dus het maatschappelijke circulatieproces betreden zonder de processen van de directe produktie en consumptie te schaden. Hun individuele gebruikswaarde komt niet in botsing met hun economische functie. Aan de andere kant zijn goud en zilver niet alleen negatief overbodige, d.w.z. ontbeerlijke voorwerpen. Door hun esthetische eigenschappen zijn ze ook het natuurlijke materiaal voor pracht, praal en opsmuk, voor zondagse behoeften, kortom de positieve vorm van overvloed en rijkdom. Ze zijn als het ware gedegen licht, dat opgegraven wordt uit de onderwereld – het zilver weerkaatst alle lichtstralen in hun oorspronkelijke samenstelling en het goud slechts de hoogste kleuropotentie, het rood. Kleurgevoel is echter de meest verbreide vorm van het algemene esthetische gevoel. Jakob Grimm heeft aangetoond, dat de namen van de edele metalen in de verschillende indogermaanse talen etymologisch samenhangen met kleuraanduidingen. (Zie zijn geschiedenis van de Duitse taal.)

Tenslotte: het vermogen om uit de muntvorm in de baarvorm en uit de baarvorm in die van luxe artikelen te worden veranderd en omgekeerd, de eigenschap dus om – anders dan andere waren – niet gefixeerd te zijn in gegeven, bepaalde gebruiksvormen, maakt goud en zilver tot het natuurlijke geldmateriaal, dat voortdurend van vormbepaling moet wisselen.

De natuur produceert geen geld en evenmin bankiers of een wisselkoers. Maar omdat de burgerlijke produktie de rijkdom als fetisch moet kristalliseren in de vorm van een afzonderlijk ding, zijn goud en zilver de daarmee overeenkomende incarnatie ervan. Goud en zilver zijn niet van nature geld, maar geld is van nature goud en zilver. Enerzijds is het gouden of zilveren geldkristal niet alleen produkt van het circulatieproces, maar in feite het enige blijvende produkt ervan. Anderzijds zijn goud en zilver kant-en-klare natuurprodukten, het eerste even direct als het tweede, door geen vormverschil gescheiden. Het algemene produkt van het maatschappelijke proces, ofwel het maatschappelijke proces als

produkt, is een bijzonder natuurprodukt, een in de ingewanden van de aarde schuilend en daaruit te delven metaal.*

We hebben gezien, dat goud en zilver de eis, die hun als geld wordt gesteld, nl. gelijkblijvende waardegrootten te zijn, niet kunnen vervullen. Niettemin hebben ze, zoals Aristoteles al opmerkte, een permanentere waardegrootte dan gemiddeld de andere waren. Afgezien van de algemene gevolgen van een waardestijging of -daling van de edele metalen, zijn de schommelingen in de waardeverhouding tussen goud en zilver van bijzonder belang, omdat ze allebei naast elkaar op de wereldmarkt als geldmaterie dienen. De zuiver economische oorzaken van deze waardeverandering – veroveringen en andere politieke omwentelingen, die in de Oude Wereld veel invloed hebben gehad op de waarde van de metalen, hebben slechts plaatselijke en tijdelijke gevolgen – moeten herleid worden tot een verandering van de arbeidstijd, die voor de produktie van deze metalen is vereist. Deze zal op zijn beurt afhangen van hun relatieve natuurlijke zeldzaamheid en van de grotere of kleinere moeite, die hun winning in zuivere metaaltoestand kost. Goud is in feite 't eerste metaal, dat de mens heeft ontdekt. Aan de ene kant presenteert de natuur zelf het in gedegen kristallijne vorm, geïndividualiseerd, chemisch niet verbonden met andere lichamen of, zoals de alchemisten zeiden, in maagdelijke toestand. Aan de andere kant neemt de natuur zelf bij de grote goudwasserijen van de rivieren het werk van de technologie op zich. Van de mens wordt dus bij de winning hetzij van riviergoud, hetzij van goud in aangeslibd land slechts de meest elementaire arbeid verlangd, terwijl de winning van zilver werk in mijnen en in het algemeen een relatief hoog ontwikkelde tech-

* In 760 trok een grote massa arme mensen van huis weg om het riviergoudzand ten zuiden van Praag uit te wassen. Drie man waren in staat om in een dag 1 mark goud te winnen. Als gevolg daarvan werd de toeloop naar de goudvindplaatsen en het aantal aan de akkerbouw onttrokken werkkrachten zo groot, dat het land een jaar later door een hongersnood werd getroffen. (Zie *M.G. Körner*, 'Abhandlung von dem Alterthum des böhmischen Bergwerks', Schneeberg 1758, blz. 37 e.v.)

niek vooronderstelt. Ondanks zijn kleinere absolute zeldzaamheid is de oorspronkelijke waarde van het zilver dan ook relatief groter dan die van goud. Strabo's verzekering, dat bij een bepaalde Arabierenstam 10 pond goud voor 1 pond ijzer en 2 pond goud voor 1 pond zilver werd geruild, klinkt geenszins ongeloofwaardig. Maar naarmate de produktiekrachten van de maatschappelijke arbeid zich ontwikkelen en het produkt van de eenvoudige arbeid dus duurder wordt vergeleken met dat van gecombineerde arbeid, naarmate de aardkorst op grotere schaal wordt opengebrouwen en de oorspronkelijke, aan de oppervlakte liggende bronnen van de goudtoevoer opdrogen, zal de waarde van het zilver dalen vergeleken met die van goud. Op een bepaald ontwikkelingsniveau van de technologie en de communicatiemiddelen zal de ontdekking van nieuwe goud- of zilverlanden tenslotte gewicht in de schaal gaan leggen. In het oude Azië verhieldden goud en zilver zich tot elkaar als 6:1 of 8:1, en die laatste verhouding gold in Japan en China nog aan het begin van de 19de eeuw; voor het midden van de Oudheid kan men 10:1 als gemiddelde beschouwen, zoals ten tijde van Xenophon. De uitbuiting van de Spaanse zilvermijnen door Carthago en later door Rome had in de Oudheid vergelijkbare gevolgen als de ontdekking van de Amerikaanse mijnen in het moderne Europa. Voor de Romeinse keizertijd kan men 15:1 of 16:1 als ruw gemiddelde nemen, ofschoon we in Rome herhaaldelijk een diepere waardedaling van het zilver vinden. Dezelfde beweging, te beginnen bij de relatieve waardedaling van het goud en eindigend met de val van de zilverwaarde, herhaalt zich in het volgende tijdperk, dat zich uitstrekt vanaf de middeleeuwen tot de moderne tijd. Net als ten tijde van Xenophon ligt de gemiddelde verhouding in de middeleeuwen op 10:1 en slaat door de ontdekking in de Amerikaanse mijnen weer om in 15:1 of 16:1. De vondst van de Australische, Californische en Columbiaanse goudbronnen maakt een nieuwe daling der goudwaarde waarschijnlijk.*

* Tot dusver hebben de Australische enz. ontdekkingen nog geen invloed gehad

C. THEORIEËN OVER CIRCULATIEMIDDELEN EN GELD

Zoals een algemene goudzucht volkeren en vorsten in de 16de en 17de eeuw, de kinderjaren van de moderne burgerlijke maatschappij, in overzeese kruistochten achter de gouden graal aanjoeg*, zo proklameerden de eerste tolken van de moderne wereld, de grondleggers van het monetaire systeem, waarvan het mercantilisme slechts een variant is, goud en zilver, d.w.z. geld, tot de enige rijkdom. Terecht zagen zij de roeping van de burgerlijke maatschappij in het geld-maken, dus – vanuit het gezichtspunt van de eenvoudige warencirculatie – de vorming van de eeuwige schat, die noch door motten, noch door roest wordt aangevreten. Men kan het monetaire systeem niet weerleggen door te stellen, dat een ton ijzer met een prijs van 3 P.St. dezelfde

op de waardeverhouding tussen goud en zilver. Dat Michel Chevalier het tegendeel beweert, betekent even veel als het socialisme van deze ex-Saint-Simonist. Uit de zilverkoersen op de Londense markt blijkt weliswaar, dat de gemiddelde goudprijs van het zilver in de periode 1850–1858 bijna 3% hoger lag dan in de periode 1830–1850. Maar deze stijging is eenvoudig te verklaren uit de vraag naar zilver vanuit Azië. Tusschen 1852 en 1858 schommelt de zilverprijs in de afzonderlijke jaren en maanden *slechts* met deze *vraag* en geenszins met de goudtoevoer uit de nieuw ontdekte vindplaatsen. Het volgende staatje geeft een overzicht van de goudprijzen van het zilver op de Londense markt:

Prijs van het zilver per ounce

jaar	maart	juli	november
1852	60 1/8 pence	60 1/4 pence	61 7/8 pence
1853	61 3/8 pence	61 1/2 pence	61 7/8 pence
1854	61 7/8 pence	61 3/4 pence	61 1/2 pence
1855	60 7/8 pence	61 1/2 pence	60 7/8 pence
1856	60 pence	61 1/4 pence	62 1/8 pence
1857	61 3/4 pence	61 5/8 pence	61 1/2 pence
1858	61 5/8 pence		

* 'Goud is een wonderbaar ding! Wie het bezit is heer over alles wat hij wenst. Met goud kan men zielen in het paradijs laten komen.' (Columbus in een brief uit Jamaica, 1503.) (Noot in het auteusexemplaar.)

waardegrootte heeft als 3 P.St. aan goud. Het gaat hier niet om de grootte van de ruilwaarde, maar om zijn adequate vorm. Als het monetaire systeem en het mercantilisme de wereldhandel en de direct daarin uitmondende bijzondere takken van de nationale arbeid beschouwen als de enige ware bronnen van rijkdom of geld, moet men daarbij bedenken, dat het grootste deel van de nationale produktie in die tijd nog feodale vormen had en als directe bestaansbron voor de producenten zelf diende. Het grootste deel van de produkten veranderde niet in waren en dus niet in geld, bleef volledig buiten de algemene maatschappelijke stofwisseling, trad daarom niet op als concretisering van de algemene abstracte arbeid en was in feite geen burgerlijke rijkdom. Geld als doel van de circulatie is de ruilwaarde ofwel de abstracte rijkdom, niet een specifiek stoffelijk element van de rijkdom, als einddoel en drijvende kracht van de produktie. De burgerlijke produktie verkeerde nog in haar voorfase, en dus hielden deze miskende profeten vast aan de gedegen, tastbare en glanzende vorm van de ruilwaarde, aan zijn vorm als algemene waar in tegenstelling tot alle bijzondere waren. De typisch burgerlijk-economische sfeer van die tijd was de sfeer van de wrencirculatie. Vanuit deze elementaire sfeer beoordeelden zij dus het hele complexe proces van de burgerlijke produktie en verwarden zij geld met kapitaal. De onophoudelijke strijd van de moderne economen tegen het monetaire en mercantilistische systeem berust vooral op het feit, dat dit systeem in grof naïeve vorm het geheim van de burgerlijke produktie verklapt, nl. dat zij beheerst wordt door de ruilwaarde. Ricardo merkt ergens op, ofschoon hij daar verkeerde conclusies uit trekt, dat zelfs in tijden van hongersnood graan wordt ingevoerd niet omdat de natie honger lijdt, maar omdat de graanhandelaar geld maakt. In haar kritiek op het monetaire en mercantilistische systeem schiet de politieke economie dus te kort, doordat zij dit systeem bestrijdt als louter illusie, als alleen maar een onjuiste theorie, en het niet herkent als de barbaarse vorm van haar eigen grondvoorwaarde. Bovendien behoudt dit systeem niet

alleen een historisch recht, maar in bepaalde sferen van de moderne economie ook volledig burgerrecht. Op alle niveaus van het burgerlijke productieproces, waar de rijkdom de elementaire warenvorm aanneemt, krijgt de ruilwaarde de elementaire geldvorm, en in alle fasen van het productieproces valt de rijkdom steeds opnieuw een ogenblik terug in de algemene elementaire warenvorm. Zelfs in de hoogst ontwikkelde burgerlijke economie worden de specifieke geldfuncties van goud en zilver als onderscheiden van hun functie als circulatiemiddel en in tegenstelling tot alle andere waren niet opgeheven, maar alleen beperkt, en behouden het monetaire en mercantilistische systeem dus hun recht. Het katholieke feit, dat goud en zilver de andere profane waren tegemoet treden als directe incarnatie van de maatschappelijke arbeid, dus als het bestaan van de abstracte rijkdom, kwetst natuurlijk het protestantse eergevoel van de burgerlijke economie, en uit angst voor de veroordelen van het monetaire systeem verloor zij lange tijd het zicht op de verschijnselen van de geldcirculatie, zoals blijkt uit het nu volgende overzicht.

Terwijl het monetaire en mercantilistische systeem het geld alleen kent in zijn vormbepaling als gekristalliseerd produkt van de circulatie, lag het volledig in de lijn, dat de klassieke economie het in eerste instantie opvatte in zijn vloeiende vorm, als de vorm van de ruilwaarde die binnen de gedaanteverwisseling van de waren zelf tot stand komt en weer verdwijnt. Terwijl de waren-circulatie dus uitsluitend wordt opgevat in de vorm $W-G-W$ en deze op haar beurt uitsluitend als de dynamische eenheid van koop en verkoop, ligt bij het geld alle nadruk op zijn vormbepaling als circulatiemiddel en niet op zijn vormbepaling als geld. Als het circulatiemiddel geïsoleerd wordt in zijn muntfunctie, verandert het – zoals we hebben gezien – in waardeteken. Maar omdat de klassieke economie in eerste instantie geconfronteerd werd met de metaalcirculatie als de heersende circulatievorm, beschouwt zij het metaalgeld als munt en de metalen munt als puur waardeteken. Overeenkomstig de wet van de circulatie van waardetekens wordt

dan de stelling geformuleerd, dat de warenprijzen afhangen van de circulerende geldmassa, en niet omgekeerd de circulerende geldmassa van de warenprijzen. Deze opvatting vinden we bij de Italiaanse economen van de 17de eeuw min of meer aangeduid, door *Locke* soms bevestigd soms ontkend, expliciet ontwikkeld door de 'Spectator' (in het nummer van 19 oktober 1711), door *Montesquieu* en *Hume*. Omdat *Hume* verreweg de belangrijkste vertegenwoordiger van deze theorie in de 18de eeuw is, zullen we onze verkenning bij hem beginnen.

Onder bepaalde voorwaarden lijkt een vergroting of verkleining van de hoeveelheid, hetzij van circulerend metaalgeld, hetzij van circulerende waardetokens, een *gelijkmatige* uitwerking te hebben op de warenprijzen. Daalt of stijgt de *waarde* van goud of zilver, waarin de ruilwaarden van de waren als prijzen zijn geschat, dan stijgen of dalen de *prijzen*, omdat hun waardemaatstaf is veranderd, en circuleert er meer of minder goud en zilver als munt, omdat de prijzen gestegen of gedaald zijn. Het zichtbare verschijnsel is echter, bij een gelijkblijvende ruilwaarde van de waren, de prijsverandering en een grotere of kleinere hoeveelheid circulatiemiddelen. Daalt of stijgt anderzijds de hoeveelheid circulerende waardetokens tot boven of beneden haar noodzakelijke peil, dan wordt zij daartoe met geweld teruggebracht door een stijging of daling van de warenprijzen. In beide gevallen schijnt dezelfde uitwerking door dezelfde oorzaak te zijn teweeggebracht, en aan deze schijn bleef *Hume* vasthouden.

Ieder wetenschappelijk onderzoek naar de verhouding tussen het aantal circulatiemiddelen en de prijsbeweging van de waren moet de waarde van het geldmateriaal als gegeven beschouwen. Maar *Hume* onderzoekt uitsluitend perioden, waarin de waarde van de edele metalen zelf een revolutie ondergaat, dus revoluties in de waardemaatstaf. De stijging van de warenprijzen bij een gelijktijdige toename van het metaalgeld sinds de ontdekking van de Amerikaanse mijnen is de historische achtergrond van zijn theorie, terwijl de polemiek tegen het monetaire en mercantilistische sys-

teem zijn praktische motief was. De aanvoer van edele metalen kan natuurlijk vergroot worden, terwijl hun produktiekosten gelijk blijven. Anderzijds zal een daling van hun waarde, d.w.z. van de voor hun produktie vereiste arbeidstijd, in eerste instantie slechts blijken in een grotere aanvoer. Dus, zeiden Humes leerlingen later, komt de verminderde waarde van de edele metalen tot uiting in een groeiende massa circulatiemiddelen en de groeiende massa circulatiemiddelen in een stijging van de warenprijzen. Maar in feite stijgt alleen de prijs van geëxporteerde waren, omdat die geruild worden tegen goud en zilver als waar, niet als circulatiemiddel. Aldus stijgt de prijs van deze waren – die geschat worden in goud en zilver met een lagere waarde – vergeleken met alle andere waren, want hun ruilwaarde wordt nog steeds geschat in goud en zilver naar de maatstaf van hun oude produktiekosten. Deze dubbele schatting van de ruilwaarden van waren in een en hetzelfde land kan natuurlijk slechts tijdelijk zijn; de goud- of zilverprijzen moeten weer in evenwicht komen met de door de ruilwaarden zelf vastgestelde verhoudingen, en wel zodanig, dat tenslotte de ruilwaarden van alle waren worden geschat overeenkomstig de nieuwe waarde van het geldmateriaal. De behandeling van dit proces hoort evenmin in dit hoofdstuk thuis als de manier, waarop in het algemeen de ruilwaarde van de waren zich doorzet binnen de schommelingen van de marktprijzen. Maar dat deze vereffening in minder ontwikkelde perioden van de burgerlijke produktie zeer geleidelijk verloopt en zich over een lang tijdvak uitstrekt, maar in ieder geval geen gelijke tred houdt met de groei van het circulerende baargeld, is afdoende bewezen door nieuwe kritische onderzoeken naar de beweging van de warenprijzen in de 16de eeuw.* Volstrekt ten onrechte beroepen Humes leerlingen zich bij voorkeur op de prijsstijgingen in het oude Rome

* Overigens geeft Hume deze geleidelijkheid toe, hoe weinig die ook te rijmen valt met zijn principe. Zie *David Hume*, 'Essays and treatises on several objects', ed. Londen 1777, deel I, blz. 300.

als gevolg van de verovering van Macedonië, Egypte en Klein-Azië. De plotselinge en gewelddadige overdracht van opgepotte geldschatten van het ene land naar het andere, die specifiek is voor de Oudheid, en daarmee de tijdelijke daling van de produktiekosten van de edele metalen voor het ene land door het simpele proces van plundering, tasten de immanente wetten van de geldcirculatie evenmin aan als b.v. de gratis uitdeling van Egyptisch en Siciliaans graan in Rome iets afdoet aan de algemene wet die de graanprijs regelt. Het ontbrak Hume, net als alle andere 18de-eeuwse auteurs, aan het materiaal, dat voor een gedetailleerd onderzoek naar de geldomloop nodig is, enerzijds de uitgezifte geschiedenis van de warenprijzen, anderzijds een officiële en continue statistiek over de expansie en contractie van het circulerende medium, de toe- en afvoer van edele metalen enz., een materiaal dat in het algemeen pas ontstaat met de volledige ontwikkeling van het bankwezen. Humes circulatietheorie kan in de volgende stellingen worden samengevat: 1. De warenprijzen in een land worden bepaald door de daarin aanwezige geldmassa (reëel of symbolisch geld). 2. Het in een land circulerende geld vertegenwoordigt alle daarin aanwezige waren. Naarmate het aantal vertegenwoordigers, d.w.z. het geld, toeneemt, heeft elke afzonderlijke vertegenwoordiger meer of minder aandeel in de vertegenwoordigde zaak. 3. Als het aantal waren toeneemt, daalt hun prijs ofwel stijgt de waarde van het geld. Komt er meer geld, dan stijgt omgekeerd de warenprijs en daalt de waarde van het geld.*

'De duurte van alle dingen', zegt Hume, 'als gevolg van geldovervloed is een nadeel voor iedere bestaande handel, omdat de armere landen daardoor in staat zijn hun waren op alle vreemde markten goedkoper aan te bieden dan de rijkere.'** 'Als wij een natie op zichzelf beschouwen, maakt het geen enkel verschil, ten goede noch ten kwade, of er nu veel of weinig munt voor het tellen

* Vgl. *Stewart, l.c.*, d.I, blz. 394-400.

** *David Hume, l.c.*, blz. 300.

of vertegenwoordigen van de waren aanwezig is, evenmin als het iets aan de balans van een koopman zou veranderen, wanneer hij niet de Arabische manier van rekenen, die weinig cijfers vereist, maar de Romeinse zou gebruiken, die een groter aantal nodig heeft. Net als de Romeinse rekenaanduidingen is de grotere hoeveelheid geld zelfs onhandig en kost meer moeite, zowel bij de opslag als bij het transport.*

Om ook maar iets te bewijzen had Hume moeten aantonen, dat in een *gegeven* systeem van rekensymbolen de hoeveelheid gebruikte cijfers niet afhangt van de grootte van de getalswaarde, maar de grootte van de getalswaarde omgekeerd van de hoeveelheid gebruikte symbolen. Het is volkomen juist, dat het niet voordelig is om de waarden van de waren te schatten of te 'tellen' in goud of zilver met een lagere waarde, en daarom hebben de volkeren het bij een groeiende waardesom van de circulerende waren steeds gemakkelijker gevonden om in zilver te tellen in plaats van in koper, en gemakkelijker in goud dan in zilver. Naarmate ze rijker werden, veranderden ze de minder waardevolle metalen in plaatsvervangende munt en de waardevollere in geld. Aan de andere kant vergeet Hume, dat er goud noch zilver 'aanwezig' hoeft te zijn om de waarden in goud en zilver te tellen. Rekengeld en circulatiemiddelen vallen bij hem samen en allebei zijn ze munt (coin). Omdat een waardeverandering in de waardemaatstaf of in de edele metalen, die als rekengeld functioneren, de warenprijzen doet stijgen of dalen, dus ook de hoeveelheid circulerend geld bij een gelijkblijvende omloopsnelheid, concludeert Hume, dat de stijging of daling van de warenprijzen afhangt van de hoeveelheid circulerend geld. Dat in de 16de en 17de eeuw niet alleen de hoeveelheid goud en zilver toenam, maar tegelijkertijd ook hun produktiekosten daalden, kon Hume zien aan de sluiting van de Europese mijnen. In de 16de en 17de eeuw stegen de warenprijzen in Europa naarmate er meer Amerikaans

* *David Hume, l.c.*, blz. 303.

goud en zilver werd geïmporteerd; dus worden de warenprijzen in ieder land bepaald door de hoeveelheid van het daarin aanwezige goud en zilver. Dat was Humes eerste 'noodzakelijke consequentie'.* In de 16de en 17de eeuw hield de prijsstijging geen gelijke tred met de toename van de edele metalen; er ging meer dan een halve eeuw voorbij, voordat in de warenprijzen ook maar enige verandering bleek, en zelfs toen duurde het nog lang, voordat de ruilwaarden van de waren algemeen werden geschat overeenkomstig de gedaalde waarde van het goud en zilver, dus voordat de revolutie zich meester maakte van de algemene warenprijzen. Dus, concludeert Hume, die volledig in tegenspraak met de grondbeginselen van zijn filosofie eenzijdig waargenomen feiten kriekloos in algemene stellingen verandert, dus wordt de prijs van de waren of de waarde van het geld niet bepaald door de absolute hoeveelheid van het in een land aanwezige geld, maar eerder door de hoeveelheid goud en zilver, die zich feitelijk in de circulatie bevindt; maar uiteindelijk moet al het goud en zilver, dat in een land aanwezig is, als munt door de circulatie geabsorbeerd worden.** Als goud en zilver een eigen waarde hebben, is het — afgezien van alle andere circulatiewetten — duidelijk, dat slechts een bepaalde hoeveelheid goud en zilver als equivalent van een gegeven waardesom van waren kan circuleren. Wanneer dus elke willekeurige hoeveelheid goud en zilver, die zich in een land bevindt, als circulatiemiddel de warenruil moet betreden, ongeacht de som van de warenwaarden, dan hebben goud en zilver geen

* *David Hume, l.c., blz. 303.*

** 'Het is duidelijk, dat de prijzen niet zozeer afhangen van de absolute hoeveelheid waren en die van het geld, die in een land aanwezig zijn, als wel van de hoeveelheid waren, die op de markt komt of kan komen, en van het geld dat circuleert. Als het gemunte geld in kisten wordt weggeborgen, betekent dat voor de prijzen precies hetzelfde als wanneer het vernietigd was; dat geldt ook wanneer de waren worden opgepot in magazijnen en korenschuren. Omdat het geld en de waren elkaar in dergelijke gevallen nooit ontmoeten, kunnen zij elkaar ook niet beïnvloeden. Het geheel (van de prijzen) bereikt tenslotte *een juiste verhouding tot de nieuwe hoeveelheid metaalgeld, die in het land aanwezig is.*' (l.c., blz. 303, 307, 308.)

immanente waarde en zijn ze dus inderdaad geen werkelijke waren. Dat is Humes derde 'noodzakelijke consequentie'. Hij laat waren zonder prijs en goud en zilver zonder waarde de circulatie betreden. Hij heeft het daarom ook nooit over de waarde van de waren en de waarde van het goud, maar alleen over hun wederzijdse hoeveelheid. Locke had al gesteld, dat goud en zilver alleen een denkbeeldige of conventionele waarde hebben; de eerste brute vorm van verzet tegen de bewering van het monetaire systeem, dat alleen goud en zilver een werkelijke waarde hebben. Dat het geldbestaan van goud en zilver slechts voortvloeit uit hun functie binnen het maatschappelijke ruilproces wordt zo uitgelegd, dat zij hun eigen waarde en dus hun waardegrootte danken aan hun maatschappelijke functie.* Goud en zilver zijn dus waardeloze dingen, maar binnen het circulatieproces krijgen ze een fictieve waardegrootte als *vertegenwoordigers van de waren*. Het proces verandert ze niet in geld, maar in waarde. Deze waarde wordt bepaald door de verhouding tussen hun eigen massa en de warenmassa, want beide massa's moeten elkaar dekken. Terwijl Hume dus goud en zilver als niet-waren de warenwereld laat betreden, verandert hij ze omgekeerd, zodra ze optreden in hun vormbepaling als munt, in pure waren, die in een eenvoudige ruilhandel met andere waren worden geruild. Nemen we aan, dat de warenwereld uit maar een enkele waar bestaat, b.v. een miljoen quarter graan, dan kunnen wij ons zeer gemakkelijk voorstellen, dat een quarter wordt geruild tegen twee ounce goud als er twee miljoen ounce goud voorhanden is, en tegen 20 ounce goud als er 20 miljoen ounce goud voorhanden is, zodat warenprijs en geldwaarde dus stijgen of dalen omgekeerd evenredig aan de aanwezige hoeveelheid geld.** Maar de warenwereld bestaat uit een oneindige hoeveelheid verschillende gebruikswaarden, met een relatieve waarde die geenszins wordt

* Zie *Law en Franklin* over de meerwaarde, die goud en zilver door hun geldfunctie zouden moeten krijgen. Ook *Forbonnais*.

** Deze fictie is woordelijk te vinden bij *Montesquieu*.
(Beide noten in het auteursexemplaar.)

bepaald door hun relatieve hoeveelheid. Hoe stelt Hume zich deze ruil tussen de massa waren en de massa goud voor? Hij stelt zich tevreden met het nietszeggend duffe denkbeeld, dat iedere waar als evenredig deel van de totale warenmassa wordt geruild tegen een overeenkomstig evenredig deel van de goudmassa. De dynamiek van de warenbeweging, die ontstaat uit de daarin vervatte tegenspraak tussen ruilwaarde en gebruikswaarde, tot uiting komt in de geldomloop en zich in de verschillende vormbepalingen ervan uitkristalliseert, is dus uitgewist en vervangen door de denkbeeldige mechanische gelijkstelling tussen de gewichtsmassa van de in een land aanwezige edele metalen en de gelijktijdig aanwezige warenmassa.

Sir James Steuart begint zijn onderzoek naar munt en geld met een uitvoerige kritiek op Hume en Montesquieu.* Feitelijk is hij de eerste, die de vraag stelt: Wordt de hoeveelheid circulerend geld bepaald door de warenprijzen of worden de warenprijzen bepaald door de hoeveelheid circulerend geld? Ofschoon zijn uiteenzetting wordt vertroebeld door fantastische opvattingen over de waardemaatstaf, door een onvaste behandeling van de ruilwaarde in het algemeen en door reminiscenties aan het mercantilisme, ontdekt hij de essentiële vormbepalingen van het geld en de algemene wetten van de geldomloop, omdat hij waren en geld niet mechanisch tegenover elkaar plaatst, maar de verschillende functies werkelijk ontwikkelt uit de diverse momenten van de warenruil.

'Het gebruik van geld voor de binnenlandse circulatie kan in twee hoofdpunten worden samengevat: betaling van wat men schuldig is, kopen wat men nodig heeft; beide samengevat vormen zij de vraag naar baar geld (ready money demands)... De stand van de handel, de manufaktuur, de levenswijze en traditionele uitgaven van de inwoners, dat allemaal tezamen regelt en bepaalt de omvang van de vraag naar baar geld, d.w.z. de omvang van de verkopen. Om deze menigvuldigheid van betalingen te realiseren

* *James Steuart*, l.c., d.I, blz. 394 e.v.

is een bepaalde hoeveelheid geld nodig. Deze hoeveelheid kan op haar beurt toe- of afnemen, al naar gelang de omstandigheden, ofschoon het aantal verkopen gelijk blijft . . . In ieder geval kan de circulatie van een land slechts een bepaalde hoeveelheid geld absorberen.* 'De marktprijs van een waar wordt bepaald door de ingewikkelde operatie van vraag en concurrentie (demand and competition), die volstrekt onafhankelijk is van de hoeveelheid goud en zilver, die in een land aanwezig is. Wat gebeurt er nu met het goud en zilver, dat niet nodig is als munt? Het wordt opgepot als schat of verwerkt als materiaal voor luxe voorwerpen. Als de goud- en zilvermassa daalt beneden het niveau, dat voor de circulatie is vereist, vervangt men die door symbolisch geld of andere hulpmiddelen. Brengt een gunstige wisselkoers een overvloed aan geld in het land en laat tegelijk de vraag naar verzending ervan naar het buitenland het afweten, dan komt het vaak in kisten terecht, waar het even nutteloos wordt als wanneer het in een mijn zou liggen.**

De tweede wet die *Steuart* ontdekte is, dat de op krediet gebaseerde circulatie terugkeert tot haar uitgangspunt. Tenslotte zet hij uiteen welke gevolgen de verscheidenheid van rentevoeten in de diverse landen heeft voor de internationale in- en uitvoer van edele metalen. Deze twee laatste uiteenzettingen noemen wij hier slechts volledigheidshalve, omdat ze weinig te maken hebben met ons onderwerp, de eenvoudige circulatie.*** Symbolisch geld of

* *Steuart*, l.c., d.II, blz. 377–379 passim.

** *Steuart*, l.c., blz. 379–380 passim.

*** 'De overtollige munten zullen worden weggeborgen of in zilveren vaatwerk worden veranderd . . . Wat het papiergeld betreft: zodra het zijn eerste doel heeft vervuld – de behoefte bevredigen van degene, die het geleend heeft – zal het terugkeren naar de schuldenaar en gerealiseerd worden . . . Hoe groot de proportie dus ook is, waarmee het metaalgeld van een land wordt verminderd of vermeerderd, de waren zullen toch stijgen of dalen overeenkomstig de principes van vraag en concurrentie, en die zullen voortdurend blijven afhangen van de neigingen van diegenen, die eigendom of een andere vorm van tegenwaarde hebben aan te bieden, maar nooit van de hoeveelheid munten, die zij bezitten . . . Hoe klein zij' (nl. de

kredietgeld – Steuart maakt tussen deze twee geldvormen nog geen onderscheid – kan de edele metalen wel als koop- of betaalmiddelen in de binnenlandse circulatie vervangen, maar niet op de wereldmarkt. Bankbiljetten zijn dan ook het geld van de samenleving (money of the society), terwijl goud en zilver het geld van de wereld (money of the world) zijn.*

Naties met een 'historische' ontwikkeling in de zin van de historische rechtsschool⁽³⁵⁾ hebben de eigenaardigheid, dat zij voortdurend hun eigen geschiedenis vergeten. Ofschoon dus de ver-

hoeveelheid metaalgeld in een land) 'ook is: zolang er in een land op een of andere manier werkelijke eigendom bestaat en een consumptieconcurrentie tussen degenen, die eigendom hebben, zullen de prijzen hoog zijn als gevolg van ruilhandel, symbolisch geld, wederzijdse betalingen en *duizend* andere uitvindingen . . . Als dit land met andere naties verkeert, moet er een verhouding bestaan tussen de prijzen van de diverse waren daar en elders, en de gevolgen van een plotselinge vermeerdering of vermindering van het metaalgeld – aangenomen dat een veranderde hoeveelheid metaalgeld *op zichzelf* tot een stijging of daling van de prijzen zou kunnen leiden – zouden worden *beperkt* door de buitenlandse concurrentie.' *Steuart*, l.c., d.I, blz. 400–401. 'In ieder land moet de circulatie zijn aangepast aan de industriële activiteit van de inwoners, die de op de markt komende waren produceren . . . Als het metaalgeld van een land daalt beneden zijn verhouding tot de prijs van de ten verkoop aangeboden nijverheidsprodukten, zal men zijn toevlucht nemen tot uitvindingen als symbolisch geld om daarvoor een equivalent te scheppen. Maar als blijkt, dat het metaalgeld zijn verhouding tot de nijverheidsprodukten overtreft, zal het geen prijsverhoging veroorzaken, noch de circulatie betreden: *bet zal in de vorm van schatten worden opgepot*. . . Hoe groot de geldhoeveelheid in een land ook is vergeleken met de rest van de wereld, er kan toch nooit meer *in de circulatie* blijven dan de hoeveelheid, die min of meer in verhouding staat tot de consumptie van de rijke en de arbeid en nijverheid van de arme inwoners', en deze verhouding wordt niet bepaald 'door de geldhoeveelheid, die feitelijk in het land voorhanden is' (l.c., blz. 407–408 passim). 'Alle landen zullen hun best doen om het contante geld, dat zij niet nodig hebben voor hun eigen circulatie, over te brengen naar een land waar de geldrente hoog is vergeleken met die van hen zelf.' l.c., d.II, blz. 5. 'Het rijkste land in Europa kan het armste zijn aan circulerend metaalgeld.' l.c., d.II, blz. 6. – Zie de polemiek tegen Steuart bij Arthur Young.

* *Steuart*, l.c., d.II, blz. 370. Louis Blanc verandert het 'money of the society' – wat niets anders betekent dan binnenlands, nationaal geld – in socialistisch geld, wat helemaal niets betekent, en verandert dientengevolge Jean Law in een socialist. (Zie het eerste deel van zijn geschiedenis van de Franse revolutie.)

houding tussen de warenprijzen en de hoeveelheid circulatiemiddelen de afgelopen halve eeuw het parlement voortdurend als strijdvrage heeft beziggehouden en in Engeland duizenden grote en kleine pamfletten deed ontstaan, bleef Steuart nog meer 'een dooie hond' dan Spinoza ten tijde van Lessing in de ogen van Moses Mendelssohn was. Zelfs de meest recente geschiedschrijver van de 'currency', Maclaren, verklaart Adam Smith tot de uitvinder van Steuarts theorie en Ricardo tot die van Hume.* Terwijl Ricardo Humes theorie verfijnde, registreerde Adam Smith de resultaten van Steuarts onderzoek als dode feiten. Adam Smith heeft zijn Schots-wijze uitspraak, dat 'het vaak makkelijk is om veel te winnen als men eenmaal een beetje heeft gewonnen, maar dat de moeilijkheid juist is om dat beetje te winnen', ook toegepast op geestelijke rijkdom en dus met bekrompen zorgvuldigheid de bronnen verzwegen, waaraan hij het weinige dankt, waarvan hij inderdaad veel maakt. Meer dan eens geeft hij er de voorkeur aan de pointe van een vraagstuk af te breken, als een scherpe formulering hem zou dwingen af te rekenen met zijn voorgangers. Dat is het geval met de geldtheorie. Stilzwijgend accepteert hij Steuarts theorie door te vertellen, dat het in een land aanwezige geld ten dele als munt wordt gebruikt, ten dele als reservefonds wordt opgepot voor kooplieden in landen zonder banken en als bankreserve in landen met een kredietcirculatie, ten dele als schat dient voor de vereffening van internationale betalingen en ten dele tot luxe voorwerpen wordt verwerkt. De vraag naar de hoeveelheid circulerende munt laat hij stilzwijgend terzijde door het geld volledig ten onrechte alleen maar als een waar te behandelen.** Zijn vulgarisator, de flauwe *J.B.Say*, die de Fransen tot vorst der

* *Maclaren*, l.c., blz. 43 e.v. Patriotisme heeft een te vroeg gestorven Duitse auteur (Gustav Julius) ertoe verleid de oude Büsch als autoriteit tegenover de school van Ricardo te stellen. De heer Büsch vertaalde Steuarts geniale Engels in Hamburgs plat en verprutste het origineel waar hij maar kon.

** Dit is niet nauwkeurig. Af en toe formuleert hij de wet correct.

(Noot in het auteursexemplaar.)

wetenschap hebben uitgeroepen – zoals Johann Christoph Gottsched zijn Schönaich tot Homerus en Pietro Aretino zichzelf tot schrik der vorsten en licht der wereld uitriepen – heeft van deze niet geheel naïeve vergissing van Adam Smith met veel bombarie een dogma gefabriceerd.* Zijn met de illusies van het mercantilisme op gespannen voet staande polemieken verhinderde Adam Smith overigens de verschijnselen van de metaalcirculatie objectief onder ogen te zien, terwijl zijn opvattingen over het kredietgeld diepte en originaliteit hebben. Zoals in de versteningstheorieën van de 18de eeuw altijd een onderstroom aanwezig is, die voortkomt uit een kritische of apologetische stellingname tegenover de bijbelse zondvloedtraditie, zo gaat achter alle 18de-eeuwse geldtheorieën een heimelijk gevecht met het monetaire systeem schuil, het spook, dat aan de wieg van de burgerlijke economie had gestaan en nog altijd zijn slagschaduw op de wetgeving wierp.

Het onderzoek naar het geldwezen werd in de 19de eeuw direct geïnspireerd door de verschijnselen van de bankbiljettencirculatie en niet zozeer door die van de metaalcirculatie. Op deze laatste greep men alleen terug om de wetten van de eerste te ontdekken. De opschorting van de contante betalingen door de Bank van Engeland sinds 1797, de latere prijsstijging van een groot aantal waren, de daling van de muntprijs van het goud tot onder zijn marktprijs en de waardedaling van de bankbiljetten vooral sinds 1809 waren de directe praktische aanleidingen tot een partijstrijd in het parlement en tot een theoretisch toernooi daarbuiten, die allebei even hartstochtelijk werden gevoerd. Als historische

* In de 'Wealth of Nations' wordt dus geen verschil gemaakt tussen 'currency' en 'mony', d.w.z. tussen circulatiemiddel en geld. Misleid door de schijnbare onbevangenheid van Adam Smith, die Hume en Steuart zeer nauwkeurig kende, merkt de eerlijke Maclaren op: 'De theorie, dat de prijzen afhankelijk zijn van de hoeveelheid circulatiemiddelen, heeft tot dusver nog geen aandacht getrokken; en net als de heer Locke' (Lockes inzichten veranderen) 'beschouwt doctor Smith het metaalgeld als niets anders dan een waar.' (*Maclaren*, l.c., blz. 44.)

achtergrond van het debat diende de geschiedenis van het papiergeld in de 18de eeuw, het fiasco van de bank van Law⁽³⁶⁾ en de met de groei van het aantal waardetekens gepaard gaande waardedaling van de provinciale bankbiljetten in de Engelse koloniën van Noord-Amerika van het begin tot halverwege de 18de eeuw; vervolgens het papiergeld, dat de Amerikaanse centrale regering tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog met wettelijke dwang invoerde (Continental bills), en tenslotte het nog grootscheepser experiment van de Franse assignaten. De meeste Engelse auteurs uit die tijd verwarren de bankbiljettencirculatie, die door heel andere wetten wordt beheerst, met de circulatie van waardetekens of van staatspapieren met gedwongen koers, en terwijl zij zogenaamd de verschijnselen van deze gedwongen circulatie verklaren uit de wetten van de metaalcirculatie, abstraheren zij in feite omgekeerd de wetten van die laatste uit de verschijnselen van de eerste. Al deze talrijke auteurs uit de tijd tussen 1800 en 1809 slaan wij over en we richten ons direct tot Ricardo, enerzijds omdat hij zijn voorgangers samenvat en hun opvattingen scherper formuleert, anderzijds omdat de vorm, die hij aan zijn geldtheorie gaf, tot de dag van vandaag de Engelse bankwetgeving beheerst. Net als zijn voorgangers gooit Ricardo de circulatie van bankbiljetten of van kredietgeld op één hoop met de circulatie van pure waardetekens. Het feit, waardoor hij zich laat leiden, is de waardedaling van het papiergeld en het gelijktijdig stijgen van de warenprijzen. Wat de Amerikaanse mijnen waren voor Hume, waren de bankbiljettenpersen in Threadneedle Street⁽³⁷⁾ voor Ricardo, en op een gegeven moment identificeert hij beide uitdrukkelijk als drijvende kracht. Zijn eerste geschriften, die alleen de geldkwestie behandelen, verschijnen tijdens de hooglopende polemiek tussen de Bank van Engeland — met de ministers en de oorlogspartij aan haar zijde — en haar tegenstanders, omringd door de parlementaire oppositie, de Whigs en de vredespartij. Zij traden op als directe voorlopers van het beroemde rapport van het Bullion-comité van 1810, waarin Ricardo's op-

vattingen aanvaard werden.* Het merkwaardige feit, dat Ricardo en zijn aanhangers, die het goud als zuiver waardeteken beschouwen, 'bullionists' (baargoudaanhangers) worden genoemd, heeft niet alleen te maken met de naam van dit comité, maar ook met de inhoud van zijn leer zelf. In zijn boek over politieke economie heeft Ricardo dezelfde opvattingen herhaald en uitgewerkt, maar nergens het geldwezen als zodanig onderzocht, wat hij wel deed met de ruilwaarde, winst, rente enz.

Ricardo bepaalt de waarde van goud en zilver in eerste instantie net als die van alle andere waren, nl. door de hoeveelheid arbeidstijd, die daarin belichaamd is.** In hen, als waren met een gegeven waarde, worden de waarden van de andere waren gemeten.*** De hoeveelheid circulatiemiddelen in een land wordt nu enerzijds bepaald door de waarde van de maateenheid van het geld en anderzijds door de som van de ruilwaarden van de waren. Deze hoeveelheid verandert door een efficiënte wijze van betalen.**** Omdat op deze manier met zekerheid kan worden vastgesteld hoeveel geld met een gegeven waarde kan circuleren en omdat zijn waarde in de circulatie slechts tot uiting komt in zijn hoeveelheid,

* *David Ricardo*, 'The high price of Bullion, a proof of the depreciation of Bank-notes', 4de druk, Londen 1811 (de eerste druk verscheen in 1809). Voorts: 'Reply to Mr. Bosanquet's practical observations on the report of the Bullion committee', Londen 1811.

** *David Ricardo*, 'On the principles of political economy etc.', blz. 77. 'De waarde der edele metalen hangt, net als die van alle andere waren, uiteindelijk af van de totale hoeveelheid arbeid, nodig om ze te winnen en op de markt te brengen.'

*** *I.c.*, blz. 77, 180, 181.

**** *Ricardo*, *I.c.*, blz. 421. 'De hoeveelheid geld, die in een land gebruikt kan worden, hangt af van zijn waarde. Als alleen goud zou circuleren, zou daarvan vijftig maal minder nodig zijn dan wanneer alleen zilver werd gebruikt.' Zie ook *Ricardo*, 'Proposals for an economical and secure currency', Londen 1816, blz. 8, waar hij schrijft: 'De hoeveelheid circulerende bankbiljetten hangt af van het bedrag, dat nodig is voor de circulatie van het land en dat wordt geregeld door de waarde van de maateenheid van het geld, de som van de betalingen en de efficiëntie bij de realisering daarvan.'

kan het in de circulatie vervangen worden door pure waardeteken, mits uitgegeven in de door zijn waarde bepaalde proportie, en wel

'bevindt het circulerende geld zich in zijn meest volmaakte toestand, wanneer het uitsluitend uit papier bestaat, dat even veel waard is als het goud, dat het zegt te vertegenwoordigen'.*

Tot dusver bepaalt Ricardo dus, uitgaande van een gegeven waarde van het geld, de hoeveelheid circulatiemiddelen door de warenprijzen, en het geld als waardeteeken is voor hem het teken van een bepaalde hoeveelheid goud en niet, zoals bij Hume, een waardeloze vertegenwoordiger van waren.

Waar Ricardo plotseling de rechte weg van zijn uiteenzetting verlaat en in de omgekeerde opvatting vervalt, wendt hij zich direct tot de internationale circulatie van de edele metalen en vertroebelt op die manier het probleem door er vreemde gezichtspunten bij te betrekken. Laten we, om zijn innerlijke gedachtengang te volgen, in eerste instantie alle kunstmatige belemmeringen terzijde schuiven en de goud- en zilvermijnen situeren binnen de landen, waar de edele metalen als geld circuleren. De enige stelling, die tot dusver voortvloeit uit Ricardo's uiteenzetting, is dat de hoeveelheid circulerend geld bij een gegeven goudwaarde bepaald wordt door de warenprijzen. Op een gegeven moment is dus de in een land circulerende goudmassa eenvoudig bepaald door de ruilwaarde van de circulerende waren. Stel nu, dat de som van deze ruilwaarden daalt, hetzij doordat er minder waren tegen hun oude ruilwaarden worden geproduceerd, hetzij doordat dezelfde warenmassa een kleinere ruilwaarde krijgt door een grotere produktiekracht van de arbeid. Of laten we omgekeerd aannemen, dat de som van de ruilwaarden groter wordt doordat de warenmassa toeneemt bij gelijk blijvende produktiekosten of doordat de waarde – hetzij van dezelfde, hetzij van een kleinere warenmassa – toeneemt als gevolg van een geringere produk-

* *Ricardo*, 'Principles of political economy', blz. 432, 433.

tielkracht van de arbeid. Wat gebeurt er in beide gevallen met de *gegeven* hoeveelheid circulerend metaal? Als het goud alleen maar geld is omdat het als circulatiemiddel circuleert, als het gedwongen in de circulatie blijft net als het door de staat uitgegeven papiergeld met gedwongen koers (en daar wil Ricardo naar toe), zal de hoeveelheid circulerend geld in het eerste geval overmatig worden opgestuwd, vergeleken met de ruilwaarde van het metaal, en in het tweede geval tot beneden haar normale peil dalen. Ofschoon het goud dus met een eigen waarde is begiftigd, wordt het in het eerste geval een teken van metaal met een lagere ruilwaarde dan die van zichzelf, in het tweede geval een teken van metaal met een hogere waarde. In het eerste geval zal het als waardeteken beneden, in het tweede geval boven zijn werkelijke waarde staan (opnieuw een abstractie van het papiergeld met een gedwongen koers). In het eerste geval zou het zijn alsof de waren geschat werden in metaal met een lagere waarde dan goud, in het tweede geval in metaal met een hogere waarde. In het eerste geval zouden de warenprijzen dus stijgen, in het tweede geval zouden zij dalen. In beide gevallen zou de beweging van de warenprijzen, hun stijging of daling, het gevolg zijn van de relatieve expansie of contractie van de massa circulerend goud tot boven of beneden het niveau, dat overeenkomt met zijn eigen waarde, d.w.z. de normale hoeveelheid, die bepaald wordt door de verhouding tussen zijn eigen waarde en de waarde van de waren die moeten circuleren.

Hetzelfde proces zou zich voordoen als de prijs van de circulerende waren onveranderd bleef, maar de massa circulerend goud beneden of boven het juiste niveau kwam te staan, het eerste wanneer de in de circulatie versleten gouden munt niet vervangen zou worden door een overeenkomstige nieuwe produktie van de mijnen, het tweede wanneer de nieuwe toevoer van de mijnen de circulatiebehoefte zou overtreffen. In beide gevallen gaan we ervan uit, dat de produktiekosten van het goud, ofwel zijn waarde, onveranderd blijven.

Samenvattend: bij een gegeven ruilwaarde van de waren heeft

het circulerende geld zijn juiste niveau, als zijn hoeveelheid wordt bepaald door zijn eigen metaalwaarde. Het wordt opgestuwd, het goud daalt beneden zijn eigen metaalwaarde en de warenprijzen stijgen, doordat de som van de ruilwaarden van de warenmassa kleiner of de goudtoevoer uit de mijnen groter wordt. Het slinkt tot onder zijn juiste niveau, het goud stijgt boven zijn eigen metaalwaarde en de warenprijzen dalen, doordat de som van de ruilwaarden van de warenmassa groter wordt of de goudtoevoer uit de mijnen geen vervanging biedt voor de massa versleten goud. In beide gevallen is het circulerende goud een waardeteken van een grotere of kleinere waarde dan het feitelijk bevat. Het kan een op- en een ondergewaardeerd teken van zichzelf worden. Zodra de waren op algemene schaal in deze nieuwe geldwaarde geschat worden en de algemene warenprijzen dienovereenkomstig gestegen of gedaald zijn, komt de hoeveelheid circulerend goud weer overeen met de behoeften van de circulatie (een consequentie, die Ricardo met bijzonder genoegen benadrukt), maar botst met de produktiekosten van de edele metalen en dus met hun verhouding als waar tegenover de andere waren. Volgens Ricardo's theorie van de ruilwaarden in het algemeen zou een stijging van het goud boven zijn ruilwaarde, d.w.z. boven de waarde die bepaald wordt door de daarin vervatte arbeidstijd, tot een stijgende goudproduktie leiden, totdat een grotere toevoer het goud weer tot zijn juiste waardegrootte zou hebben doen dalen. Omgekeerd zou een daling van het goud onder zijn waarde aanleiding geven tot vermindering van zijn produktie, totdat het weer tot zijn juiste waardegrootte zou zijn gestegen. Door deze tegengestelde bewegingen zou de tegenspraak tussen de metaalwaarde van het goud en zijn waarde als circulatiemiddel worden opgeheven, zou de circulerende goudmassa zijn juiste niveau bereiken en zou de hoogte van de warenprijzen weer overeenkomen met de waardemaatstaf. Deze schommelingen in de waarde van het circulerende goud zouden evenzeer gevolgen hebben voor het goud in baarvorm, omdat wij ervan uitgaan dat al het goud, dat niet als luxe voorwerpen wordt ver-

bruikt, circuleert. Omdat het goud zelf – als munt of in baarvorm – een waardeteken van een grotere of kleinere metaalwaarde dan die van zichzelf kan zijn, delen b.v. circulerende, convertibele bankbiljetten uiteraard hetzelfde lot. Ofschoon de bankbiljetten convertibel zijn en hun feitelijke waarde dus overeenstemt met hun nominale waarde, kan de totale massa circulerend geld, goud en bankbiljetten (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes) opgewaardeerd of gedeprecieerd worden, al naar gelang hun totale hoeveelheid stijgt of daalt – om redenen, die wij al uiteengezet hebben – tot bovenof beneden het niveau, dat bepaald wordt door de ruilwaarde van de circulerende waren en de metaalwaarde van het goud. Vanuit dit gezichtspunt heeft inconvertibel papiergeld het voordeel boven convertibel papiergeld, dat het dubbel in waarde verminderd kan worden. Het kan dalen beneden de waarde van het metaal dat het zegt te vertegenwoordigen, doordat het op te grote schaal wordt uitgegeven, of het kan dalen, doordat het vertegenwoordigde metaal is gedaald tot beneden zijn eigen waarde. Deze waardevermindering, niet van papier tegenover goud, maar van papier en goud samen, ofwel van de totale massa circulatiemiddelen van een land, is een van Ricardo's belangrijkste uitvindingen, die Lord Overstone & Co. te eigen bate aanwendden en tot grondbeginsel maakten van Sir Robert Peels bankwetgeving van 1844 en 1845.

Te bewijzen was, dat de warenprijs of de waarde van het goud afhangt van de massa circulerend goud. Dat bewijs wordt geleverd door uit te gaan van datgene, dat bewezen moest worden, nl. dat iedere hoeveelheid van het als geld fungerende edele metaal – in welke verhouding het ook tot zijn eigen waarde moge staan – circulatiemiddel, munt en dus waardeteken voor de circulerende waren moet worden, ongeacht hun totale waardesom. Met andere woorden: het bewijs wordt geleverd door te abstraheren van alle andere functies, die het geld naast zijn functie als circulatiemiddel vervult. Stevig aan de tand gevoeld, zoals b.v. in zijn polemieken met Bosanquet, vlucht Ricardo – volledig beheerst door het ver-

schijnsel van de door hun hoeveelheid in waarde verminderde waardetekens – in dogmatische verzekeringen.*

Als Ricardo deze theorie abstract had opgesteld, zoals wij dat gedaan hebben, zonder er concrete verhoudingen en belemmeringen bij te betrekken, die afleiden van de kwestie zelf, zou de holheid ervan overduidelijk zijn geweest. Maar hij geeft de hele uiteenzetting een *internationaal* tintje. Men kan echter gemakkelijk bewijzen, dat de schijnbaar weidse maatstaf niets verandert aan het miniatuurformaat van de uitgangspunten.

De eerste stelling luidde dus: De hoeveelheid circulerend metalgeld is normaal, als zij bepaald wordt door de in zijn metaalwaarde geschatte waardesom van de circulerende waren. Internationaal uitgedrukt: Als de omstandigheden van de circulatie normaal zijn, bezit elk land een hoeveelheid geld, die overeenkomt met zijn rijkdom en zijn industrie. Geld circuleert in een waarde, die overeenstemt met zijn werkelijke waarde ofwel met zijn produktiekosten; d.w.z. het heeft *in alle landen* dezelfde waarde.** Er zou dus nooit geld van het ene land naar het andere geïmporteerd of geëxporteerd worden.*** De currencies (de totale massa's circulerend geld) van de diverse landen zouden dus in evenwicht zijn. Het juiste niveau van de nationale currency wordt nu uitgedrukt als een internationaal evenwicht tussen de currencies, en daarmee is niets anders gezegd dan dat de nationaliteit niets afdoet aan de algemene economische wet. Hiermee hebben we dus hetzelfde fatale punt bereikt als voorheen. Hoe wordt het juiste niveau verstoord, m. a. w. hoe wordt het internationale evenwicht van de currencies verstoord, of hoe komt het, dat het geld

* *David Ricardo*, 'Reply to Mr. Bosanquet's practical observations etc.', blz. 49. 'Ik ga er als onbetwistbaar feit van uit, dat de prijs van de waren stijgt of daalt al naar gelang de vermeerdering of vermindering van het geld.'

** *Ricardo*, 'The high price of Bullion etc. . 'In alle landen zou geld *dezelfde* waarde hebben' (blz. 4). In zijn politieke economie heeft Ricardo deze stelling gewijzigd, maar niet zodanig, dat dit hier gewicht in de schaal legt.

*** I.c., blz. 3-4.

niet meer in alle landen dezelfde waarde heeft, of tenslotte: hoe komt het, dat het geld niet meer in ieder land afzonderlijk zijn eigen waarde heeft? Zoals voorheen het juiste niveau werd verstoord doordat de massa circulerend goud toe- of afnam bij een gelijkblijvende waardesom van de waren of doordat de hoeveelheid circulerend geld gelijk bleef, terwijl de ruilwaarden van de waten toe- of afnamen, wordt nu het internationale, door de metaalwaarde zelf bepaalde niveau verstoord doordat de massa van het in een land aanwezige goud stijgt als gevolg van de ontdekking van nieuwe binnenlandse metaalmijnen,* of doordat de som van de ruilwaarden van de circulerende waren in een bepaald land is gestegen of gedaald. Voorheen daalde of steeg de produktie van de edele metalen al naar gelang de currency beperkt of uitgebreid moest worden en de warenprijzen dienovereenkomstig moesten dalen of stijgen; op dezelfde manier werken nu de im- en export van het ene land naar het andere. In het land, waar de prijzen gestegen zijn en de waarde van het goud door de opgestuwde circulatie tot beneden zijn metaalwaarde is gedaald, is het goud minder waard geworden vergeleken met de andere landen, en dus zijn de prijzen, vergeleken met de andere landen, gestegen. Er vindt dus export van goud en import van waren plaats. In het omgekeerde geval dus omgekeerd. Zoals voorheen de goudproduktie, duurt nu de im- en export van goud en daarmee de stijging of daling van de warenprijzen voort totdat het evenwicht tussen de internationale currencies hersteld is, net zoals voorheen de juiste waardeverhouding tussen metaal en waar. In het eerste geval neemt de goudproduktie slechts toe of af, doordat het goud boven of beneden zijn eigen waarde staat; om dezelfde reden vindt nu een internationale goudbeweging plaats. Verandert in het eerste geval elke wijziging in zijn produktie de hoeveelheid circulerend metaal en daarmee de prijzen, nu heeft de internationale im- en export dezelfde gevolgen. Zodra de relatieve waarde tussen goud

* l.c., blz. 4.

en waar ofwel de normale hoeveelheid circulatiemiddelen bereikt is, vindt in het eerste geval geen verdere produktie plaats en in het tweede geval geen verdere ex- of import, behalve ter vervanging van versleten munten en voor de consumptie van de luxe-industrie. Daaruit volgt:

'dat de verleiding om goud te exporteren als equivalent voor waren of een ongunstige handelsbalans nooit kan voorkomen, tenzij als gevolg van een overgrote hoeveelheid circulatiemiddelen.'*

In- en uitvoer van het metaal kan alleen het gevolg zijn van een stijging of daling van de metaalwaarde door uitbreiding of beperking van de massa circulatiemiddelen tot boven of beneden hun juiste niveau.** Daaruit zou verder volgen: In het eerste geval wordt de goudproduktie slechts vergroot of beperkt, in het tweede geval goud slechts geïmporteerd of geëxporteerd omdat zijn hoeveelheid boven of beneden het juiste niveau staat, omdat het tot boven of beneden zijn metaalwaarde wordt opgewaardeerd of ontwaard en de warenprijzen dus te hoog of te laag zijn; vandaar dat zo'n beweging altijd een correctiemiddel*** is, omdat daarmee de prijzen door uitbreiding of beperking van het circulerende geld weer tot hun ware niveau terugkeren, in het eerste geval het niveau tussen de goud- en de warenwaarde, in het tweede geval het internationale niveau van de currencies. Met andere woorden, het geld circuleert in de verschillende landen slechts voor zover het in elk land als munt circuleert. Het geld is slechts munt, en al het goud, dat in een land aanwezig is, moet deelnemen aan de circulatie, kan dus als waardeteken van zichzelf tot boven of beneden zijn eigen waarde stijgen of dalen. Daarmee hebben we langs de omweg van

* 'Een ongunstige handelsbalans kan alleen ontstaan door een overgrote hoeveelheid circulatiemiddelen.' (*Ricardo*, l.c., blz. 11, 12.)

** 'De export van muntgeld vloeit voort uit zijn lage prijs en is niet gevolg, maar oorzaak van een ongunstige handelsbalans' (l.c., blz. 14).

*** l.c., blz. 17.

dit internationale uitstapje weer heelhuids het simpele dogma bereikt, dat het uitgangspunt vormt.

Hoe Ricardo de werkelijke verschijnselen in de geest van zijn abstracte theorie met geweld in elkaar knutselt, moge uit een aantal voorbeelden blijken. Hij beweert b.v., dat er in tijden van misoogst, zoals die in Engeland tussen 1800 en 1820 vaak zijn voorgekomen, goud wordt geëxporteerd, niet omdat graan broodnodig en goud geld is, dus op de wereldmarkt een altijd effectief koop- en betaalmiddel is, maar omdat het goud vergeleken met de andere waren in waarde is gedaald, en diensgevolge ook de currency van het land, waarin de misoogst plaatsvindt, in waarde gedaald is vergeleken met de andere nationale currencies. Omdat de misoogst namelijk de circulerende warenmassa heeft vermindert, zou de gegeven hoeveelheid circulerend geld nu tot boven haar normale niveau zijn gestegen en zouden als gevolg daarvan ook alle warenprijzen omhoog zijn gegaan.* In tegenspraak met deze paradoxale interpretatie is statistisch aangetoond, dat de in Engeland aanwezige hoeveelheid circulatiemiddelen vanaf 1793

* *Ricardo, l.c.*, blz. 74, 75. 'Een slechte oogst zou Engeland in de situatie brengen van een land, dat van een deel van zijn waren is beroofd en dat daarom een kleiner bedrag van het circulerende medium nodig heeft. De circulatiemiddelen, die voorheen gelijk waren aan de betalingen, zouden nu overtalig en relatief goedkoop worden in verhouding tot de lagere produktie. De export van deze som zou daarom de waarde van het circulatiemiddel herstellen, vergeleken met de waarde van de circulatiemiddelen van andere landen.' Dat hij geld en waar en geld en munt met elkaar verwart, blijkt belachelijk duidelijk in de volgende stelling: 'Als we kunnen aannemen, dat Engeland na een ongunstige oogst in de positie is om een ongewone hoeveelheid graan in te voeren, terwijl een ander land een overvloed daarvan bezit, maar geen behoefte heeft aan wat voor waren dan ook, zou daaruit onbetwistbaar volgen, dat zo'n land zijn graan niet zou exporteren in ruil voor waren: *maar het zou zijn graan ook niet exporteren tegen geld*, omdat dit een waar is, die geen land ooit absoluut nodig heeft, maar alleen relatief.' (*l.c.*, blz. 75.) In Poesjkins heldendicht kan de vader van de held maar niet begrijpen, dat waren geld zijn. Maar dat geld een waar is, hebben de Russen van oudsher begrepen, zoals niet alleen de Engelse graanimport van 1838-1842 bewijst, maar ook hun hele handelsgeschiedenis.

tot op de dag van vandaag bij misoogsten niet te groot, maar juist onvoldoende werd, zodat er meer geld dan voorheen circuleerde en ook moest circuleren.*

Evenzo beweerde Ricardo tijdens Napoleons continentale stelsel en de Engelse blokkade-dekreten⁽³⁸⁾, dat de Engelsen goud in plaats van waren naar het vasteland exporteerden, omdat hun geld in waarde zou zijn gedaald, vergeleken met het geld van de continentale landen, zodat hun waren dus relatief duurder waren en de export van goud in plaats van waren een commercieel voordelige speculatie was. Volgens hem was Engeland de markt, waar de waren duur waren en het goud goedkoop, terwijl de waren op het vasteland goedkoop waren en het goud duur.

'In feite', zegt een Engelse auteur, 'hadden onze fabrikaten en koloniale produkten een rampzalig lage prijs als gevolg van het continentale stelsel tijdens de laatste zes oorlogsjaren. De prijzen van suiker en koffie b.v. waren op het continent in goud geschat vier- of vijfmaal zo hoog als dezelfde prijzen geschat in bankbiljetten in Engeland. Dat was in de tijd, toen de Franse chemici de bietsuiker ontdekten en koffie door cichorei vervingen, terwijl tegelijkertijd Engelse boeren bij wijze van experiment hun ossen mestten met siroop en melasse, toen Engeland Helgoland in bezit nam om daar een warendepot te stichten ter vergemakkelijking van de smokkel naar het noorden van Europa, en toen lichtere soorten Engelse fabrikaten hun weg naar Duitsland zochten via Turkije... Bijna alle waren van de wereld lagen opgehoopt in onze pakhuizen en waren daar niet vandaan te krijgen, tenzij een kleine hoeveelheid werd verlost dank zij een Franse licentie, waarvoor de Hamburgse en Amsterdamse kooplieden Napoleon 40.000 tot 50.000 P.St. hadden betaald. Het moeten toch wel merkwaardige kooplieden geweest zijn, die dergelijke sommen betaalden voor de

* Vgl. *Thomas Tooke*, 'History of prices' en *James Wilson*, 'Capital, currency and banking'. (Dit laatste boek is de herdruk van een serie artikelen, die in 1844, 1845 en 1847 in de 'London Economist' zijn verschenen.)

vrijheid om een lading waren van een dure markt naar een goedkope te brengen. Welk duidelijk alternatief had een koopman? Ofwel koffie kopen voor zes pence in bankbiljetten en versturen naar een plaats, waar hij die kon verkopen voor 3 of 4sh. per pond in goud, ofwel goud kopen met bankbiljetten voor 5P.St. per ounce en het versturen naar een plaats, waar het op 3P.St. 17sh. 10 1/2d. werd geschat. Het is dus flauw om te zeggen, dat de remissie van goud in plaats van koffie een commerciële operatie was, die de voorkeur verdiende... In geen land ter wereld waren toentertijd zoveel begeerlijke waren te krijgen als in Engeland. Bonaparte bestudeerde de Engelse prijscouranten altijd met grote nauwkeurigheid. Zolang hij merkte, dat in Engeland goud duur was en koffie goedkoop, was hij tevreden met het effect van zijn continentale stelsel.*

Precies op het moment, dat Ricardo zijn geldtheorie voor het eerst ontwikkelde en het Bullion-comité die opnam in zijn parlementaire rapport, in 1810, ondergingen alle Engelse waren een rampzalige prijsdaling vergeleken met 1808 en 1809, terwijl het goud naar verhouding in waarde steeg. Landbouwprodukten waren een uitzondering, doordat hun import uit het buitenland belemmeringen ondervond en de in Engeland voorradige massa door misoogsten gedecimeerd was.** Ricardo miskende de rol van de edele metalen als internationaal betaalmiddel zodanig, dat hij in zijn verklaring voor het Hogerhuis-comité (1819) kon zeggen:

'dat er geen goud meer zou wegvloeien voor de export, zodra men de contante betalingen zou hervatten en de geldomloop teruggebracht zou zijn tot zijn metaalniveau'.

Hij stierf op tijd, net voor het uitbreken van de crisis van 1825, die zijn voorspelling logenstrafte. De tijd, waarin Ricardo zijn werken schreef, was trouwens in het algemeen niet erg geschikt om de functie van de edele metalen als wereldgeld te bestuderen.

* *James Deacon Hume*, 'Letters on the Cornlaws', Londen 1834, blz. 29-31.

** *Thomas Tooke*, 'History of prices etc.', Londen 1848, blz. 110.

Voor de invoering van het continentale stelsel was de handelsbalans bijna altijd in het voordeel van Engeland, en tijdens dit systeem waren de transacties met het Europese vasteland te onbetekenend om van invloed te zijn op de Engelse wisselkoers. De geldzendingen waren voornamelijk politiek van aard, en Ricardo schijnt de rol, die de subsidiegelden in de Engelse goudexport hebben gespeeld, volledig te hebben miskend.*

Van Ricardo's tijdgenoten, die de school vormden voor de principes van zijn politieke economie, is *James Mill* de belangrijkste. Hij probeerde Ricardo's geldtheorie te ontwikkelen op basis van de eenvoudige metaalcirculatie, zonder de irrelevante internationale verwickelingen, waarachter Ricardo de gebrekkigheid van zijn opvatting verbergt, en zonder enige polemische verwijzing naar de operatie van de Bank van Engeland. Zijn belangrijkste stellingen luiden als volgt:**

'De waarde van het geld is gelijk aan de verhouding, waarin men het ruilt tegen andere artikelen, ofwel aan de hoeveelheid geld, die men in ruil geeft voor een bepaalde hoeveelheid andere dingen. Deze verhouding wordt bepaald door de totale hoeveelheid geld, die in een land aanwezig is. Stelt men zich alle waren van een land aan de ene zijde voor en al het geld aan de andere, dan is het duidelijk, dat bij de ruil tussen beide zijden de waarde van het geld, d.w.z. de hoeveelheid waren waartegen geruild wordt, volledig afhangt van zijn eigen hoeveelheid. In werkelijkheid verlopen de dingen precies zo. De totale warenmassa van een land wordt niet in één keer geruild tegen de totale geldmassa, maar in de loop van het jaar worden de waren periodegewijs in bepaalde hoeveelheden, en vaak in heel kleine hoeveelheden, geruild. Hetzelfde stuk geld, dat vandaag bij deze ruil dienst heeft gedaan, kan morgen dienst doen bij een andere. Een deel van het geld wordt gebruikt voor

* Vgl. *W. Blake*, de boven geciteerde 'Observations etc.'

** *James Mill*, 'Elements of political economy'. Hier vertaald uit de Franse vertaling van *J.T. Parisot*, Parijs 1823.

een groot aantal ruilhandelingen, een ander deel voor slechts een klein aantal, en weer een ander deel wordt opgepot en doet bij geen enkele ruil dienst. Bij deze variaties zal er een gemiddelde zijn, gebaseerd op het aantal ruilhandelingen, waarvoor elk goudstuk gebruikt zou zijn geworden, als het eenzelfde aantal ruilhandelingen zou realiseren. We kunnen hiervoor een willekeurig gemiddelde nemen, b.v. tien. Heeft elk in een land aanwezig geldstuk nu voor tien aankopen gediend, dan is dat hetzelfde als wanneer de totale hoeveelheid geldstukken vertienvoudigd was en ieder geldstuk maar voor een enkele aankoop had gediend. In dit geval is de waarde van alle waren gelijk aan tien maal de waarde van het geld, enz. Als omgekeerd de totale hoeveelheid geld vertienvoudigd was en ieder geldstuk maar één ruilhandeling zou voltrekken, in plaats van dat ieder geldstuk per jaar voor tien aankopen zou dienen, is het duidelijk, dat iedere vergroting van deze massa een evenredige waardedaling van elk der geldstukken op zich zou veroorzaken. Omdat we ervan uitgaan, dat de massa van alle waren, die tegen geld geruild kunnen worden, gelijk blijft, is de waarde van het geld ook na vermeerdering van zijn hoeveelheid niet groter geworden dan voorheen. Nemen we een vermeerdering van een tiende, dan moet de waarde van ieder evenredig deel van de totale hoeveelheid, b.v. een ounce, met een tiende gedaald zijn. Op welke schaal de totale hoeveelheid geld dus ook wordt verkleind of vergroot, bij een gelijk blijvende hoeveelheid andere dingen ondergaat de totale hoeveelheid geld en alle delen daarvan een wederzijds evenredige verkleining of vergroting. Het is duidelijk, dat deze stelling absoluut juist is. Altijd als de waarde van het geld een stijging of daling ondergaat, en altijd als de hoeveelheid waren, waartegen men dat kan ruilen, en de circulatiebeweging gelijk blijven, moet deze verandering veroorzaakt zijn door een relatieve vermeerdering of vermindering van het geld en kan aan geen andere oorzaak worden toegeschreven. Neemt de warenmassa af, terwijl de geldhoeveelheid gelijk blijft, dan is het precies alsof de totale geldsom groter was geworden, en omgekeerd. Zulke veranderingen zijn

altijd het resultaat van een verandering in de circulatiebeweging. Iedere vergroting van het aantal omlopen heeft hetzelfde effect als de totale toename van het geld; een verkleining van dat aantal heeft direct het omgekeerde gevolg . . . Als een deel van de jaarlijkse productie helemaal niet wordt geruild, b.v. het deel dat de producenten zelf consumeren, wordt met dat deel geen rekening gehouden. Omdat het niet tegen geld geruild wordt, verhoudt het zich tegenover het geld alsof het zelf helemaal niet bestond . . . Altijd als de vermeerdering en vermindering van het geld vrijelijk kan plaatsvinden, wordt de totale hoeveelheid, die zich in een land bevindt, geregeld door de waarde van de edele metalen . . . Maar goud en zilver zijn waren, waarvan de waarde, net als die van alle andere waren, wordt bepaald door hun produktiekosten, de hoeveelheid daarin vervatte arbeidstijd.*

Mills hele scherpzinnigheid vervliegt in een reeks even willekeurige als absurde veronderstellingen. Hij wil bewijzen, dat de warenprijs of de geldwaarde wordt bepaald door de 'totale hoeveelheid geld die in een land aanwezig is'. *Veronderstelt* men, dat de massa en de ruilwaarde van de circulerende waren gelijk blijven, terwijl datzelfde geldt voor de circulatiesnelheid en de door de produktiekosten bepaalde waarde van de edele metalen, en *veronderstelt* men tegelijkertijd, dat de hoeveelheid *circulerend* metaalgeld niettemin groter of kleiner wordt, vergeleken met de hoeveelheid geld die in een land *bestaat*, dan is het inderdaad 'evident', dat men veronderstelde wat men beweerde te bewijzen. Overigens vervalt Mill in dezelfde fout als Hume, doordat hij gebruikswaarden laat circuleren en geen waren met een gegeven ruilwaarde, en daardoor wordt zijn stelling onjuist, ook als men al zijn 'veronderstellingen' toegeeft. De circulatiesnelheid kan gelijk blijven, net als de waarde van de edele metalen en de *hoeveelheid* circulerende waren, en desondanks kan een verandering van hun ruilwaarde nu eens een grotere, dan weer een kleinere

* I.c., blz. 128-136 passim.

geldmassa voor hun circulatie nodig maken. Mill onderkent, dat een deel van het in een land aanwezige geld circuleert, terwijl het andere stagneert. Met behulp van een hoogst komische gemiddeldenberekening *veronderstelt* hij, dat in waarheid al het in een land aanwezige geld circuleert, ofschoon het in werkelijkheid anders lijkt. Veronderstel, dat in een land tien miljoen zilveren daalders tweemaal per jaar circuleren, dan zouden er 20 miljoen kunnen circuleren als iedere daalder maar één aankoop zou doen. En als de totale hoeveelheid van het in een land – in welke vorm dan ook – aanwezige zilver 100 miljoen daalders bedraagt, kan men veronderstellen, dat deze 100 miljoen kunnen circuleren als elk geldstuk eens in de vijf jaar een aankoop tot stand brengt. Men zou ook kunnen veronderstellen, dat al het geld van de wereld in Hampstead circuleert en dat elk evenredig deel daarvan niet circa drie omlopen per jaar voltrekt, maar één in de 3.000.000 jaar. Om de verhouding tussen de som van de warenprijzen en de hoeveelheid circulatiemiddelen te bepalen is de ene veronderstelling net zo belangrijk als de andere. Mill voelt aan, dat het voor hem van vitaal belang is om de waren niet samen te brengen met de circulerende hoeveelheid geld, maar direct met de totale hoeveelheid geld, die steeds in een land aanwezig is. Hij geeft toe, dat de totale hoeveelheid waren van een land niet 'in één keer' tegen de totale hoeveelheid geld wordt geruild, maar verschillende porties waren in verschillende perioden van het jaar tegen verschillende porties geld. Om deze wanverhouding uit de weg te ruimen *veronderstelt* hij, dat die helemaal niet bestaat. Overigens is deze hele voorstelling van een directe confrontatie tussen waren en geld en hun directe ruil geabstraheerd uit de beweging van de eenvoudige koop- en verkoophandelingen ofwel uit de functie van het geld als koopmiddel. Al in de beweging van het geld als betaalmiddel verdwijnt dit gelijktijdige optreden van waar en geld.

De handelscrises van de 19de eeuw, vooral de grote crises van 1825 en 1836, brachten geen verdere ontwikkeling van Ricardo's geldtheorie, maar wel een nieuwe toepassingsmogelijkheid ervan.

Het ging nu niet meer om afzonderlijke economische verschijnselen – zoals bij Hume de waardevermindering van de edele metalen in de 16de en 17de eeuw of, zoals bij Ricardo, de waardevermindering van het papiergeld tijdens de 18de en het begin van de 19de eeuw –, maar om de grote donderbuien op de wereldmarkt, waarin de tegenstelling van alle elementen van het burgerlijke productieproces zich ontaardt; de oorsprong daarvan en de afweer ertegen werden gezocht in de meest oppervlakkige en abstracte sfeer van dit proces: die van de geldcirculatie. De eigenlijk theoretische vooronderstelling, waar de school van economische weerkunstenaars van uitgaat, bestaat in feite uit niets anders dan het dogma, dat Ricardo de wetten van de zuivere metaalcirculatie heeft ontdekt. Zij hoefden slechts de krediet- of bankbiljetten-circulatie ook aan deze wetten te onderwerpen.

Het meest algemene en tastbare verschijnsel van handelscrises is de plotselinge, algemene daling van de warenprijzen, die volgt op een langdurige, algemene stijging daarvan. Een algemene daling van de warenprijzen kan geformuleerd worden als een stijging van de relatieve waarde van het geld, vergeleken met alle waren, en een algemene prijsstijging omgekeerd als een daling van de relatieve waarde van het geld. In beide formuleringen wordt het verschijnsel genoemd, niet verklaard. Of ik mij nu tot taak stel: de afwisseling van algemene periodieke prijsstijgingen en algemene prijsdalingen te verklaren, dan wel die taak aldus formuleer: de periodieke daling en stijging van de relatieve waarde van het geld vergeleken met de waren te verklaren – het verschil in fraseologie verandert evenmin iets aan de taak zelf als een vertaling uit het Duits in het Engels dit zou doen. Ricardo's geldtheorie kwam dus bijzonder goed van pas, omdat ze aan een tautologie de schijn geeft van een causale samenhang. Waar komt de periodieke algemene prijsdaling vandaan? Van een periodieke stijging van de relatieve waarde van het geld. Waar komt omgekeerd de algemene periodieke stijging van de warenprijzen vandaan? Van een periodieke daling van de relatieve waarde van het geld. Men zou met evenveel

recht kunnen zeggen, dat de periodieke stijging of daling van de prijzen voortkomt uit hun periodieke stijging of daling. Onze probleemstelling houdt noodzakelijkerwijs in, dat de immanente waarde van het geld, d.w.z. zijn door de produktiekosten van de edele metalen bepaalde waarde, *onveranderd* blijft. Als de tautologie meer moet zijn dan een tautologie, kan die slechts berusten op miskenning van de meest elementaire begrippen. Als de ruilwaarde van A, gemeten in B, daalt, weten we dat dit het gevolg kan zijn van een waardedaling van A, maar evengoed van een waardestijging van B. Omgekeerd is het precies zo, als de ruilwaarde van A, gemeten in B, stijgt. Eenmaal toegegeven, dat de tautologie in een causaal verband is veranderd, volgt de rest vanzelf. De stijging van de warenprijzen komt voort uit de daling van de geldwaarde, maar de daling van de geldwaarde – zoals Ricardo ons geleerd heeft – uit een overvolle circulatie, d.w.z. uit het feit, dat de massa circulerend geld stijgt tot boven het niveau, dat bepaald wordt door zijn eigen immanente waarde en de immanente waarden van de waren. Evenzo komt omgekeerd de algemene daling van de warenprijzen voort uit een stijging van de geldwaarde tot boven zijn immanente waarde als gevolg van een onvoldoende circulatie. De prijzen stijgen en dalen dus periodiek, omdat er periodiek te veel of te weinig geld circuleert. Als nu b.v. iemand aantoonde, dat het stijgen van de prijzen samenviel met een verkleinde geldcirculatie en het dalen van de prijzen met een vergrote circulatie, kan men desondanks staande houden, dat de hoeveelheid circulerend geld weliswaar niet absoluut, maar wel relatief groter of kleiner is geworden als gevolg van een – ofschoon statistisch volstrekt onbewijsbare – verkleining of vergroting van de circulerende warenmassa. We hebben gezien, dat deze algemene prijschommelingen volgens Ricardo ook moeten plaatsvinden bij een zuivere metaalcirculatie, maar daar heffen ze elkaar op door hun afwisseling, doordat b.v. een onvoldoende circulatie tot een daling van de warenprijzen leidt, dalende warenprijzen tot warenexport naar het buitenland, deze export weer tot een toevloed

van geld naar het eigen land, en die geldtoevloed tenslotte weer tot een stijging van de warenprijzen. Het omgekeerde doet zich voor bij een overvolle circulatie, als geld uitgevoerd en waren ingevoerd worden. Maar ondanks deze algemene prijschommelingen, die voortvloeien uit de aard van Ricardo's metaalcirculatie zelf, behoort de heftige en gewelddadige vorm ervan – de crisisvorm – tot de perioden van het ontwikkelde kredietsysteem, en het is dus overduidelijk, dat de uitgifte van bankbiljetten niet nauwkeurig wordt gereguleerd door de wetten van de metaalcirculatie. De remedie van de metaalcirculatie ligt in de uit- en invoer van edele metalen, die onmiddellijk als munt in omloop komen en op die manier door hun toe- of afvoer de warenprijzen doen stijgen of dalen. Hetzelfde effect op de warenprijzen moeten de banken kunstmatig tot stand brengen door de wetten van de metaalcirculatie te imiteren. Stroomt er goud toe uit het buitenland, dan is dat een bewijs, dat de circulatie onvoldoende is, dat de geldwaarde te hoog en de warenprijzen te laag zijn en dat dientengevolge bankbiljetten in de circulatie moeten worden gebracht, al naar gelang het nieuw geïmporteerde goud. Ze moeten omgekeerd aan de circulatie worden onttrokken in de mate, waarin goud uit het land wegstroomt. Met andere woorden: de uitgifte van bankbiljetten moet gereguleerd worden naar de in- en uitvoer van de edele metalen ofwel naar de wisselkoers. Ricardo's onjuiste uitgangspunt, dat goud alleen maar munt is, dat al het geïmporteerde goud een uitbreiding van de geldcirculatie betekent en daarom de prijzen doet stijgen, terwijl al het geëxporteerde goud de munt verkleint en daarom de prijzen doet dalen – dat theoretische uitgangspunt wordt hier *het praktische experiment om net zoveel munt te laten circuleren als er telkenmale goud voorhanden is*. Lord Overstone (de bankier Jones Loyd), kolonel Torrens, Norman, Clay, Arbuthnot en een hele reeks andere auteurs, die in Engeland bekend staan als de school van het 'currency principle' ('principe van de geldcirculatie' – *red.*), hebben deze doctrine niet alleen gepredikt, maar via Sir Robert Peels bankwetten van 1844 en

1845⁽¹⁶⁾ ook tot het fundament van de bestaande Engelse en Schotse bankwetgeving gemaakt. Hun smadelijke fiasco, zowel in praktische als in theoretische zin, na experimenten op de breedste nationale schaal, kan pas bij de leer van het krediet worden uiteengezet.* Maar men ziet toch wel, dat Ricardo's theorie, die het geld in zijn vloeiende vorm als circulatiemiddel isoleert, er tenslotte op uitloopt, dat aan de toe- en afvoer van edele metalen absolute gevolgen voor de burgerlijke economie worden toegeschreven – op een manier, die het bijgeloof van het monetaire stelsel nooit had kunnen dromen. Aldus werd Ricardo, die het papiergeld tot de volmaaktste geldvorm proklameerde, de profeet van de Bullionisten.

Toen Humes theorie, ofwel de abstracte tegenstelling tot het monetaire stelsel, op die manier tot haar laatste consequentie ontwikkeld was, werd Steuarts concrete opvatting van het geld tenslotte in ere hersteld door *Thomas Tooke*.** Tooke leidt zijn principes niet af uit een of andere theorie, maar uit een zorgvuldige

* Enkele maanden voordat de algemene handelscrisis van 1857 uitbrak, kwam een commissie van het Lagerhuis bijeen om de gevolgen van de bankwetten van 1844 en 1845 te onderzoeken. Lord Overstone, de theoretische vader van deze wetten, liet in zijn verklaring voor de commissie het volgende staaltje grootspraak horen: 'Door de principes van de wet van 1844 streng en prompt na te leven is alles regelmatig en soepel verlopen, het geldsysteem is veilig en ongeschokt, de welvaart van het land is onbetwistbaar, het publieke vertrouwen in de wet van 1844 groeit dagelijks. Mocht de commissie nog meer praktische bewijzen wensen voor de degelijkheid van de principes, waarop deze wet berust, en van de weldadige gevolgen, die zij heeft gehad, dan kan men daaraan voldoen door naar waarheid te antwoorden: kijk om U heen, bezie de huidige commerciële toestand van ons land, bezie de tevredenheid van het volk, bezie de rijkdom en de voorspoed van alle klassen van de maatschappij; en dan, als dat is gebeurd, zal de commissie in staat zijn te bepalen of zij de werkzaamheid van een wet wil beëindigen, waarmee zoveel successen zijn geboekt.' Zo stak Overstone op 14 juli 1857 zijn eigen loftrampet; op 12 november van datzelfde jaar moest het ministerie deze wonderdadige wet op eigen verantwoordelijkheid buiten werking stellen.

** Voor Tooke was Steuarts boek volstrekt onbekend, zoals blijkt uit zijn 'History of prices from 1839 to 1847', Londen 1848, waarin hij de geschiedenis van de geldtheorieën samenvat.

analyse van de geschiedenis van de warenprijzen tussen 1793 en 1856. In de eerste uitgave van zijn geschiedenis van de warenprijzen, die in 1823 verscheen, zit Tooke nog helemaal gevangen in de theorie van Ricardo en spant hij zich tevergeefs in om de feiten aan deze theorie aan te passen. Zijn pamflet 'On the currency', dat na de crisis van 1825 verscheen, kan men zelfs beschouwen als de eerste consequente uiteenzetting van de opvattingen, die later door Overstone naar voren zijn gebracht. Voortgezet onderzoek naar de geschiedenis van de warenprijzen dwong hem echter tot het inzicht, dat iedere directe samenhang tussen de prijzen en de hoeveelheid circulatiemiddelen – het uitgangspunt van de theorie – een puur hersenspinsel is; dat de uitbreiding en inkrimping van de circulatiemiddelen, bij een gelijk blijvende waarde van de edele metalen, altijd gevolg en nooit oorzaak van de prijschommelingen is; dat de geldcirculatie in het algemeen slechts een secundaire beweging is; en dat het geld in het werkelijke productieproces nog heel andere vormbepalingen krijgt dan alleen die van circulatiemiddel. Zijn gedetailleerde studies horen tot een heel andere sfeer dan die der eenvoudige metaal-circulatie en kunnen hier dus nog niet behandeld worden, evenmin als de onderzoekingen van *Wilson* en *Fullarton*, die tot dezelfde richting behoren.* Al deze auteurs vatten het geld niet eenzijdig op, maar in zijn verschillende momenten; alleen doen ze dat slechts stoffelijk, zonder enige organische samenhang noch tussen de diverse momenten onderling, noch met het hele systeem van de economische categorieën. *Geld*, als onderscheiden van *circulatiemiddel*, verwarren zij dan ook ten onrechte met *kapitaal* of zelfs met *waar*, ofschoon zij zich anderzijds gedwongen zien het

* Tookes belangrijkste werk – behalve de 'History of prices', die zijn medewerker Newmarch in zes delen heeft uitgegeven – is 'An Inquiry into the currency principle, the connection of currency with prices etc.', 2de druk, Londen 1844. *Wilson's* werk hebben wij al geciteerd. Tenslotte moet nog genoemd worden *John Fullarton*, 'On the regulation of currencies', 2de druk, Londen 1845.

verschil daar tussen af en toe te benadrukken.* Als goud b.v. naar het buitenland wordt gestuurd, wordt in feite kapitaal naar het buitenland gestuurd, maar dat gebeurt ook als ijzer, katoen, graan, kortom iedere waar geëxporteerd wordt. Allebei zijn ze kapitaal en verschillen dus niet als kapitaal, maar als geld en waar. De rol van het goud als internationaal ruilmiddel vloeit dus niet voort uit zijn vormbepaling als kapitaal, maar uit zijn specifieke functie als geld. Wanneer goud of in plaats daarvan bankbiljetten in de binnenlandse handel als betaalmiddel functioneren, zijn ze eveneens tegelijk kapitaal. Maar kapitaal in warenvorm zou die rol niet kunnen spelen, zoals b.v. crises tastbaar duidelijk maken. Het goud als geld wordt hier dus opnieuw juist door zijn verschil met de waar, en niet door zijn bestaan als kapitaal, tot betaalmiddel. Zelfs wanneer kapitaal direct als kapitaal geëxporteerd wordt om een bepaalde waardesom, b.v. met rente, in het buitenland uit te lenen, hangt het van de conjunctuur af of het in de vorm van waren dan wel in de vorm van goud geëxporteerd wordt; wordt het in deze laatste vorm geëxporteerd, dan gebeurt dat vanwege de specifieke vormbepaling van de edele metalen als geld tegenover de waar. Deze auteurs behandelen het geld niet allereerst in zijn

* 'Men moet onderscheiden tussen geld en waar, *dat wil zeggen* kapitaal, en geld als circulatiemiddel.' (Tooke, 'An Inquiry into the currency principle etc.', blz. 10.) 'Men kan er zeker van zijn, dat goud en zilver bij hun toevoer vrijwel nauwkeurig de benodigde som realiseren... Goud en zilver hebben een oneindig voordeel boven alle andere soorten waren... door het feit, dat zij algemeen als geld in gebruik zijn... Binnen- en buitenlandse schulden moeten gewoonlijk contractueel niet betaald worden in thee, koffie, suiker of indigo, maar in munten; en het overmaken van geld – hetzij in de zojuist genoemde munt, hetzij in de vorm van baren, die gemakkelijk in deze munt veranderd kunnen worden door de Munt of de markt van het land waarheen ze verstuurd worden – moet voor de afzender altijd het meest veilige, directe en nauwkeurige middel zijn om dat doel te bereiken zonder gevaar van mislukking door gebrek aan vraag of door prijschommelingen.' (Fullarton, l.c., blz. 132, 133.) 'Ieder ander artikel' (behalve goud en zilver) 'kan zich qua hoeveelheid of qua soort buiten de normale vraag van het land bevinden, waarheen het wordt gestuurd.' (Tooke, 'An Inquiry etc.' [blz. 10].)

abstracte gedaante, zoals het binnen de eenvoudige warencirculatie wordt ontwikkeld en uit de betrekking tussen de processerende waren te voorschijn komt. Ze aarzelen dus voortdurend tussen enerzijds de abstracte vormbepalingen van het geld in zijn verschil met de waar, en anderzijds de bepalingen, waarin concretere verhoudingen schuilgaan, zoals kapitaal, revenu en dergelijke.*

* De verandering van geld in kapitaal zullen wij onderzoeken in hoofdstuk 3, dat het kapitaal behandelt en deze eerste aflevering besluit.

AANHANGSEL

FRIEDRICH ENGELS

Karl Marx, 'Bijdrage tot de kritiek
op de politieke economie'

Eerste aflevering, Berlijn, Franz Duncker, 1859

I

['Das Volk'⁽³⁹⁾ nr. 14 van 6 augustus 1859]

Op alle gebieden van de wetenschap hebben de Duitsers allang hun gelijkwaardigheid en op de meeste zelfs hun superioriteit tegenover de andere beschaafde naties bewezen. Slechts één wetenschap telde geen Duitse naam onder haar coryfeeën: de politieke economie. De oorzaak daarvan ligt voor de hand. De politieke economie is de theoretische analyse van de moderne burgerlijke maatschappij en veronderstelt dus ontwikkelde burgerlijke verhoudingen, verhoudingen, die in Duitsland sinds de Reformatie- en de Boerenoorlogen en voorsal sinds de Dertigjarige Oorlog eeuwenlang niet konden ontstaan. Doordat Holland zich losmaakte van het Rijk⁽⁴⁰⁾, werd Duitsland afgesneden van de wereldhandel en werd zijn industriële ontwikkeling van meet af aan beperkt tot de meest bekrompen verhoudingen; en terwijl de Duitsers zich langzaam en moeizaam herstelden van de verwoestingen, die de burgeroorlogen hadden aangericht, terwijl al hun burgerlijke energie – die nooit bijzonder groot was – werd verspild in de vruchteloze strijd tegen de tolbarrières en de krankzinnige handelsvoorschriften, die elke kleine dwergvorst en rijksbaron de industrie van zijn onderdanen oplegde, terwijl de rijkssteden wegwijnden in het stoffige gilde- en patriciërswezen,

veroverden Holland, Engeland en Frankrijk intussen de voorste plaatsen in de wereldhandel, stichtten de ene kolonie na de andere en ontwikkelden de manufaktuurindustrie⁽⁴¹⁾ tot haar hoogste bloei, totdat tenslotte Engeland door de toepassing van stoom, die zijn kolen- en ijzervoorraden pas hun werkelijke waarde gaf, de eerste plaats veroverde in de moderne burgerlijke ontwikkeling. Maar zolang nog strijd moest worden gevoerd tegen de belachelijk verouderde resten middeleeuwen, die de materiële burgerlijke ontwikkeling van Duitsland tot 1830 geketend hielden, was er geen Duitse politieke economie mogelijk. De stichting van de tolnie⁽⁴²⁾ stelde de Duitsers pas in staat enig *begrip* van politieke economie te krijgen. Van dat moment af begon inderdaad de import van Engelse en Franse economie ten bate van de Duitse burgerij. Al snel maakte de geleerden- en bureaucratenkaste zich van de geïmporteerde stof meester en verwerkte die op een manier, die weinig eer doet aan de 'Duitse geest'. Uit de mengelmoes van schrijflustige industriërs, kooplieden, schoolmeesters en bureaucraten ontstond vervolgens een Duitse economische literatuur, die in onnozelheid, slapheid, gebrek aan denkkraft, breedsprakigheid en letterdieverij slechts door de Duitse roman wordt geëvenaard. Onder degenen met praktische oogmerken ontwikkelde zich allereerst de protektionistische school van industriërs, welke autoriteit (List) nog steeds het beste is wat de Duitse burgerlijk-economische literatuur heeft voortgebracht, ofschoon heel diens roemrijke werk is overgeschreven van de Fransman Ferrier, de theoretische vader van het continentale stelsel. Tegenover deze richting ontstond in de jaren '40 de vrijhandelsschool van de kooplieden uit de Oostzee-provincies, die in kinderlijk geloof en welbegrepen eigenbelang de Engelse free traders nakletten. Tenslotte waren er onder de schoolmeesters en bureaucraten, op wie de theoretische kant van deze discipline rustte, dorre herbariumhouders zonder kritiek, zoals de heer Rau, gewichtig doende spekulanten, die de buitenlandse stellingen in onverteerd hegeliaans vertaalden, zoals de heer Stein, of schoonschrijvende

sprokkelaars op 'cultuur-historisch gebied', zoals de heer Riehl. Wat daaruit tenslotte te voorschijn kwam was kameralistiek⁽⁴³⁾, een brei van allerhande allotria, aangelengd met een eclectisch-economische saus, nuttige wetenswaardigheden voor een regeringsreferendaris bij zijn staatsexamen.

Terwijl de burgerij, schoolmeesters en bureaucraten in Duitsland nog steeds druk doende waren de eerste elementen van de Engelse en Franse economie als onaantastbare dogma's uit het hoofd te leren en enigermate te begrijpen, betrad de Duitse proletarische partij het toneel. Haar hele theoretische bestaan kwam voort uit de studie van de politieke economie, en met haar optreden begint ook de wetenschappelijke, zelfstandige *Duitse economie*. Deze Duitse economie berust fundamenteel op de *materialistische opvatting van de geschiedenis*; de grondslagen daarvan zijn kort uiteengezet in het voorwoord van het genoemde boek. In grote lijnen is dit voorwoord al verschenen in 'Das Volk', reden waarom wij naar deze publikatie verwijzen. Niet alleen voor de economie, maar voor alle historische wetenschappen (en alle wetenschappen, behalve de natuurwetenschappen, zijn historisch) was het een revolutionerende ontdekking, deze stelling: dat 'de produktiewijze van het materiële leven het hele sociale, politieke en geestelijke levensproces bepaalt'; dat alle maatschappelijke en staatkundige verhoudingen, alle religieuze en juridische systemen, alle theoretische opvattingen, die in de geschiedenis opduiken, slechts dan te begrijpen zijn, wanneer de materiële levensvoorwaarden van het desbetreffende tijdperk begrepen zijn en als deze systemen, opvattingen en verhoudingen worden afgeleid uit deze materiële voorwaarden. 'Niet het bewustzijn van de mensen bepaalt hun zijn, maar hun maatschappelijke zijn bepaalt hun bewustzijn.' Deze stelling is zo eenvoudig, dat iedereen, die niet gevangen zit in een web van idealistische zwendel, haar vanzelf zou moeten begrijpen. Maar niet alleen voor de theorie, ook voor de praktijk heeft deze zaak hoogst revolutionaire consequenties: 'Op een bepaalde trap van hun ontwikkeling komen de materiële pro-

duktiekrachten van de maatschappij in tegenspraak met de voorhanden produktieverhoudingen of, wat niets anders dan een juridische uitdrukking ervoor is, met de eigendomsverhoudingen, waarbinnen zij zich tot dusverre hadden bewogen. Van vormen van ontwikkeling der produktiekrachten veranderen deze verhoudingen in kluisters ervan. Er begint dan een tijdperk van *sociale revoluties*. Met de verandering van de economische grondslag ondergaat de gehele reusachtige bovenbouw een in mindere of meerdere mate snelle ingrijpende verandering... De burgerlijke produktieverhoudingen zijn de laatste antagonistische vorm van het maatschappelijke produktieproces, antagonistisch niet in de zin van een individueel antagonisme, maar van een antagonisme dat voortkomt uit de maatschappelijke levensvoorwaarden van de individuen; de produktiekrachten, die zich in de schoot van de burgerlijke maatschappij ontwikkelen, scheppen echter tegelijkertijd de materiële voorwaarden om dit antagonisme op te lossen.' Bij een verdere uitwerking van onze materialistische stelling en haar toepassing op de werkelijkheid opent zich dus direct het uitzicht op een geweldige, de geweldigste revolutie aller tijden.

Bij nadere beschouwing blijkt echter ook onmiddellijk, dat de schijnbaar zo eenvoudige stelling, dat het bewustzijn van de mensen afhangt van hun zijn en niet omgekeerd, al meteen in haar eerste consequenties ieder idealisme, ook het meest verholde, direct voor het hoofd stoot. Deze stelling negeert het hele samenstel van vertrouwde, traditionele opvattingen over alles wat historie is. De traditionele politieke redeneerwijze valt volledig ineen; tegen zo'n trouweloze opvatting komt alle vaderlandslievende edelmoedigheid verontwaardigd in verzet. De nieuwe zienswijze gaf dan ook noodzakelijkerwijs aanstoot, niet alleen bij de vertegenwoordigers van de burgerij, maar ook bij het grootste deel van de Franse socialisten, die de wereld wilden omwentelen met de toverformule vrijheid, gelijkheid en broederschap. Maar zij wekte vooral grote woede bij de Duitse vulgair-democratische schreeuwers. Niettemin hebben zij met grote voorliefde geprobeerd de nieuwe ideeën

plagiërend uit te buiten, zij het ook met een zeldzaam gebrek aan begrip.

Het ontwikkelen van de materialistische opvatting aan ook maar een enkel historisch voorbeeld was een wetenschappelijke taak, die jarenlange ongestoorde studie zou hebben vereist, want het is duidelijk, dat pure frasen ons hier geen stap verder brengen; alleen een massaal, kritisch geordend en volledig verwerkt historisch materiaal kan ons in staat stellen zo'n taak te volbrengen. De Februari-revolutie bracht onze partij op het politieke toneel en maakte iedere zuiver wetenschappelijke arbeid voor haar onmogelijk. Desondanks loopt de grondgedachte als een rode draad door alle literaire voortbrengselen van de partij. Daarin wordt steeds bij ieder geval afzonderlijk aangetoond hoe elke actie is voortgekomen uit directe materiële stimulansen en niet uit de daarmee gepaard gaande frasen, en hoe integendeel de politieke en juridische frasen evenzeer uit de materiële stimulansen zijn voortgekomen als de politieke actie en de resultaten daarvan.

Na de nederlaag van de revolutie van 1848/49 kwam er een moment, waarop het steeds minder mogelijk werd om vanuit het buitenland op Duitsland in te werken; onze partij liet daarom het terrein van de emigrantenruzie – want dat restte nog als enige actiemogelijkheid – aan de vulgair-democraten over. Terwijl die naar hartelust tekeergingen, elkaar vandaag in de haren vlogen om zich morgen weer te verbroederen en overmorgen weer de hele vuile was voor iedereen te kijk te hangen, terwijl zij bedelend door Amerika trokken om direct daarna weer herrie te schoppen over de verdeling van de paar daalders buit – was onze partij blij weer enige rust tot studeren te hebben. Zij had het grote voordeel van een nieuwe wetenschappelijke opvatting als theoretische grondslag, en aan de uitwerking daarvan had zij haar handen vol; alleen al daarom kon zij nooit zo diep afzakken als de 'grote mannen' van de emigratie.

De eerste vrucht van deze studies is het boek dat voor ons ligt.

[‘Das Volk’ nr. 16 van 20 augustus 1859]

In een boek als dit kan het niet gaan om een onsystematische kritiek van afzonderlijke hoofdstukken uit de economie of om een op zichzelf staande behandeling van deze of gene economische strijdvrage. Het mikt juist van meet af aan op een systematische samenvatting van het hele complex van de economische wetenschap, op een samenhangende uiteenzetting van de wetten van de burgerlijke produktie en de burgerlijke ruil. Omdat de economen niets anders zijn dan de tolken en apologeten van deze wetten, is zo’n uiteenzetting tegelijkertijd een kritische beschouwing van de hele economische literatuur.

Sinds de dood van Hegel heeft nauwelijks iemand geprobeerd een wetenschap in haar eigen innerlijke samenhang te ontwikkelen. De officiële hegeliaanse school had van ’s meesters dialektiek slechts het manipuleren met de allereenvoudigste kunstgrepen overgenomen, die vaak met belachelijke onhandigheid op van alles en nog wat werden toegepast. De hele erfenis van Hegel was voor haar beperkt tot een pure sjabloon, waarmee elk onderwerp in model werd geperst, en tot een register van woorden en zinswendingen, die voor niets anders meer dienden dan tijdig bij de hand te zijn wanneer gedachten en positieve kennis ontbraken. Vandaar dat deze hegelianen, zoals een hoogleraar uit Bonn zei, nergens iets van begrepen, maar over alles konden schrijven. Het was er dan ook naar. Niettemin waren deze heren zich, ondanks hun zelfgenoegzaamheid, toch zo zeer bewust van hun zwakte, dat ze de echt grote taken bij voorkeur uit de weg gingen; de oude bepruikte wetenschap wist meester op haar terrein te blijven door een overmacht aan positieve kennis; en pas toen Feuerbach korte metten had gemaakt met het spekulatieve begrip, sliep de hegelarij langzaam in en leek het alsof het rijk van de oude metafysika met haar vaste categorieën in de wetenschap een nieuw leven was begonnen.

Dat had een natuurlijke reden. Het regime van Hegels dia-
dochen⁽⁴⁴⁾, dat in pure frasen was verdwaald, werd natuurlijker-
wijze gevolgd door een periode, waarin de positieve inhoud van
de wetenschap weer de overhand had boven de formele kant ervan.
Maar Duitsland stortte zich tegelijkertijd ook met buitengewone
energie op de natuurwetenschappen, wat samenhang met de ge-
weldige burgerlijke ontwikkeling sinds 1848; en terwijl deze we-
tenschappen, waarin de spekulatieve richting nooit een voor-
aanstaande rol had kunnen spelen, in de mode kwamen, schoot ook
de oude metafysische denkwijze tot aan de meest extreme platitu-
des van Wolff weer wortel. Hegel was verdwenen; wat zich nu
ontwikkelde was het nieuwe natuurwetenschappelijke ma-
terialisme, dat theoretisch vrijwel niet verschilt van het ma-
terialisme van de 18de eeuw en meestal slechts de voorsprong heeft
van een rijker natuurwetenschappelijk, vooral chemisch en fysio-
logisch materiaal. De geborneerde denkwijze van vóór Kant vindt
men, tot in de meest extreme platitude gereproduceerd, terug bij
Büchner en Vogt; zelfs Moleschott, die bij Feuerbach zweert, raakt
elk ogenblik op de meest lachwekkende manier klem tussen de
meest eenvoudige categoriën. Het stramme karrepaard van het
banale burgerlijke verstand houdt natuurlijk verlegen halt voor de
greppel, die het wezen scheidt van de verschijningsvorm en de
oorzaak van het gevolg; maar wie met alle geweld uit jagen wil
gaan op het zeer geaccidenteerde terrein van het abstracte denken,
moet nu eenmaal geen karrepaard berijden.

Nog een ander probleem, dat met de politieke economie op
zichzelf niets te maken heeft, vroeg hier dus om een oplossing. Hoe
moest de wetenschap worden behandeld? Aan de ene kant had je
Hegels dialectiek, in de volledig abstracte, 'spekulatieve' vorm,
waarin Hegel die heeft nagelaten; aan de andere kant de ordinaire,
nu weer in de mode gekomen metafysische methode, die in wezen
teruggaat op Wolff en volgens welke methode ook de burgerlijke
economen hun onsamenhangende dikke boeken hebben geschre-
ven. Deze methode was door Kant en vooral door Hegel theore-

tisch dusdanig vernietigd, dat alleen traagheid en gebrek aan een andere *eenvoudige* methode haar praktische voortbestaan mogelijk konden maken. Anderzijds was Hegels methode in de *bestaande* vorm absoluut onbruikbaar. Zij was in wezen idealistisch, en het ging nu juist om de ontwikkeling van een wereldbeschouwing, die materialistischer was dan alle voorgaande. Hegels methode ging uit van het zuivere denken, maar hier kon slechts worden uitgegaan van de meest hardnekkige feiten. Een methode, die, naar ze zelf toegaf, 'van niets via niets tot niets kwam' (⁴⁵), was in deze vorm hier geenszins op z'n plaats. Desondanks was zij van al het aanwezige logische materiaal althans het enige aanknopingspunt. Zij was niet gekritiseerd, niet overwonnen; geen enkele tegenstander van de grote dialecticus had een bres kunnen slaan in haar trotse bouwwerk; zij was verdwenen, omdat de hegeliaanse school er niets mee had weten aan te vangen. Het was dus allereerst zaak Hegels methode aan een diepgaande kritiek te onderwerpen.

Wat Hegels denkwijze van die van alle andere filosofen onderscheidde was het enorme gevoel voor het historische, dat eraan ten grondslag lag. Hoe abstract en idealistisch de vorm ook was, toch liep de ontwikkeling van zijn gedachten parallel met de ontwikkeling van de wereldgeschiedenis, en in feite moet deze laatste slechts de proef op de som zijn van eerstgenoemde. Ook al werd daarmee de werkelijke verhouding omgekeerd en op haar kop gezet, toch drong de reële inhoud overal in de filosofie door, temeer daar Hegel zich van zijn leerlingen onderscheidde doordat hij niet als zij prat ging op onwetendheid, maar een van de knapste koppen aller tijden was. Hij was de eerste, die in de geschiedenis een ontwikkeling, een innerlijke samenhang probeerde aan te tonen, en hoe vreemd sommige dingen uit zijn geschiedenisfilosofie ons tegenwoordig ook in de oren mogen klinken, toch is de grootsheid van zijn grondopvatting ook nu nog bewonderenswaardig, als men die vergelijkt met zijn voorgangers of zelfs met diegenen, die zich na hem algemene bespiegelingen over de geschiedenis hebben veroorloofd. In de 'Phänomenologie', de 'Äs-

thetik', de 'Geschichte der Philosophie' – overal vinden we die grootse opvatting van de geschiedenis en overal wordt de stof historisch, in een bepaalde, zij het ook abstract verwrongen samenhang met de geschiedenis behandeld.

Deze grootse, nieuwe opvatting van de geschiedenis was de directe theoretische voorwaarde voor de nieuwe materialistische opvatting, en alleen al daardoor was ook een aanknopingspunt gegeven voor de logische methode. Als deze verdwenen dialectiek al vanuit het 'zuivere denken' zulke resultaten had opgeleverd en bovendien spelenderwijs was klaar gekomen met de hele vroegere logika en metafysika, dan moest er meer in zitten dan alleen sofismen en haarkloverijen. Maar het kritiseren van deze methode, waar de hele officiële filosofie voor terugschrok en nog steeds terugschrikt, was geen kleinigheid.

Marx was en is de enige, die de taak op zich kon nemen om van Hegels logika de kern bloot te leggen, die Hegels werkelijke ontdekkingen op dit gebied omvat, en de dialectische methode, ontdaan van haar idealistische omhulsel, de eenvoudige vorm te geven, waarin zij de enig juiste vorm van het denkproces wordt. De uitwerking van de methode, die aan Marx' Bijdrage tot de kritiek op de Politieke Economie ten grondslag ligt, achten wij een resultaat van nauwelijks geringere betekenis dan de eraan ten grondslag liggende materialistische opvatting.

Maar ook toen de methode eenmaal ontwikkeld was, kon de bijdrage tot de kritiek op de economie nog op twee manieren worden opgezet: historisch of logisch. Omdat in de geschiedenis, net als in de literaire weerspiegelingen daarvan, de ontwikkeling in grote lijnen ook verloopt van de eenvoudigste naar de meer ingewikkelde verhoudingen, bood de literair-historische ontwikkeling van de politieke economie een natuurlijke leidraad als aanknopingspunt voor de kritiek, en globaal gezien zouden de economische categorieën daarbij in dezelfde volgorde aan bod komen als in de logische ontwikkeling. Deze vorm heeft schijnbaar het voordeel van meer duidelijkheid, omdat men dan immers de

werkelijke ontwikkeling nagaat, maar in feite zou zij daardoor hoogstens populairder worden. De geschiedenis verloopt vaak sprongsgewijs en in zigzagvorm en zou daarin overal gevolgd moeten worden, zodat men niet alleen veel materiaal van minder belang zou moeten opnemen, maar ook de gedachtengang vaak zou moeten onderbreken; bovendien kan men geen geschiedenis van de economie schrijven zonder die van de burgerlijke maatschappij, en daarmee zou het een taak zonder einde worden, omdat ieder voorbereidend materiaal op dit gebied ontbreekt. Alleen de logische behandeling kwam dus in aanmerking. Die is evenwel in feite niets anders dan de historische, alleen ontdaan van de historische vorm en van storende toevalligheden. Het begin van de geschiedenis moet ook het begin van de gedachtengang zijn, en het verdere verloop zal slechts in abstracte en theoretisch consequente vorm een weerspiegeling zijn van het historische verloop; een gecorrigeerde weerspiegeling, maar gecorrigeerd volgens wetten, die het werkelijke historische verloop ons in handen geeft, doordat ieder moment onderzocht kan worden op het ontwikkelingspunt van zijn volledige rijpheid, zijn klassieke vorm.

Bij deze methode gaan wij uit van de eerste en eenvoudigste verhouding, die historisch, feitelijk, voorhanden is, hier dus van de eerste economische verhouding die wij aantreffen. Deze verhouding ontleden wij. Dat hier sprake is van een *verhouding* duidt al aan, dat er twee kanten zijn, die zich *tot elkaar verbouden*. Beide kanten worden afzonderlijk onderzocht, en daaruit wordt duidelijk op welke manier zij zich wederzijds verhouden, hun wisselwerking. Er zullen tegenspraken blijken, die opgelost moeten worden. Maar omdat het hier geen abstract denkproces betreft, dat zich alleen in onze hoofden afspeelt maar een werkelijke gebeurtenis, die zich op een bepaald moment werkelijk heeft afgespeeld of zich nog steeds afspeelt, zullen deze tegenspraken zich ook in de praktijk ontwikkeld hebben en daar ook zijn opgelost. Wij zullen de aard van die oplossing nagaan en ontdekken, dat die tot stand is gekomen doordat er een nieuwe verhouding is ontstaan, en nu zullen

we de twee tegengestelde kanten van deze nieuwe verhouding moeten ontwikkelen, enz.

De politieke economie begint met de *waar*, met het moment, waarop produkten – hetzij door enkelingen, hetzij door natuurlijk ontstane gemeenschappen – tegen elkaar worden geruild. Het produkt, dat geruild wordt, is een waar. Maar het is slechts daarom een waar, omdat aan het *ding*, het produkt, een *verhouding* tussen twee personen of gemeenschappen is gekoppeld, de verhouding tussen producent en consument, die hier niet meer in één persoon zijn verenigd. Hier hebben we al meteen een voorbeeld van een eigenaardig feit, dat men overal in de economie terugvindt en dat in de hoofden van de burgerlijke economen de ergste verwarring heeft gesticht: de economie gaat niet over dingen, maar over verhoudingen tussen personen en in laatste instantie tussen klassen; deze verhoudingen zijn echter altijd *aan dingen gebonden* en *verschijnen als dingen*. Af en toe hebben sommige economen deze samenhang weliswaar vermoed, maar Marx heeft als eerste de geldigheid ervan voor de hele economie blootgelegd en daardoor de moeilijkste problemen zo helder en duidelijk gemaakt, dat nu zelfs de burgerlijke economen ze zullen kunnen begrijpen.

Als wij nu de waar in haar verschillende aspecten onderzoeken – en wel de volledig ontwikkelde waar, niet de waar die zich in de natuurlijke ruilhandel tussen twee oorspronkelijke gemeenschappen nog pas moeizaam ontwikkelt –, komt zij naar voren onder de twee gezichtspunten van gebruikswaarde en ruilwaarde, en hier betreden we al direct het terrein van de economische discussie. Wie een treffend voorbeeld wil van het feit, dat de Duitse dialektische methode zich op haar huidige ontwikkelingsniveau even ver boven de platte tinnegieterij van de oude metafysische methode verheft als de spoorwegen boven de transportmiddelen van de middeleeuwen, leze bij Adam Smith of een andere befaamde officiële econoom na, welk een narigheid de ruilwaarde en de gebruikswaarde voor deze heren betekenden en hoeveel moeite het hun kost om beide behoorlijk uit elkaar te

houden en elk afzonderlijk in zijn kenmerkende bepalingen te begrijpen, en vergelijkte dat met de heldere, eenvoudige uiteenzetting bij Marx.

Nadat nu ruilwaarde en gebruikswaarde uiteengezet zijn, wordt de waar behandeld als de directe eenheid van beide, zoals zij *het ruilproces* betreedt. Welke tegenspraken zich hier voordoen, kan men op blz. 20 en 21 lezen.¹ Wij merken hier slechts op, dat deze tegenspraken niet alleen theoretisch en abstract van belang zijn, maar tevens de moeilijkheden en onmogelijkheden weerspiegelen, die uit de aard van de directe ruilverhouding, de eenvoudige ruilhandel, voortvloeien en het noodzakelijke resultaat zijn van deze eerste grove ruilvorm. De oplossing van deze onmogelijkheden ligt hierin, dat de eigenschap, de ruilwaarde van alle waren te vertegenwoordigen, wordt overgedragen op een speciale waar – het *geld*. Het geld ofwel de eenvoudige circulatie wordt in het tweede hoofdstuk uiteengezet, en wel: 1. het geld als *waardemaatstaf*, waarbij de in geld gemeten waarde, de *prijs*, nader gedefinieerd wordt; 2. als *circulatiemiddel*, en 3. als eenheid van beide bepalingen, als *reëel geld*, als vertegenwoordiger van de hele materiële burgerlijke rijkdom. Daarmee eindigt het betoog van de eerste aflevering; de overgang van geld naar kapitaal is aan de tweede voorbehouden.

Men ziet hoe de logische ontwikkeling bij deze methode allerm minst gevangen zit in de zuivere abstractie. Integendeel, zij heeft historische illustratie nodig, het voortdurende contact met de werkelijkheid. Dit soort bewijsmateriaal is er dan ook veelvuldig doorheen gevlochten, verwijzingen zowel naar het werkelijke historische verloop op verschillende niveaus van de maatschappelijke ontwikkeling, als naar de economische literatuur, van meet af aan met het doel de bepalingen van de economische verhoudingen helder uit te werken. De kritische beschouwing van afzonderlijke,

¹ Zie de blz. 32 en 33 van deze uitgave.

min of meer eenzijdige of verwarde opvattingen is dan in wezen al gegeven in de logische ontwikkeling zelf en kan bondig zijn.

In een derde artikel zullen wij ingaan op de economische inhoud van het boek zelf.⁽⁴⁶⁾

KARL MARX

Brieven over 'Bijdrage tot de kritiek
op de politieke economie'*Marx aan Ferdinand Lassalle*

in Düsseldorf

(fragment)

22 februari 1858

Ik zal je vertellen hoe het met mijn economische werk⁽⁴⁷⁾ staat. Ik ben in feite al enkele maanden met de finale uitwerking bezig. Maar de zaak gaat erg langzaam vooruit, omdat onderwerpen, die jarenlang het hoofdobject van iemands studie zijn geweest, steeds weer nieuwe kanten tonen en nieuwe bezwaren oproepen, zodra men er definitief een punt achter moet zetten. Bovendien ben ik geen baas over mijn tijd, maar er eerder de knecht van. Ik heb alleen de nacht voor mezelf, en dit nachtwerk wordt zeer veelvuldig verstoord door aanvallen van een steeds terugkerende leverzichte. Onder al deze omstandigheden zou het voor mij het makkelijkste zijn als ik dit werk in onregelmatig verschijnende afleveringen kon uitgeven. Dat heeft misschien ook het voordeel, dat er eerder een uitgever voor te vinden is, omdat er op die manier minder bedrijfskapitaal in de onderneming gestoken wordt. Je zou me natuurlijk een groot plezier doen met te kijken of er in Berlijn een ondernemer te ontdekken valt. Met 'afleveringen' bedoel ik ongeveer die, waarin Vischers 'Aesthetik' bij stukjes en beetjes verschenen is.

Het werk, waar het in eerste instantie om gaat, is een *kritiek van de economische categorieën* of – als je dat liever hebt – een kritische uiteenzetting van het systeem van de burgerlijke economie. Het is een uiteenzetting van het systeem en tegelijkertijd via de uiteenzetting een kritiek ervan. Het is me nog allerminst duidelijk hoeveel vellen druks het geheel in beslag gaat nemen. Als ik tijd, rust en middelen had om het geheel kant en klaar uit te werken voor ik het aan het publiek presenteer, zou ik het sterk condensereren, want ik hou altijd erg van de condenseringsmethode. Maar als het – misschien beter voor het begrip van het publiek, maar ongetwijfeld schadelijk voor de vorm – in achtereenvolgende deeltjes wordt gedrukt, dijt de zaak noodgedwongen iets uit. *Notabene*: zodra het je duidelijk is of de zaak *al dan niet* in Berlijn ondernomen kan worden, wees dan zo goed me te schrijven, want als het daar niet gaat zal ik het in Hamburg proberen. Een ander punt is, dat ik betaald moet worden door de boekhandelaar, die de zaak op zich neemt – een noodzaak, waar de zaak in Berlijn misschien op afspringt.

De uiteenzetting, ik bedoel de manier, is volledig wetenschappelijk, dus niet in normale zin strijdig met de politievoorschriften. Het geheel is in zes boeken verdeeld. 1. Over het kapitaal (bevat enkele inleidende hoofdstukken). 2. Over het grondbezit. 3. Over de loonarbeid. 4. Over de staat. 5. Internationale handel. 6. Wereldmarkt. Ik kan er natuurlijk niet onderuit om me af en toe kritisch bezig te houden met andere economen, vooral polemieken tegen Ricardo, voor zover zelfs hij, als burger, noodzakelijk blunders begaat *zelfs vanuit een strikt economisch gezichtspunt*. Maar in grote lijnen moeten de kritiek en geschiedenis van de politieke economie en van het socialisme onderwerp zijn van een ander werk. Tenslotte een derde werk met de korte *historische schets* van de ontwikkeling van de economische categorieën en verhoudingen. Overigens heb ik het voorgevoel dat, nu ik na 15 jaar studie eindelijk zover ben dat ik de handen uit de mouwen kan steken, stormachtige bewegingen van buitenaf waarschijnlijk

tussenbeide zullen komen. Niet getreurd. Als ik te laat klaar ben om de wereld voor dergelijke zaken nog belangstellend te vinden, dan ligt de fout blijkbaar bij me zelf.

in Manchester

(fragment)

2 april 1858

Ik ben zo ziek van die galtoestand, dat ik deze week lezen noch denken, schrijven noch wat dan ook doen kan, behalve de artikelen voor de 'Tribune'. Die mogen natuurlijk niet vervallen, omdat ik zo *snel mogelijk* van leer moet trekken. Maar mijn ongesteldheid is fataal, omdat ik niet kan beginnen aan de uitwerking van dat ding voor Duncker⁽⁴⁸⁾ tot ik me weer beter en kracht en houvast in mijn vingers voel.

Het volgende is een korte schets van het eerste deel. De hele rotzooi moet in zes boeken uiteenvallen: 1. Over het kapitaal. 2. Grondbezit. 3. Loonarbeid. 4. Staat. 5. Internationale handel. 6. Wereldmarkt.

I. *Kapitaal* is in vier hoofdstukken verdeeld. a) Kapitaal in het algemeen. (*Dat is de stof van de eerste aflevering*). b) *De concurrentie* ofwel het inwerken van de vele kapitalen op elkaar. c) *Krediet*, waarin het kapitaal tegenover de afzonderlijke kapitalen optreedt als algemeen element. d) Het *aandelenkapitaal* als de meest volmaakte vorm (die omslaat in het communisme), samen met al zijn tegenspraken. De overgang van kapitaal naar grondbezit is tevens historisch, omdat de moderne vorm van het grondbezit resulteert uit de inwerking van het kapitaal op het feodale enz. grondbezit. Op dezelfde manier is ook de overgang van grondbezit naar loonarbeid niet alleen dialektisch, maar ook historisch, omdat het moderne grondbezit als zijn laatste produkt algemeen de loonarbeid tot gevolg heeft, die dan optreedt als basis van de hele rotzooi.

Zo (het schrijven kost me vandaag moeite), nu komen we bij het corpus delicti.

I. *Kapitaal. Eerste hoofdstuk. Het kapitaal in het algemeen.* (Dit hele hoofdstuk gaat er steeds van uit, dat het arbeidsloon steeds gelijk is aan zijn minimum. De bewegingen van het arbeidsloon zelf en het dalen of stijgen van het minimum horen thuis in de beschouwing over de loonarbeid. Voorts wordt het grondbezit = 0 gesteld, d.w.z. met het grondbezit als bijzondere economische verhouding hebben we hier nog niet te maken. Alleen bij deze opzet wordt het mogelijk om niet bij alle verhoudingen steeds over alles te moeten praten.)

1. *Waarde.* Zuiver gereduceerd tot arbeidsquantum; tijd als maatstaf van de arbeid. De gebruikswaarde – subjectief, als nuttigheid van de arbeid, of objectief, als nuttigheid van het produkt beschouwd – treedt hier alleen op als stoffelijke voorwaarde van de waarde en valt voorlopig helemaal buiten iedere economische vormbepaling. De waarde als zodanig heeft geen andere 'stof' dan de arbeid zelf. Deze bepaling van de waarde, het eerst aangeduid bij Petty en zuiver uitgewerkt bij Ricardo, is slechts de meest abstracte vorm van de burgerlijke rijkdom. Veronderstelt op zichzelf al 1. de opheffing van het natuurlijke communisme (India enz.), 2. van alle onontwikkelde, voorburgerlijke produktiewijzen, waarin de ruil nog niet overheersend is. Ofschoon abstractie, is het een historische abstractie, die alleen op basis van een bepaalde economische ontwikkeling van de maatschappij kon worden verricht. Alle bedenkingen tegen deze definitie van de waarde zijn ofwel ontleend aan minder ontwikkelde produktieverhoudingen of berusten op de verwarring, die ontstaat als de meer concrete economische bepalingen, waarvan de waarde geabstraheerd is en die dus anderzijds ook beschouwd kunnen worden als een verdere ontwikkeling ervan, worden uitgespeeld tegen de waarde in zijn abstracte onontwikkelde vorm. Gezien het feit, dat de heren economen zelf niet begrepen hoe deze abstractie zich verhoudt tot latere concretere vormen van de

burgerlijke rijkdom, waren deze bedenkingen min of meer gerechtvaardigd.

Uit de tegenspraak tussen de algemene karaktereigenschappen van de waarde en zijn stoffelijke bestaan in een bepaalde waar enz. – deze algemene karaktereigenschappen zijn dezelfde, die later in het geld naar voren komen – resulteert de categorie van het geld.

2. *Geld*. Iets over de edele metalen als dragers van de geldverhouding.

a) *Geld als maatstaf*. Een paar kanttekeningen over de *ideale* maatstaf bij Stewart, Attwood, Urquhart; in verstandiger vorm bij de predikers van het arbeidsgeld. (Gray, Bray enz. Een paar uithalen, als het uitkomt, naar de proudhonisten.) De waarde van de waar vertaald in geld is haar *prijs*, die voorlopig nog *puur formeel* wordt onderscheiden van de waarde. Volgens de algemene waar-dewet drukt dan een bepaalde hoeveelheid geld alleen een bepaalde hoeveelheid geconcretiseerde arbeid uit. Voor zover het geld maatstaf is, doet de veranderlijkheid van zijn eigen waarde niet ter zake.

b) *Het geld als ruilmiddel of de eenvoudige circulatie*.

Het gaat hier alleen om de eenvoudige vorm van deze circulatie zelf. Alle omstandigheden, die haar verder bepalen, vallen daar buiten, komen dus later pas aan de orde (veronderstellen verder ontwikkelde verhoudingen). Als we de waar *W* noemen en het geld *G*, vertoont de eenvoudige circulatie weliswaar de twee kringlopen of conclusies: $W - G - G - W$ en $G - W - W - G$ (deze laatste vormt de overgang naar c), maar uitgangspunt en punt van terugkeer vallen allerminst of alleen toevallig samen. De meeste zogenaamde wetten, die de economen hebben opgesteld, onderzoeken de geld-circulatie niet binnen haar eigen grenzen, maar als ondergeschikt aan en bepaald door hogere bewegingen. Dat moet allemaal weg. (Hoort deels tot de leer van het krediet; maar deels ook te onderzoeken op punten, waar het geld weer opduikt, maar dan nader bepaald.) Hier dus het geld als circuliatiemiddel (*muut*). Maar

tegelijk ook als *realisering* (en niet alleen maar een tijdelijke) van de prijs. Uit de eenvoudige bepaling, dat de waar, als *prijs* bepaald, al ideëel tegen geld is geruild nog voor het reëel daartegen geruild is, resulteert vanzelf de belangrijke economische wet, *dat de massa van het circulerende medium wordt bepaald door de prijzen, en niet omgekeerd*. (Hierbij wat historische gegevens over de polemiek op dit punt.) Het blijkt verder, dat de massa kan worden vervangen door snelheid, maar dat een *bepaalde massa* nodig is voor gelijktijdige ruilhandelingen, voor zover die zich niet zelf tot elkaar verhouden als + en -, een vereffening en afweging, die overigens op dit punt alleen anticiperend kan worden aangestipt. Op de verdere ontwikkeling van dit hoofdstuk ga ik hier verder niet in. Merk alleen nog op, dat het uiteenvallen van $W-G$ en $G-W$ de meest abstracte en oppervlakkige vorm is, waarin de mogelijkheid van crises wordt uitgedrukt. Uit de ontwikkeling van de wet over het bepaald-zijn van de circulerende massa door de prijzen volgt, dat hier sprake is van vooronderstellingen, die allerminst gelden voor alle maatschappijtoestanden; vandaar de dwaasheid om b.v. de toevloed van geld uit Azië naar Rome en de gevolgen voor de prijzen aldaar doodgewoon op dezelfde manier te behandelen als moderne commerciële verhoudingen. De meest abstracte bepalingen verwijzen, nauwkeurig onderzocht, altijd naar een verdere specifieke, concrete historische basis. (Uiteraard, omdat ze, in deze bepaaldheid, daarvan geabstraheerd zijn.)

c) *Het geld als geld*. Dat is de uiteenzetting van de vorm $G-W-W-G$. Het geld als tegenover de circulatie zelfstandige bestaan van de waarde; materieel bestaan van de abstracte rijkdom. Blijkt al in de circulatie, voor zover het niet alleen als circulatiemiddel optreedt, maar als prijs-realiserend. In deze eigenschap c), waarin a) en b) slechts als functies verschijnen, is het geld de algemene waar van de contracten (hier wordt de veranderlijkheid van zijn waarde, door de arbeidstijd bepaalde waarde, van belang), voorwerp van schatvorming. (Deze functie blijkt nog steeds belangrijk in Azië en in het algemeen in de Oudheid en de

middeleeuwen. Heeft nu nog slechts een ondergeschikte rol in het bankwezen. In tijden van crises opnieuw het belang van het geld in deze vorm. Geld in deze vorm onderzocht met de wereldhistorische zinsbegoochelingen, die het voortbrengt, enz. Destructieve eigenschappen enz.) Als realisering van alle hogere vormen, waarin de waarde zal optreden; definitieve vormen, waarin alle waardeverhoudingen zich uiterlijk afgrenzen. Maar in deze vorm gefixeerd is het geld niet langer een economische verhouding; de vorm gaat onder in zijn materiële drager, goud en zilver. Anderzijds, voor zover het in de circulatie komt en weer wordt geruild tegen W, valt het slotproces, de consumptie van de waar, weer buiten de economische verhouding. De eenvoudige circulatie heeft niet het principe van zelfreproductie in zich en verwijst dus naar iets hogers. In het geld – zoals uit de uiteenzetting van zijn bepalingen blijkt – is de eis geponoerd van de in de circulatie komende en zich daarin handhavende en tegelijk zichzelf ponerende waarde – *kapitaal*. Deze overgang is tevens historisch. De antediluviale vorm van het kapitaal is het handelskapitaal, dat altijd geld ontwikkelt. Tegelijkertijd ontstaan van het werkelijke kapitaal uit het geld of koopmanskapitaal, dat zich meester maakt van de produktie.

d) Uit deze eenvoudige circulatie op zich – en zij is de oppervlakte van de burgerlijke maatschappij, waarin de diepere operaties, waaruit zij voortkomt, zijn uitgewist – blijkt geen verschil tussen de subjecten van de ruil, behalve puur formele en tijdelijke. Dat is *het rijk van de vrijheid, gelijkheid en de op 'arbeid' gebaseerde eigendom*. De accumulatie, die hier optreedt in de vorm van schatvorming, is slechts de grotere spaarzaamheid enz. Enerzijds smakeloosheid van de economische harmoniepredikers, moderne freetraders⁽⁴⁹⁾ (Bastiat, Carey enz.), om dit meest oppervlakkige en abstracte als *hun* waarheid te doen gelden tegenover de hoger ontwikkelde produktieverhoudingen en hun antagonismen. Ook smakeloosheid van de proudhoniëten en dergelijke socialisten, die de met deze ruil van equivalenten (of wat

ze als zodanig beschouwen) samenhangende ideeën van gelijkheid enz. stellen tegenover de ongelijkheden enz., waarop deze ruil teruggaat en waaruit hij voortkomt. De wet van de toeëigening in deze sfeer is toeëigening door de arbeid, de ruil van equivalenten, zodanig dat de ruil slechts dezelfde waarde in een andere materiële vorm teruggeeft. Kortom, het is hier allemaal 'koek en ei', maar het einde zal verschrikkelijk zijn, en wel vanwege de wet van de equivalentie. We komen nu namelijk aan

3. *Het kapitaal.* Dat is eigenlijk het belangrijkste van deze eerste aflevering, waarvoor ik het meest behoefte heb aan jouw mening. Maar vandaag kan ik niet verder schrijven. Door die galstroep kan ik mijn pen bijna niet vasthouden, en mijn hoofd over het papier buigen maakt me duizelig. Dus tot de volgende keer.

Marx aan Ferdinand Lassalle

in Berlijn

(fragment)

12 november 1858

Wat de vertraagde zending van het manuskript betreft: eerst kwam mijn ziekte ertussen, daarna moest ik ander werk inhalen om in mijn levensonderhoud te voorzien. Maar de eigenlijke reden is deze: de stof lag voor me; het ging alleen nog om de vorm. Maar in alles wat ik schreef proefde ik uit de stijl mijn leverkwaal. En om een dubbele reden wil ik niet, dat dit geschrift door geneeskundige oorzaken bedorven wordt:

1. Het is het resultaat van 15 jaar onderzoek, dus van de beste tijd van mijn leven.

2. Voor het eerst wordt daarin een belangrijke opvatting van de maatschappelijke verhoudingen wetenschappelijk uiteengezet. Het is dus mijn verantwoordelijkheid tegenover de partij, dat de zaak niet ontsierd wordt door zo'n doffe, houderige manier van schrijven, die eigen is aan een zieke lever.

Ik streef niet naar een elegante presentatie, maar alleen naar mijn gemiddelde manier van schrijven, wat in deze ellendige maanden althans over dit onderwerp onmogelijk was, ofschoon ik in die tijd voor minstens twee dikke delen Engelse hoofdartikelen over alles en nog wat heb moeten schrijven en dus geschreven heb.

Zelfs als iemand, die minder handig is dan jij, deze omstandigheden aan de heer Duncker zou overbrengen, denk ik dat hij mijn handelwijze kan billijken, die er voor hem als boekhandelaar alleen op neerkomt, dat ik hem voor zijn geld de beste waar probeer te leveren.

In ongeveer vier weken ben ik klaar, omdat ik eigenlijk nu pas met schrijven ben begonnen.

Een andere omstandigheid, maar die moet je pas bij aankomst van het manuskript overbrengen: het is waarschijnlijk, dat de eerste afdeling '*Het kapitaal in het algemeen*' meteen *twee afleveringen* in beslag zal nemen, omdat ik bij de uitwerking merk, dat op dit punt, nu juist het meest abstracte deel van de politieke economie uiteengezet moet worden, een al te grote bondigheid de zaak voor het publiek onverteerbaar zou maken. Maar aan de andere kant moet deze tweede afdeling *gelijktijdig* verschijnen. De innerlijke samenhang vereist dat en het hele effect hangt ervan af.

Apropos. In jĳe brief uit Frankfort heb je me niets geschreven over je economische werk.⁽⁵⁰⁾ Wat nu onze rivaliteit betreft: ik geloof niet, dat er in dit vak voor het Duitse publiek een *embarras des richesses*¹ bestaat. De economie als wetenschap in de Duitse zin moet in feite nog geschapen worden, en daar zijn niet alleen wij tweeën, maar een dozijn voor nodig. Hopelijk heeft mijn geschiedenis in ieder geval dit succes, dat een aantal mensen met hersens zich op ditzelfde terrein van onderzoek zal begeven.

¹ een verlegen makende keus; zo grote keus, dat men niet weet te kiezen

in Manchester

(fragment)

[tussen 13 en 15 januari 1859]

Als het je mogelijk is voor dinsdag (dan zal ik *de volgende vrijdag* nemen) een artikel te leveren, zou dat voor mij *belangrijk* zijn, omdat ik voor woensdag mijn manuskript⁽⁴⁷⁾ naar Duncker wil kunnen sturen, wat onmogelijk is als ik niet over de dinsdag kan beschikken.

Het manuskript is ongeveer 12 vellen druks dik (drie afleveringen), en – hou je vast – ondanks de titel 'Het kapitaal in het algemeen' bevatten deze afleveringen nog *niets* over het kapitaal, maar alleen de twee hoofdstukken: 1. *Waar*, 2. *Geld of de eenvoudige circulatie*. Je ziet dus, dat het in detail uitgewerkte deel (in mei, toen ik bij je was) nog helemaal niet verschijnt. Dat is om twee redenen goed. Als de zaak goed loopt, kan het derde hoofdstuk over het kapitaal snel volgen.⁽⁵¹⁾ Ten tweede, omdat die honden hun kritiek ten aanzien van het gepubliceerde deel uit de aard der zaak niet kunnen beperken tot louter scheldpartijen vanwege de tendens, en omdat het geheel er buitengewoon serieus en wetenschappelijk uitziet, dwing ik dat canaille om later mijn opvattingen over het kapitaal tamelijk ernstig te nemen. Overigens denk ik, dat, afgezien van alle praktische doeleinden, het hoofdstuk over het geld voor deskundigen interessant zal zijn.

in Manchester

(fragment)

21 januari [1859]

Het ongelukkige manuskript is klaar, maar ik kan het niet versturen, omdat ik geen cent heb om het te frankeren en te verzekeren. Dat laatste is nodig, omdat ik er geen kopie van heb. Ik moet je daarom verzoeken mij voor maandag wat geld te sturen (Post office in Tottenham Court Road corner). Als je 2 £ kunt sturen zou me dat bijzonder welkom zijn, daar ik een paar vorderingen van kleine schuldeisers, waar ik absoluut niet meer onderuit kan, uitgesteld heb tot maandag. Je begrijpt, dat ik het allerminst aangenaam vind om je, nu je de wissel aan Freiligrath hebt betaald of betalen moet, opnieuw lastig te vallen. Maar het is harde noodzaak. Ik zal kijken of het me volgende week – omdat ik mezelf acht dagen vakantie geef wat betreft de *voortzetting* van het manuskript – lukt de een of andere financiële slag te slaan. Ik geloof niet, dat er onder een dergelijk geldgebrek ooit over 'het geld' is geschreven. De meeste auteurs over dit onderwerp stonden op de allerbeste voet met het voorwerp van hun onderzoekingen.

Als de zaak in Berlijn goed loopt, is het mogelijk dat ik uit al die rotzooi raak. Dat wordt de hoogste tijd.

in Milwaukee

(fragment)

1 februari 1859

En nu de hoofdzaak. Mijn 'Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie' zal in afleveringen (de eerste deeltjes over 8 à 10 dagen) bij Franz Duncker in Berlijn (Bessersche Verlagsbuchhandlung) verschijnen. Alleen dank zij zijn buitengewone ijver en overredingstalent is het Lassalle gelukt Duncker daartoe te bewegen. Niettemin heeft hij een slag om de arm gehouden. *Het definitieve contract hangt af van de verkoop van de eerste deeltjes.*

Ik heb de hele politieke economie ingedeeld in zes boeken:

Kapitaal; grondbezit; loonarbeid; staat; buitenlandse handel; wereldmarkt.

Boek I over het kapitaal valt in vier afdelingen uiteen.

Afdeling 1: het kapitaal in het algemeen valt uiteen in drie hoofdstukken: 1. *de waar*; 2. *het geld of de eenvoudige circulatie*; 3. *het kapitaal*. 1 en 2, circa 10 vel, vormen de inhoud van de eerst verschijnende deeltjes. Je begrijpt de *politieke* redenen, die mij ertoe hebben bewogen om het derde hoofdstuk over 'het kapitaal' achter de hand te houden tot ik weer voet aan de grond heb gekregen.

De inhoud van de verschijnende afleveringen is als volgt:

Eerste hoofdstuk: de waar.

A. *De analyse van de waar, historisch overzicht.* (William Petty [Engelsman uit de tijd van Karel II]; Boisguillebert [Lodewijk XIV]; B. *Franklin* [eerste jeugdwerk 1729]; de fysiocraten, Sir James Steuart; Adam Smith; Ricardo en Sismondi.)

Tweede hoofdstuk: het geld of de eenvoudige circulatie.

1. *Waardemaatstaf.*

B. *Theorieën over de maateenheid van het geld.* (Einde van de 17de eeuw Locke en Lowndes, bisschop Berkeley (1750)⁽⁵²⁾; Sir James Steuart; Lord Castlereagh; Thomas Attwood; John Gray; proudhoniëten.)

2. *Circulatiemiddel.*

- a) *De gedaanteverwisseling van de waren.*
- b) *De omloop van het geld.*
- c) *Munt. Waardeteken.*

3. *Geld.*

- a) *Schatvorming.*
- b) *Betaalmiddel.*
- c) *Wereldgeld (money of the world).*

4. *De edele metalen.*

C. *Theorieën over circulatiemiddelen en geld.* (Monetaire stelsel; 'Spectator'⁽⁵³⁾, Montesquieu, David Hume; Sir James Steuart; A. Smith; J.-B. Say; Bullion-comité⁽⁵⁴⁾, Ricardo, James Mill; Lord Overstone en zijn school; Thomas Tooke [James Wilson, John Fullarton].)

In deze twee hoofdstukken wordt tegelijk het proudhoniëstische, tegenwoordig in Frankrijk in de mode zijnde socialisme, dat de privé-produktie wil laten bestaan, *maar* de ruil van privé-produkten wil *organiseren*, dat de *waar* wil, maar het *geld* niet wil, met de grond gelijk gemaakt. Het communisme moet zich op de eerste plaats van deze 'valse broeders' ontdoen. Maar afgezien van alle polemische bedoelingen is de analyse van de eenvoudige geldvormen het moeilijkste, want meest abstracte deel van de politieke economie, zoals je weet.

Ik hoop een wetenschappelijke overwinning te behalen voor onze partij. Maar zij moet nu zelf laten zien of zij talrijk genoeg is om voldoende exemplaren te kopen en zo de boekhandelaar met zijn 'scrupules' gerust te stellen. De voortgang van mijn onderneming hangt af van de verkoop van de eerste afleveringen. Als ik het definitieve contract heb, is alles in orde.

Inleiding

[tot de Bijdrage tot de kritiek
op de politieke economie]⁽⁵⁵⁾

1. *Productie, consumptie, distributie,
ruil (circulatie)*

1. *Productie*

a) Ons onderwerp is in eerste instantie de *materiële productie*.

Individen die in maatschappelijk verband produceren – dus maatschappelijk bepaalde productie van de individuen is natuurlijk het uitgangspunt. De individuele en op zich zelf staande jager en visser, met wie Smith en Ricardo beginnen, hoort tot de fantasieloze verzinsels van de 18de-eeuwse Robinsoniaden, die allerm minst alleen maar een reactie zijn op oververfijning en een terugkeer tot een verkeerd begrepen natuurleven, zoals kunsthistorici zich dat verbeelden. Netzomin als een dergelijk naturalisme de basis is van Rousseau's *contrat social*, dat de van nature onafhankelijke subjecten per verdrag in een wederzijdse verhouding en verbinding brengt. Dat is schijn en alleen de esthetische schijn van de grote en kleine Robinsoniaden. Het is veeleer de anticipatie van de 'burgerlijke maatschappij', die vanaf de 16de eeuw werd voorbereid en in de 18de met reuzenschreden rijp werd. In deze maatschappij van de vrije concurrentie is de individu losgemaakt van de natuurlijke banden enz., die hem in vroegere perioden van de geschiedenis tot een toebehoren van een specifiek, begrensd menselijk conglomeraat maken. De profeten van de 18de eeuw,

op wier schoulers Smith en Ricardo nog volledig staan, heeft deze individu van de 18de eeuw – enerzijds produkt van de ontbinding van de feodale maatschappijvormen, anderzijds van de sinds de 16de eeuw nieuw ontwikkelde produktiekrachten – voor ogen gezweefd als een ideaal, dat in het verleden bestaan zou hebben. Niet als historisch resultaat, maar als het uitgangspunt van de geschiedenis. Want als natuurlijke individu, passend bij hun voorstelling van de menselijke natuur, niet als een historisch ontstaande, maar als een door de natuur neergepote individu. Dit waandenkbeeld heeft tot dusver ieder nieuw tijdperk gekenmerkt. Steuart, die in menig opzicht in oppositie staat tot de 18de eeuw en als aristocraat meer historisch bewustzijn heeft, heeft deze naïveteit vermeden.

Hoe verder wij in de geschiedenis teruggaan, des te meer blijkt de individu – dus ook de producerende individu – onzelfstandig te zijn, tot een groter geheel te behoren: eerst nog volledig natuurlijk in de familie en de tot een stam uitgebreide familie; later in de zich uit de tegenstelling en versmelting van de stammen ontwikkelende gemeenschap in zijn diverse vormen. Pas in de 18de eeuw, in de 'burgerlijke maatschappij', ziet de enkeling zich geconfronteerd met de verschillende vormen van de maatschappelijke samenhang als louter een middel voor zijn privé-doeleinden, als een externe noodzakelijkheid. Maar het tijdperk, dat dit standpunt voortbrengt, dat van de op zich zelf staande enkeling, is juist het tijdperk van de tot dusver hoogst ontwikkelde maatschappelijke (vanuit dit gezichtspunt: algemene) verhoudingen. De mens is in de meest letterlijke zin van het woord een zoön politikon⁽⁵⁶⁾, niet alleen een maatschappelijk dier, maar ook een dier dat zich alleen binnen de maatschappij kan isoleren. Produktie door de geïsoleerde enkeling buiten de maatschappij – een zeldzaamheid, die een geciviliseerd mens, die de maatschappelijke krachten al dynamisch in zich heeft, hoogstens kan overkomen als hij door een toeval in de wildernis terecht komt – is net zo'n onding als ontwikkeling van de taal zonder *samen* levende en samen sprekende

individuen. Daarmee hoeven we ons niet lang bezig te houden. We hadden dit punt ook helemaal niet behoeven aan te roeren, als Bastiat, Carey, Proudhon enz. deze flauwiteit, die bij de 18de-eeuwers nog zin en redelijkheid bezat, niet opnieuw een centrale plaats hadden gegeven in de moderne economie. Voor Proudhon e.a. is het natuurlijk prettig, als hij de oorsprong van een economische verhouding, waarvan hij het historische ontstaan niet kent, geschiedfilosofisch kan verklaren door te mythologiseren, dat Adam of Prometheus een kant-en-klare idee heeft gekregen, die vervolgens zou zijn ingevoerd enz. Niets is zo droog en vervelend als de fantaserende gemeenplaats.

Als wij het dus over produktie hebben, is er altijd sprake van produktie op een bepaald maatschappelijk ontwikkelingsniveau – produktie van maatschappelijke individuen. Men zou dus kunnen denken dat we, als we dan al over produktie spreken, het historische ontwikkelingsproces in al zijn verschillende fasen moeten onderzoeken, ofwel van meet af aan moeten verklaren, dat we met één bepaalde historische periode te maken hebben, b.v. de moderne burgerlijke produktie, die inderdaad ons specifieke onderwerp is. Alleen: alle tijdperken van de produktie hebben bepaalde kenmerken gemeen, gemeenschappelijke bepalingen. De *produktie in het algemeen* is een abstractie, maar een zinvolle abstractie, voor zover die werkelijk het gemeenschappelijke accentueert, fixeert en ons daarmee herhalingen bespaart. Ondertussen is dit *algemene*, ofwel door vergelijking afgezonderde gemeenschappelijke, zelf veelvoudig geleed en valt het uiteen in verschillende bepalingen. Een deel daarvan behoort tot alle tijdperken; een ander deel hebben enkele perioden gemeen. Sommige bepalingen zal de modernste tijd gemeen hebben met de oudste. Zonder hen is geen enkele produktie denkbaar; maar als de hoogst ontwikkelde talen bepaalde wetten en bepalingen gemeen hebben met de minst ontwikkelde, dan is datgene, wat hun ontwikkeling uitmaakt, juist de afwijking van dit algemene en gemeenschappelijke. De bepalingen, die voor de produktie in het algemeen gelden, moeten

juist worden afgezonderd, opdat bij alle eenheid – die alleen al voortvloeit uit het feit, dat het subject, de mensheid, en het object, de natuur, dezelfde blijven – de wezenlijke verschillen niet vergeten worden. In dit vergeten ligt b.v. de hele wijsheid van de moderne economen, die de eeuwigheid en harmonie van de bestaande maatschappelijke verhoudingen bewijzen. Er is b.v. geen produktie mogelijk zonder een produktie-instrument, al was het alleen maar de hand. Er is geen produktie mogelijk zonder vroegere, opgehoopte arbeid, al was het alleen maar de vaardigheid, die door herhaalde oefening in de hand van de wilde vergaard en geconcentreerd is. Het kapitaal is o.a. ook een produktie-instrument, ook vroegere, geobjectiveerde arbeid. Dus is het kapitaal een algemene, eeuwige natuurverhouding; d.w.z. als ik juist het specifieke weglaat, waardoor een 'produktie-instrument', 'opgehoopte arbeid' pas kapitaal wordt. De hele geschiedenis van de produktieverhoudingen wordt daarom b.v. bij Carey beschreven als een vervalsing, die te kwader trouw door regeringen is opgezet.

Als er geen produktie in het algemeen bestaat, bestaat er ook geen algemene produktie. De produktie is altijd een *bijzondere* produktietak – b.v. landbouw, veeteelt, manufaktur enz. – of zij is de *totaliteit*. Maar de politieke economie is geen technologie. De verhouding van de algemene produktiebepalingen op een gegeven produktieniveau tot de bijzondere produktievormen elders uiteen te zetten (later).

Tenslotte is de produktie ook niet alleen een bijzondere. Maar het is altijd slechts een bepaald maatschappelijk lichaam, een maatschappelijk subject, dat binnen een grotere of kleinere totaliteit van produktietakken actief is. De verhouding tussen de wetenschappelijke uiteenzetting en de feitelijke beweging hoort hier nog evenmin thuis. Produktie in het algemeen. Bijzondere produktietakken. Totaliteit van de produktie.

Het is mode om de economie vooraf te laten gaan door een algemeen deel – dat is juist het deel, dat onder de titel 'produktie'

figureert (zie b.v. J. St. Mill) —, waarin de *algemene voorwaarden* voor iedere produktie worden besproken. Dit algemene deel bestaat of bestaat zogenaamd:

1. uit de voorwaarden, zonder welke geen produktie mogelijk is. D.w.z. in feite niets aangeven dan de wezenlijke momenten van iedere produktie. Maar zoals we zullen zien, komt dat in feite neer op enkele zeer eenvoudige bepalingen, die in triviale tautologieën wijdlopig worden afgehandeld;

2. uit de voorwaarden, die min of meer bevorderlijk zijn voor de produktie, zoals b.v. Adam Smith' voortschrijdende en stagnerende maatschappijtoestand. Om aan dat, wat bij hem als aperçu waarde heeft, wetenschappelijke betekenis te geven, zouden er onderzoekingen nodig zijn naar *het produktiviteitsniveau* in de verschillende perioden van ontwikkeling van afzonderlijke volken — een onderzoek, dat buiten de eigenlijke grenzen van ons onderwerp ligt en, voor zover het daar wel bij hoort, ondergebracht moet worden bij de behandeling van de concurrentie, accumulatie enz. Algemeen uitgedrukt komt het antwoord neer op de algemene vaststelling, dat de produktie van een industrieel volk haar hoogtepunt heeft op het moment dat voor dit volk het historische hoogtepunt is bereikt. Feitelijk. Industrieel hoogtepunt van een volk, zolang nog niet de winst, maar het winnen hoofdzaak is. In zoverre de Yankees boven de Engelsen. Ofwel: dat b.v. bepaalde rassen, aanleg, klimaten, natuurlijke omstandigheden, zoals ligging aan zee, vruchtbaarheid van de grond enz. gunstiger zijn voor de produktie dan andere. Komt ook weer neer op de tautologie, dat de rijkdom gemakkelijker geschapen wordt naarmate de elementen daarvan subjectief en objectief in hogere mate aanwezig zijn.

Maar dit alles is het niet, waar het de economen in dit algemene deel werkelijk om gaat. Anders dan de distributie enz. moet de produktie namelijk — zie b.v. Mill — worden voorgesteld als onderdeel van eeuwige natuurwetten, die niet afhankelijk zijn van de geschiedenis; en bij die gelegenheid worden dan de maatschappij

in abstracto steeds *burgerlijke* verhoudingen als onomstotelijke natuurwetten ondergeschoven. Dat is de min of meer bewuste opzet van het hele procédé. Daarentegen zouden de mensen zich bij de distributie allerlei willekeur hebben veroorloofd. Nog helemaal afgezien van het ruw uiteenscheuren van produktie en distributie en van hun werkelijke verhouding, moet van begin af aan duidelijk zijn, dat het – hoe verschillend de distributie op verschillende maatschappelijke niveaus ook mag zijn – niettemin mogelijk moet zijn om, net als bij de produktie, gemeenschappelijke bepalingen te ontdekken, en evenzeer mogelijk om alle historische verschillen te laten versmelten met of verdwijnen in *algemeen menselijke* wetten. De slaaf, de lijfeigene, de loonarbeider b.v. ontvangen allemaal een hoeveelheid voedsel, die hen in staat stelt als slaaf, als lijfeigene, als loonarbeider te bestaan. De veroveraar die van de schatting, de ambtenaar die van de belasting, de grondbezitter die van de rente, de monnik die van de aalmoes, de leviet die van de tiende leeft – zij allen ontvangen een deel van de maatschappelijke produktie, dat door andere wetten wordt bepaald dan dat van de slaaf enz. De twee belangrijkste punten, die alle economen in deze kategorie behandelen, zijn: 1. eigendom; 2. beveiliging daarvan door justitie, politie enz. Daarop kan zeer kort geantwoord worden:

ad 1. Iedere produktie is toeëigening van de natuur door de individu binnen en met behulp van een bepaalde maatschappijvorm. In deze zin is het een tautologie om te zeggen, dat eigendom (toeëigening) een produktievoorwaarde is. Maar het is belachelijk om van hieruit een sprong te maken naar een bepaalde vorm van eigendom, b.v. de particuliere eigendom. (Die bovendien nog een tegengestelde vorm is, die *niet-eigendom* evenzeer als voorwaarde vooronderstelt.) Uit de geschiedenis blijkt juist, dat gemeenschapseigendom (b.v. bij de Indiërs, Slaven, oude Kelten enz.) de oorspronkelijke vorm is, een vorm, die in de gedaante van eigendom van een gemeente nog lange tijd een aanzienlijke rol speelt. De vraag of de rijkdom zich onder deze of gene vorm van

eigendom beter ontwikkelt, is hier nog helemaal niet aan de orde. Maar dat er geen sprake kan zijn van produktie, en dus ook niet van maatschappij, als er geen vorm van eigendom bestaat, is een tautologie. Een toeëigening, die zich niets toeëigent, is een contradictio in subjecto (met zichzelf in tegenspraak – *red.*).

ad 2. Beveiliging van het verworvene enz. Reduceren we deze trivialiteiten tot hun werkelijke inhoud, dan zeggen ze heel wat meer dan hun predikers beseffen. Namelijk dat iedere vorm van produktie haar eigen rechtsverhoudigen, regeringsvorm enz. met zich brengt. Het botte gebrek aan inzicht ligt juist hierin, dat organisch samenhangende zaken zuiver toevallig met elkaar worden verbonden, zuiver reflexief met elkaar in verband worden gebracht. Het enige dat de burgerlijke economen voor ogen zweeft is, dat met de moderne politie beter te produceren valt dan b.v. onder het vuistrecht. Ze vergeten alleen, dat ook het vuistrecht een recht is en dat het recht van de sterkste in een andere vorm ook in hun 'rechtsstaat' voortleeft.

Als de met een bepaald produktieniveau corresponderende maatschappelijke toestanden nog bezig zijn te ontstaan of al bezig zijn te verdwijnen, treden er natuurlijk produktiestoringen op, zij het ook in verschillende mate en met verschillende gevolgen.

Samenvattend: Er zijn bepalingen, die alle produktieniveaus gemeen hebben en door het denken als algemene bepalingen gefixeerd worden; maar de zgn. *algemene voorwaarden* van iedere produktie zijn uitsluitend deze abstracte momenten, waaronder geen werkelijk historisch produktieniveau is begrepen.

2. *De algemene verhouding tussen produktie en distributie, ruil, consumptie*

Voordat wij de produktie nader analyseren, is het nodig de verschillende rubrieken te bezien, die de economen naast de produktie stellen.

De meest voor de hand liggende voorstelling: in de produktie

passen (brengen voort, geven vorm) de leden van de maatschappij de natuurprodukten aan de menselijke behoeften aan; de distributie bepaalt de mate, waarin de enkeling deel heeft aan deze produkten; de ruil stelt hem in het bezit van de bijzondere produkten, waarin hij zijn door de distributie toegewezen aandeel wil omzetten; in de consumptie tenslotte worden de produkten voorwerp van genot, van individuele toeëigening. De produktie brengt de dingen voort, die overeenkomen met de behoeften; de distributie verdeelt ze volgens maatschappelijke wetten; de ruil verdeelt het al verdeelde overeenkomstig de individuele behoefte; in de consumptie tenslotte verlaat het produkt deze maatschappelijke beweging, wordt direct voorwerp en dienaar van de individuele behoefte en bevredigt die door ervan te genieten. De produktie is dus het uitgangspunt, de consumptie het eindpunt; distributie en ruil houden het midden, dat zelf weer tweeledig is, doordat de distributie bepaald is als het moment uitgaande van de maatschappij en de ruil als dat uitgaande van de individuen. In de produktie wordt de persoon geobjectiveerd, in de consumptie het ding gesubjectieerd; in de distributie zorgt de maatschappij in de vorm van algemene, heersende bepalingen voor de bemiddeling tussen produktie en consumptie; in de ruil vindt die bemiddeling plaats door de toevallige bepaaldheid van de individu.

De distributie bepaalt de verhouding (hoeveelheid), waarin de produkten de enkeling toevallen; de ruil bepaalt de produkten, waarin de enkeling zijn door de distributie toegewezen aandeel opeist.

Produktie, distributie, ruil, consumptie vormen dus een directe sluitrede; produktie de algemeenheid, distributie en ruil het bijzondere, consumptie het afzonderlijke, waarin het geheel wordt samengevat. Dit is alleszins een samenhang, maar een oppervlakkige. De produktie wordt bepaald door algemene natuurwetten; de distributie door het maatschappelijke toeval, en ze kan dus min of meer stimulerend werken op de produktie; de ruil ligt daar tussenin als een formeel maatschappelijke beweging, en de af-

sluitende consumptiehandeling, die niet alleen als eindbestemming, maar ook als einddoel wordt opgevat, ligt eigenlijk buiten de economie, behalve voor zover zij weer terugwerkt op het uitgangspunt en het hele proces opnieuw in gang zet.

De tegenstanders van de politieke economen – tegenstanders binnen of buiten hun vakgebied –, die hen verwijten, dat zij samenhangende dingen barbaars scheiden, doen dat vanuit hetzelfde uitgangspunt als zij of zelfs vanuit een lager. Bijzonder vaak is het verwijt te horen, dat politieke economen de produktie veel te veel beschouwen als alleen een doel in zichzelf. De distributie zou even belangrijk zijn. Wat aan dit verwijt ten grondslag ligt is precies het economische concept, dat de distributie een zelfstandige, onafhankelijke sfeer is naast de produktie. Ofwel de momenten zouden niet in hun eenheid worden begrepen. Alsof deze scheiding niet uit de werkelijkheid in de leerboeken terecht zou zijn gekomen, maar omgekeerd uit de leerboeken in de werkelijkheid, en alsof het hier om een dialektische nivellering van begrippen zou gaan en niet om de ontleding van werkelijke verhoudingen!

a) [Produktie en consumptie]

De produktie is direct ook consumptie. Dubbele consumptie, een subjectieve en een objectieve: de enkeling, die bij het produceren zijn vermogens ontwikkelt, verbruikt die ook, consumeert ze in de produktiehandeling, net zoals de natuurlijke voortplanting tegelijk consumptie van levenskrachten is. Ten tweede: consumptie van produktiemiddelen, die gebruikt en verbruikt worden en voor een deel (zoals b.v. bij brandstoffen) weer in hun algemene elementen worden ontleed. Eveneens consumptie van de grondstof, die zijn natuurlijke vorm en hoedanigheid niet behoudt, maar die juist verbruikt wordt. In al haar elementen is de produktiehandeling dus tegelijk consumptiehandeling. De economen geven dat ook toe. De produktie in haar directe identiteit met de consumptie, de consumptie als direct samenvallend met de produktie, noemen zij *produktieve consumptie*. Deze identiteit van produktie en consump-

tie komt neer op Spinoza's stelling: *determinatio est negatio* (bepaling is ontkenning – *red.*).

Maar deze definitie van produktieve consumptie wordt alleen opgesteld om de met de produktie identieke consumptie te scheiden van de eigenlijke consumptie, die integendeel wordt opgevat als vernietigende tegenstelling tot de produktie. Laten we dus de eigenlijke consumptie onderzoeken.

De consumptie is direct ook produktie, zoals in de natuur de consumptie van elementen en chemische stoffen de produktie van de plant is. Dat de mens b.v. door zijn voeding, een vorm van consumptie, zijn eigen lichaam produceert, is duidelijk. Maar dat geldt ook voor elke andere vorm van consumptie, die de mens in welke vorm of in welk opzicht dan ook produceert. Consumptieve produktie. Volgens de economie is deze met de consumptie identieke produktie echter een tweede produktie, voortkomend uit de vernietiging van het eerste produkt. In de eerste werd de producent geobjectiveerd, in de tweede wordt het door hem geschapen ding gepersonifieerd. Dus verschilt deze consumptieve produktie – ook al is zij de directe eenheid van produktie en consumptie – fundamenteel van de eigenlijke produktie. De directe eenheid, waarin de produktie samenvalt met de consumptie en de consumptie met de produktie, laat hun directe tweeheid onaangetast.

De produktie is dus direct consumptie, de consumptie direct produktie. Elk is direct zijn tegendeel. Maar tegelijkertijd vindt tussen beide een bemiddelende beweging plaats. De produktie bemiddelt de consumptie, levert het materiaal ervoor, zonder hetwelk de consumptie geen object zou hebben. Maar de consumptie bemiddelt ook de produktie, doordat zij voor de produkten pas het subject schept, voor wie het produkten zijn. Het produkt krijgt zijn laatste voltooiing pas in de consumptie. Een spoorweg die niet bereden, dus ook niet verbruikt, niet geconsumeerd wordt, is alleen potentieel een spoorweg, niet in werkelijkheid. Zonder produktie geen consumptie; maar ook zonder consumptie geen produktie, daar de produktie op die manier zinloos zou

zijn. De consumptie produceert de produktie tweeledig,

1. doordat pas in de consumptie het produkt werkelijk produkt wordt. Een jurk wordt b.v. pas werkelijk een jurk door de handeling van het dragen; een huis, dat niet bewoond wordt, is in feite geen werkelijk huis; dus in tegenstelling tot een zuiver natuurlijk voorwerp bewijst het produkt zichzelf, *wordt* het pas produkt in de consumptie. De consumptie legt pas de laatste hand aan het produkt door het te vernietigen; want het produkt is niet produkt als geobjectiveerde handeling, maar slechts als object voor het handelende subject;

2. doordat de consumptie de behoefte aan *nieuwe* produktie scheidt, dus de ideale innerlijke drijfveer, die de voorwaarde is voor de produktie. De consumptie scheidt de drijfveer voor de produktie; zij scheidt ook het voorwerp, dat als doelbepalend in de produktie actief is. Als het duidelijk is, dat de produktie het consumptieobject in uiterlijke vorm aanbiedt, is het eveneens duidelijk, dat de consumptie het produktieobject *ideëel poneert*, als innerlijk beeld, als behoefte, als drijfveer en als doel. Zij scheidt de produktieobjecten in nog subjectieve vorm. Zonder behoefte geen produktie. Maar de consumptie reproduceert de behoefte.

Daarmee correspondeert van de kant der produktie, dat ze

1. het materiaal, het object van de consumptie levert. Een consumptie zonder object is geen consumptie; in dit opzicht scheidt, produceert de produktie dus de consumptie.

2. De produktie scheidt echter niet alleen het object van de consumptie, maar geeft de consumptie ook haar bepaaldheid, haar karakter, haar voltooiing. Net zoals de consumptie het produkt zijn afwerking als produkt gaf, geeft de produktie de afwerking aan de consumptie. *Ten eerste* is het object geen object in het algemeen, maar een specifiek object, dat op een specifieke, door de produktie zelf weer te bewerkstelligen manier geconsumeerd moet worden. Honger is honger, maar een honger die met gekookt, met vork en mes gegeten vlees wordt bevredigd, is een andere honger dan die, welke rauw vlees verslindt met behulp van hand, nagel

en tand. Niet alleen het object van de consumptie, maar ook de wijze van consumptie wordt dan ook door de produktie geproduceerd, niet alleen objectief, maar ook subjectief. De produktie schept dus de consument.

3. De produktie levert niet alleen een materiaal voor de behoefte, maar levert ook een behoefte voor het materiaal. Als de consumptie uitgroeit tot buiten haar eerste natuurlijke ruwheid en directheid – en het daarin blijven steken zou zelf het gevolg zijn van een produktie, die nog in haar natuurlijke ruwe vorm steekt –, wordt zij zelf als drijfveer bemiddeld door het object. De behoefte, die zij daarna voelt, is ontstaan door het waarnemen van het object. Het kunstvoorwerp schept – net als ieder ander produkt – een kunstzinnig publiek, dat in staat is van schoonheid te genieten. De produktie produceert dus niet alleen een voorwerp voor het subject, maar ook een subject voor het voorwerp.

De produktie produceert dus de consumptie 1. doordat zij haar het materiaal verschaft; 2. doordat zij de wijze van consumptie bepaalt; 3. doordat zij de produkten, die zij zelf eerst als object naar voren heeft gebracht, als een behoefte in de consument voortbrengt. Zij produceert dus het object van de consumptie, de wijze van consumeren, de drijfveer tot consumptie. Op dezelfde manier produceert de consumptie de *aanleg* van de producent, door hem aan te spreken als doelbepalende behoefte.

Er is dus een drievoudige identiteit tussen produktie en consumptie:

1. *Directe identiteit*: de produktie is consumptie; de consumptie is produktie. Consumptieve produktie. Produktieve consumptie. De economen noemen dat allebei produktieve consumptie. Maken echter nog een verschil. De eerste wordt reproductie genoemd, de tweede produktieve consumptie. Alle onderzoeken naar de eerste gaan over produktieve of onproduktieve arbeid; naar de tweede over produktieve of onproduktieve consumptie.

2. Dat ze allebei als middel van de ander optreden; door elkaar bemiddeld worden; wat wordt uitgedrukt als wederzijdse af-

hankelijkheid; een beweging, waardoor ze op elkaar betrokken worden en wederzijds onontbeerlijk zijn, maar tóch op afstand blijven. De produktie schept het materiaal als uiterlijk object van de consumptie; de consumptie schept de behoefte als innerlijk object, als doel van de produktie. Zonder produktie geen consumptie, zonder consumptie geen produktie. Komt in de economie in vele vormen voor.

3. De produktie is niet alleen direct consumptie en de consumptie direct produktie; ook is de produktie niet slechts een middel voor de consumptie en de consumptie het doel van de produktie, d.w.z. dat elk de ander haar object biedt, de produktie het uiterlijke van de consumptie, de consumptie het gedachte van de produktie; ze zijn elk niet alleen direct de ander of bemiddelen de ander, maar elk van beide schept ook de ander door zichzelf te voltrekken; zichzelf als de ander. Pas de consumptie voltrekt de daad van de produktie door het produkt als produkt te voltooien, door het te vernietigen, zijn zelfstandige materiële vorm te verteren; doordat zij, de consumptie, de in de eerste produktiehandeling ontwikkelde aanleg door de behoefte aan herhaling tot vaardigheid verheft. Zij is dus niet alleen de afsluitende handeling, waardoor het produkt produkt wordt, maar ook die, waardoor de producent producent wordt. Anderzijds produceert de produktie de consumptie door een bepaalde consumptiewijze te scheppen en voorts door de prikkel van de consumptie, het consumptievermogen zelf als behoefte te scheppen. Deze, onder 3 omschreven identiteit wordt in de economie vaak behandeld in de verhouding van vraag en aanbod, van objecten en behoeften, van door de samenleving geschapen en natuurlijke behoeften.

Hierna is er voor een hegeliaan niets eenvoudiger dan produktie en consumptie aan elkaar gelijk te stellen. En dat is ook gebeurd, niet alleen door socialistische belletristen⁽⁵⁷⁾, maar zelfs ook door prozaïsche economen, b.v. Say, in dier voege, dat, als men een volk bekijkt, zijn produktie gelijk is aan zijn consumptie. Of ook de mensheid in abstracto. Storch bewees dat Say ongelijk had, omdat

een volk b.v. zijn produkt niet zo maar consumeert, maar ook produktiemiddelen schept enz., vast kapitaal enz. De maatschappij als een enkel subject te bezien is bovendien onjuist – spekulatief. Bij een subject doen produktie en consumptie zich voor als momenten van één handeling. Hier benadrukken we alleen het meest essentiële, nl. dat produktie en consumptie, als men die beschouwt als activiteiten van een subject of van afzonderlijke individuen, in ieder geval momenten zijn van een proces, waarin de produktie het werkelijke uitgangspunt en daarom ook het dominerende moment is. De consumptie als nooddrift, als behoefte, is zelf een innerlijk moment van de produktieve activiteit. Maar deze laatste is het uitgangspunt van de realisering en daarom ook haar beheersende moment, de handeling, waarin het hele proces zich weer gaat afspelen. De enkeling produceert een voorwerp en keert door de consumptie ervan weer in zichzelf terug, maar dan als produktieve en zichzelf reproducerende enkeling. De consumptie blijkt dus een moment van de produktie.

In de maatschappij echter heeft de producent, zodra het produkt klaar is, een uiterlijke relatie daartoe, en de terugkeer ervan tot het subject hangt af van zijn betrekkingen tot andere individuen. Het subject krijgt het niet direct te pakken. Als het in maatschappelijk verband geproduceerd is, is directe toeëigening ervan ook niet zijn doel. Tussen de producent en de produkten treedt de *distributie*, die via maatschappelijke wetten zijn aandeel aan de produktenwereld bepaalt, dus tussen produktie en consumptie treedt.

Staat de distributie nu als zelfstandige sfeer naast en buiten de produktie?

b) [Produktie en distributie]

Als men de gewone economieën onderzoekt, valt allereerst op, dat daarin alles dubbel geponeerd wordt. In de distributie treden b.v. grondrente, arbeidsloon, rente en winst op, terwijl in de produktie

grond, arbeid, kapitaal optreden als agenten van de produktie. Bij het kapitaal is van begin af aan duidelijk, dat het in dubbele vorm optreedt: 1. als produktieagent; 2. als bron van inkomsten; als bepalend bepaalde distributievorm. Als zodanig treden rente en winst dus ook op in de produktie, voor zover het vormen zijn, waarin het kapitaal toeneemt, groeit, dus momenten zijn van zijn produktie zelf. Rente en winst als distributievormen veronderstellen het kapitaal als produktieagent. Het zijn distributiewijzen, die het kapitaal als produktieagent tot voorwaarde hebben. Het zijn eveneens reproductiewijzen van het kapitaal.

Arbeidsloon is eveneens de in een andere rubriek onderzochte loonarbeid: de bepaaldheid, die de arbeid hier als produktieagent heeft, verschijnt als distributiebepaling. Als de arbeid niet als loonarbeid bepaald was, zou de manier, waarop hij deel heeft aan de produkten, geen arbeidsloon zijn, zoals b.v. in de slavernij. De grondrente tenslotte, om meteen de hoogst ontwikkelde distributievorm te nemen, waarin de grondeigendom deel heeft aan de produkten, die veronderstelt het grootgrondbezit (eigenlijk de in het groot bedreven landbouw) als produktieagent, niet de grond op zichzelf, evenmin als het salaris de arbeid op zichzelf. De distributieverhoudingen en distributiewijzen zijn dus slechts de keerzijde van de produktieagenten. Een enkeling, die in de vorm van loonarbeid deelneemt aan de produktie, heeft in de vorm van het arbeidsloon deel aan de produkten, aan de resultaten van de produktie. De structuur van de distributie wordt volledig bepaald door de structuur van de produktie. De distributie is zelf een produkt van de produktie, niet alleen qua object, omdat alleen de produktieresultaten gedistribueerd kunnen worden, maar ook qua vorm, omdat de specifieke wijze van deelnemen aan de produktie de bijzondere distributievormen bepaalt, de vorm waarin aan de distributie wordt deelgenomen. Het is een volstrekte illusie om de grond te behandelen bij de produktie, de grondrente bij de distributie enz.

Economen als Ricardo, die het meest het verwijt krijgen, dat

zij alleen oog hebben voor de produktie, hebben dan ook uitsluitend de distributie als voorwerp van de economie bepaald, omdat zij de distributievormen instinctief opvatten als de meest specifieke uitdrukking van de manier, waarop de produktieagenten zichzelf in een gegeven maatschappij fixeren.

Voor de afzonderlijke individu is de distributie natuurlijk een maatschappelijke wet, die zijn plaats bepaalt binnen de produktie, waarin hij produceert, die dus voorafgaat aan de produktie. De enkeling heeft van huis uit geen kapitaal, geen grondbezit. Van kindsbeen af is hij door de maatschappelijke distributie aangewezen op de loonarbeid. Maar dat hij daarop is aangewezen vloeit voort uit het feit, dat kapitaal en grondbezit als zelfstandige produktieagenten bestaan.

Beziet men maatschappijen als geheel, dan lijkt de distributie in nog een ander opzicht vooraf te gaan aan de produktie en haar te bepalen; als het ware als een voor-economisch feit. Een veroverend volk verdeelt het land onder de veroveraars en legt op die manier een bepaalde verdeling en vorm van het grondbezit op; bepaalt dus de produktie. Of het maakt de veroverden tot slaven en maakt de slavenarbeid daarmee tot de grondslag van de produktie. Of een volk vernietigt het grootgrondbezit door een revolutie en verdeelt het in percelen; wijzigt dus door deze nieuwe distributie de aard van de produktie. Of de wetgeving vereeuwigd het grondbezit in bepaalde families of verdeelt de arbeid als erfelijk privilege en fixeert die op deze manier volgens kasten. In al deze gevallen, en die zijn allemaal historisch, lijkt de distributie niet gestructureerd en bepaald te zijn door de produktie, maar omgekeerd de produktie door de distributie.

Het meest oppervlakkig gezien is distributie distributie van produkten en staat dus op grotere afstand van en quasi zelfstandig tegenover de produktie. Maar voordat de distributie distributie van produkten is, is zij: 1. distributie van produktie-instrumenten en 2., wat een nadere bepaling van diezelfde verhouding is, distributie van de leden van de maatschappij over de verschillende

soorten van produktie. (Onderschikking van de individuen aan bepaalde produktieverhoudingen.) De distributie van de produkten is klaarblijkelijk slechts het resultaat van deze distributie, die in het produktieproces zelf is vervat en de structuur van de produktie bepaalt. Het is klaarblijkelijk een lege abstractie om de produktie los te zien van deze daaraan inherente distributie, terwijl omgekeerd de distributie van produkten vanzelf gegeven is met deze distributie, die oorspronkelijk een moment van de produktie was. Juist daarom verklaart Ricardo, die de moderne produktie in haar specifiek maatschappelijke structuur probeerde te begrijpen en die de econoom van de produktie par excellence is, *niet* de produktie, maar de distributie tot het eigenlijke thema van de moderne economie. Vandaar de banaliteit van economen, die de produktie als eeuwige waarheid behandelen, terwijl ze de geschiedenis verbannen naar het terrein van de distributie.

Hoe deze distributie zich verhoudt tot de produktie, die zijzelf bepaalt, is klaarblijkelijk een vraag, die thuishoort in de produktie zelf. Als er wordt beweerd, dat de distributie althans in die zin voorafgaat aan de produktie en de voorwaarde ervan is, omdat produktie moet uitgaan van een bepaalde distributie van produktie-instrumenten, dan is daarop het antwoord, dat de produktie inderdaad haar voorwaarden en uitgangspunten heeft, die momenten daarvan zijn. In het eerste begin lijken die misschien natuurlijk gegroeid. Het produktieproces zelf verandert ze van natuurlijke in historische, en als ze voor de ene periode als natuurlijke produktievoorwaarden verschijnen, waren ze in een andere periode haar historische resultaat. Binnen de produktie zelf worden ze voortdurend gewijzigd. Het gebruik van machines b.v. heeft de distributie zowel van produktie-instrumenten, als van de produkten veranderd. Het moderne grootgrondbezit is zowel resultaat van de moderne handel en de moderne industrie, als resultaat van de toepassing van laatstgenoemde in de landbouw.

De oplossing van de genoemde kwesties komt in laatste instantie altijd neer op de vraag hoe algemeen historische verhoudingen

doorwerken in de produktie, en hun verhouding tot de historische beweging in het algemeen. De kwestie hoort klaarblijkelijk thuis bij de behandeling en uiteenzetting van de produktie zelf.

Niettemin kunnen ze, in de triviale vorm, waarin ze boven aan de orde zijn gesteld, hier even kort worden afgehandeld. Bij iedere verovering zijn drie dingen mogelijk. Het veroverende volk onderwerpt het veroverde aan zijn eigen produktiewijze (zoals b.v. de Engelsen in Ierland in deze eeuw, deels ook in India); of het laat de oude bestaan en is tevreden met een schatting (b.v. Turken en Romeinen); of er treedt een wisselwerking op, waardoor er iets nieuws ontstaat, een synthese (voor een deel bij de Germaanse veroveringen). In alle gevallen is de produktiewijze, hetzij die van het veroverende, hetzij die van het veroverde volk, hetzij die, welke voortkomt uit de versmelting van beide, bepalend voor de nieuwe, tot stand komende distributie. Ofschoon zij als voorwaarde voor de nieuwe produktieperiode verschijnt, is zij toch ook weer een produkt van de produktie, niet alleen van de historische produktie in het algemeen, maar ook van de bepaalde historische produktie.

Met hun verwoestingen in Rusland handelden de Mongolen b.v. in overeenstemming met hun produktie, de veeteelt, waarvoor de aanwezigheid van grote, onbewoonde stukken grond een hoofdvoorwaarde was. De Germaanse barbaren, met hun traditionele akkerbouw met lijfeigenen en hun geïsoleerde leven op het platteland, konden de Romeinse provincies des te gemakkelijker aan deze voorwaarden onderwerpen, omdat de concentratie van het grondbezit, die daar had plaatsgehad, de oudere agrarische verhoudingen al volledig omver had geworpen.

Er bestaat een traditioneel denkbeeld, dat in bepaalde perioden uitsluitend werd geleefd van de roef. Maar om te kunnen roven moet er iets te roven zijn, dus produktie. En de aard van de roef wordt zelf weer bepaald door de aard van de produktie. Een natie van beursspekulanten kan b.v. niet op dezelfde manier worden beroofd als een natie van koeienherders.

Met de slaaf wordt het produktie-instrument direct geroofd.

Maar dan moet de produktiestruktuur van het land, waarvoor hij geroofd wordt, slavenarbeid toelaten of (zoals in Zuid-Amerika enz.) er moet een produktiewijze worden geschapen, die correspondeert met de slaaf.

Wetten kunnen een produktie-instrument, b.v. grond, in bepaalde families vereeuwigen. Die wetten krijgen pas economische betekenis, als het grootgrondbezit in harmonie is met de maatschappelijke produktie, zoals b.v. in Engeland. In Frankrijk werd kleine landbouw bedreven, ondanks het bestaan van grootgrondbezit; vandaar dat dit laatste door de revolutie is vernietigd. Maar vereeuwiging van versnippering b.v. door wetten? Ondanks deze wetten concentreert het bezit zich opnieuw. De invloed van wetten op de conservering van distributieverhoudingen, en dus hun inwerking op de produktie, moet afzonderlijk bepaald worden.

c) Tenslotte ruil en circulatie

De circulatie zelf is slechts een bepaald moment van de ruil of de ruil in zijn totaliteit gezien.

Voor zover de *ruil* slechts een bemiddelend moment is tussen de produktie en de daardoor bepaalde distributie met de consumptie; voor zover deze laatste echter zelf optreedt als een moment van de produktie, is de ruil klaarblijkelijk ook in laatstgenoemde als moment begrepen.

Op de eerste plaats is het duidelijk, dat de ruil van activiteiten en vaardigheden, die in de produktie zelf plaatsvindt, direct daartoe behoort en er het wezen van uitmaakt. Datzelfde geldt op de tweede plaats voor de ruil van produkten, voor zover die een middel is voor de vervaardiging van het eindprodukt, dat voor directe consumptie bestemd is. In zover is de ruil zelf een handeling, die deel uitmaakt van de produktie. Ten derde is de zogenaamde ruil tussen zakenlieden en zakenlieden zowel qua organisatie volledig bepaald door de produktie, als ook zelf pro-

ducerende activiteit. Pas in het laatste stadium, als het produkt direct voor de consumptie wordt geruild, is de ruil onafhankelijk van en indifferent tegenover de produktie. Maar 1. geen ruil zonder arbeidsdeling, in natuurlijke vorm dan wel zelf al als historisch resultaat; 2. particuliere ruil veronderstelt particuliere produktie; 3. zowel de intensiteit van de ruil, als zijn omvang en vorm zijn bepaald door de ontwikkeling en de structuur van de produktie. B.v. ruil tussen stad en platteland, ruil op het platteland, in de stad enz. In al zijn momenten is de ruil dus ofwel direct inbegrepen in de produktie ofwel daardoor bepaald.

Het resultaat, waartoe wij komen, is niet, dat produktie, distributie, ruil en consumptie identiek zijn, maar dat ze allemaal schakels van een geheel zijn, verschillen binnen een eenheid. De produktie domineert, zowel over zichzelf in de tegengestelde bepaling van de produktie, als over de andere momenten. Steeds opnieuw is zij het uitgangspunt van het proces. Dat ruil en consumptie niet het dominerende aspect kunnen zijn, ligt voor de hand. Dat geldt ook voor de distributie als distributie van produkten. Maar als distributie van produktieagenten is zij zelf een moment van de produktie. Een bepaalde produktie bepaalt dus een bepaalde consumptie, distributie, ruil, de *bepaalde verhoudingen van deze verschillende momenten onderling*. Overigens wordt ook de produktie, *in haar eenzijdige vorm*, op haar beurt door andere momenten bepaald. Als b.v. de markt, d.w.z. de sfeer van de ruil, zich uitbreidt, nemen ook de omvang en de differentiatie van de produktie toe. Met een verandering van de distributie verandert ook de produktie; b.v. met de concentratie van kapitaal, verschillen in distributie van de bevolking in de stad en op het platteland enz. Tenslotte bepalen de consumptiebehoeften de produktie. Tussen de verschillende momenten vindt er een wisselwerking plaats. Dat geldt voor ieder organisch geheel.

3. *De methode van de politieke economie*

Als we een bepaald land politiek-economisch onderzoeken, beginnen we bij zijn bevolking, de verdeling daarvan in klassen, stad, land, zee, de verschillende produktietakken, in- en uitvoer, jaarlijkse produktie en consumptie, wapenprijzen enz.

Het lijkt correct te beginnen met het reële en concrete, met de werkelijke voorwaarde, dus b.v. in de economie met de bevolking, die de grondslag en het subject van de hele maatschappelijke produktiehandeling is. Niettemin blijkt dit bij nadere beschouwing onjuist te zijn. De bevolking is een abstractie, zodra ik b.v. de klassen weglaat, waaruit zij bestaat. De klassen zijn op hun beurt een holle frase, als ik de elementen niet ken, waarop zij berusten, b.v. loonarbeid, kapitaal enz. Deze veronderstellen ruil, arbeidsdeling, prijzen enz. Kapitaal b.v. zonder loonarbeid is niets, zonder waarde, geld, prijs enz. Als ik dus met de bevolking zou beginnen, zou dat een chaotische voorstelling van het geheel zijn, en door nadere bepaling zou ik analytisch tot steeds eenvoudiger begrippen doordringen; van het voorgestelde concrete tot steeds vluchtiger abstracties, tot ik de eenvoudigste bepalingen zou hebben bereikt. Van daaruit zou ik de terugreis moeten beginnen, tot ik eindelijk weer de bevolking zou bereiken, maar ditmaal niet als een chaotische voorstelling van het geheel, maar als een rijke totaliteit van vele bepalingen en betrekkingen. De eerste is de weg, die de economie met haar ontstaan historisch heeft afgelegd. De economie van de 17de eeuw b.v. beginnen altijd met het levende geheel, bevolking, natie, staat, verschillende staten enz.; ze eindigen er echter altijd mee, dat zij door analyse enkele bepalende abstracte, algemene betrekkingen, zoals arbeidsdeling, geld, waarde enz., ontdekken. Zodra deze afzonderlijke momenten min of meer gefixeerd en geabstraheerd waren, ontstonden de economische systemen, die van de eenvoudige momenten als arbeid, arbeidsdeling, behoefte en ruilwaarde opklimmen tot de staat, de ruil tussen naties en de wereldmarkt. Deze methode is klaarblijkelijk

de wetenschappelijk juiste. Het concrete is concreet, omdat het de samenvatting van vele bepalingen is, dus eenheid van het menigvuldige. In het denken treedt het daarom op als een samenvattingsproces, als resultaat, niet als uitgangspunt, ofschoon het het werkelijke uitgangspunt is en dus ook het uitgangspunt van waarneming en voorstelling. Langs de eerste weg vervluchtigde de hele voorstelling tot een abstracte bepaling; langs de tweede leiden de abstracte bepalingen tot reproductie van het concrete via het denken. Op deze manier was Hegel tot de illusie gekomen om het reële op te vatten als het resultaat van het zich in zichzelf samenvattende, in zichzelf verdiepende en vanuit zichzelf bewegende denken, terwijl de methode om van het abstracte naar het concrete op te stijgen alleen maar de manier is, waarop het denken zich het concrete toeëigent en als een geestelijk concreet iets reproduceert. Maar allerminst het ontstaansproces van het concrete zelf. Een voorbeeld: de eenvoudigste economische categorie, neem b.v. de ruilwaarde, veronderstelt bevolking, een onder bepaalde verhoudingen producerende bevolking; ook een bepaalde vorm van familie- of gemeenschaps- of staatsstructuur enz. De ruilwaarde kan nooit bestaan behalve als abstracte, *eenzijdige* betrekking van een al gegeven concreet, levend geheel. Als categorie daarentegen leidt de ruilwaarde een antediluviaal bestaan. Voor het bewustzijn – en het filosofische bewustzijn is op die manier bepaald – is het begrijpende denken de werkelijke mens en dus de begrepen wereld als zodanig pas de werkelijke, en voor dit bewustzijn is de beweging van de categorieën dus de werkelijke produktiehandeling – die helaas alleen van buitenaf haar impulsen krijgt –, waarvan de wereld het resultaat is; en dat is – maar dat is opnieuw een tautologie – in zoverre juist, dat de concrete totaliteit als totaliteit van het denken, als een gedachtenconcreetum, in feite een produkt is van het denken en begrijpen; geenszins echter van het buiten of boven de waarneming en voorstelling denkende en zichzelf voortbrengende begrip, maar van de verwerking van waarneming en voorstelling tot begrijpen. Zoals het

geheel in het hoofd verschijnt als het geheel van gedachten, is het een produkt van het denkende hoofd, dat zich de wereld eigen maakt op de enige manier die hem openstaat, een manier die verschilt van de artistieke, religieuze of praktisch-geestelijke tocëigening van deze wereld. Net als voorheen blijft het reële subject buiten het hoofd in zijn zelfstandigheid bestaan; namelijk zolang het hoofd zich alleen spekulatief, alleen theoretisch gedraagt. Ook bij de theoretische methode moet dan ook het subject, de maatschappij, steeds de voorstelling als een vooronderstelling voor ogen zweven.

Maar hebben deze eenvoudige categorieën niet ook een onafhankelijk historisch of natuurlijk bestaan voor de meer concrete? Dat hangt ervan af. Hegel b.v. begint zijn rechtsfilosofie terecht met het bezit, als de eenvoudigste juridische betrekking van het subject. Maar er bestaat geen bezit voor er families of heeren-knechtverhoudingen bestaan, die veel concretere verhoudingen zijn. Daarentegen zou men terecht kunnen zeggen, dat er families of stamtotaliteiten bestaan, die alleen nog *bezitten*, geen *eigendom* hebben. De eenvoudiger categorie verschijnt dus als de verhouding van eenvoudige familie- of stamgenootschappen in verhouding tot de eigendom. In de hoger ontwikkelde maatschappij verschijnt zij als de eenvoudiger verhouding van een hoger ontwikkelde organisatie. Het concretere substraat, waarvan de betrekking het bezit is, is echter altijd voorondersteld. Men kan zich een afzonderlijke wilde als bezitter voorstellen. Maar dan is het bezit geen juridische verhouding. Het is niet juist, dat het bezit zich historisch tot de familie ontwikkelt. Bezit veronderstelt integendeel altijd deze 'concretere juridische categorie'. Overigens blijft het nog altijd zo, dat de eenvoudige categorieën de uitdrukking zijn van verhoudingen, waarin het niet-ontwikkelde concrete gerealiseerd kan zijn, zonder de veelzijdiger betrekking of verhouding, die geestelijk wordt uitgedrukt in de concretere categorie, al geponeerd te hebben; terwijl in het meer ontwikkelde concrete dezelfde categorie als een ondergeschikte verhouding blijft bestaan. Geld kan bestaan

en heeft historisch bestaan voordat er kapitaal bestond, voordat er banken bestonden, voordat de loonarbeid bestond enz. In dit opzicht kan men dus stellen, dat de eenvoudiger categorie heersende verhoudingen van een minder ontwikkeld geheel of ondergeschikte verhoudingen van een hoger ontwikkeld geheel kan uitdrukken, die historisch al bestonden voordat het geheel zich ontwikkelde in de richting, die in een concretere categorie is uitgedrukt. In zoverre zou de gang van het abstracte denken, dat opstijgt van het eenvoudigste naar het gecombineerde, overeenstemmen met het werkelijke historische proces.

Aan de andere kant kan men stellen, dat er zeer ver ontwikkelde, maar niettemin historisch onrijpere maatschappijvormen bestaan, waarin de hoogste economische vormen aanwezig zijn, b.v. coöperatie, ontwikkelde arbeidsdeling enz., zonder dat er een of andere vorm van geld bestaat, b.v. Peru. Ook bij de Slavische gemeenschappen spelen het geld en de daardoor bepaalde ruil binnen de afzonderlijke gemeenschappen nauwelijks of geen rol, maar wel aan hun grenzen, in het verkeer met anderen, zoals het ook volstrekt onjuist is om de ruil in het centrum van de gemeenschappen te projecteren als het oorspronkelijk constituerende element. De ruil manifesteert zich aanvankelijk eerder in de verhouding tussen verschillende gemeenschappen onderling en niet bij de leden binnen een en dezelfde gemeenschap. Voorts: ofschoon het geld een zeer vroege en alzijdige rol speelt, is het als heersend element in de Oudheid slechts beperkt tot de kant van bepaalde naties, handelsnaties. En zelfs in de meest beschaafde Oudheid, bij de Grieken en Romeinen, bereikt het zijn volledige ontwikkeling, die in de moderne burgerlijke samenleving is voorondersteld, pas in de periode van hun ontbinding. Historisch gezien valt de volledige ontplooiing van deze zeer eenvoudige categorie dus niet in de hoogste ontwikkelingsfase van de maatschappij. Geenszins alle economische verhoudingen doortrekend. Het Romeinse rijk b.v. berustte op het hoogtepunt van zijn ontwikkeling nog steeds op belastingen en leveranties in natura.

Het geldwezen was daar eigenlijk alleen in het leger volledig ontwikkeld. Het maakte zich ook nooit meester van het geheel van de arbeid. Ofschoon de eenvoudiger categorie dus historisch kan hebben bestaan voor de concretere, kan zij zich juist in een gecombineerde maatschappijvorm intensief en extensief volledig ontwikkeld hebben, terwijl de concretere in een minder ontwikkelde maatschappijvorm volledig ontwikkeld was.

Arbeid lijkt een zeer eenvoudige categorie. In deze algemeenheid – als arbeid in het algemeen – is ook de voorstelling ervan oeroud. Toch is 'arbeid', economisch in deze eenvoud opgevat, een even moderne categorie als de verhoudingen, die deze eenvoudige abstractie voortbrengen. Het monetaire stelsel b.v. poneert de rijkdom nog volledig objectief, als een ding buiten zichzelf in het geld. Daarmee vergeleken was het een belangrijke stap voorwaarts, toen het manufaktuur- of commerciële stelsel niet meer het ding, maar de subjectieve activiteit – de commerciële en manufaktuurarbeid – als de bron van rijkdom ging beschouwen, ofschoon deze activiteit nog altijd uitsluitend werd opgevat in haar beperktheid als geld-makend. Tegenover dit systeem het fysiocratische, dat een bepaalde vorm van arbeid, de landbouw, als rijkdom-scheppend beschouwt en het object zelf niet meer in zijn geldvermomming, maar als produkt in het algemeen, als algemeen resultaat van de arbeid. Dit produkt overigens, gezien de beperktheid van de activiteit, als een nog altijd natuurbepaald produkt – landbouwprodukt, bij uitstek produkt van de aarde.

Het was een enorme stap vooruit, toen Adam Smith elke nadere bepaling van de rijkdom-scheppende arbeid verwierp – arbeid zonder meer, noch manufaktuur, noch commerciële, noch agrarische arbeid, maar zowel de ene als de andere. Met de abstracte algemeenheid van de rijkdom-scheppende activiteit nu ook de algemeenheid van het als rijkdom bepaalde object, produkt in het algemeen of weer arbeid in het algemeen, maar als vroegere, concretere arbeid. Hoe groot en moeilijk deze overgang was, blijkt uit het feit, dat ook Adam Smith nog af en toe terugvalt

in het fysiocratische stelsel. Nu zou het kunnen lijken alsof hiermee alleen de abstracte uitdrukking van de eenvoudigste en alleroudste betrekking gevonden zou zijn, waarin de mens – in welke maatschappijvorm dan ook – producerend optreedt. Aan de ene kant is dat juist, aan de andere kant niet. De onverschilligheid tegenover een bepaalde soort arbeid veronderstelt een zeer hoog ontwikkelde totaliteit van werkelijke soorten arbeid, waarvan geen de alles-beheersende is. De meest algemene abstracties ontstaan dan ook pas bij de rijkste concrete ontwikkeling, waar één ding voor vele als gemeenschappelijk verschijnt, als iets dat ze alle gemeen hebben. Dan kan het niet langer in een bijzondere vorm worden gedacht. Anderzijds is deze abstractie van de arbeid zeker niet alleen het geestelijke resultaat van een concrete totaliteit van arbeidshandelingen. Onverschilligheid tegenover een bepaalde soort arbeid correspondeert met een maatschappijvorm, waarin de individuen gemakkelijk hun arbeid kunnen veranderen en waarin een bepaalde soort arbeid voor hen alleen toevallig, dus onverschillig is. De arbeid is hier niet alleen als categorie, maar ook in de werkelijkheid een middel geworden om algemene rijkdom te scheppen en is als bepaaldheid niet langer met de individuen als iets bijzonders vergroeid. Een dergelijke toestand is het verst ontwikkeld in de modernste bestaansvorm van de burgerlijke maatschappij – de Verenigde Staten. Hier krijgt dus de abstractie van de categorie 'arbeid', 'arbeid in het algemeen', arbeid zonder meer, het uitgangspunt van de moderne economie, pas praktische werkelijkheid. De eenvoudigste abstractie, die door de moderne economie wordt vooropgesteld en die een oeroude, voor alle maatschappijvormen geldige betrekking uitdrukt, blijkt dus in deze abstractie pas praktisch waar te worden als categorie van de modernste maatschappij. Men zou kunnen zeggen: wat in de Verenigde Staten een historisch produkt is, is bij de Russen b.v. – deze onverschilligheid tegenover een bepaalde soort arbeid – een natuurlijke aanleg. Maar er bestaat nog altijd dat verduivelde verschil tussen barbaren, die uit aanleg voor alles bruikbaar zijn,

en beschaafde mensen, die zichzelf voor alles gebruiken. En bovendien hangt deze onverschilligheid tegenover een bepaalde arbeid bij de Russen praktisch gesproken samen met het feit, dat ze traditioneel volledig vastzitten aan een heel bepaalde arbeid, waar ze alleen door invloeden van buitenaf uit losgesleurd kunnen worden.

Uit het voorbeeld van de arbeid blijkt overtuigend, hoe zelfs de meest abstracte categorieën, ook al gelden ze – juist vanwege hun abstractie – voor alle tijdperken, niettemin in de bepaaldheid van deze abstractie zelf evenzeer produkten zijn van historische verhoudingen, en hun volledige geldigheid pas voor en binnen deze verhoudingen bezitten.

De burgerlijke maatschappij is de hoogst ontwikkelde en meest complexe historische organisatie van de produktie. De categorieën, die haar verhoudingen uitdrukken, het inzicht in hun structuur maakt dus tegelijk inzicht mogelijk in de structuur en de produktieverhoudingen van alle ten onder gegane maatschappijvormen; met het puin en de elementen ervan heeft de burgerlijke maatschappij zich opgebouwd en deels nog niet overwonnen resten ervan slepen zich in haar voort, simpele aanduidingen zijn uitgebouwd tot volledig ontwikkelde betekenissen, enz. De anatomie van de mens is een sleutel tot de anatomie van de aap. De aanduidingen van een hoger niveau in ondergeschikte diersoorten kunnen daarentegen alleen begrepen worden, als het hogere zelf al bekend is. De burgerlijke economie levert op die manier de sleutel tot die van de Oudheid enz. Maar geenszins op de manier van de economen, die alle historische verschillen verdoezelen en in alle maatschappijvormen de burgerlijke zien. Men kan schatting, tienden enz. begrijpen, als men de grondrente kent. Maar men mag ze niet met elkaar gelijkstellen. Omdat voorts de burgerlijke maatschappij zelf slechts een tegenstrijdige vorm van ontwikkeling is, zal men daarin verhoudingen uit vroegere vormen vaak alleen verkommerd of zelfs in travestie aantreffen. B.v. het gemeenschapsbezit. Het moge dus

waar zijn dat de categorieën van de burgerlijke economie een waarheid hebben voor alle andere maatschappijvormen, maar dat moet dan wel met een korrel zout worden genomen. Zij kunnen daarin ontwikkeld, verkommerd, als karikatuur enz. aanwezig zijn, maar er zijn altijd essentiële verschillen. De hele zogenaamde historische ontwikkeling berust op het feit, dat de laatste vorm de voorafgaande als ontwikkelingsstrappen naar zichzelf beschouwt en, omdat zij maar zelden en alleen onder zeer bepaalde omstandigheden in staat is zichzelf te kritiseren — we hebben het hier natuurlijk niet over historische perioden, die zichzelf als een tijdperk van verval beschouwen —, die altijd eenzijdig opvat. De christelijke religie was pas in staat een objectief inzicht te geven in de vroegere mythologieën, zodra haar zelfkritiek tot een zekere graad als het ware potentieel voltooid was. Zo kreeg de burgerlijke economie pas inzicht in de feodale, antieke en oosterse, zodra de zelfkritiek van de burgerlijke maatschappij was begonnen. Voor zover de burgerlijke economie zich niet volledig en mythologiserend vereenzelvigd met het verleden, had haar kritiek op het vroegere systeem, vooral het feodale, dat nog haar directe vijand was, veel weg van de kritiek, die het christendom op het heidendom uitoefende of het protestantisme op het katholicisme.

Zoals altijd bij iedere historische, sociale wetenschap, moet men bij de ontwikkeling van de economische categorieën altijd voor ogen houden, dat het subject, hier de moderne burgerlijke maatschappij, zowel in de werkelijkheid als in gedachten is gegeven, en dat de categorieën dus bestaansvormen, existentievoorwaarden, vaak alleen maar afzonderlijke aspecten van deze bepaalde maatschappij, van dit subject, uitdrukken en dat zij dus ook *wetenschappelijk* gezien geenszins pas daar begint, waar nu van haar *als zodanig* sprake is. Dat moet men voor ogen houden, omdat het direct van beslissend belang is voor de indeling. Niets lijkt b.v. natuurlijker dan met de grondrente te beginnen, het grondbezit, omdat dat gebonden is aan de aarde, de bron van alle produktie en al het bestaan, en aan de eerste produktievorm van iedere

enigszins geconsolideerde maatschappij — de landbouw. Maar niets zou verkeerder zijn. In alle maatschappijvormen is er een bepaalde produktie, die aan alle andere hun rang en invloed toewijst; dat geldt dus ook voor de verhoudingen van deze produktie tegenover de andere. Het is een algemene belichting, waarin alle overige kleuren zijn ondergedompeld en hun bijzonderheid wordt gemodificeerd. Het is een bijzondere ether, die het specifieke gewicht bepaalt van al het bestaan dat erin tot uiting komt. Bij herdersvolken b.v. (Louter jagers- en vissersvolken liggen buiten het punt, waar de werkelijke ontwikkeling begint.) Bij hen komen bepaalde vormen van akkerbouw voor, sporadisch. Het grondbezit wordt erdoor bepaald. Het is gemeenschappelijk en bewaart deze vorm min of meer, naarmate deze volken min of meer nog aan hun traditie vasthouden, b.v. de gemeenschapseigendom bij de Slaven. Bij volken met een gevestigde akkerbouw — dit gevestigd-zijn is al een grote trap —, waar deze domineert, zoals in de Oudheid en het feodale tijdperk, hebben zelfs de industrie en de organisatie ervan en de eigendomsvormen, die daarmee overeenstemmen, min of meer het karakter van grondbezit, zijn daar volledig van afhankelijk, zoals bij de oude Romeinen, of, zoals in de middeleeuwen, imiteren de organisatie van het platteland in de stad en in haar verhoudingen. In de middeleeuwen heeft ook het kapitaal — voor zover het geen zuiver geldkapitaal is — als traditioneel ambachtelijk gereedschap enz. enz. dit karakter van grondbezit. In de burgerlijke maatschappij is het omgekeerd. De landbouw wordt steeds meer een pure tak van industrie en wordt volledig beheerst door het kapitaal. Net zo de grondrente. In alle vormen, waarin het grondbezit heerst, is de natuurlijke betrekking nog dominerend. In de vormen, waarin het kapitaal heerst, is dit het maatschappelijke, historisch geschapen element. De grondrente kan niet begrepen worden zonder het kapitaal. Maar het kapitaal wel zonder de grondrente. Het kapitaal is de alles-beheersende macht van de burgerlijke maatschappij. Het moet uitgangspunt en eindpunt zijn en behandeld worden vóór het grondbezit. Als

beide apart zijn onderzocht, moet hun wisselwerking onderzocht worden.

Het zou dus ondoenlijk en onjuist zijn om de economische categorieën te behandelen in de volgorde, waarin zij historisch bepalend zijn geweest. Hun volgorde wordt integendeel bepaald door de verhouding, die zij in de burgerlijke maatschappij onderling hebben en die precies het omgekeerde is van wat natuurlijk lijkt of overeenkomt met de loop van de historische ontwikkeling. Het gaat niet om de verhouding, die de economische verhoudingen in de opeenvolging van verschillende maatschappijvormen historisch hebben. Nog minder om hun volgorde 'in de idee' (*Proudhon*) (vaag-verwarde voorstelling van de historische beweging). Maar om hun onderlinge structuur binnen de moderne burgerlijke maatschappij.

De zuiverheid (abstracte bepaaldheid), waarmee de handelsvolken – Feniciërs, Carthagers – in de oude wereld optraden, wordt juist bepaald door het domineren juist van de landbouwvolken. Het kapitaal als handels- of geldkapitaal verschijnt juist in deze abstractie, waar het kapitaal nog niet het dominerende element van de maatschappijen is. Lombarden en joden nemen eenzelfde positie in tegenover de agrarische maatschappijen van de middeleeuwen.

Nog een voorbeeld van de verschillende positie, die dezelfde categorieën op verschillende maatschappelijke niveaus hebben: een van de laatste vormen van de burgerlijke maatschappij: *maatschappijen op aan·lenen*. Komen echter ook voor aan het begin ervan, bij de grote geprivilegieerde en monopoliehoudende handelscompagnieën.

Het begrip nationale rijkdom zelf sluipt bij de 17de-eeuwse economen aldus naar binnen – een opvatting, die men voor een deel nog terugvindt bij die van de 18de eeuw –, dat de rijkdom alleen wordt geschapen voor de staat, welks macht evenredig is met deze rijkdom. Dit was de nog onbewust huichelachtige manier, waarop de rijkdom en de produktie ervan tot doel van de moderne

staten worden verklaard en zij zelf alleen nog als middel voor de produktie van rijkdom worden beschouwd.

De indeling moet klaarlijkelijc als volgt luiden: 1. De algemeen-abstracte bepalingen, die dus min of meer tot alle maatschappijvormen behoren, maar in bovengenoemde zin. 2. De categorieën, die de interne structuur van de burgerlijke maatschappij vormen en waarop de fundamentele klassen berusten. Kapitaal, loonarbeid, grondbezit. Hun onderlinge betrekkingen. Stad en platteland. De drie grote maatschappelijke klassen. Ruil daartussen. Circulatie. Kredietwezen (particulier). 3. Samenvatting van de burgerlijke maatschappij in de vorm van de staat. In de betrekking tot zichzelf beschouwd. De 'onproduktieve' klassen. Belastingen. Staatsschuld. Openbaar krediet. De bevolking. De kolonies. Emigratie. 4. De internationale verhouding van de produktie. Internationale arbeidsdeling. Internationale ruil. In- en uitvoer. Wisselkoers. 5. De wereldmarkt en de crises.

4. Produktie.

Produktiemiddelen en produktieverhoudingen.

Produktie- en verkeersverhoudingen.

Staats- en bewustzijnsvormen in verhouding tot de produktie- en verkeersverhoudingen.

Juridische verhoudingen. Familieverhoudingen.

Notabene wat betreft de punten, die hier genoemd en niet vergeten moeten worden:

1. *Oorlog* eerder ontwikkeld dan vrede; wijze waarop door de oorlog en in de legers enz. bepaalde economische verhoudingen als loonarbeid, machinerie enz. eerder ontwikkeld waren dan binnen de burgerlijke maatschappij. Ook de verhouding tussen produktiekraft en verkeersverhoudingen bijzonder aanschouwelijk in het leger.

2. *Verhouding tussen de ideële geschiedschrijving tot dusver en de werkelijke. Vooral de zogenaamde cultuurgeschiedenis, de oude gods-*

dienst- en staatsgeschiedenis. (Op dit punt kan ook iets gezegd worden over de verschillende soorten geschiedschrijving tot dusver. Zogenaamd objectieve. Subjectieve (morele e.a.). Filosofische.)

3. *Secundaire en tertiaire*, in het algemeen *afgeleide, overgedragen*, niet-oorspronkelijke produktieverhoudingen. Hier de inwerking van internationale verhoudingen.

4. *Verwijten over het materialisme van deze opvatting. Verhouding tot het naturalistische materialisme.*

5. *Dialektiek van de begrippen produktiekracht (produktiemiddel) en produktieverhouding, een dialektiek*, waarvan de grenzen bepaald moeten worden en die de werkelijke verschillen niet uitwist.

6. *De ongelijkmatige verhouding van de ontwikkeling van de materiële produktie, b.v. tot de artistieke.* In het algemeen het begrip vooruitgang niet opvatten in zijn gebruikelijke abstractie. Moderne kunst enz. Deze wanverhouding nog niet zo belangrijk en moeilijk te begrijpen als binnen praktisch-sociale verhoudingen zelf. B.v. in het onderwijs. Verhouding van de Verenigde Staten tot Europa. Het eigenlijke moeilijke punt, dat hier behandeld moet worden, is echter hoe de produktieverhoudingen als juridische verhoudingen in een ongelijke ontwikkeling raken. Dus b.v. de verhouding tussen het Romeinse privaatrecht (bij het strafrecht en het civiele recht is dat minder het geval) en de moderne produktie.

7. *Deze opvatting blijkt een noodzakelijke ontwikkeling.* Maar rechtmatigheid van het toeval. Hoe. (De vrijheid o.a. ook.) (Inwerking van de communicatiemiddelen. Wereldgeschiedenis heeft niet altijd bestaan; de geschiedenis als wereldgeschiedenis resultaat.)

8. *Het uitgangspunt vanzelfsprekend van de natuurlijke bepaaldheid; subjectief en objectief.* Stammen, rassen enz.

Bij de kunst is bekend, dat bepaalde hoogtepunten daarvan allerminst in verhouding staan tot de algemene ontwikkeling van de maatschappij, dus ook tot de materiële grondslag daarvan, als

het ware het geraamte van haar organisatie. B.v. bij de Grieken vergeleken met de modernen of zelfs Shakespeare. Van bepaalde kunstvormen, b.v. het epos, geeft men zelfs toe, dat die in hun grootse, klassieke vorm nooit geproduceerd kunnen worden, zodra de kunstproductie als zodanig optreedt; dat dus op het gebied van de kunst zelf bepaalde belangrijke uitingen ervan alleen mogelijk zijn op een laag-ontwikkeld niveau van kunstontwikkeling. Als dit in de verhouding tussen de diverse kunstvormen op het terrein van de kunst zelf al het geval is, is het al minder verbazend, dat het ook geldt voor de verhouding tussen het hele gebied van de kunst en de algemene ontwikkeling van de maatschappij. De enige moeilijkheid is een algemene formulering van deze tegenspraken. Zodra ze gespecificeerd worden, zijn ze al verklaard.

Nemen we b.v. de verhouding van de Griekse kunst en vervolgens Shakespeare tot de tegenwoordige tijd. Het is bekend, dat de Griekse mythologie niet alleen het arsenaal is van de Griekse kunst, maar ook haar fundament. Is de opvatting van de natuur en van de maatschappelijke verhoudingen, die aan de Griekse fantasie en dus de Griekse [mythologie] ten grondslag ligt, mogelijk met automaten en spoorwegen en lokomotieven en elektrische telegrafien? Waar blijft Vulcanus tegen Roberts & Co., Jupiter tegen de bliksemafleider en Hermes tegen het Crédit mobilier?⁽²³⁾ Iedere mythologie overwint en beheerst en vormt de natuurkrachten in en door de fantasie: verdwijnt dus met de werkelijke beheersing daarvan. Wat blijft er van Fama over naast Printinghouse Square?⁽⁵⁸⁾ De Griekse kunst veronderstelt de Griekse mythologie, d.w.z. de natuur en de maatschappelijke vormen, zoals de volksfantasie die zelf al op een onbewust artistieke manier heeft verwerkt. Dat is haar materiaal. Niet elke willekeurige mythologie, d.w.z. niet elke willekeurige, onbewust artistieke verwerking van de natuur (hier inclusief al het feitelijk bestaande, dus ook de maatschappij). De Egyptische mythologie kon nooit het fundament of de moederschoot van de Griekse kunst zijn. Maar in ieder geval *een* mythologie. Dus geenszins een maatschappelijke ont-

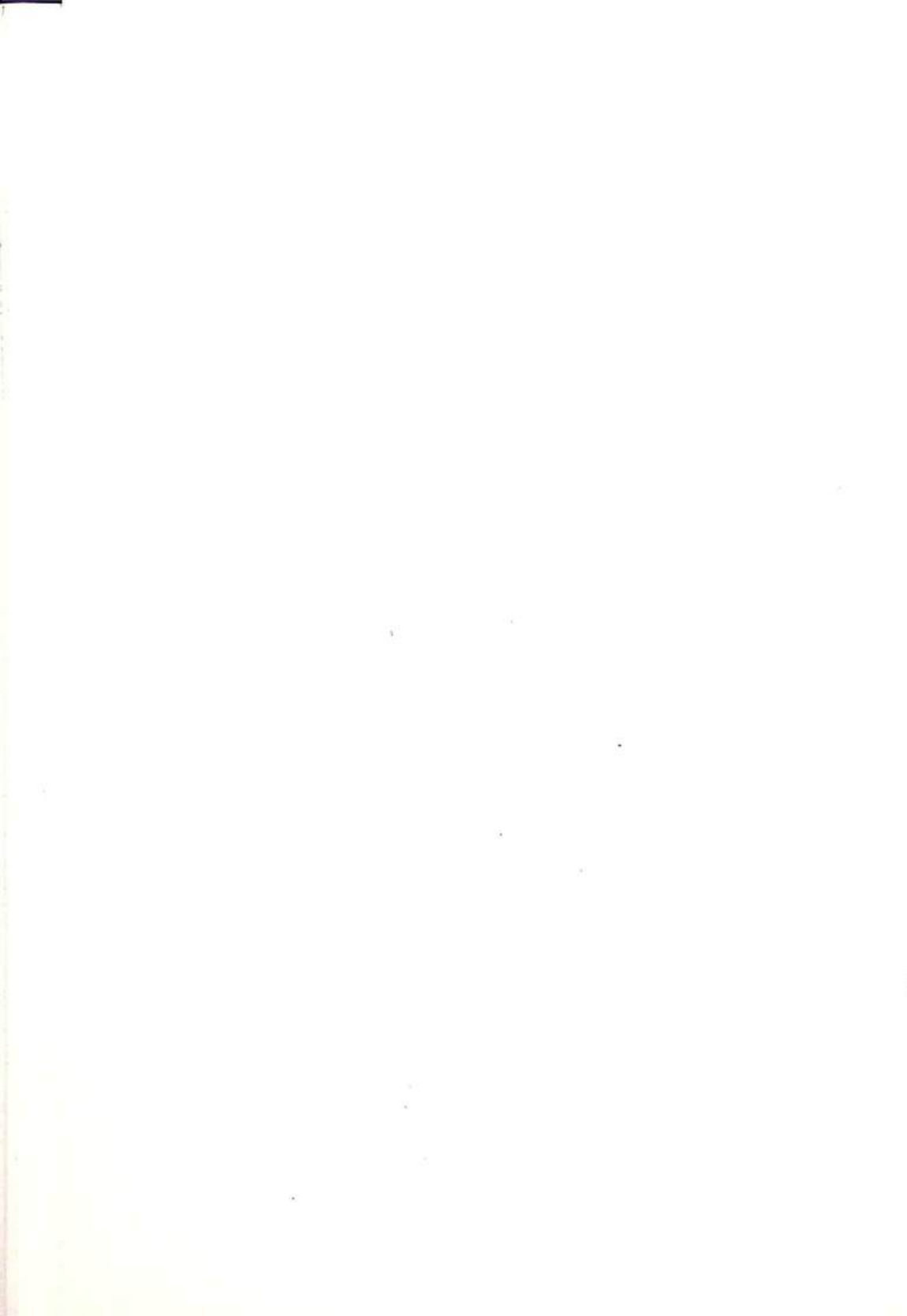
wikkeling, die iedere mythologische verhouding tot de natuur, elke mythologiserende verhouding daartoe uitsluit; dus van de kunstenaar een fantasie verlangt, die onafhankelijk is van de mythologie.

Aan de andere kant: is Achilles mogelijk met kruit en lood? Of de hele 'Ilias' met drukpers of zelfs drukmachine? Verstommen het zingen en verhalen en de muze niet noodzakelijk met de perszwengel, verdwijnen dus niet noodzakelijk de voorwaarden van de epische poëzie?

Maar de moeilijkheid ligt niet in het begrijpen, dat Griekse kunst en epos gebonden zijn aan bepaalde maatschappelijke ontwikkelingsvormen. De moeilijkheid is, dat ze ons nog steeds artistiek genot bieden en in bepaald opzicht als norm en onbereikbaar voorbeeld gelden.

Een man kan niet opnieuw kind worden, of hij wordt kinds. Maar beleeft hij geen plezier aan de naïveteit van het kind en moet hij niet op een hoger niveau streven naar de reproductie van diens waarheid? Leeft niet juist in het kind in ieder tijdperk het eigen karakter en de natuurlijke waarheid daarvan? Waarom zouden de historische kinderjaren van de mensheid, de tijd van haar bloeiendste pracht, niet eeuwig aantrekkelijk blijven als een tijd die nooit weerkeert? Er zijn onhebbelijke kinderen en wijsneuzige kinderen. Vele oude volken horen in die categorie thuis. De Grieken waren normale kinderen. De charme, die hun kunst voor ons heeft, is niet in tegenspraak met het weinig ontwikkelde maatschappelijke niveau, waarop ze opgroeide; is juist het resultaat daarvan en hangt onverbrekkelijk samen met het feit, dat de onrijpe maatschappelijke voorwaarden, waarin zij ontstond en alleen kon ontstaan, nooit kunnen terugkeren.

TOELICHTINGEN

- 1 De 'Duitse wetenschap' gebruikte tegen de 'Bijdrage tot de kritiek', evenals tegen 'Het Kapitaal', de taktiek van het doodzwijgen, en met vrij groot succes. Tijdens het leven van Marx is zijn boek 'Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie' niet opnieuw verschenen, behalve het voorwoord, dat op 4 juni 1859 in iets verkorte vorm ook gepubliceerd werd in de Londense Duitstalige krant 'Das Volk'. Een passage uit het tweede hoofdstuk, over de arbeidsgeld- en ruilutopie van John Gray, heeft Engels als aanvulling toegevoegd aan de Duitse edities van Marx' werk 'De armoede van de filosofie' van 1885 en 1892.
- 2 '*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*' – Dagblad, dat tussen 1 januari 1842 en 31 maart 1843 in Keulen verscheen. De krant was gesticht door vertegenwoordigers van de Rijnlandse bourgeoisie, die zich opstelden als tegenstanders van het Pruisische absolutisme. Ook enkele jong-hegelianen werden als medewerkers aangetrokken. Vanaf april 1842 was Karl Marx medewerker van het blad en vanaf oktober van hetzelfde jaar hoofdredacteur. De krant publiceerde ook een reeks artikelen van Friedrich Engels. Onder de redactie van Karl Marx kreeg de krant een steeds uitgesprokener revolutionair-democratisch karakter. Deze koers van de '*Rheinische Zeitung*', die in Duitsland steeds populairder werd, wekte in regeringskringen bezorgdheid en ontevredenheid en werd het doelwit van een woedende campagne in de reactionaire pers. Op 19 januari 1843 vaardigde de Pruisische regering een verordening uit, waarbij de '*Rheinische Zeitung*' per 1 april 1843 werd verboden en tot die tijd onder een bijzonder strenge censuur werd geplaatst.
- 3 '*Allgemeine Zeitung*' – Conservatief dagblad, gesticht in 1798; tussen 1810 en 1882 verschenen in Augsburg. In 1842 publiceerde het een volstrekt vals voorstelling van de ideeën van het utopische communisme en socialisme, waartegen Marx in het geweer kwam met zijn artikel 'Der Kommunismus und die Augsburger "*Allgemeine Zeitung*"', dat in oktober 1842 in de '*Rheinische Zeitung*' verscheen.
- 4 De '*Deutsch-Französische Jahrbücher*' werden onder redactie van Karl Marx en Arnold Ruge in Parijs in het Duits uitgegeven. Er is maar één dubbelnummer van verschenen (februari 1844); het bevatte Karl Marx' 'Zur Judenfrage' en 'Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung' (zie 'Over godsdienst, staat en het joodse vraagstuk', Uitgeverij Pegasus, Amsterdam 1979), voorts van Friedrich Engels 'Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie' en 'Die Lage Englands. "Past and Present"' by Thomas Carlisle. Londen 1843'.

Deze artikelen markeren de overgang van Marx en Engels naar het materialisme en communisme. Dat het tijdschrift zijn verschijning staakte, kwam vooral door principiële meningsverschillen tussen Marx en de burgerlijke radikaal Ruge.

5 De *Deutsche Arbeiterverein* (Duitse Arbeidersvereniging) werd eind augustus 1847 in Brussel door Marx en Engels gesticht om de in België wonende Duitse arbeiders politiek voor de lichten en bekend te maken met de ideeën van het wetenschappelijke communisme. Onder leiding van Marx en Engels en hun strijdmakkers ontwikkelde de vereniging zich tot een legaal centrum van de Duitse revolutionaire arbeiders. De Duitse Arbeidersvereniging stond in direct contact met Vlaamse en Waalse arbeidersverenigingen. De progressiefste leden werden lid van de Brusselse gemeente van de Bond der Communisten. De vereniging speelde een voorname rol bij de stichting van de Brusselse Association démocratique. Spoedig na de Franse Februari-revolutie van 1848, toen de Belgische politie de meeste leden van de Duitse Arbeidersvereniging arresteerde en het land uitzette, staakte de vereniging haar activiteiten. (Zie ook Friedrich Engels, 'De beginselen van het communisme', Uitgeverij Pegasus, Amsterdam 1976.)

6 '*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*' - Dagblad, dat tussen 1 juni 1848 en 19 mei 1849 onder redactie van Karl Marx in Keulen werd gepubliceerd. Direct na hun terugkeer uit de emigratie troffen Marx en Engels voorbereidingen voor de uitgave van een groot revolutionair dagblad. In april en mei 1848 plaatsten zij aandelen voor hun krant, selecteerden correspondenten en namen contact op met democratische kranten in andere landen. Als plaats van verschijning kozen zij Keulen, de hoofdstad van de Rijnprovincie, één van de economisch en politiek meest ontwikkelde streken van Duitsland met een sterk proletariaat. Op juridisch gebied gold hier de burgerlijke Code Napoléon, die een veel grotere persvrijheid garandeerde dan het feodaal-absolutistische Pruisische landrecht.

☛ Met de naam '*Neue Rheinische Zeitung*' knoopten Marx en Engels aan bij de revolutionaire tradities van de door Marx tussen 1842 en 1843 geredigeerde '*Rheinische Zeitung*' (zie noot 2). De krant werd de opvoeder van de volksmassa's in de strijd tegen de contrarevolutie.

Toen het eerste nummer van de '*Neue Rheinische Zeitung*' met Engels' artikel '*Die Frankfurter Versammlung*' verscheen, staakten vele burgerlijke aandeelhouders hun steun aan de krant. Dat het blad tijdens de Juni-opstand in Parijs openlijk de zijde van het proletariaat koos, was voor het grootste deel van de nog resterende aandeelhouders aanleiding zich eveneens terug te trekken.

De vastbesloten en onverzoenlijke houding van de '*Neue Rheinische Zeitung*', haar politieke onthullingen en strijdvaardige internationalisme leidden

al in de eerste maanden van haar bestaan tot felle aanvallen van de feodaal-monarchistische en burgerlijk-liberale pers en tot vervolging door de Pruisische regering. De autoriteiten weigerden Marx de Pruisische nationaliteit te verlenen en begonnen een reeks processen tegen de redacteuren van de krant, in de eerste plaats tegen Marx en Engels. Naar aanleiding van de septembergebeurtenissen kondigden de autoriteiten op 26 september 1848 in Keulen de staat van beleg af en verboden het verschijnen van democratische kranten, waaronder ook de 'Neue Rheinische Zeitung'. Nadat de staat van beleg was opgeheven kon het blad van 12 oktober af weer verschijnen. Na de contrarevolutionaire omwenteling in Pruisen werd het gerechtelijke en politieke optreden tegen de redacteuren aanzienlijk verscherpt.

Ongeacht alle vervolgingen en politieke maatregelen verdedigde de 'Neue Rheinische Zeitung' moedig de belangen van de revolutionaire democratie en daarmee de belangen van het proletariaat. De Pruisische regering had Marx al het staatsburgerschap geweigerd, maar in mei 1849, toen de contrarevolutie op alle fronten tot de aanval overging, kwam ook het bevel om hem uit Pruisen uit te wijzen. Zijn uitwijzing en de represailles tegen de andere redacteuren dwongen de redactie om de verschijning van het blad te staken. Het laatste nummer van de 'Neue Rheinische Zeitung' – nummer 301 van 19 mei 1849 – verscheen rood gedrukt. In hun afscheidsoproep aan de arbeiders van Keulen verklaarden de redacteuren, dat 'hun laatste woord altijd en overal zal zijn: emancipatie van de werkende klasse'. De 'Neue Rheinische Zeitung' was 'het beste, nimmer geëvenaarde orgaan van het revolutionaire proletariaat' (Lenin).

7 'New York Daily Tribune' – Amerikaanse krant, die verscheen van 1841 tot 1924. De krant, gesticht door de Amerikaanse journalist en politicus Horace Greeley, was tot het midden van de jaren '50 het orgaan van de linkervleugel van de Amerikaanse Whigs en vervolgens het orgaan van de Republikeinse Partij. In de jaren '40 en '50 had de krant een progressieve koers en trad ze op tegen de slavernij.

De medewerking van Marx aan de krant begon in augustus 1851 en duurde tot maart 1862. Een groot aantal artikelen voor het blad zijn op verzoek van Marx geschreven door Engels. De bijdragen van Marx en Engels aan het blad gaan o. a. over belangrijke kwesties van de arbeidersbeweging, de binnen- en buitenlandse politiek en de economische ontwikkeling van de Europese landen, kwesties van de koloniale expansie en de nationale bevrijdingsbeweging in de onderdrukte en afhankelijke landen. Toen de Europese reactie weer de kop opstak, gebruikten Marx en Engels deze veelgelezen progressieve Amerikaanse krant om de gebreken van de kapitalistische maatschappij aan de hand van feiten aan te klagen, de aan deze maatschappij inherente tegenspraken bloot te leggen en te wijzen op het beperkte karakter van de burgerlijke democratie.

De redactie van de 'New York Daily Tribune' veroorloofde zich in veel gevallen willekeurige veranderingen in de tekst van de artikelen; een paar

werden er, zonder vermelding van de auteur, als redactionele hoofdartikelen geplaatst en vanaf medio 1855 werden alle artikelen van Marx en Engels zonder ondertekening gepubliceerd. In dit eigenmachtige optreden zag Marx herhaaldelijk aanleiding tot protesten. Bij het begin van de burgeroorlog in de USA hield zijn medewerking aan de krant definitief op. Een belangrijke rol hierbij speelde het feit, dat de redactie werd versterkt met aanhangers van een compromis met de slavenhoudersstaten en dat de krant haar progressieve opstelling prijs gaf.

- 8 'Hier moet je alle weifeling verstikken, hier past niet langer schuchterheid' (*Dante*, 'De Goddelijke Komedie').
- 9 'The Spectator' – Engels literair tijdschrift, dat tussen 1711 en 1714 in Londen verscheen.
- 10 *Whigs* – Benaming voor de Engelse Liberalen.
- 11 '*Glorious revolution*' (glorierijke revolutie) – In de Engelse geschiedschrijving gebruikelijke benaming voor de staatsgreep van 1688, waarmee in Engeland de constitutionele monarchie werd gevestigd, gebaseerd op een compromis tussen de grondbezittende adel en de bourgeoisie.
- 12 De '*parallelogrammen van de beer Owen*' worden door Ricardo genoemd in zijn boek 'On Protection to Agriculture', blz. 21. In zijn utopische sociale-hervormingsplannen probeerde Owen te bewijzen, dat zowel uit zuinigheidsoverwegingen als ter wille van de gezelligheid een nederzetting het beste opgezet kon worden in de vorm van een vierkant of een parallelogram.
- 13 'The Parliamentary Debates... New Series... Vol. I', kolom 685.
- 14 De geciteerde studie 'Theory of Exchanges' is het vierde hoofdstuk van Henry Dunning Macleods boek 'The Elements of Political Economy'.
- 15 Zie Karl Marx, 'De armoede van de filosofie' (hoofdstuk 2, De gevormde of samengestelde waarde), Uitgeverij Progres, Moskou 1974 (Nederlandse taal).
- 16 *Robert Peels bankwetten van 1844 en 1845* – Om de problemen bij de ruil van bankbiljetten tegen goud op te lossen, vaardigde de Engelse regering op initiatief van Robert Peel in 1844 een wet uit ter hervorming van de Bank van Engeland. Deze wet regelde de splitsing van de bank in twee volstrekt onafhankelijke departments (afdelingen), met een afzonderlijk fonds in contanten: het banking-department, dat zuivere bankoperaties uitvoerde, en het issue-department voor de uitgifte van bankbiljetten. Deze bankbiljetten moesten in de vorm van een speciaal goudfonds een solide dekking hebben, die steeds beschikbaar moest zijn. De uitgifte van niet door goud gedeckte bankbiljetten werd beperkt tot 14 miljoen P.St. De hoeveelheid circulerende bankbiljetten hing evenwel, ondanks de bankwetten van 1844, in feite niet af van het dekkingsfonds, maar van de vraag in de circulatiesfeer. Tijdens economische crises, wanneer de geldnood bijzonder groot was, stelde de Engelse regering de wetten van 1844 tijdelijk buiten werking en verhoogde de totale hoeveelheid van niet door goud gedekte bankbiljetten.

- 17 De *Unie tussen Engeland en Schotland*, die in 1707 tot stand kwam, verenigde Schotland definitief met Engeland. Het Schotse parlement werd ontbonden en alle economische barrières tussen beide landen werden uit de weg geruimd.
- 18 Bedoeld wordt de 68ste wet uit het 56ste regeringsjaar van George III.
- 19 *Leges barbarorum* – Optekeningen van het gewoonterecht van diverse Germaanse stammen uit de tijd tussen de 5de en de 9de eeuw.
- 20 *Assignaat* – Stuk papieren geld, gedekt door in beslag genomen eigendom van de kerk, zoals in Frankrijk van 19 december 1789 tot 19 februari 1796 in omloop werd gebracht.
- 21 Deze opvatting van *Lord Castlereagh* is weergegeven in de 'Debates in the House of Commons on Sir R. Peel's Bank Bills of 1844 and 1845. Reprinted verbatim from "Hansard's Parliamentary Debates"', kol. 14.
- 22 *Vrede van Parijs* – Vredesverdrag, dat op 30 maart 1856 tijdens het congres van Parijs werd ondertekend door vertegenwoordigers van Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Sardinië, Pruisen en Turkije enerzijds en Rusland anderzijds ter afsluiting van de Krimoorlog (1853–1856). Rusland, dat deze oorlog had verloren, moest bijzonder harde voorwaarden aanvaarden, maar de Engelse en Franse diplomatie slaagde er niet in haar agressieve doeleinden volledig te realiseren. Het resultaat van de onderhandelingen werd beïnvloed door het feit, dat de Russische diplomaten handig gebruik wisten te maken van de tegenstellingen tussen Engeland en Frankrijk.
- 23 *Crédit mobilier* (Société générale de crédit mobilier) – Een Franse investeringsbank, die door de gebroeders Péreire werd gesticht en bij dekreet van 18 november 1852 wettelijk werd erkend. Het hoofddoel van de *Crédit mobilier* was kredietbemiddeling en het stichten van industriële en andere ondernemingen. De bank nam op grote schaal deel in de bouw van spoorwegen in Frankrijk, Oostenrijk, Hongarije, Zwitserland, Spanje en Rusland. Haar belangrijkste bron van inkomsten was de beursspekulatie met waardepapieren van door haar zelf opgerichte vennootschappen. Uit de emissie van aandelen, die slechts gegarandeerd werden door de in haar bezit zijnde waardepapieren van andere ondernemingen, verkreeg de bank middelen, die zij weer gebruikte om aandelen van de meest uiteenlopende maatschappijen aan te kopen. Op deze manier werd een en hetzelfde bezit de bron van een dubbel fictief kapitaal: aandelen van de betrokken onderneming en aandelen van de *Crédit mobilier*, die deze onderneming financierde en haar aandelen opkocht. De bank was nauw verbonden met Napoleon III en genoot diens bescherming. In 1867 ging ze failliet en in 1871 werd ze geliquideerd.

De opkomst van de *Crédit mobilier* in de jaren '50 van de 19de eeuw als een nieuw type financiële onderneming hing samen met de bijzondere kenmerken van het tijdperk van de reactie, dat zich onderscheidde door een teugellose beursspekulatie. Naar het voorbeeld van de *Crédit mobilier* werden ook in

- enkele Middeneuropese landen dergelijke instellingen gesticht. De ware aard van de *Crédit mobilier* onthulde Marx in een serie artikelen, die gepubliceerd werden in de 'New York Daily Tribune'.
- 24 *The Economist* – Economisch en politiek weekblad, orgaan van de grote industriële bourgeoisie, dat sinds 1843 in Londen verschijnt.
 - 25 *Magni nominis umbra* – De schaduw van een grote naam, d.w.z. iemand die een grote naam van zijn voorouders heeft geërfd, maar niets van hun grootheid bezit (*Lucanus*, *Pharsalia* 1, 135).
 - 26 'Statistical Abstract for the United Kingdom... from 1844 to 1858', blz. 11.
 - 27 *Peter Schlemihl* – Held in een verhaal van Adalbert von Chamisso. Op jacht naar rijkdom ruidde Peter Schlemihl zijn schaduw voor een toverbuidel en reisde daarna de hele wereld rond om hem terug te vinden.
 - 28 Sempéré, 'Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence de la Monarchie Espagnole', deel 1, blz. 275–276.
 - 29 Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog van de Spaanse kolonies in Amerika (1810–1826) bevrijdden de meeste Latijns-Amerikaanse landen zich van de Spaanse heerschappij.
 - 30 De woordspeling in het Duits (gelovige = Gläubige; schuldeiser = Gläubiger) gaat in het Nederlands verloren.
 - 31 'I stay here on my bond!' (Ik sta op mijn schuldbrief, contract!) – Uitspraak van Shylock in Shakespeares komedie 'De koopman van Venetië', 4de bedrijf, 1ste toneel.
 - 32 Door het *handels- en grensverdrag van Kiachta*, dat op 21 oktober 1727 tussen Rusland en China werd gesloten, werd de Russisch-Chinese handel aanzienlijk uitgebreid, vooral in de vorm van ruilhandel.
 - 33 *De oorlog van 1857–1858* was de Tweede Opiumoorlog, die Engeland en Frankrijk tegen China voerden om nieuwe privileges te verwerven en China te veranderen in een afhankelijke, halfkoloniale staat. De oorlog eindigde met de nederlaag van China en met het sluiten van het roofzuchtige verdrag van Tientsin.
 - 34 Het citaat uit 'De orbe novo' van Pedro Martyr Anghiera, Dec.5, Cap.4, ontleende Marx aan de 'History of the Conquest of Mexico...' van William Hickling Prescott, deel 1, blz. 123.
 - 35 *Historische rechtsschool* – Reactionaire richting in de geschiedkunde en de rechtswetenschap, die in Duitsland opkwam aan het einde van de 18de eeuw. De school keerde zich tegen de burgerlijk-democratische ideeën van de Franse revolutie. Marx karakteriseerde deze richting in zijn artikelen 'Das philosophische Manifest der historischen Rechtsschule' en 'Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie'.
 - 36 *Fiasco van de bank van Law* – De Engelse bankier en econoom John Law probeerde zijn volkomen absurde idee, dat de staat de rijkdom van het land kon vergroten door uitgifte van ongedekte bankbiljetten, in de praktijk te brengen.

In 1716 stichtte hij een particuliere bank in Parijs, die eind 1718 veranderd werd in een staatsbank. Law's bank gaf onbeperkt papiergeld uit en onttrok tegelijk metaalgeld aan de circulatie. Er ontwikkelde zich een bloeiende beurszwendel en een tot dan toe ongekeerde speculatie, tot tenslotte de staatsbank en daarmee het 'systeem' van Law in 1720 volledig bankroet gingen. Law vluchtte naar het buitenland.

37 *Threadneedle Street* – Straat in Londen, waar de Bank van Engeland is gevestigd.

38 *Continentale stelsel (continentale blokkade)* – Nadat de Franse vloot bij Trafalgar door Engelse schepen was vernietigd, probeerde Napoleon I Engeland op de knieën te krijgen door een economische blokkade. In het dekreet, dat hij op 21 november 1806 in Berlijn uitvaardigde, staat: 'De Britse eilanden bevinden zich in een toestand van blokkade... De handel met de Britse eilanden en alle betrekkingen daarmee zijn verboden.' Alle vazalstaten en bondgenoten van Frankrijk volgden dit dekreet op. De continentale blokkade werd na de nederlaag van Napoleon in Rusland opgeheven.

Blokkade-dekreten – De verschillende 'koninklijke besluiten' (orders in council), die Engeland in 1807 nam als antwoord op de door Napoleon I afgekondigde continentale blokkade; het werd de neutrale landen verboden handel te drijven met Frankrijk en met de bij de continentale blokkade aangesloten landen.

39 *'Das Volk'* – Duitstalig weekblad, dat tussen 7 mei en 20 augustus 1859 in Londen verscheen. Het werd gesticht als officieel orgaan van de Duitse Ontwikkelingsvereniging voor Arbeiders te Londen onder redactie van de Duitse publicist en kleinburgerlijke democraat Elard Biscamp. In nummer 6 (11 juni 1859) maakte de redactie de medewerking van Marx, Engels, Freiligrath, Wilhelm Wolff en Heinrich Heine officieel bekend, nadat Marx reeds vanaf nummer 2 onofficieel aan het blad had meegewerkt. Van dat moment af was Marx praktisch redacteur van de krant, die toen een orgaan werd van de proletarische revolutionairen. Begin juli nam Marx de algehele leiding op zich.

'Das Volk' weerspiegelde de door Marx en Engels uitgewerkte revolutionaire theorie en tactiek van de proletarische strijd, schreef over de klassegevechten van het proletariaat en streed onverzoenlijk tegen de vertegenwoordigers van de kleinburgerlijke ideologie.

Er verschenen in totaal 16 nummers van het blad. Op 20 augustus 1859 moest de uitgifte van het blad wegens geldgebrek worden beëindigd.

40 *Holland* behoorde van 1477 tot 1555 tot het Heilige Roomse Rijk van de Duitse Natie. Bij de deling van het Rijk in oktober 1555 kwam Holland aan Spanje. Tijdens de burgerlijke revolutie in de tweede helft van de 16de eeuw, de Tachtigjarige Oorlog, bevrijdde Holland zich van de Spaanse heerschappij en werd een onafhankelijke burgerlijke republiek.

Doordat Holland werd losgemaakt van het Heilige Roomse Rijk verloor

Duitsland zijn belangrijkste handelswegen over zee en werd afhankelijk van de Hollandse tussenhandel, wat negatieve gevolgen had voor de economische ontwikkeling van Duitsland.

- 41 *Manufaktuurindustrie* – Produktiestelsel, waarbij een aantal arbeiders in een werkplaats of atelier van een ondernemer werkt onder verhoudingen van arbeidsdeling, doch zonder moderne machines.
- 42 *Tolunie* (Pruisisch-Duitse Tolvereniging) – Een politiek-economische vereniging van afzonderlijke Duitse staten onder Pruisische leiding ter afschaffing van de binnenlandse tolheffingen en voor een gemeenschappelijke regeling van het buitentarief. De Tolunie werd op 1 januari 1834 gesticht en omvatte 18 Duitse staatjes met een bevolking van meer dan 23 miljoen. Oostenrijk en enkele Zuidduitse staten sloten zich er niet bij aan.
- 43 *Kameralistiek* – Leer op het gebied van de bestuurskunde, het geldwezen en de economie, die aan de middeleeuwse en later ook de burgerlijke universiteiten van diverse Europese landen werd onderwezen; de kameralistiek was een 'mengelmoes van kennis, een vagevuur, waar de hoopvolle kandidaat van de Duitse bureaucratie doorheen moest' (Marx).
- 44 *Hegels diadochen* – Ironische roespeling op de rechtse hegelianen, die in de jaren '30 en '40 van de vorige eeuw veel leerstoelen aan de Duitse universiteiten bekleedden en hun positie gebruikten om aanvallen te doen op vertegenwoordigers van een radicalere richting in de filosofie; de rechtse hegelianen interpreteerden Hegels leer in reactionaire zin.
Diadochen heetten de veldheren van Alexander de Grote, die na diens dood een verbitterde onderlinge strijd voerden om de verdeling van het rijk.
- 45 Hegel, 'Wissenschaft der Logik', deel 1, afd. 2.
- 46 De recensie door Engels van de 'Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie' bleef onvoltooid. Het derde deel, waarin Engels wilde ingaan op de economische inhoud van het boek, is niet verschenen; er is ook geen manuscript van gevonden.
- 47 In de herfst van 1856 was Marx met zijn jarenlang economisch onderzoek zo ver gevorderd, dat hij kon beginnen aan het systematiseren en veralgemenen van het verzamelde materiaal. Van augustus 1857 tot juni 1858 werkte hij zijn economische manuscript uit, dat het ontwerp was voor het latere 'Kapitaal'. Marx wilde een omvattend economisch werk schrijven, dat de kritiek van de bestaande orde en van de burgerlijke economie zou bevatten. In de zomer en herfst van 1857 zette hij de eerste opzet van dit werk op papier. De hoofdpunten legde hij neer in verschillende brieven aan Engels en anderen, alsmede in het onvoltooide ontwerp van een 'algemene inleiding' tot dit werk (zie blz. 231 van dit boek). Tijdens zijn verdere onderzoek heeft Marx zijn plan herhaaldelijk gewijzigd. Het werd nader uitgewerkt en wezenlijk gepreciseerd; en zo ontstonden het onderhavige werk en 'Het Kapitaal'. Het manuscript van 1857-1858 werd tussen 1939 en 1941 voor het eerst in de oorspronkelijke taal

- gepubliceerd door het Instituut voor het Marxisme-Leninisme te Moskou onder de titel 'Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie'. In 1953 verscheen een herdruk bij Dietz Verlag te Berlijn.
- 48 Marx was van plan zijn economische werk (zie voorgaande noot) in afleveringen te publiceren. De eerste aflevering verscheen in 1859 in Berlijn onder de titel 'Zur Kritik der Politischen Ökonomie'.
- 49 *Freetraders* (vrijhandelaars) – Aanhangers van de vrijheid van handel en van de niet-inmenging van de staat in het economische leven van het land. Het agitatiecentrum van de freetraders bevond zich in Manchester, waar de Manchester-school was gevormd, een economische richting, die de belangen van de verst voortgeschreden Engelse industriële bourgeoisie vertegenwoordigde. De freetraders, aanhangers van deze richting, vormden de Manchester-partij. Aan het hoofd van de beweging stonden de beide fabrikanten Cobden en Bright, die in 1838 de Anti-Corn-Law League (Anti-Graanwetliga) hadden opgericht. De graanwetten, die de beperking van, resp. een verbod op de invoer van graan tot doel hadden, waren in 1815 in Engeland van kracht geworden in het belang van de grootgrondbezitters. De Liga eiste volledige handelsvrijheid en streed voor opheffing van de graanwetten, met het doel de arbeidslonen te drukken en de economische en politieke positie van de grootgrondbezitters te verzwakken.
- In de jaren '40 en '50 vormden de freetraders een afzonderlijke politieke groepering en waren de linkervleugel van de Liberalen.
- 50 Ferdinand Lassalle, 'Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit', Berlijn 1864.
- 51 Marx bedoelt het deel van zijn economische manuscript, dat hij 'Het hoofdstuk over het kapitaal' noemde ('Grundrisse...'), Berlijn 1953, blz. 149–762). Hij schreef dit boek tussen november 1857 en mei 1858. In mei 1858, tijdens zijn verblijf bij Engels in Manchester, werkte hij aan dit hoofdstuk. Marx was van plan 'Het hoofdstuk over het kapitaal' te publiceren als tweede aflevering van zijn economische werk, en begin 1859 nam hij de voorbereiding voor de publicatie ter hand. Hij moest dit werk echter spoedig onderbreken om de lasterlijke aanvallen van de bonapartistische agent Karl Vogt te ontmaskeren en andere dringende zaken te laten drukken. Pas in augustus 1861 kon hij zijn werk hervatten; op dat moment had hij zijn voornemen om het in afleveringen te laten verschijnen al laten varen.
- 52 George Berkeley, 'The querist, containing several queries, proposed to the consideration of the public', Londen 1750.
- 53 'The Spectator' van 19 oktober 1711.
- 54 Marx refereert aan het rapport van het Bullion-comité uit 1810 (zie blz. 177 van dit boek).
- 55 De 'Inleiding' werd in 1902 tussen Marx' papieren ontdekt en verscheen in 1903 voor het eerst in het tijdschrift 'Die Neue Zeit'. Onze editie berust op het

handschrift van Marx (zie ook noot 47). Bij Marx afgekorte woorden zijn hier voluit weergegeven.

- 56 *Zoön politikon* (maatschappelijk wezen, gezelschapsdier) – Aristoteles, 'De republica', boek 1, hfst.2.
- 57 *Socialistische belletristen* – Bedoeld is met name de 'ware' socialist Karl Grün; diens opvattingen over de verhouding tussen produktie en consumptie worden door Marx gekritiseerd in 'Deutsche Ideologie'.
- 58 Op *Printinghouse Square*, een plein in Londen, staat het redactiegebouw van 'The Times'.

Lijst van namen

- Achilles*: figuur uit de Griekse mythologie, held uit de Trojaanse oorlog; hij alleen kon de wonden helen, die hij anderen had toegebracht; stierf door een pijlschot in de hiel, de enige kwetsbare plek van zijn lichaam.
- Adam*: figuur uit de bijbel, de 'eerste mens'.
- Arbutnot, George* (1802–1865): ambtenaar bij het Britse ministerie van financiën, auteur van diverse werken over geldomloop en krediet, aanhanger van de school van het 'currency principle'.
- Arrivabene, Pietro* (1492–1556): Italiaanse satiricus uit de Renaissance.
- Aristoteles* (384–322 v. o. j.): Griekse filosoof, universeel geleerde, leerling van Plato; hij aarzelde tussen materialisme en idealisme; in zijn economische opvattingen verdedigde hij het slavenhoudersstelsel; hij analyseerde reeds de waardevorm alsmede de twee oervormen van het kapitaal (handels- en woerkerkapitaal).
- Arrivabene, Jean (Giovanni), comte de* (1787–1881): Italiaanse politieke emigrant; nam het initiatief tot het economische congres van 1847; vertaler van economische werken in het Frans.
- Atbenaeus* (eind 2de–begin 3de eeuw): Griekse grammaticus uit Naucratis; schreef een groot werk, 'Gastmaal der Geleerden', dat cultuurhistorisch van groot belang is.
- Attwood, Thomas* (1783–1856): Engels bankier, econoom en politicus, burgerlijke radikaal; nam als hoofd van de school van het 'currency principle' aanvankelijk deel aan de Chartisten-beweging.
- Aurangzeb* (1618–1707): heerser (1658–1707) uit de dynastie van de grootmogols in India.
- Bailey, Samuel* (1791–1870): Engelse filosoof en econoom; keerde zich vanuit de vulgair-economie tegen Ricardo's arbeidswaardeleer; wees terecht op tegenspraken in diens opvattingen.
- Barbon, Nicholas* (1640–1698): Engelse econoom, tegenstander van het mercantilisme, aanhanger van de vrijhandel; was van mening, dat de waarde van een waar bepaald wordt door haar nuttigheid.
- Bastiat, Frédéric* (1801–1850): Franse vulgair-econoom; predikte de klassenharmonie.
- Bekker, Immanuel* (1785–1871): Duitse burgerlijke filoloog; verzorgde diverse uitgaven van de werken van Plato, Aristoteles e. a.

- Berkeley, George* (1685–1753): Britse reactionaire filosoof, theoloog, vertegenwoordiger van het subjectieve idealisme, als econoom tegenstander van het mercantilisme, aanhanger van de nominalistische geldwaardetheorie; noemde arbeid de belangrijkste bron van de rijkdom.
- Bernier, François* (1625–1688): Franse arts, auteur en filosoof, wereldreiziger.
- Blake, William*: Engelse econoom uit de eerste helft van de 19de eeuw; schreef enkele verhandelingen over de geldomloop.
- Blanc, Jean-Joseph-Louis* (1811–1882): Franse kleinburgerlijke socialist, journalist en historicus, in 1848 lid van de voorlopige regering en voorzitter van de commissie-Luxembourg; verdedigde de klassenverzoening en het pakteren met de bourgeoisie; emigreerde in augustus 1848 naar Engeland en was daar een der leiders van de kleinburgerlijke emigratie.
- Boisguillebert, Pierre le Pésant, sieur de* (1646–1714): Franse econoom van het feodale absolutisme, voorloper van de fysiocraten; ontwikkelde in het kader van een feodale conceptie elementen van de klassieke burgerlijke politieke economie; kwam op voor opheffing van de armoede van de massa's.
- Bosanquet, Charles* (1769–1850): Engelse ondernemer en econoom; voerde met Ricardo een polemiek over problemen van de geldomloop.
- Bray, John Francis* (1809–1895): Engelse utopische socialist, schrijver en economisch auteur, aanhanger van Owen; ontwikkelde de theorie van het 'arbeidsgeld'.
- Brougham, Henry Peter (Lord Brougham and Vaux)* (1778–1868): Engelse jurist, schrijver en staatsman, in de jaren '20 en '30 een der leiders van de Whigs, parlamentslid, Lord Chancellor (1830/34), aanhanger van de vrijhandel, voorstander van de kiesrecht hervorming van 1832.
- Buchanan, David* (1779–1848): Engelse econoom en publicist, leerling en commentator van Adam Smith, tegenstander van de fysiocraten.
- Büchner, Ludwig* (1824–1899): Duitse arts, natuurkundige en filosoof, vertegenwoordiger van het vulgair-materialisme.
- Burleigh, William Cecil, Lord* (1520–1598): Brits staatsman, eerste minister van de koningin (1558–1598).
- Büsch, Johann Georg* (1728–1800): Duitse schrijver en econoom; verdedigde mercantilistische opvattingen, stichtte in 1767 de handelsacademie in Hamburg.
- Carey, Henry Charles* (1793–1879): Amerikaanse vulgair-econoom, protectionist, apologet van het kapitalisme, voorstander van de klassenharmonie in de burgerlijke maatschappij, tegenstander van Ricardo's opvattingen.
- Carli, Giovanni Rinaldo, comte* (1720–1795): Italiaanse geleerde, schrijver van verhandelingen over het geld en de graanhandel, tegenstander van het mercantilisme.

- Castlereagh, Henry Robert Stewart, Lord* (sinds 1821) *Marquess of Londonderry Viscount* (1769–1822): Britse staatsman, Tory, minister van oorlog en koloniën (1805/06, 1807/09), minister van buitenlandse zaken (1812–1822).
- Cato, Marcus Porcius (Cato de Oudere)* (234–149 v. o. j.): Romeinse staatsman en historicus; verdedigde de aristocratische privileges.
- Cbevalier, Michel* (1806–1879): Franse ingenieur, econoom en publicist, begin van de jaren '30 aanhanger van Saint-Simon, later aanhanger van de vrijhandel; steunde en propageerde na de staatsgreep van 2 december 1851 actief de economische politiek van Napoleon III; lange tijd medewerker van de 'Journal des Debats'.
- Clay, Sir William* (1791–1869): Engelse liberale politicus en econoom, aanhanger van de school van het 'currency principle', parlamentslid (1832–1857).
- Cobbett, William* (1762–1835): Engelse politicus en publicist, prominente vertegenwoordiger van het kleinburgerlijke radikalisme; streed voor de democratisering van het Engelse politieke stelsel.
- Columbus, Christoph (Colombo, Cristoforo)* (1451–1506): Italiaanse zeevaarder in Spaanse dienst, ontdekker van Amerika.
- Constancio, Francisco Solano* (1772–1846): Portugese arts, diplomaat en schrijver van historische werken; vertaalde boeken van Engelse economen in het Frans.
- Cooper, Thomas* (1759–1840): Amerikaanse geleerde en politicus, prominente vertegenwoordiger van de burgerlijke politieke economie in de USA, aanhanger van de vrijhandel.
- Corbet, Thomas* (rond 1850): Engelse econoom, aanhanger van Ricardo.
- Cotton, William* (1786–1866): Engelse groothandelaar, directeur van de Bank van Engeland; vond een automatische goudweegschaal uit.
- Cromwell, Oliver* (1599–1658): Engelse staatsman, leider van de bourgeoisie en de verburgerlijkte adel tijdens de burgerlijke revolutie in de 17de eeuw, van 1653 tot 1658 Lord Protector (staatshoofd) van Engeland, Schotland en Ierland.
- Custodi, Pietro* (1771–1842): Italiaanse staatsman, historicus en econoom, uitgever van de belangrijkste geschriften van Italiaanse economen.
- Daire, Louis-François-Eugène* (1798–1847): Franse schrijver en econoom, uitgever van werken over politieke economie.
- Dante Alighieri* (1265–1321): Italiaanse dichter; schreef o. a. 'De Goddelijke Komedie'.
- Darimon, Louis-Alfred* (1819–1902): Franse politicus, publicist en historicus; verbreidde de opvattingen van Proudhon.
- Dodd, George* (1808–1881): Engelse publicist, schrijver van talrijke boeken en artikelen, voornamelijk over kwesties van de industrie.
- Duncker, Franz* (1822–1888): Duitse links-liberale uitgever en boekhandelaar, eigenaar van de Bessersche Verlagsbuchhandlung te Berlijn.

- Edward III* (1312–1377): koning van Engeland (1327–1377).
- Elizabeth I* (1533–1603): koningin van Engeland (1558–1603).
- Euripides* (ca. 480–406 v. o. j.): Griekse toneelschrijver.
- Ferrier, François-Louis-Auguste* (1777–1861): Franse douanebeambte, econoom, protectionist; een 'lofredenaar van het bonapartistische prohibitieve stelsel' (Marx).
- Feuerbach, Ludwig* (1804–1872): vooraanstaande Duitse materialistische filosoof, ideoloog van de meest radicale delen van de Duitse bourgeoisie, die belang hadden bij burgerlijk-democratische vrijheden; in zijn laatste levensjaren begon hij zich te interesseren voor de socialistische literatuur en hij werd in 1870 lid van de Sociaal-democratische Arbeiderspartij.
- Forbonnais, François-Véron-Duverger de* (1722–1800): Franse financier en econoom, mercantilist en protectionist, aanhanger van de kwantiteitstheorie van het geld, tegenstander van de fysiocraten.
- Franklin, Benjamin* (1706–1790): Noordamerikaanse staatsman, natuurkundige en econoom, medeauteur en medeondertekenaar van de Onafhankelijkheidsverklaring van de USA, belangrijkste vertegenwoordiger van de Verlichting in Amerika. Hij 'herleidt als eerste de ruilwaarde bewust tot de arbeidstijd' (Marx).
- Freiligrath, Ferdinand* (1810–1876): Duitse revolutionaire dichter, in 1848/49 een van de redacteurs van de 'Neue Rheinische Zeitung', lid van de Bond der Communisten, van 1851 tot '68 emigrant in Londen; trok zich in de jaren '50 uit de revolutionaire beweging terug.
- Fullarton, John* (1780–1849): Engelse econoom, auteur van werken over geldomloop en krediet, tegenstander van de kwantiteitstheorie van het geld.
- Galiani, Ferdinando* (1728–1787): Italiaanse econoom, mercantilist, tegenstander van de fysiocraten; verdedigde de opvatting, dat de waarde van een waar bepaald wordt door haar nut, maar uitte tegelijkertijd enkele juiste vermoedens over de essentie van de waren en het geld.
- Garnier, Germain, comte de* (1754–1821): Franse econoom en politicus, monarchist, epigoon van de fysiocraten, vertaler en commentator van Adam Smith.
- Genovesi, Antoni* (1712–1769): Italiaanse idealistische filosoof en econoom, mercantilist.
- George II* (1683–1760): koning van Groot-Brittannië en Ierland (1727–1760).
- George III* (1738–1820): koning van Groot-Brittannië en Ierland (1760–1820).
- Gladstone, William Ewart* (1809–1898): Britse staatsman, Tory, vervolgens aanhanger van Peel, in de tweede helft van de 19de eeuw leider van de Liberale Partij, minister van financiën (1852/55 en 1859–1866) en premier (1868–1874, 1880/85, 1886 en 1892/94).

- Gottsched, Johann Christoph* (1700–1766): Duitse schrijver en criticus, vertegenwoordiger van de vroege Verlichting in Duitsland.
- Gray, John* (1798–1850): Engelse utopische socialist, econoom, leerling van Robert Owen, theoreticus van het 'arbeidsgeld'.
- Grimm, Jacob* (1785–1863): vooraanstaande Duitse filoloog en cultuurhistoricus, met zijn broer Wilhelm (1786–1859) grondlegger van de Duitse filologie, auteur van een historische Duitse grammatica; gaf samen met zijn broer Wilhelm een verzameling Duitse sprookjes uit en vanaf 1852 de eerste delen van het Duitse woordenboek; was in 1848/49 lid van de Nationale Vergadering te Frankfort.
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (1787–1874): Franse historicus en staatsman, orleanist; leidde tussen 1840 en 1848 de binnen- en buitenlandse politiek van Frankrijk, vertegenwoordigde de belangen van de grote financiële bourgeoisie.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (1770–1831): belangrijkste vertegenwoordiger van de klassieke Duitse filosofie (objectieve idealist), die haar hoogtepunt bereikt in Hegels systeem.
- Hermes*: Griekse god; gold als bemiddelaar tussen goden en mensen en als uitvinder van het schrift, de wetten, de kunsten en de wetenschap.
- Hobbes, Thomas* (1588–1679): Engelse vertegenwoordiger van het wiskundig-mechanische materialisme, tegenstander van de Engelse revolutie, aanhanger van de monarchie en van een compromis tussen adel en bourgeoisie; bracht in zijn sociaal-politieke opvattingen antidemocratische tendensen tot uiting.
- Hodgskin, Thomas* (1787–1869): Engelse econoom en publicist; vertegenwoordigde het proletarische standpunt tegenover de klassieke economie, maar bleef niettemin gevangen in de theorieën van Ricardo; hij kritiseerde het kapitalisme vanuit het standpunt van het utopische socialisme.
- Homerus*: legendarische epische dichter uit de Griekse Oudheid, aan wie de epen 'Ilias' en 'Odyssee' worden toegeschreven.
- Horatius Quintus Flaccus* (65–8 v. o. j.): Romeinse dichter, schrijver van oden en satiren.
- Hume, David* (1711–1776): Schotse filosoof, subjectieve idealist, agnosticus, historicus en econoom, vriend en adviseur van Adam Smith; verdedigde een kwantiteitstheorie van het geld; als theoretische econoom was hij nog mercantilist, maar op het gebied van de economische politiek sprak hij zich uit voor de vrijhandel.
- Hume, James Deacon* (1774–1842): Engelse econoom, aanhanger van de vrijhandel.
- Jacob, William* (ca. 1762–1851): Engelse koopman, reiziger en publicist, auteur van een serie geschriften over de landbouw en het geldwezen en een geschiedenis van de winning en het gebruik van edele metalen.
- Jovellano; y Ramirez, Gaspar Melchor de* (1744–1811): Spaanse staatsman, schrijver,

- jurist en econoom, aanhanger van de Franse 18de-eeuwse Verlichting; neigde tot mercantilistische opvattingen.
- Julius, Gustav* (1810–1851): Duitse auteur, kleinburgerlijke democraat, vertegenwoordiger van het 'ware' socialisme.
- Jupiter*: Romeinse oppergod.
- Kant, Immanuel* (1724–1804): stichter van de klassieke Duitse filosofie. De natuurwetenschappelijke geschriften uit de eerste periode van zijn werkzaamheid en vooral zijn hypothese over het ontstaan van de wereld bevatten elementen van het materialisme en een spontane dialektiek. Kants denkbeeld over de noodzaak van een eeuwige vrede tussen de volkeren, dat hij in 1795 ontwikkelde, is een hoogtepunt in het maatschappelijke denken van die tijd.
- Karel II* (1630–1685): koning van Engeland (1660–1685).
- Körner, M. Georg*: Duitse filoloog en historicus rond het midden van de 18de eeuw.
- Lassalle, Ferdinand* (1825–1864): Duitse advocaat, aanvankelijk kleinburgerlijke democraat, in 1863 een der oprichters van de Duitse Algemene Arbeidersvereniging; deed veel agitatorisch werk, pakteerde echter met Bismarck en ondersteunde diens politiek van vereniging van Duitsland 'van bovenaf'; verbreidde illusies over staatssteun voor produktiecoöperaties en over het vreedzaam overgroeien in het socialisme; grondlegger van de als lassalleanisme bekend geworden variant van het opportunisme; werd bij een duel gedood.
- Law of Lauriston, John* (1671–1729): Engelse burgerlijke econoom en financier, algemeen controleur van financiën in Frankrijk (1719/20); bekend door zijn spekulaties bij de uitgifte van papiergeld, die in 1720 eindigden met een reusachtig bankroet.
- Lessing, Gottbold Ephraim* (1729–1781): Duitse literatuur- en kunstcriticus, dichter en filosoof van de Verlichting, grondlegger van de realistische esthetica en de klassieke Duitse nationale literatuur, belangrijke voorvechter van humanistische opvattingen, vijand van het absolutisme.
- List, Friedrich* (1789–1846): burgerlijke econoom, aanhanger van het protectionisme.
- Locke, John* (1632–1704): Engelse dualistische filosoof, sensualist, econoom; vertegenwoordigde de nieuwe bourgeoisie.
- Lodewijk XIV* (1638–1715): koning van Frankrijk (1643–1715).
- Lowndes, William* (1652–1724): Britse econoom en staatsman, minister van financiën (1695–1724).
- Lucanus, Marcus Annaeus* (38–65): Romeins episch dichter.
- Lutber, Martin (Maarten)* (1483–1546): stichter van het protestantisme in Duitsland, zoon van een mijnwerker. Zijn hele literaire werk, vooral zijn bijbelvertaling, had een aanzienlijke invloed op de ontwikkeling van een

uniforme Duitse geschreven taal. Tijdens de Boerenoorlog (1524/25) keerde Luther zich tegen het revolutionaire optreden van de boeren; als 'eerste Duitse econoom' (Marx) verdedigde hij de produktenhuishouding en de eenvoudige warenproduktie en streed hij tegen het woeker- en handelskapitaal; zijn progressieve opvattingen over de arbeid en het beroep waren belangrijke ideologische voorwaarden voor de latere ontwikkeling van de klassieke burgerlijke arbeidswaardetheorie.

- MacCulloch, John Ramsay* (1789–1864): Schotse econoom, apologet van het kapitalisme; vulgariseerde de leer van Ricardo.
- Maclaren, James* (rond 1850): Engelse econoom; onderzocht de geschiedenis van de geldomloop.
- Macleod, Henry Dunning* (1821–1902): Engelse econoom; hield zich vooral bezig met de krediettheorie.
- Malthus, Thomas Robert* (1766–1834): Engelse geestelijke en econoom, ideoloog van de verburgerlijkte grondbezittende aristocratie, apologet van het kapitalisme; formuleerde de reactionaire overbevolkingstheorie, die de ellende van de werkende mensen onder het kapitalisme moest rechtvaardigen.
- Mandeville (Maundeville), Sir John* (ca. 1300–1372): auteur van populaire verhalen over reizen naar verschillende landen.
- Martyr (Anghiera), Peter (Pedro)* (1457–1526): Italiaanse historicus en geograaf; was lange tijd in dienst van het Spaanse hof.
- Mendelssohn, Moses* (1729–1786): kleinburgerlijke Duitse filosoof.
- Mill, James* (1773–1836): Engelse econoom en filosoof; vulgariseerde de leer van Ricardo.
- Mill, John Stuart* (1806–1873): Engelse econoom en positivistisch filosoof, zoon van James Mill, aanhanger van de vrijhandel, epigoon van de klassieke burgerlijke politieke economie; vulgariseerde de leer van Ricardo en predikte de harmonie tussen de winstbelangen van de bourgeoisie en de levensbelangen van de arbeidersklasse; hij wilde de tegenstellingen van het kapitalisme overwinnen door een hervorming van de distributieverhoudingen.
- Misselden, Edward* (1608–1654): Engelse koopman en econoom, mercantilist.
- Moleschott, Jakob* (1822–1893): Nederlandse fysioloog en filosoof, vertegenwoordiger van het vulgair-materialisme; was leraar aan Duitse, Zwitserse en Italiaanse onderwijsinstellingen.
- Montanari, Geminiano* (ca. 1633–1687): Italiaanse wiskundige en astronoom, auteur van diverse geschriften over het geld.
- Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de* (1681–1755): Franse econoom, socioloog en schrijver, vertegenwoordiger der burgerlijke Verlichting, theoreticus van de constitutionele monarchie en van de verdeling der macht; als econoom vertegenwoordiger der kwantiteitstheorie van het geld.

- Mozes*: figuur uit de bijbel, aanvoerder en wetgever der joden.
- Müller, Adam Heinrich, Ritter von Nitterdorf* (1779–1829): Duitse publicist en econoom; in de politieke economie vertegenwoordigde hij de zgn. romantische school, die in het belang was van de feodale aristocratie; tegenstander van de leer van Adam Smith.
- Napoleon I Bonaparte* (1769–1821): keizer der Fransen (1804–1814 en 1815).
- Newmarch, William* (1820–1882): Engelse econoom en statisticus, bankier, aanhanger van de vrijhandel.
- Norman, George Warde* (1793–1882): Engelse econoom, aanhanger van de school van het 'currency principle', directeur van de Bank van Engeland.
- Opdyke, George* (1805–1880): Amerikaanse ondernemer, economisch auteur.
- Overstone, Samuel Jones Loyd, Lord* (sinds 1860), *Baron* (1796–1883): Engelse bankier en econoom, aanhanger van het 'currency principle'.
- Owen, Robert* (1771–1858): Engelse utopische socialist; keerde als kapitalist zijn klasse de rug toe en koos de zijde van de arbeidersklasse.
- Parisot, Jacques-Théodore* (geb. 1783): vertaler van James Mills 'Elements of political economy' in het Frans.
- Peel, Sir Robert* (1788–1850): Britse staatsman en econoom, leider van de gematigde Tories, minister van binnenlandse zaken (1822/27 en 1828/30), eerste minister (1834/35 en 1841/46); stelde met steun van de liberalen in 1846 de graanwetten buiten werking.
- Péreire, Isaac* (1806–1880): Franse bankier, bonapartist; stichtte in 1852 samen met zijn broer Jacob-Émile de bank Crédit mobilier; auteur van diverse werken over het krediet.
- Peter I (de Grote)* (1672–1725): tsaar van Rusland (1682–1725).
- Petty, Henry, Marquis of Lansdown* (17de eeuw): broer van Sir William.
- Petty, Sir William* (1623–1687): Engelse econoom en statisticus, 'grondlegger van de moderne politieke economie, een van de geniaalste en origineelste economische onderzoekers' (Marx); verdedigde de klassieke burgerlijke arbeidswaardetheorie.
- Plato* (ca. 427–ca. 347 v. o. j.): Griekse idealistische filosoof, ideoloog van de slavenhoudersaristocratie.
- Prometbeus*: figuur uit de Griekse mythologie; ontstal Zeus het vuur en bracht het de mensen, werd als straf daarvoor aan een rots geketend.
- Propertius, Sextus Aurelius* (ca. 49–ca. 2 v. o. j.): Romeinse dichter van elegieën.
- Rau, Karl Heinrich* (1792–1870): Duitse burgerlijke econoom, onderschreef in een aantal opzichten de opvattingen van Smith en Ricardo.

- Ricardo, David* (1772–1823): Engelse econoom, vertegenwoordiger van de klassieke burgerlijke politieke economie, 'haar laatste grote representant' (Marx).
- Riehl, Wilhelm Heinrich* (1823–1897): Duitse reactionaire literatuurhistoricus en publicist, hoogleraar in München.
- Roberts, William* (1806–1871): advocaat, van de Engelse vakbeweging, leider van de Fenians; emigreerde naar Amerika.
- Robinson Crusoe*: hoofdpersoon uit de gelijknamige roman van Daniel Defoe.
- Rousseau, Jean-Jacques* (1712–1778): Franse filosoof van de Verlichting, democraat, ideoloog van de kleine burgerij.
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (1760–1825): Franse utopische socialist.
- Say, Jean-Baptiste* (1767–1832): Franse vulgair-econoom, leerling van Adam Smith.
- Schaper, von*: vertegenwoordiger van de Pruisische reactionaire bureaucratie, president van de regering in Trier (1837–1842), president van de Rijnprovincie (1842/45).
- Schönaich, Christoph Otto, Freiherr von* (1725–1807): Duitse dichter, schrijver van het epos 'Hermann oder das befreite Deutschland'.
- Senior, Nassau William* (1790–1864): Engelse vulgair-econoom, apologeet van het kapitalisme; keerde zich tegen de verkorting van de arbeidsdag.
- Shakespeare, William* (1564–1616): Engelse toneelschrijver.
- Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de* (1773–1842): Zwitserse econoom en historicus; kritiseerde het kapitalisme 'vanuit het standpunt van de kleinburger' (Lenin) en idealiseerde de kleinschalige productie.
- Smith, Adam* (1723–1790): Engelse econoom, vertegenwoordiger van de klassieke burgerlijke politieke economie. Marx noemt hem de econoom van de manufaktuurperiode. Van grote betekenis waren zijn theorieën over de arbeidsdeling, de produktieve arbeid en de meerwaarde. Volgens zijn leer is de ware rijkdom van de naties niet te vinden in het geld – zoals de mercantilisten beweerden – maar in de nuttige, ruilwaarde scheppende arbeid.
- Smith, Sir Thomas* (1513–1577): Engelse staatsman, hoogleraar in het civiele recht.
- Sparks, Jared* (1789–1866): Amerikaanse historicus; stichtte aan de Harvard-universiteit de eerste leerstoel voor geschiedenis.
- Spence, William* (1783–1860): Engelse entomoloog; hield zich ook met economische problemen bezig.
- Spinoza, Baruch (Benedictus)* (1632–1677): Nederlandse materialistische filosoof, atheïst.
- Stein, Lorenz von* (1815–1890): Duitse historicus en econoom, hegeliaan, hoogleraar filosofie en staatsrecht in Kiel.
- Steuart (Stewart), Sir James* (ook onder de naam *Denbam*) (1712–1780): Engelse

- econoom; zijn leer is de 'rationele uitdrukking van het monetaire en mercantilistische stelsel' (Marx); tegenstander van de kwantiteitstheorie van het geld.
- Storch, Heinrich Friedrich von (Andrej Karlowitsj)* (1766–1835): Russische econoom, statisticus en historicus, epigoon van de klassieke burgerlijke politieke economie, hoogleraar politieke economie en statistiek en vice-president van de Academie van Wetenschappen in Petersburg; kritiseerde het mercantilisme.
- Strabo* (ca. 63 v. o. j.–20): Griekse geograaf en historicus.
- Thompson, William* (ca. 1785–1833): Ierse econoom; trok uit Ricardo's theorie socialistische conclusies; aanhanger van Owen.
- Tooke, Thomas* (1774–1858): Engelse econoom en voorvechter van de vrijhandel; kritiseerde de geldtheorie van Ricardo.
- Torrens, Robert* (1780–1864): Engelse officier en econoom, aanhanger van de vrijhandel en de school van het 'currency principle'.
- Urquhart, David* (1805–1877): Britse diplomaat, reactionaire publicist en politicus, Turkofiel; voerde in de jaren '30 diplomatieke opdrachten in Turkije uit; parlamentslid (1847–1852), Tory.
- Ustáriz, Jerónimo* (1ste helft 18de eeuw): Spaanse econoom, mercantilist.
- Verri, Pietro* (1728–1797): Italiaanse econoom; kritiseerde als een der eersten de leer van de fysiocraten.
- Virgilius (Publius Vergilius Maro)* (70–19 v. o. j.): Romeinse dichter; schreef het Romeinse nationale epos 'Aeneis'.
- Vischer, Friedrich Theodor* (1807–1887): Duitse politicus en dichter, in 1848 lid van de Nationale Vergadering te Frankfort, aanhanger van een verenigd Duitsland onder hegemonie van Pruisen.
- Vogt, Karl* (1817–1895): Duitse natuurkundige, vulgair-materialist, kleinburgerlijke democraat, lid van de Nationale Vergadering te Frankfort (linkervleugel), in 1849 lid van het voorlopige Rijksregentschap; emigreerde naar Zwitserland en werd hoogleraar te Genève; verbitterde tegenstander van de proletarische en communistische Beweging; werd een betaalde agent van Napoleon III.
- Vulcanus*: Romeinse god van het vuur.
- Weydemeyer, Joseph* (1818–1866): lid van de Bond der Communisten, deelnemer aan de revolutie van 1848/49, redacteur van de 'Neue Deutsche Zeitung' (1849/50); emigreerde in 1851 naar Amerika, nam er aan de zijde van de Noordelijken deel aan de burgeroorlog; legde de basis voor de verbreiding van het marxisme in de USA; vriend van Marx en Engels.
- Willem I, de Veroveraar* (1027–1087): koning van Engeland (1066–1087).

- Willem III van Oranje* (1650–1702): stadhouder der Nederlanden (1672–1702), koning van Engeland (1689–1702).
- Wilson, James* (1805–1860): Engelse econoom en politicus, aanhanger van de vrijhandel, stichter en redacteur van 'The Economist', parlamentslid, minister van financiën (1853/58), van 1859 tot 1860 minister van financiën voor India, tegenstander van de kwantiteitstheorie van het geld.
- Wolff, Christian* (1679–1754): Duitse idealistische filosoof en wiskundige, aanhanger van de Verlichting.
- Xenophon* (ca. 430–ca. 354 v. o. j.): Griekse officier, historicus en filosoof, ideoloog van de slavenhoudersklasse.
- Young, Arthur* (1741–1820): Engelse auteur, agronoom en econoom, aanhanger van de kwantiteitstheorie van het geld.

Inhoud

Voorwoord	5
Eerste boek: Over het kapitaal	
Afdeling 1: Het kapitaal in het algemeen	13
Eerste hoofdstuk: De waar	13
A. De analyse van de waar – historisch overzicht	43
Tweede hoofdstuk: Het geld of de eenvoudige circulatie	56
1. Waardemaatstaf	56
B. Theorieën over de maateenheid van het geld	69
2. Circulatiemiddelen	82
a) De gedaanteverwisseling van de waar	82
b) De omloop van het geld	95
c) De munt. Het waardeteken	105
3. Geld	123
a) Schatvorming	126
b) Betaalmiddel	140
c) Wereldgeld	153
4. De edele metalen	158
C. Theorieën over circulatiemiddelen en geld	163
Aanhangsel	
1. Friedrich Engels: Karl Marx, 'Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie'. Eerste aflevering, Berlijn, Franz Duncker, 1859	203
I	203
II	208
2. Karl Marx: Brieven over 'Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie'	
Marx aan Ferdinand Lassalle (fragment), 22 februari 1858	216
Marx aan Engels (fragment), 2 april 1858	219
Marx aan Ferdinand Lassalle (fragment), 12 november 1858	225
Marx aan Engels (fragment), tussen 13 en 15 januari 1859	227
Marx aan Engels (fragment), 21 januari 1859	228
Marx aan Joseph Weydemeyer (fragment), 1 februari 1859	229

3. Karl Marx: Inleiding (tot de Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie)	
I. Produktie, consumptie, distributie, ruil (circulatie)	
1. Produktie	231
2. De algemene verhouding tussen produktie en distributie, ruil, consumptie	237
a) (Produktie en consumptie)	239
b) (Produktie en distributie)	244
c) Tenslotte ruil en circulatie	249
3. De methode van de politieke economie	251
4. Produktie. Produktiemiddelen en produktieverhoudingen. Produktie- en verkeersverhoudingen. Staats- en bewustzijnsvormen in verhouding tot de produktie- en verkeersverhoudingen. Juridische verhoudingen. Familieverhoudingen	261
Toelichtingen	
Aantekeningen	267
Lijst van namen	277

Handwritten text in a cursive script, likely a ledger or account book. The text is written in dark ink on aged, yellowed paper. The entries are organized into columns, with some numbers and words clearly visible. The script is dense and somewhat difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document.

Visible fragments of text include:

- Top right: ... 71
- Second line: ... 24
- Third line: ... 20 ... 61
- Fourth line: ... 3.
- Fifth line: ... ~~...~~
- Sixth line: ... 1/2 ...
- Seventh line: ... together ...
- Eighth line: ... 3.
- Ninth line: ... 1/2 ...
- Tenth line: ... 1/2 ...
- Eleventh line: ... 1/2 ...
- Twelfth line: ... 1/2 ...